

Univerzita Karlova v Praze

Husitská teologická fakulta

Doktorská disertační práce

Dejiny slovenského pietizmu a jeho vplyv na spoločnosť a kultúru

History of Slovak Pietism and Its Influence on Society and Culture

Doktorský studijní program: Teologie

Studijní obor: Husitská teologie

Školitel:

Prof. ThDr. Jan Blahoslav Lášek

Autor:

Mgr. Ing. Jaroslav Maďar

Praha 2011

POĎAKOVANIE

Ponajprv sa chcem poďakovať Husitskej teologickej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe za akceptáciu mojej témy dizertačnej práce. Pobyt na akademickej pôde tejto ustanovizne, sledovanie odbornej práce jej akademikov, bol pre mňa obohatením a získal som mnoho inšpirácie do vlastnej práce. Srdečnú a úprimnú vďaku chcem vyjadriť môjmu školiteľovi, súčasnému dekanovi, prof. ThDr. Janovi Blahoslavovi Láškovi, za jeho odborné vedenie, orientáciu v téme a upozornenie na literatúru, ktorá ušla mojej pozornosti, ale aj za ľudskosť a nekonečnú trpezlivosť, ktorú mal voči mne počas celého obdobia spracovania témy.

Zo zákona som povinný spomenúť inštitúcie, ktoré mi poskytli svoje fondy k štúdiu, no robím to rád, lebo všade som sa stretol s ochotou a ústretovosťou. A teda moja vďaka patrí Stredoslovenskému múzeu v Banskej Bystrici, Štátnej vedeckej knižnici v Banskej Bystrici, Oblastnému archívu v Banskej Bystrici, Lyceálnej knižnici v Bratislave, Štátnemu archívu v Bratislave, Slovenskej národnej knižnici v Martine (Historickým fondom, Archívu literatúry a umenia) a Lyceálnej knižnici v Kežmarku.

Za podporu ďakujem kolegom môjho pracoviska na Katedre evanjelikálnej teológie a misie Pedagogickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici ako aj svojej manželke Adriáne za všetku podporu a porozumenie počas mojej práce na tejto dizertácii.

A snáď mi nikto nebude mať za zlé, keď poslednú vďaku adresujem Najvyššiemu.

Osobne týmto prehlasujem, že som túto doktorskú dizertačnú prácu s názvom *Dejiny slovenského pietizmu a jeho vplyv na spoločnosť a kultúru* napísal samostatne a výhradne s použitím citovaných literárnych prameňov a ďalších odborných zdrojov.

V Banskej Bystrici dňa 16. marca 2011

.....

Jaroslav Maďar

OBSAH

POĎAKOVANIE	2
OBSAH.....	4
ZOZNAM SKRATIEK.....	7
ÚVOD.....	8
1 DEJINY BĀDANIA A SÚČASNÝ STAV	10
1.1 Daniel Krman, Samuel Hruškovic, J. Jeverus, Pavol Severini	10
1.2 Ján Mocko (1843-1911).....	13
1.3 Ján Oberuč (1902-1956)	16
1.4 Ján Ďurovič (1894-1955).....	17
1.5 Milan Hamada (*1933).....	24
1.6 Mária Vyvíjalová (1921-2003)	26
1.7 Zhrnutie.....	29
2. NEXUS MEDZI SVETOVÝM A SLOVENSKÝM PIETIZMOM.....	31
2.1 Problém pietizmu v historiografii	31
2.2 Pietizmus v Nemecku	34
2.2.1 Johann Arndt (1555-1621).....	36
2.2.2 Philipp Jacob Spener (1635-1705).....	38
2.2.2.1 Pia desideria	39
2.2.3 Prejavy pietizmu	44
2.2.4 Hallský pietizmus	47
2.2.4.1 August Hermann Francke (1663-1727)	47
2.2.4.2 Hallská univerzita	48
2.2.4.3 Franckeho ústavy	49
2.2.4.4 Johann Anastasius Freylinghausen (1670-1739)	50
2.2.5 Hallský pietizmus na iných nemeckých univerzitách.....	51
2.2.5.1 Univerzita v Jene	51
2.2.5.2 Ďalšie univerzity s vplyvom hallského pietizmu	52
2.3. Zhrnutie.....	53
3. SLOVENSKÝ PIETIZMUS DO ROKU 1707.....	54
3.1 Pomenovanie a periodizácia	54
3.2 Prostredie, do ktorého prišiel pietizmus	55
3.2 Pietizmus v Banskej Bystrici a okolí	57
3.2.1 Ján Burius ml. (1677-1712)	57

3.2.2 Ján Pilárik ml. (o.1660-1709)	59
3.2.3 Ján Simonides (1648-1708)	60
3.2.3.1 Katechizmus Vysvetlení křesťanského učení	64
3.2.3.4 Reči, v ktorých sa ľud Boží napomína.....	70
3.2.4 Štefan Pilárik (1647-1711) – Banská Štiavnica	71
3.3 Pietizmus v Bratislave a okolí	72
3.3.1 Georg Friedrich Schnaderbach (1669-1716)	73
3.3.2 Adam Mittuch (1671-??)	74
3.3.3 Pavol Major (o.1645-1714).....	75
3.4 Ružomerská synoda 1707	77
3.5 Zhrnutie.....	80
4 ROZVOJ A VRCHOL SLOVENSKEHO PIETIZMU 1708-1757.....	82
4.1 Situácia po Ružomerskej synode	82
4.2 Banská Bystrica a okolie.....	83
4.2.1 Matej Bel v Banskej Bystrici (1684-1714)	83
4.2.1.1 Mladosť a štúdiá	84
4.2.1.2 Forma sanorum verborum (1707)	87
4.2.1.3 Pôsobenie v Banskej Bystrici	98
4.2.2 Samuel Hruškovic (1694-1748).....	102
4.2.3. Pavol Severini (1675-1749)	105
4.2.3.1 Collectanea antipietistica	106
4.2.4 Daniel Sartorius (1704-1767)	112
4.2.4.1 Dielo.....	113
4.3 Banská Štiavnica.....	116
4.3.1 Izák Andricius (o.1680-1747).....	116
4.3.2 Christoph Nicolaus Voigt (1678-1732)	117
4.3.3 Samuel Pellionis (1682-1736)	117
4.5 Bratislava a okolie	119
4.5.1 Matej Bel v Bratislave (1714-1749)	119
4.5.1.1 Belova reforma školy (1714-1719).....	120
4.5.1.2 Úvody k vydávaným dielam	121
4.5.1.3 Vedecké dielo	130
4.5.1.4 Bratislavskí spolupracovníci Mateja Bela	131
4.5.2 Eliáš Milec (1691-1757)	133
4.5.2.1 Dielo.....	135
4.6 Pietizmus na východe krajiny	140
4.6.1 Kežmarské lýceum.....	140
4.6.2 Peter Pavol Toppertzer (1687-1726).....	142
4.6.3 Ján Treitman	143
4.6.4 Ján Sartoris (??-1768)	144
4.7 Zhrnutie.....	146
5. DOZNIEVANIE SLOVENSKEHO PIETIZMU 1758-1803	147
5.1 Pavol Doležal (1700-1778).....	147
5.1. Samuel Lišovini (1712-1774)	148

5.3 Michal Institoris Mošovský (1733-1803)	149
5.4. Zhrnutie.....	152
6 ZÁVER	153
7. SUMMARY.....	155
MENNÝ REGISTER.....	157
POUŽITÁ LITERATÚRA	158
PRÍLOHY	167
PRÍLOHA 1 – Ján Simonides: O půwodcy wogny	167
PRÍLOHA 2 – Matej Bel: FORMA SANORUM VERBORUM	171
PRÍLOHA 3 – Matej Bel: Předmluwa (Paterý knihy o pravém křest'anství).....	195
PRÍLOHA 4 – Matej Bel: Předmluwa Wydawatele (Záhradka Rajská)	205

ZOZNAM SKRATIEK

atď. – a tak ďalej

ev. - evanjelický

ml. – mladší

nepag. - nepaginované

o. – okolo, približne (pri datovaní)

prel.- preložil

rkp. - rukopis

SBS I-V. – *Slovenský biografický slovník I.-V.* Martin : Matica slovenská, 1987-1991

st. - starší

ÚVOD

Ak sa hovorí o postavách, že čím sa nachádzajú hlbšie v histórii, tým sa viac skresľujú a strácajú, tak o to viac to platí o minoritných, myšlienkových, náboženských a kultúrnych pohyboch, najmä ak sa o nich ešte nadôvažok programovo mlčalo. K takémuto fenoménu možno zaradiť v slovenskej historiografii slovenský pietizmus, teologicko-nábožensko-kultúrny smer v evanjelickej a.v. cirkvi v 18. storočia, ktorý bol dlho v cirkevnej spisbe tabu a aj v súčasnosti nie je v centre vedeckého bádania. Je to nespravodlivé, lebo z neho vyšlo množstvo pozitívnych impulzov ako pre evanjelickú cirkev, tak aj pre slovenskú kultúru a to bez rozdielu na náboženstvo. Táto skutočnosť bola impulzom pre autora tejto práce, aby aspoň čiastočne odstránil tento deficit a prispel odstráneniu hmiel, ktoré sa nad touto témou vznášajú.

Dizertačná práca má názov *Dejiny slovenského pietizmu a jeho vplyv na spoločnosť a kultúru*. Mohlo by sa zdať, že sa jedná o všeobecnú tému, no jej stanovenie a spracovanie si vyžiadala samotná situácia, nakoľko takéto dielo v slovenskej historiografii absentuje a mohlo by poslúžiť ako odrazový mostík k ďalšiemu bádaniu na témach parciálnych.

Predložená dizertačná práca bude sledovať viacej cieľov. Prvým cieľom je určiť vplyvy a osobnosti svetového pietizmu, ktoré našli v slovenskom pietizme odozvu, resp. sa v ňom adaptovali. Druhým cieľom je deskripcia slovenského pietizmu ako autentického fenoménu a stanovenie medzníkov v jeho vývoji, nakoľko sa jednalo o časovo obmedzené hnutie. Tretím cieľom je určiť jeho hlavných protagonistov s ich krátkou charakteristikou a zhodnotením prínosu ako teologického tak i praktického.

Práca je rozdelená do piatich kapitol. Prvá kapitola je venovaná prehľadu a zhodnoteniu dejín a súčasného stavu bádania v danej problematike. V druhej kapitole sa rieši vzťah svetového k slovenskému pietizmu; jednak problematike definície pietizmu; smerom a jednak krátkej charakteristike osobností, ktoré sa stali inšpiráciou pre slovenský pietizmus. Tretia kapitola oboznamuje čitateľa s počiatkami slovenského pietizmu, s prostredím, do ktorého prišiel, jeho predstaviteľmi a strediskami, kde sa ujal a to po Ružomerskú synodu v roku 1707. Štvrtá kapitola organicky nadväzuje na predošlú a sústreďuje sa na obdobie rozkvetu pietizmu; pozornosť sa venuje centrám a pietistom, resp. anti-pietistom. Toto obdobie možno vymedziť

rokmi 1708-1757. Obsah piatej kapitoly sa venuje doznievaniu pietizmu, keď ho nahradzuje, resp. s ním koexistuje osvietenstvo.

Pokiaľ sa jedná o metodiku spracovania vytýčenej témy autor postupoval chronologicko-geograficky, keď identifikuje tri obdobia slovenského pietizmu, jeho nástup, rozvoj a doznievanie, pričom v každej etape si všíma dianie v centrách pietizmu (a v priľahlom okolí) a to na západe, v strede a východe predmetného územia. Nosnou časťou témy je séria krátkych biografii protagonistov pietizmu v jednotlivých centrách ako aj ich odporcov, pričom hlavný dôraz sa kladie na ich stret, vyrovnávanie sa a prínos do slovenského pietizmu s akcentom na ich literárne diela, ktoré sú podrobené analýze s následnou syntézou, explikáciou a dedukciou.

Po formálnej stránke je práca napísaná v editore Microsoft Word a preto počet znakov v jednom riadku zodpovedá tomuto editoru. Každá kapitola začína na novej strane. Poznámky sú umiestnené pod čiarou. Názvy jednotlivých diel a článkov sú uvádzané kurzívou. Všetky úpravy sú v súlade s Metodickým pokynom dekana HTF UK.

1 DEJINY BĀDANIA A SÚČASNÝ STAV

Napriek tomu že téma slovenského pietizmu je spracovaná len poskromne, jeho ignorácia by bola fatálna. Sledovanie práce predchodcov dáva príležitosť vidieť, akým smerom sa uberalo doterajšie bádanie, aké kritériá sa volili pri identifikácii jednotlivých protagonistov ako pietistov; na ktoré osobnosti sa zabudlo, ktoré udalosti sa vnímajú ako kľúčové. Nemenej zaujímavé je hodnotenie pietizmu a to ako z tábora prívržencov ako aj protivníkov.

1.1 Daniel Krman, Samuel Hruškovic, J. Jeverus, Pavol Severini

Daniel Krman (1663-1740) v snahe o čisté ortodoxné luteránske učenie vo viacerých dielach pomenúva všetky odchýlky a herézy, s ktorými sa evanjelická cirkev počas svojej existencie vyrovnávala. Kriticky sa k pietizmu vyjadruje v troch svojich dielach, ktoré však ostali v rukopise. Prvýkrát je to už v roku 1702, kde v rámci diela *Constantia In Orthodoxo Consensu ecclesiarum Hungarico-Lutheranum*¹ okrem práva luteránskej cirkvi na existenciu a polemiky s niektorými katolíckymi a kalvinistickými dogmami, vystupuje proti pôsobeniu Jednoty českých bratov, reunionistickému hnutiu a posledné strany venuje kritike svetového pietizmu. Pietistické učenie obviňuje z chiliazmu a nazýva „posledným výplodom Satana, ktoré sa najprv splodilo v hlave Kerintha, narodilo v srdci judaizmu, pre zbožnosť v starých časoch sladko spalo, ale teraz ožilo v našej evanjelickej cirkvi“.² Na inom mieste konštatuje, že skrze pietizmus sa „oživil entuziazmus, anabaptismus a farizejizmus“.³

Druhým rukopisom je latinská úvaha *Modestae et sine praejudicio cujuspiam scriptae Cogitationes...*⁴, ktorú Krman vypracoval v rámci prípravy na Ružomerskú synodu 1707 a obsahuje popis neutešeného stavu cirkvi a návrh na nápravu: u kňazov „kritizuje nedostatočné

---

¹ [KRMAN, Daniel]: *Constantia In Orthodoxo Consensu ecclesiarum Hungarico-Lutheranarum*. - [s.e.]. - [s.l.], 1702. - 144 s. Rukopis je uložený v Ústrednej knižnici SAV v Bratislave, sign.: Rkp_Dep_1.

² [KRMAN, D.] *Constantia In Orthodoxo Consensu...* s. 140: „Pietismus vero sive Chiliasmus, est ultimus Satana faetus, conceptus primum in cerebro Cerinthi, dam de vero natus in cirde judaeorum, svavia somniantium, per piam quidam antiquitatem sopitus, sed nunc ex ereo revocatus at in Ecclesiam nostrum Evangelicam“.

³ [KRMAN, D.] *Constantia In Orthodoxo Consensu...* s. 140: „... per Pietismum resuscitatum Enthusiasmum, Anabaptismum, Pharisaismum.“

⁴ Plný titul: In Nomine Jesu! Modestae et sine praejudicio cujuspiam scriptae Cogitationes, de Malis malorumque remediis ecclesiae evangelicae, potissimum vero Slavicae. (1707) Spis v odpise je uložený v Lyceálnej knižnici v Bratislave; je súčasťou rukopisného konvolútu bez signatúry.

vzdelanie a pohoršlivý život“, medzi smery, ktoré je potrebné odmietnuť (katolicizmus, kalvinizmus, anabaptizmus, synkretizmus), zaraďuje aj „pietizmus“.⁵

Tretím spisom z roku 1724 je jeho autograf *Erotemata*,⁶ „latinský rukopis so skúšobnými otázkami protipietistického obsahu“⁷, ktorými skúšal Krman pravovernosť Jána Hradského, ktorého „upodozrievali z pietizmu“⁸. Okrem dogmatických otázok (chiliazmus) vyčíta Krman pietizmu aj zavádzanie princípu všeobecného kňazstva: „zvolávali napokon plebejcov knižkami v materinskej reči a huckali ich, aby sa domáhali svojich práv od svetského a duchovného stavu a aby sa dlhšie nenechali utláčať, ba dovoľovali, aby oni sami kázavali ostatným, hoci to boli krajčíri, obuvníci a iní neučení remeselníci, a tak chceli zriadiť duchovný, kňazský úrad“.⁹

Samuel Hruškovic (1694-1748) sa zmieňuje o pietizme v autobiografii *Vlastný životopis*.¹⁰ V podstate o slovenskom pietizme hovorí v súvislosti s pôsobením Mateja Bela na banskobystričskom učilišti a o svojich rozpakoch, či sem má nastúpiť, lebo počul, „že tam je rektorom Matej Bel, z akadémie v Halle, ktorý nielen zanedbáva štúdiá filozofické a pohŕda nimi, ale i teologické nevykladá celkom dobre, a po celý čas vstępuje len filológiu, a to neprimerane prísne“.¹¹ No tieto chýry sa nepotvrdili a štúdiom a prácou Bela je nadšený, lebo „ctihodný Matej Bel svojim žiakom okrem teológie, hlavne morálnej, a pravidiel novej filozofie bedlive vykladal tiež dejepis a zemepis, poskytol neobyčajne užitočný úvod do čítania Písma svätého, teoreticky i prakticky učil umeniu kazateľskému, predovšetkým ale vyložil a vysvetlil základy jazyka hebrejského, gréckeho, chaldejského a sýrskeho, a staral sa veľmi bedlive, aby viedol mládež vo všetkom k zbožnosti a skromnosti“.¹²

---

⁵ Podľa MINÁRIK Jozef: *Literárne dielo Daniela Krmana ml.* In: Daniel Krman ml. (1663-1740) *Itinerarium* (Cestovný denník z rokov 1708-1708), Bratislava : SAV, 1969, s. 151.

⁶ Plný názov rukopisu: *In Nomine Jesu! Erotemata, juxta quod Per-Eximius Dn. Johannes Hradský, Pietismi suspectus, illis tamen falso se suspectum affirmans, examinabitur, ex publicis Theologorum Wittenb. Scriptis, Dno d. Spenero, allisque Novatoribus, oppositis, extracta, et praemissis Theologiae praecognitis allisque generalis, juxta ductum August. Confess. Aliorumque librorum symbolicorum in ea fundatorum et eam explicantium, concinnata, per Danielem Krmannum superintendem.* (1724) Rpk. 24 nepag. strán. Minárik na stranách 245-246 v poznámke 146, uvádza aj 12 otázok, ktorým bol J. Hradský podrobený: 1. Cautela examinandi praemittenda, 2. Ex praecognitis theologiae, 3. De religione, 4. De libris symbolicis, 5. De S. Scriptura, 6. De theologiae fine objectivo, Deo, 7. De theologiae fine formali, finitione Dei, 8. De peccato originis et subjecto theologiae, peccatore, ad Deum reducendo, 9. De principiis et mediis salutis, et quidem de Christo Redemptore, De alio medio Salutis – De gratia S. Sancti, 11. De bonis operibus, 12. De ecclesia, Artic. VII. Aug. Conf.

⁷ MINÁRIK, J. *Literárne dielo Daniela Krmana ml.*, s. 199.

⁸ MINÁRIK, J. *Op.cit.*, s. 246.

⁹ [KRMAN, Daniel.] *Erotemata...*, s.3-4; citované podľa MINÁRIK J. *Op. cit.*, s. 246, poznámka 147.

¹⁰ HRUŠKOVIC, Samuel. *Vlastný životopis*, (Z latinskej pôvodiny preložil a pod tlač pripravil Dr. Ján Viličkovský), Liptovský sv. Mikuláš : Tranoscius, 1943. 139 s.

¹¹ HRUŠKOVIC, S. *Op.cit.*, s. 71.

¹² HRUŠKOVIC, S. *Op.cit.*, s. 73-74..

Napriek tomu Belovi vyčíta, že vo „všetkom sa pridíža hallských, hoci si pritom počína opatrnejšie, ako všetci ostatní hallskí absolventi v Uhorsku“, dokonca bol Bel preverovaný cirkevnými inšpektormi, no „nemohol byť usvedčený z nejakého bludu a donútený len k vyhláseniu, že nebude naďalej držať žiadne názory ani nauky hallských ani o nich prednášať“.¹³ Konštatuje, že v Bratislave našiel Bel slobodnejšie ovzdušie. Zrejme sa sám pokúšal pestovať zbožnosť akú videl vo svojom okolí, pri ktorej čítal, podľa vlastných slov, „zhubné asketické spisy Baylove, Komenského a Kempenského“, praktizoval „dlhé pôsty“ a mal pred očami „zákon Boží“, pričom takmer „zabudol na Krista a na vieru“.¹⁴

Z takejto skúsenosti vyvodzuje, že pietizmus hrozí „smrtonosnou teológiou, ktorá výlučne alebo hlavne vstúpuje zákon, kladie väčší dôraz na zbožnosť a dobré skutky ako na vieru, ustavične desí a mučí svedomia pod kepienkou otrasenia ľahostajnosti, nikdy alebo len zriedka alebo už neskoro, keď hrozí zúfalstvo, poukazuje na evanjelium, Krista a útechu, a neprináša tak žiadny pokoj ducha alebo blaženosť“.¹⁵ Vo svojom životopise sa zmieňuje aj o pietizme v Nemecku, kde pred nástupom na wittenbergskú fakultu navštívil Halle, no kritizuje tu všetko, učiteľov, prednášky, bohoslužby, sirotinec a jeho organizáciu, s konštatovaním: „Nie je tam teda nič, čo by stálo za to, aby preto niekto išiel do Halle“.¹⁶

Najostrejším verejným vystúpením proti pietizmu a Matejovi Belovi bol spis *Verzeichniss*¹⁷ z roku 1729 podpísaný pseudonymom J. Jeverus, za ktorým sa skrýval hamburgský evanjelický kazateľ Sebastian Ezzardus (1673-1736). Jedná sa o pamflet na vulgárnej úrovni osočujúci predstaviteľov pietizmu. Slovenskému pietizmu, ale najmä Matejovi Belovi, sa venuje hlavne na stránkach 126-131. Belovi vyčíta všetko: Považuje ho za plagiátora, ktorý pozliepal nemeckú a latinskú gramatiku, potom premyslene obsadil Bratislavu a to nielen sebou samým, ale aj ďalšími „mrzkými kreatúrami“, takže Bratislava sa jeho vinou stala „malou Halle“¹⁸ a vykonal ešte ďalšie nehoráznosti. Za plagiátorstvo pokladá aj tvorbu vedeckých textov (v spolupráci s Bohušom a Buchholtzom) ako aj náboženských textov (Nový Zákon, katechizmus, Arndtove spisy). Tento pamflet ovplyvnil jeden smer kritických línií, ktorá sprevádzala Mateja Bela na jeho ceste dejinami až po súčasnosť.

---

¹³ HRUŠKOVIC, S. Op.cit., s .75.

¹⁴ HRUŠKOVIC, S. Op.cit., s .76.

¹⁵ HRUŠKOVIC, S. Op.cit., s .77.

¹⁶ HRUŠKOVIC, S. Op.cit., s .109.

¹⁷ JEVERUS, Johannes [=EDZARDUS Sebastian]. Verzeichniss Allerhand Pietistischer Intriguen und Unordnungen : in Litthauen, vielen Städten Deutschlands, Hungarn, und America . [S. l.] : [S. n.] , 1729 - 173 s.

¹⁸ JEVERUS. J. Op.cit., s. 128.

Slušnejší útok proti pietizmu viedol Pavol Severini (1675-1749) v spise *Collectanea anti Pietistica*.¹⁹ Kniha je kritikou pietizmu, no predovšetkým svetového, ktorému vyčíta 28 bludov. Žiaľ, len málo sa venuje domácim pomerom. Štipľavo poznamenáva, že uhorských pietistov po tom poznať, že chodia do Bratislavy učiť, do Halle študovať a k veľkomožným pánom žobrať, „aby bez peňaz nebyli“.²⁰ Jeho spis obsahuje kritiku v našom prostredí obľúbených a vydávaných Arndtových kníh ako aj kritiku hallskej výchovy, z ktorej „dosti ničemných a na mysl porušených fanatiků vychází“.²¹

1.2 Ján Mocko (1843-1911)

Evanjelický farár, cirkevný a literárny historik, sa o slovenskom pietizme zmieňuje okrajovo, v rámci svojho bádania.

Prvýkrát pojednáva o slovenskom pietizme v rámci svojej štúdie o Samuelovi Hruškovičovi, anti pietistovi. V podkapitole „Niečo o pietizme v Uhorsku“ s lútosťou konštatuje, „že tak skúpe správy zanechali nám o ňom naši cirkevní dejepisci,“ pričom slovenský pietizmus hodnotí pozitívne: „prináleží slávnej minulosti našej a je jedným z prejavov duchovného života cirkve“.²²

Napriek tomu, že sa pietizmu vyčíta množstvo bludov, konštatuje, že „v pietistických kruhoch boli i triezvejšie zmyšľajúci muži, ktorí nezdiedali výstrednosti“ a to čo bolo v ňom dobré „upotrebili k obrodeniu cirkvi, tak že to hnutie prinieslo cirkvi požehnanie“.²³ Ako pozitívum vníma, že sa ponoril „do Písma svätého“, čo sa prejavilo „v cirkevnom básnictve“ a „asketickej literatúre“.²⁴

Šírenie pietizmu v evanjelickej cirkvi a.v. pripisuje teológom, ktorí študovali v Nemecku. Ako prvého menuje Jána Buriusa ml., ktorý študoval na univerzite v Lipsku krátko po odchode „pietistických učencov, mal teda príležitosť oboznámiť sa s pietistickými snahami a pohybmi“.²⁵ Po ukončení štúdia „prijal pozvanie za rektora do Banskej Bystrice,“ kde „mnohých získal“ a keď

---

¹⁹ Plný názov: [SEVERINI Pavel]: *COLLECTANEA ANTIPIETISTICA. to gest Spolu-Sebránj Včenj toho w němž Opradowj Lutherani tēm domnělým tak řečeným Pietistum Podle Pjsem S. a Lutheranského Náboženstwj Sněmownjch Knih odporugj: K vůli a žádosti těch, z Lidu Obecného kteříby radi nětco mjstného o tom zvědětí chtěli, sepsané Od gedného Páně Služebnjka Při Cýrkwi Božj nad Hronem gehožto, Pán Spomocnjk gest* [: k žid. kap. 13. w. 6:] Nákladem gistého poctiwého Bratrstwj Cestau Prawdy Bežjcyho. L. P. 1741, [XVI]-206-[IV] s.

²⁰ SEVERINI, P. Op.cit., s. 87.

²¹ SEVERINI, P. Op.cit., s. 145.

²² MOCKO, J. Rozpomienka na Samuela Hruškovica, superintendenta banského okolia. In: Cirkevné listy IX. (1895), č.9. s. 156.

²³ MOCKO, J. Op.cit., s. 156.

²⁴ MOCKO, J. Op.cit., s. 156.

²⁵ MOCKO, J. Op.cit., s. 157.

sa stal farárom „na miesto Lutherovho, uviedol Spenerov katechizmus“.²⁶ Z ďalších raných pietistov menuje Adama Mittucha, Pavla Majora a vymenúva študentov spreď roka 1707 na hallskej univerzite ako potencionálnych šíriteľov pietizmu.²⁷

Ďalšiu časť venuje otázke pietizmu ako bola prerokovaná na Ružomerskej synode v roku 1707 a ktorá „zaujala rozhodné stanovisko proti šíriacemu sa u nás pietizmu“.²⁸ Vykresľuje najdramatickejšie vystúpenia odporcov i zástancov pietizmu. Zo záverov synody uvádza, že zástancovia pietizmu „osvedčili sa verejne, že oni s nemeckými pietistami nestoja v žiadnej spojitosti a ich výstrednosti neschvaľujú, ale zatracujú“ a „zakázala navštevovanie hallskej univerzity“, k čomu sa však nie veľmi prihliadalo, čo dokumentuje na Matejovi Belovi, ktorého vníma síce ako činného „rozširovateľa pietistických snáh“, ktorý napriek tomu, že sa „v mnohom sa uchýľoval od náhľadov väčšiny v cirkvi, neprestal byť jej verným synom“.²⁹ Z Belovej práce si všíma najmä jeho vydavateľskú činnosť prekladov Arndta ako aj vydanie tzv. hallskej Biblie. Ohľadom Halle konštatuje, že sa tu „tlačili sa vzácne a nákladné diela“ a z mnohých spomína Spenerovu Postilu a Rambachovo „Přemýšlování o utrpení Ježíše Krista“, o ktoré sa zaslúžil Eliáš Milec.³⁰ O protagonistoch slovenského pietizmu konštatuje zmierlivo, „že mužovia, ktorí stáli u nás v podozrení pietizmu, boli mužovia obozretní a múdri. Oni k vzdelaniu a k povzneseniu cirkvi len to upotrebili z pietistického hnutia, čo nestálo v protive s učením a vyznaním cirkevným“.³¹

Druhý Mockov článok je venovaný tešínskeho pietistovi Jánovi Muthmannovi,³² no nachádzame tu aj ďalšie postrehy a detaily týkajúce sa slovenského pietizmu v evanjelickej a.v. cirkvi v Uhorsku. Pietizmu, resp. pietistom vyčíta, že „boli ľahostajní proti článkom viery, proti symbolickým knihám i odchylné učenie našlo tam pripravenú pôdu. Z tejto príčiny bol pietizmus skazonosný pre cirkev, aká bola v Uhorsku, utláčaná a prenasledovaná, bez zriadenia, náchylná rozpadnúť sa na atómy, menovite, keby sa jej boli zmocnili pietisti.“³³ Zase menuje niekoľko osobností z počiatocného obdobia pietizmu a to ako zástancov (Burius, Mittuch, Bel) tak

---

²⁶ MOCKO, J. Op.cit., s. 157.

²⁷ MOCKO, J. Op.cit., s. 169: Aby som len niektorých rodákov našich pripomenul, študovali v Halle pred r. 1707: Mikuláš Priedvzský z Nitry, Ján Plavecký, Samuel Kephaldides-Hlaváč a Ján Kogler z Banskej Bystrice, Michal Sinapius, Daniel Burius a Juro Štrba z Krupiny, Izák Andricius z Brezna, Samuel Pellionis z Trenčína, Matej Bel z Očovej, Matej Nižnovský z Nem. Ľupče. Samuel Sinapius z Levoče a viac Prešporčanov medzi nimi i Eliáš Mohl, pozdejší superintendent

²⁸ MOCKO, J. Rozpomienka na Samuela Hruškovica, superintendenta banského okolia. In: Cirkevné listy IX (1895), č.10. s. 169.

²⁹ MOCKO, J. Op.cit., s. 169.

³⁰ MOCKO, J. Op.cit., s. 170.

³¹ MOCKO, J. Op.cit., s. 170.

³² MOCKO, J. *Ján Muthmann*, In: Cirkevné listy XIX (1905), č.1, s. 18-24

³³ MOCKO, J. Op.cit., s. 19.

i odporcov (Krman, Hruškovíc, Severini).³⁴ Dost' obširne uvádza udalosť z roku 1744, keď chcel dať dištriktuálny inšpektor Ján Radvanský zhabať Severiniho protipietistickú knihu, no Hruškovíc váhou svojej osobnosti tomu vystúpil na jeho obranu.³⁵ O skutočnosti, že sa o slovenskom pietizme vie len veľmi málo konštatuje: „Že sa u nás v Uhorsku nezachovala stopa pietizmu, to možno len tomu pripísať, že pravoverná strana bola na stráži a že u nás nikdy pietizmus nestal sa vplyvným elementom. Tak sa stalo, že u nás v Uhorsku zahynula pamiatka pietizmu a my musíme jeho pamiatku pracne odokryvať.“³⁶

Tretia zmienka o pietizme je z monografie o Histórii posvätnéj piesne slovenskej a histórii kancionálu, ktorá vyšla najprv na pokračovanie v Cirkevných listoch a neskôr aj knižne.³⁷ O pietizme hovorí v kapitole „Pietizmus v evanjelickej cirkvi – Hruškovíc v B. Bystrici“. Po krátkej charakteristike nemeckého pietizmu opakuje už známe skutočnosti o rozširovaní pietizmu u nás a menuje J. Buriusa. Popri ňom spomína aj Jána Simonidesa a jeho katechizmus „Vysvetlení kresťanského učení“, no popiera, že by bol Simonides pietistom argumentom: „Ten ktorý po väzeniach a na galejách trpel, nemohol byť ani len miernym pietistom“.³⁸ Spomína aj Mateja Bela, ktorého charakterizuje nasledovne: „Bel nebol ovšem v nemeckom zmysle pietista, avšak z jeho účinkovania na poli náboženskej literatúry vidno, že nebol priateľom ortodoxie, ale razil cestu smeru, ktorý kresťanstvo videl nielen v učení, ale i v živote.“³⁹ Zmieňuje sa aj o vzťahu M. Bela s D. Krmanom s konštatovaním že, „nemohol byť dobrý,“ lebo Krman bol „zástancom pravoveria“ a Bel „pietista“ a dostáva sa k S. Hruškovícovi, ktorého predstavuje ako úspešného anti-pietistu, ktorý „kdekoľvek účinkoval, všade porážal pietizmus“.⁴⁰

Spolu s Krmanom, napriek odporu duchovných aj svetských patrónov, sa pričínil o to, aby baďanskú faru v Honte v roku 1725 neobsadil Juraj Fornet, ktorý mal povesť pietistu a krátko sa zmieňuje aj o pietistoch na východe krajiny (Ján Treitman, Ján Sartoris), viac priestoru venuje „kongregácii v Kukove“ (1737), ktorá zostavila „sedem bodov“ (v podstate protipietistických), „na ktoré sa mali kňazi zaviazat“.⁴¹ Spomína ešte Severiniho knihu *Collectanea anti-pietistica*, ako aj pokus Radvanského v Hronseku o jej konfiškáciu a túto časť končí konštatovaním, že „o pietizme

---

³⁴ MOCKO, J. Op.cit., s. 19.

³⁵ MOCKO, J. Op.cit., s. 20.

³⁶ MOCKO, J. Op.cit., s. 20.

³⁷ MOCKO, J. *Historia posvätnéj piesne slovenskej a historia kancionálu*, Časť druhá, Životopisy cirkevných spevcov, Liptovský Sv. Mikuláš : Tranoscius 1912, 109 s.

³⁸ MOCKO, J. *Historia posvätnéj piesne slovenskej*. s. 19.

³⁹ MOCKO, J. Op.cit., s. 21.

⁴⁰ MOCKO, J. Op.cit., s. 22.

⁴¹ MOCKO, J. Op.cit.,s. 23-24.

nachodíme tak málo dát, toho príčinou je, že bolo dané heslo, aby sa pietizmus čím menej spomínal“.⁴²

Mocko celkovo pietizmus hodnotí negatívne, podvedome mu pripisuje uvedenie racionalizmu do cirkvi: „Pietizmus podľal korene sám sebe. Ako robil z počiatku v evanjelickej cirkvi, taký osud ho stretol. Musel ustúpiť racionalizmu; z jednej menšej pliahy stala sa väčšia. Racionalizmus dokonal zhubné dielo pietizmu. Neosožilo nič pobožnostkárstvo pietizmu; rozumkárstvo malo zbroj výdatnejšiu.“⁴³ V úplnom závere spomína pietistické, resp. „pietizmom dotknuté“ kancionály: *Křestánská škola modlení* (Breh 1745), no ktorý sa nemôže „ani zďaleka prirovnať k dobe Tranovského“ a o domácich tvorcoch piesní hovorí, že „ani jeden slovenský cirkevný básnik nedal sa zachytiť pietistickým prúdom, preto ani reči nemôže byť o pietistických slovenských piesňach“.⁴⁴ Ako „pietizmom dotknutý“ označuje tzv. „Kancyonálik“⁴⁵, ktorý bol určený „pre potrebu školskú“.⁴⁶ Zaznamenáva aj aktivitu Turčianskeho bratstva, ktoré „interpelovalo u novozvoleného biskupa Eliáša Mohla, ohľadom pietizmu“ a žiadalo ho, „aby mu urobil prietrž v cirkvi, a aby dohliadal na kancionále, že by do nich neprišla cudzia pieseň“.⁴⁷

1.3 Ján Oberuč (1902-1956)

K téme slovenského pietizmu sa vyjadruje hlavne v svojom životopise Mateja Bela písanom po francúzsky, neskôr preloženom i do slovenčiny.

Oberuč podáva svoje postrehy „ku skúmaniu postavenia pietizmu, osobitne v Bratislave“.⁴⁸ Konštatuje že máme málo správ, síce „dobre poznáme mená niektorých predstaviteľov, ale nie podstatu ich snaženia, ani ich úspechy a vplyv na život cirkvi“.⁴⁹

Situáciu hodnotí ako ťažkú pre pietistov, lebo nemohli „študovať v Halle,“ ortodoxi, „kde len mohli, odvolali z funkcie kňazov, u ktorých spozorovali nejakú náklonnosť k pietizmu“, podozriví sa museli „podrobiť skúškam“ a tak sa pietizmus „musel skrývať“.⁵⁰ No jeho vplyv sa prejavil najmä v Bratislave, kde ho rozširovali „Rabacher, Bel a Milec,“ z ktorých Bel bol „najznámejší“

⁴² MOCKO, J. Op.cit.,s. 24.

⁴³ MOCKO, J. Op.cit., s. 25.

⁴⁴ MOCKO, J. Op.cit., s. 26.

⁴⁵ Celý názov: Ve jménu ukřižovaného Pána našeho Jezu Krista Kancyonálik, obsahující v sobě Písne Duchovní Tranosciuse takmer všetky známe a obyčajné. Ku ktorým pridávajú se veľmi utěšené, přeradostné a pronikavé písne z Glozyuse a z Harfy nové vybrané, i jiné, které se již od dávnych v Církví křestianske užívají sebrané a na světlo vydané. Nákladem jedného Uroz. P. Milovníka Modliteb a Písni svatých. Léta Páně 1745. (16⁰. strán 390).

⁴⁶ MOCKO, J. Historia posvátnej piesne slovenskej. s. 26.

⁴⁷ MOCKO, J. Op.cit., s. 27.

⁴⁸ OBERUČ, J. *Matej Bel – pietista na Slovensku v 18. storočí*, prel. M. Brtko, Bratislava : Chronos 2002. s. 96.

⁴⁹ OBERUČ, J. Op.cit., s. 96.

⁵⁰ OBERUČ, J. Op.cit., s. 96.

a Milec „najbojovnejší“.⁵¹ V súvislosti Milcom spomína Oberuč aj superintendenta Eliáša Mohla, ktorý „ak aj nebol presvedčeným stúpencom pietizmu, nebol ani ortodoxom“ a v podstate ho bráni pred útokmi z Turca, ktoré napadli vydanie Spenerovej Postily, no on sa uspokojil s obranou, ktorú vypracoval Bel.⁵² Spomína aj Severiniho „kampaň“ proti pietizmu ako aj pokus Radvanského zhabať jeho knihu a Hruškovícov nekompromisný postoj.

Na východe krajiny bol „pietizmus rozšírený aj v Spišskej stolici, ale ho odtiaľ vytlačili a ďalej tam pretrval len vo forme pedagogického realizmu v školách, na ktoré mala vplyv bratislavská škola, keďže mala odtiaľ veľa žiakov“.⁵³

1.4 Ján Ďurovič (1894-1955)

Cirkevný a literárny historik, učiteľ na Slovenskej evanjelickej bohosloveckej fakulte, sa venuje slovenskému pietizmu v dvoch svojich prácach; najprv len útržkovite v diele: *Evanjelická literatúra do Tolerancie*⁵⁴ a potom doteraz v najobsiahlejšej a najucelenejšej štúdii *Slovenský pietizmus*.⁵⁵

V prvom diele hovorí o nemeckom vplyve na duchovné dianie v evanjelickej a.v. cirkvi skrze študentov, ktorí tam študujú ako aj diela nemeckých autorov, ktoré sa prekladajú (Arndt, Spener), či miesta, kde tieto preklady vychádzajú (Breh, Žitava, Wittenberg). V rámci týchto prúdov k nám prichádza aj pietizmus, ktorý naráža na silný „pravoverný smer, ako ho predstavuje Daniel Krman,“ ktorý „inscenuje aj ostré odsúdenie pietizmu“.⁵⁶ No nebolo možné ho zastaviť, aj keď sa otvorene „nepostavil nikto zaň, ale jeho metódy zbožnosti ovplyvnili aj našich“.⁵⁷ O konci pietizmu ešte konštatuje, že v „druhej polovici storočia prepúšťa miesto novému prúdu, odrode osvietenstva na cirkevnom poli, racionalizmu, ktorý veci viery chcel vysvetľovať... ľudským rozumom a často zavrhoval... citovosť a srdce, zjavenie a vyšší svet“.⁵⁸

O slovenskom pietizme potom pojednáva Ďurovič v časti o Matejovi Belovi a jeho „kruhu v Prešporku“.⁵⁹ Najprv podáva základné údaje z jeho života a diela, ktoré charakterizuje, že „sa týmto svojim širokým obzorom nevmetil do úzkych medzí svojho malého národa,“ slúžil

---

⁵¹ OBERUČ, J. Op.cit., s. 96.

⁵² OBERUČ, J. Op.cit., s. 96-97.

⁵³ OBERUČ, J. Op.cit., s. 97.

⁵⁴ DUROVIČ, Ján: *Evanjelická literatúra do Tolerancie*, Turčiansky sv. Martin : Matica slovenská, 1940, 418 s.

⁵⁵ DUROVIČ, Ján: *Slovenský pietizmus*. In *Historia slovacica*, III-IV, 1945-46, s. 165-201

⁵⁶ DUROVIČ, J. *Evanjelická literatúra do Tolerancie*. s. 189.

⁵⁷ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 189.

⁵⁸ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 190.

⁵⁹ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 222.

predovšetkým „vede“ a všetkým „trom národom Uhorska, Slovák, Nemcom i Maďarom“.⁶⁰ Z náboženských spisov spomína, že do maďarčiny preložil a vydal *Compendium avagy rövid Summája az egész keresztény tudományak* (Halle 1713), opravil a na vydanie pripravil Arndtovu *Paraditsom kertecske...* (Norimberg 1724) a pre „svojich nemeckých veriacich“ zostavil, napísal a vydal knihu modlitieb „na každý čas, stav a potrebu“ s názvom *Die Gottsuchende Seele* (Lipsko 1729) ako aj obranu evanjelikov *Kurze und zuverlässige Nachricht von dem Zustande der protestantischen Kirche in dem Königreich Ungarn...* (B.m. 1743).⁶¹

V latinčine vydáva svoje vedecké diela z filológie, histórie a zemepisu. Mylne uvádza, že Belova dizertácia *Forma sanorum verborum* (Halle 1707) sa venuje „otázke filologickej“.⁶² Svoju materinskú reč použil „hlavne v náboženskej spisbe“, čím si získal dôležité aj v „živote slovenských evanjelikov“ a zastupuje „slovenský evanjelický pietizmus“ spolu s Mittuchom, Buriusom, Milcom a inými.⁶³ Na prvom mieste Ďurovič spomína vydanie Biblie s Krmanom, kde rozoberá Belovu *Predmluvu k pobožnému a uprímnému čtenáři*, ktorú považuje za Belovo „teologické stanovisko“.⁶⁴ Mylne však Belovi pripisuje aj *Predmluvu na Starý zákon* a *Predmluvu na Nový zákon*⁶⁵ - tieto predhovory pochádzajú od Luthera (spolu s predhovorom k listu Rímskym) a preložil ich Daniel Krman na Belovu žiadosť.⁶⁶ Len jedno vetou spomenie, že Bel „písal predhovory aj k vydaniam“ Novej zmluvy, no viac sa venuje vydaniam Arndtových kníh, „ktoré boli v kruhoch pietistických obľúbené“.⁶⁷ Na záver pripomína, že napriek tomu, že Bel „pestuje náboženskú spisbu hlavne národnými rečami,“ nezabúda ani na „školoovaných alebo študujúcich,“ pre ktorých vydáva v latinčine Kempenského *De imitando Christi* (Lipsko 1725) a latinské modlitby *Preces christianae* (Lipsko 1728).⁶⁸ Ďurovič hodnotí Bela vysoko pozitívne – je „nábožensky založenou osobnosťou, ktorá, pevne sa držiac Písma a zjavenia, v duchu správneho pietizmu chce prehĺbiť náboženský zážitok, pestovať vieru a viesť k životu kresťanskému“.⁶⁹

Z Belovho „kruhu“, okrem nemeckých spolupracovníkov, predstavuje hlavne štyri osobnosti, pričom prvé dve – Ján Tomka-Sásky a Pavel Doležal - reprezentujú Belove „vedecké

---

⁶⁰ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 223.

⁶¹ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 225-226.

⁶² DUROVIČ, J. *Evanjelická literatúra do Tolerancie...*, s. 226. Na túto zjavnú chybu upozornil už Fazekaš v štúdiu *Matej Bel - teológ* In: KOLEKTÍV. *Odkaz Mateja Bela generáciám XXI. storočia*, Banská Bystrica : UMB, s. 44

⁶³ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 228.

⁶⁴ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 228.

⁶⁵ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 230.

⁶⁶ Vyplýva to z ich korešpondencie

⁶⁷ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 230-232.

⁶⁸ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 232-233.

⁶⁹ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 233.

záujmy“, kým Eliáš Milec a Michal Institoris Mošovský sú „dedičmi jeho úsilia pietistického“. ⁷⁰ Ján Tomka-Sásky pracoval v oblasti vlastivedy a k niektorým jeho dielam napísal Bel úvod. Pavel Doležal sa venuje jazykovede, kde napísal viacero diel, no najpamätnejšia je *Gramatica slavico-bohemica* (Posonium 1746), ku ktorej napísal Bel úvod. Z náboženských diel je to *Biblií svatá rytmovňjmi summovníky představená* (b.m. 1745) určená mládeži, kde sú biblické príbehy „podané v krátkych veršoch“. ⁷¹

Eliáš Milec zastupuje „po Belovi v Prešporku smer pietistický, prekladá diela nemeckých pietistov, Spenera, Rambacha, do slovenčiny“. ⁷² Predovšetkým je to Spenerova *Postila aneb Gruntovní učení o člancích víry křesťanské...* z roku 1729, kde v predmluve prízvukuje, že „sa s učením cirkvi úplne srovnáva“. ⁷³ Podľa Ďuroviča s úmyslom „prehľbiť zdedenú vieru, a najmä potvrdiť ju Písmom, píše svoje rozličné ‘premyšľovania’“, ktoré vyšli v rokoch 1738 a 1744. ⁷⁴ Prvé z nich je *Přemyšlování o sedmi posledních slovích ukřižovaného Ježíše* (b.m. 1738), v ktorom „každé slovo rozvádza v spôsobe kázne“. ⁷⁵ K tomuto dielu je pripojená úvaha „priam mystického charakteru“ *Přemyšlování o tajemství zákona z strany zločinců pověšených na dreve*. ⁷⁶ V tom istom roku ešte vychádza *Přemyšlování s výkladem a naučením o osmerým blahoslavenství*, v ktorom „podáva 8 makariziem“. ⁷⁷ Z roku 1744 ako preklad z diela Rambachovho uvádza *Přemyšlování s výkladem a naučením o utrpení Ježíše Krista* (Žitava), v ktorom pojednáva „v 5 čiastkach o utrpení Kristovom“. ⁷⁸ Za Milcovo považuje Ďurovič dielo: *Evanjelium Izaiáše o narození Krista Pána* (b.m. 1744), kde „na každé meno v texte je osobitné ‘premyšľovanie’“. ⁷⁹ Príväzkom k tomuto dielu je *Přemyšlování o sedmi zaslíbeních, kterážto syn Boží po svém vjíti do slávy v listech zjevení dal těm, kteří zvíťezí*. Za preklad z nemčiny pokladá diela *Spasitedlné řeči Pána Ježíše vysvětlené a k vzdělání vydané* (1745), v ktorom podáva „6 Kristových výpovedí“ s príväzkom *Přemyšlování o tajemství Ježíša Krista vo figure hada medeného a miest útočistných*. ⁸⁰

⁷⁰ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 233 a 236.

⁷¹ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 235.

⁷² DUROVIČ, J. Op.cit., s. 236.

⁷³ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 237.

⁷⁴ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 237.

⁷⁵ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 237.

⁷⁶ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 237.

⁷⁷ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 237.

⁷⁸ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 238.

⁷⁹ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 238.

⁸⁰ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 238.

Ako Milcovu „misijnú prácu“ vníma dielo *Evanjelický budič srdce záležející v šesti částkách* (1744), kde vymenúva jednotlivé „čiasťky“ a na záver poznamenáva, že sa zalúžil o vydanie a napísal *Predmluvu* k modlitebnej knižke *Pokojík* od Eichorna v preklade Lániho.⁸¹ Podľa Ďuroviča je E. Milec „plodný spisovateľ,... misijný pracovník, ktorý... chce priviesť k ‘pravému kresťanství’“, no často „na ujmu ujasnenosti vieroučnej“.⁸²

Po Milcovi sa ujíma „dedičstva pietistického“ Michal Institoris (1733-1803), na „prešporskom lýceu... sa dostal pod vedenie Milca“, až nakoniec sa stal tu aj jeho nástupcom.⁸³ Jeho tvorba je „náboženského rázu“ a zaslúžil sa „o náboženskú spisbu slovenskú tým, že pomohol na svetlo vyjsť nejednému dielu, ktoré by bolo ostalo v rukopise“. Vydal Arndtovu *Postilu* (1776) „v preklade Samuela Lischoviniho,“ ku ktorej prispel predhovorom a dvomi prídavkami.⁸⁴ Postaral sa o reedíciu Arndtovej Záhradky rajské (1777) a Paterý knihy... (1783). Vydal aj Laučekovu *Konkordanciu*, ku ktorej napísal Predhovor o úžitku Biblie - „je to Božia kniha, v nej je reč o Bohu, vedie ku Kristu, ľudí robí lepšími, obráni proti trpkostiam, dá pomoc v smrti...“ a horlí proti čítaniu „novosvetských francouzských a německých románů, které... jako hmyz se plodí“.⁸⁵ Proti „novosvetským“ prúdom západu (francúzskej revolúcii) brojí aj vo svojich kázňach: *Strom bez kořene a čepice bez hlavy, to jest nešťastný stav krajiny bez krále...* (1793) a *Od Boha zlomená pýcha našich i Božích nepřátelů...* (1799).⁸⁶

V období po Tolerančnom patente pomáha Institoris moravským a českým evanjelikom radami, úpravami a vysiela k nim ľudí hodnotných (Markovič, Leško).⁸⁷ Zasiahol „hlboko i do života bohoslužobného“ a to „šťastne do úpravy Paššii a menej šťastne do opravy Kancionála“.⁸⁸ V paššiách zaviedol „pod vplyvom pietistov nemeckých, hlavne Rambacha..., čítanie len farárom, lebo... bolo to ‘jako Theátrum’“.⁸⁹ Kancionály tiež „menil a opravoval“, lenže meridlom mu nebolo „vieroučné stanovisko“ a „kladie váhu skorej na praktické a citové stránky viery,“ vychádzajúc „z prekotného reformátorstva rokokovej doby“.⁹⁰ Podobne ako Bel a Milec vydal aj „maďarské práce“.

---

⁸¹ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 238.

⁸² DUROVIČ, J. Op.cit., s. 239.

⁸³ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 239.

⁸⁴ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 240.

⁸⁵ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 241.

⁸⁶ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 241.

⁸⁷ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 242.

⁸⁸ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 243.

⁸⁹ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 244.

⁹⁰ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 244.

Na záver ešte do jedného radu s Belom a Institorisom Ďurovič kladie aj Michala Semiana, ktorý pokračuje v „jeho (Belovom) miernom pietizme“ a hlavne „tým, že znova vydáva“ Bibliu – Biblia sacra, to jest Biblí Svatá... (Prešporok 1787)“.⁹¹ Vo svetskej literatúre sa Semian zaoberá „látkou historickou,“ čo možno tiež pripísať Belovmu vplyvu.⁹²

Túto kapitolu uzatvára Ďurovič zhodnotením, že „Bel, Pavol Doležal, Milec, Institoris, Semian, majú záujem vlastivedný, pestujú vedu a literárne chcú prispieť svojej cirkvi i vlasti,“ pričom majú snahu „o náboženské duchovné prehĺbenie v duchu pietistickom, nadväzujú na pietistickú spisbu zahraničnú, a.. kladú dôraz na Písmo ako prameň tejto hlbšej zbožnosti“.⁹³

V kapitole „Slovenský stred“ hovorí o banskobystričských farároch ako tvorcoch „domácej postily“ na posilnenie domácich bohoslužieb kvôli absencii evanjelických kostolov.⁹⁴ Spomedzi viacerých autorov spája dvoch s pietizmom – Daniela Sartoria a Samuela Lischoviniho.

O Danielovi Sartoriovovi hovorí, že „zanechal dielo, ktoré ho radí medzi najväčších našich biblistov a kazateľov“.⁹⁵ Najznámejšie je *Summovní Postylla...* (b.m. 1746), ktorú píše pre tých, čo „nemajú doma té príležitosti, aby ... v shromaždení cirkevním... mohli se posadiť“.⁹⁶ Táto kniha „je založená prísne na Písme a na pravovernom učení cirkvi,“ no „je skladaná s živou a istou vierou, kde podáva si ruku správny pietizmus a pravoverie“.⁹⁷ Kniha *Florilegium Biblicum...* (b.m. 1742) je vlatne biblická dogmatika pre „školskú mládež,“ kde „nájde biblické citáty sgrupované okolo 30 veľkých článkov viery,“ ktoré sa rozkladajú na „častečky,“ pričom „každá je vysvetlená a doložená citátmi“.⁹⁸ Aj ďalšia kniha – *Diarium biblicum aneb Historie biblické...* (b.m. 1744) - je „určená mládeži“ a je „postavená do služby priblížiť Bibliu, uviesť do nej, upevniť v náboženstve a v cirkevnom cítení“.⁹⁹ Vraj v rukopise ostali diela Logika aj Metaphysica, určené pre školu, teda vidno, že D. Sartorius „okrem veľkých biblických vedomostí mal záujem aj o filozofiu a svet“.¹⁰⁰

Samuel Lischovini sa zaslúžil o preklad Arndtovej postily, ktorá však vyšla (Prešporok 1776) až po jeho smrti. Napísal k nej aj krátky úvod, kde hovorí o nedostatku postýl. Zanechal aj

---

⁹¹ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 245, 248.

⁹² DUROVIČ, J. Op.cit., s. 249.

⁹³ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 249.

⁹⁴ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 250.

⁹⁵ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 252.

⁹⁶ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 253.

⁹⁷ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 253.

⁹⁸ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 254.

⁹⁹ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 254.

¹⁰⁰ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 255.

svedectvo o veľkom požiari v Banskej Bystrici – *Pevná nádej vŕčícich v čas obecnej uzlosti...* (B. Bystrica 1761), kde pred opisom požiaru kladie „svoju ‘kající’ kázeň“.¹⁰¹

Đurovič v druhej svojej práci, *Slovenský pietizmus*, po filozofickom úvode a predstavení protagonistov svetového pietizmu o slovenskom pietizme konštatuje, že „je hlavne duchovného rázu, nedotýka sa veľmi učenia, a aj cirkevnej správy len málo“.¹⁰² Primárne mu išlo o „rozprúdenie duchovného“ a „zintenzívnenie bohoslužobného života,“ čo v praxi znamenalo, že v pietistických zboroch „zavádzali confirmáciu,“ resp. pri pašiách praktizujú „spev celého zhromaždenia“, do popredia sa dostáva „katechetické vyučovanie“ a „dôraz na Bibliu“.¹⁰³ Na našom území sa rozširuje skrze študentov, ktorí „idú do zahraničia a v Halle sa mnohí z nich obrátia,“ exulantov, ktorých zachytila Spenerova a Franckeho reforma ako aj zahraničná literatúra, ktorá je „dobrým prostriedkom duchovného kontaktu“.¹⁰⁴ Strediskami pietizmu sa stávajú mestá (Bratislava, banské mestá), menej vidiek, národnosť nehrá rozhodujúcu rolu – „rozhodovala predovšetkým náboženská potreba“.¹⁰⁵

Pre vývoji slovenského pietizmu je hraničnou čiarou Ružomerská synoda: „Pred ňou... vystupuje vcelku otvorenejši... k rázu viac verejnemu. Po odsúdení... stáva sa tajným, odsúdeným a zatrateným prúdom“.¹⁰⁶ Z pietistického obdobia pred Ružomerskou synodou Đurovič na prvom mieste spomína Jána Simonidesa, ktorý poznal „dobré pietizmus jeho prvej ranej periódy, Spenera, jeho práce“.¹⁰⁷ Medzi pietistov zaraďuje Jána Buriusa ml., ktorý má „riadne styky s Franckem“ a posielal na hallskú univerzitu mladých adeptov.¹⁰⁸ Zo svetských patrónov pietizmu spomína Martina Clementa a veľmoža Jána Radvanského, obaja majú vzťah k Belovi, ktorý tu „začína svoju veľkolepú, ba závratnú dráhu,“ keď prvý je jeho „mecénom“ a druhý „protektorom“.¹⁰⁹ Đurovič by rád zaradil medzi pietistov aj Simonidesovho syna, Pavla, ktorého mylne nazýva Ján, no opak je pravdou.¹¹⁰ Popri Banskej Bystrici možno nájsť pietistov i v neďalekej Banskej Štiavnici. Z radov šľachty je to Ján G. Hellenbach, z hontianskej stolice

---

¹⁰¹ DUROVIČ, J. *Evanjelická literatúra do Tolerancie*. s. 256.

¹⁰² DUROVIČ, J. *Slovenský pietizmus*, s. 177.

¹⁰³ DUROVIČ, J. *Op.cit.*, s. 177.

¹⁰⁴ DUROVIČ, J. *Op.cit.*, s. 178.

¹⁰⁵ DUROVIČ, J. *Op.cit.*, s. 178.

¹⁰⁶ DUROVIČ, J. *Op.cit.*, s. 178-179.

¹⁰⁷ DUROVIČ, J. *Op.cit.*, s. 179.

¹⁰⁸ DUROVIČ, J. *Op.cit.*, s. 180.

¹⁰⁹ DUROVIČ, J. *Op.cit.*, s. 180-181.

¹¹⁰ Podľa svedectva S. Hruškoviča, bol Pavol Simonides vlastne antipietista, lebo „uchránil väčšinu mládeže pred názormi Belovými a zachoval gymnázium až do dneška v pravej ortodoxnej náuke“. HRUŠKOVIC, Samuel: *Vlastný životopis*, s. 78.

Žigmund Jánoky.¹¹¹ Z duchovných je to štiavnický farár Štefan Pilárik, ktorý síce študoval vo Wittenbergu, ale „vracia sa domov vcelku ovplyvnený zásadami Spenerovými“.¹¹² K pietizmu sa hlási jeho zať Ján Andricius, v blízkosti pôsobil Juraj Štrba a Ján Valentini.

Hlavným sídlom pietizmu však bola Bratislava, kde sa nemeckí farári (G. F. Schnaderbach, J. E. Weisbeck a iní), „takmer napospol postavili sa do šíkov nového pohybu a vytvorili tak teplé hniezdo pietizmu v Uhorsku“ a na tomto základe a v tomto duchu „buduje potom aj Matej Bel a Eliáš Milec svoju veľkú činnosť a tak aj pre slovenský pietizmus stáva sa Bratislava veľmi dôležitým miestom“.¹¹³ Z blízkeho okolia je to Adam Mittuch. V ďalšom Ďurovič vymenúva prívržencov pietizmu z celého územia Slovenska.¹¹⁴

Do týchto pomerov prichádza ružomerská synoda, na ktorú zvoláva „Krman zástupcov seniorátov a miest so snahou, aby odstránil nové bludné učenie“.¹¹⁵ Pri riešení otázky pietizmu, napriek protestom niektorých duchovných, ale aj svetských sympatizantov „Krman a s ním slovenské pravoverie triumfuje“ a duchovní „musia zložiť prísahu na pravoverné symbolické knihy cirkvi“.¹¹⁶ Na druhej strane však synoda akceptovala „snahu pietistov, aby dvíhali úroveň kňazstva, ich mravného života“ a vo „svetských konzistóriách zaujali miesto aj pietisti“.¹¹⁷

Po synode nadobudol pietizmus iný ráz, synoda „zachránila čisté učenie, dala cirkvi jej pevný štít, mocnú kostru; no vyplniť ju živým obsahom mohol pomáhať aj pietizmus“ tým, čo bolo v ňom pozitívne: „rozvlnenie duše, vrelú lásku k predmetom viery, radostný styk s Bohom, vrúcne oprenie sa o Spasiteľa“.¹¹⁸ Prichádza aj „k vzájomnej spolupráci“, napr. pri vydaní Biblie (Krman a Bel), no najviac sa pietizmus prejavil v školstve, kde sa snažia pietistickí vychovávateľia „vnášať do detských sŕdc pietistickú srdečnú zbožnosť; pri školskej disciplíne pôsobia viac láskou, učia viac reálnym predmetom, zavádzajú ranné modlitby“.¹¹⁹

V tomto období sú hlavnými predstaviteľmi pietizmu bratislavskí farári M. Bel a E. Milec. U Bela zdôrazňuje fenomenálny úspech na bratislavskom lýceu, ktorý pripisuje jeho pietizmu, v ktorom sa snaží spojiť ortodoxné učenie a pietistickú prax, pri prijímaní rektorstva „kladie sám

---

¹¹¹ DUROVIČ, J. *Slovenský pietizmus*. s. 181.

¹¹² DUROVIČ, J. *Op.cit.*, s. 182.

¹¹³ DUROVIČ, J. *Op.cit.*, s. 182.

¹¹⁴ DUROVIČ, J. *Op.cit.*, s. 182.

¹¹⁵ DUROVIČ, J. *Op.cit.*, s. 184.

¹¹⁶ DUROVIČ, J. *Op.cit.*, s. 184.

¹¹⁷ DUROVIČ, J. *Op.cit.*, s. 184.

¹¹⁸ DUROVIČ, J. *Op.cit.*, s. 185.

¹¹⁹ DUROVIČ, J. *Slovenský pietizmus*. s. 185.

do podmienok, že sa bude pridržať verne Augsburskej konfesie a iných symbolických kníh a tým vnáša do (viac-menej) nemeckej bratislavskej cirkvi charakteristický ráz slovenského pietizmu“.¹²⁰

1.5 Milan Hamada (*1933)

Literárny teoretik, historik a kritik vo svojej monografii *Zrod novodobej kultúry* venuje v časti *Premeny reformačnej kultúry* druhú kapitolu pietizmu a to ako „evanjelickej podobe predosvietenskej kultúry“. Tému spracováva „z kultúrnohistorického“ hľadiska a to cez prizmu troch významných postáv: M. Bela, S. Hruškoviča a P. Doležala.¹²¹

V štúdiu o M. Belovi¹²² najprv konštatuje, že pietizmus našiel u nás „pripravenú pôdu“ činnosťou Bayera a Cabana, ktorých „môžeme považovať za teológov, filozofov a pedagógov, ktorí formulovali niektoré princípy pietizmu paralelne s jeho zakladateľom P. J. Spenerom,“ pričom má na mysli „zdôrazňovanie praktickej zbožnosti, redukovanie autority teológie v prospech Písma,“ kritiky „aristotelovskej sylogistickej metódy“, „kritika wittenbergskej akadémie“ atď.¹²³ A na rozdiel od „tvorcov pietizmu Spenera a Franckeho... budovali aj pre pietizmus ako náboženské hnutie adekvátnu filozofiu, tzv. kresťanskú filozofiu“.¹²⁴ Podľa Hamadu M. Bel nadviazal na prácu vyššie spomínaných a „začal tam, kde prestal a neuspel... J. Bayer“ – začal ako pedagóg a „usiluje sa prostredníctvom reformy školy a vzdelania naprávať, reformovať celú kultúru,“ pričom na „prvom mieste podrobuje zmene teologické vzdelanie“.¹²⁵ Vzťah k Bohu sa presúva do „vôľovej a citovej sféry človeka“ - dôraz je na etike a praxi, „aktívnom kresťanstve“.¹²⁶ Kriticky sa vyrovnáva s pohanskou etikou, voči ktorej stavia kresťanskú etiku.

V ďalšom hovorí o vplyve Buddeusa na M. Bela na základe analýzy Belových rukopisných poznámok *Miscellanea scientifica* s konštatovaním, že „J. F. Buddeus bol pre M. Bela takmer jedinou teologickou autoritou,“ aj keď ho neprijímal „epigónsky“.¹²⁷ Z tohto spisu sa dozvedáme, že bol zameraný „proti spinozovskej filozofii“ – v kapitole O pôvode sveta – „popiera v mene kreacionistickej teórie filozofický imanentný monizmus aj panteizmus“ tézami, že „svet nie je

¹²⁰ DUROVIČ, J. Op.cit., s. 186.

¹²¹ No aj v iných kapitolách sa nachádzajú zmienky o slovenskom pietizme napr. Štefana Pilárika z Očovej a jeho modlitebnú knižku, v ktorej parafrázoval verše Starej i Novej zmluvy, Favus distillans. Cant. 4. v. 11. To jest Strd tekoucí utěšených, srdečných a nábožných modlitéb... L.P. 1648“, poníma ako predchodcu slovenského pietizmu. HAMADA, Milan. *Zrod novodobej slovenskej kultúry*. Bratislava : SAV, 1995. s. 39.

¹²² Názov: Od reformačného humanizmu k osvietenstvu – Matej Bel v kontexte školy, vzdelanosti a kultúry, s. 93-109.

¹²³ HAMADA, M. Op.cit., s. 95.

¹²⁴ HAMADA, M. Op.cit., s. 96.

¹²⁵ HAMADA, M. *Zrod novodobej slovenskej kultúry*. s. 96.

¹²⁶ HAMADA, M. Op.cit., s. 97.

¹²⁷ HAMADA, M. Op.cit., s. 99.

večný“, „nemohol vzniknúť náhodne“ a pod.¹²⁸ Na záver pekne charakterizuje Bela: „Podarilo sa mu preniesť ťažisko vzdelanosti a kultúry z teologických otázok na otázky poznávania spoločnosti a prírody, na vedu, ktorá neutralizuje náboženské rozpory a rozdiely a spája ľudí aj národy“.¹²⁹

V druhej subkapitole pojednáva o Samuelovi Hruškovicovi hlavne na základe jeho diela „Vlastný životopis,“ v ktorom vidí „Hruškovicove confesiones,“ ktoré „slúžia na vyslovenie základného teologicko-filozofického a vôbec životného postoja“.¹³⁰ Žánrovo sa jedná o „hagiografickú literatúru,“ v ktorej nechýbajú „miracula“, „utrpenie človeka, ktorým sa blíži ku Kristovi,“ ale aj „exponovanie postoja nekompromisného bojovníka za pravoverné učenie“ – v jeho prípade v boji proti pietizmu, kde bol „ešte bezohľadnejší ako Krman“.¹³¹ V podstate kritizuje „aktivistické a praktické ponímanie zbožnosti, s akým prichádzalo pietistické hnutie,“ ale vlastne „jeho polemika nie je polemikou s pietizmom M. Bela, ale predovšetkým s nemeckými extrémnymi prejavmi pietizmu“.¹³²

V stati o Pavlovi Doležalovi má Hamada dlhší úvod, kde pojednáva o teológii a aktivitách zakladateľov nemeckého pietizmu – Spenerovi a Franckeovi. Pavla Doležala vníma ako predstaviteľa „akéhosi ľudového pietizmu“ – oproti „vyhranenému meštianskemu pietizmu Mateja Bela“ – a predchodcu „našich osvietencov, pôsobiacich medzi ľudom“.¹³³ Zrejme „štúdium Spenerovho a Rambachovho diela... v ňom upevnilo pietistický názor,“ o ktorom sa síce „nevyslovoval, ale v jeho duchu pracoval a žil“.¹³⁴ V živote sa to prejavilo tým, že prisluhoval „aj na neartikulárnych miestach,“ za čo bol preložený „do bocianskej horskej baníckej osady,“ kde však nezlomený hovorí, že prišiel, „aby vyučoval ľud praktickej zbožnosti“.¹³⁵ Aj jeho náboženské diela majú „výchovné poslanie a svojím obsahom nadobúdajú ranoosvietenský charakter,“ v ktorých prekonáva „teologickú výlučnosť kňazov oproti laikom“, vystupuje „proti obmedzovaniu teologického štúdia len na kňazov“, proti „falošnej mystickej teológii“.¹³⁶ V jeho diele má významné miesto tiež „činnosť jazykovedná, spojená s tvorbou učebníc,“ ktorými pokrýva „potreby školy od elementárneho vzdelania, až po potreby gramatických škôl“.¹³⁷ V jazykovom vzdelávaní „kultivuje“ materinský aj latinský jazyk a v prístupe k národnej reči predstavuje

---

¹²⁸ HAMADA, M. Op.cit., s. 106.

¹²⁹ HAMADA, M. Op.cit., s. 107.

¹³⁰ HAMADA, M. Op.cit., s. 113.

¹³¹ HAMADA, M. Op.cit., s. 114-115.

¹³² HAMADA, M. Op.cit., s. 116.

¹³³ HAMADA, M. Zrod novodobej slovenskej kultúry, s. 124.

¹³⁴ HAMADA, M. Op.cit., s. 125.

¹³⁵ HAMADA, M. Op.cit., s. 126.

¹³⁶ HAMADA, M. Op.cit., s. 127.

¹³⁷ HAMADA, M. Op.cit., s. 127.

„jedného z reprezentantov nášho národooobrodeneckého obdobia“.¹³⁸ Pavel Doležal svojou činnosťou pripravil pôdu pre návrh „na nápravu dedinského školstva od Gabriela Balašoviča,“ ktorý do neho zahrnul Doležalove výchovné princípy ako aj ním vytvorené učebnice.¹³⁹

1.6 Mária Vyvíjalová (1921-2003)

Ešte na záver časti stojí za zmienku jeden názor a aj keď sa neviaže priamo k slovenskému pietizmu, je hodný povšimnutia, lebo sa venuje svetonázoru Mateja Bela, ktorý autorka Vyvíjalová vidí diametrálne odlišne od ostatných autorov. V sérii článkov už od sedemdesiatych rokov 20. storočia dokazuje svoje tvrdenie, že Matej Bel nebol pietista, ale panteista. Štúdiom a interpretáciou Belovho rukopisu *Miscellanea scientifica* nachádza „svedectvo Belovho smerovania k novodobému svetonázoru“ a kritizuje ostatných belológov: „Neobstojí tvrdenie, že Bel zotrval v náboženskom svetonázore pod vplyvom Franckeho pietizmu, ako to neprávom zafixoval do slovenskej historiografie Ján Oberuč roku 1936“.¹⁴⁰ Svoj názor o Belovi-panteistovi sa potom snaží podporiť aj interpretáciou iných náboženských textov, ktoré považuje za Belove.

Vyvíjalová líči ako sa M. Bel v spise *Miscellanea scientifica* vyrovnával s jednotlivými filozofickými systémami, pričom k „stredovekej filozofii“ sa vyjadroval „veľmi kriticky“.¹⁴¹ Bel vo filozofii vychádzal „z klasickej mechaniky Thomasa Hobbesa, Barucha Spinozu a Reného Descartesa“, no proti posledne menovanému má kritické výhrady, „poučený Hobbesovou a Spinozovou polemikou s Descartesom“.¹⁴²

Pri „princípoch bytia prírodných javov“ podľa Vyvíjalovej, M. Bel „dáva prednosť zákonom mechanicky pôsobiach v prírode, hlási sa k novému chápaniu prírody, v ktorej ráta s Bohom ako neosobným princípom,“ v čom vidí vplyv Spinozovho spisu *Ethica geometrico modo illustrata*, ktorý ovplyvnil dominantne „Belovu stať s názvom De origine mundi“ v *Miscellaneach*.¹⁴³

V ďalšom texte potom Vyvíjalová cituje podobné výroky Spinozu aj Bela a prichádza k záveru, že odmietajú „vznik sveta náhodou“; podobne k Belovej definícii vzniku a existencie hmoty: „Boh ustanovil medzitým určité mechanické zákony, podľa ktorých v prírodných javoch nastáva to, čo jestvuje teraz...“, pridáva Spinozov výrok: „Boh nie je nič iné ako aktívna sila, ktoré

---

¹³⁸ HAMADA, M. Op.cit., s. 131.

¹³⁹ HAMADA, M. Op.cit., s. 132.

¹⁴⁰ VYVÍJALOVÁ, Mária. *Matej Bel a idea občianskej spoločnosti*. Martin : Matica slovenská, 2001. s. 34.

¹⁴¹ VYVÍJALOVÁ, M. *Matej Bel a idea občianskej spoločnosti*, s. 36.

¹⁴² VYVÍJALOVÁ, M. Op.cit., s. 38.

¹⁴³ VYVÍJALOVÁ, M.: *Matej Bel a idea občianskej spoločnosti*, s. 42. Túto stať Vyvíjalová preložila a publikovala: VYVÍJALOVÁ, M.: *Z rukopisu Miscellanea scientifica mateja Bela*. In: *Filozofia*, roč. 39, 1984, s. 493-502.

je rozpriestranená v tomto stroji sveta, teda nič iné ako súvislosť prírodných príčin,“ z čoho v konečnom dôsledku vyvodzuje, že „Bel vyzdvihuje osobitosť Spinozovho panteizmu“, prijal predstavu „o neosobnom princípe Boha“.¹⁴⁴

Výsledkom interpretácie Vyvíjalovej spomenutej state z *Miscellanea* je, že sa nesie „v duchu Spinozovho panteistického učenia, dokazuje, že sa Matej Bel priblížil k materialistickému chápaniu prírody. Teologickú predstavu osobného Boha nahrádza neosobným princípom Boha, v ktorom stotožňuje Boha a prírodu“.¹⁴⁵

Takéto závery sú naozaj nezvyčajné a odporujú základným teologickým myšlienkam aj životu a činnosti Mateja Bela ako ich poznáme z jeho náboženských textov, taktiež pochybná je metóda, keď autorka vytrhuje citáty z kontextu a interpretuje ich tendenčne.¹⁴⁶

O nekorektnosti metódy s akou Vyvíjalová pracuje sa možno lapidárne presvedčiť v časti, v ktorej sa snaží dokázať ako Matej Bel, „stúpenec Spinozovho panteistického učenia... nasledoval novovekého filozofa aj v kritike Starého zákona“ a to v „osobitnom predhovore k Biblii, ktorú vydal v Halle roku 1722,“ v ktorom „Päťoro Mojžišových kníh podrobil analýze v duchu novovekej filozofie“.¹⁴⁷ Ešte k tomu bez uvedenia zdroja dramaticky poznamenáva: „Predhovor k hallskej Biblii uverejnil Matej Bel na vlastnú zodpovednosť bez toho, žeby bol žiadal súhlas predstaviteľov evanjelickej cirkvi“.¹⁴⁸

Tu je potrebné sa zastaviť a ohľadom tohto úvodu - „Predmluva na Starý testament a neb Zákon“ - uviesť zoprár faktov: Po prvé, autorom tohto úvodu nie je Matej Bel, ale nemecký reformátor Martin Luther a napísal ho v roku 1523.¹⁴⁹ Je to možné zistiť jednoduchou komparáciou nemeckého originálu a prekladu v hallskej Biblii. Napodiv, tu sa pomýlil aj Ďurovič, ktorý ho pripisuje Belovi. A nie celkom jasne píše Jozef Minárik, keď najprv konštatuje: „Kрман preložil Lutherov predhovor k Starému zákonu, možno i Lutherov predhovor k Novému zákonu a k Pavlovmu Listu rímskym, napísal predhovor ...“, no o niekoľko riadkov nižšie už mylne: „vydanie je opatrené tromi úvodmi. Jeden pochádza z Kрманovho pera a dva z Belovho... Bel sa v predhovoroch rozpisuje o význame a histórii biblie.“¹⁵⁰ Všetko na pravú mieru uvádza Rudolf

---

¹⁴⁴ VYVÍJALOVÁ, M. Matej Bel a idea občianskej spoločnosti, s. 43-44.

¹⁴⁵ VYVÍJALOVÁ, M. Op.cit., s. 48.

¹⁴⁶ Už len z prečítaného prekladu z *Miscellanea*, ktorý uverejnila v časopise *Filozofia* 39/1984, na strane 494 je druhý odstavec kritikou Spinozových názorov.

¹⁴⁷ VYVÍJALOVÁ, M. Op.cit., s. 55-56.

¹⁴⁸ VYVÍJALOVÁ, Op.cit., s. 56.

¹⁴⁹ Pozri: *Vorrede zum Alten Testament 1523* In: ALAND, Kurt. *Luther Deutsch; die Werke Martin Luthers in neuer Auswahl für die Gegenwart*; Bd. 5; Stuttgart: Ehrenfried Klotz Verlag, 1960, s. 9-23.

¹⁵⁰ MINÁRIK, Jozef. *Curriculum vitae Mateja Bela*, In: TIBENSKÝ, Ján (ed.). *Matej Bel – doba, život, dielo*. Bratislava : Veda, 1987. s. 35.

Košťal: „Daniel Krman zrevidoval a potom skorigoval Pentateuch (5 kníh Mojžišových), okrem vlastného predhovoru preložil Lutherov úvod k Starej zmluve, Lutherov úvod k Novej zmluve a Lutherov predhovor k Listu rímskym...“.¹⁵¹ Košťal vo svojej monografii Krmanov aj Belov úvod v preklade do modernej slovenčiny uvádza, no z Lutherových úvodov už len Prdedhovor k Listu rímskym.

Z toho vyplýva druhý fakt, že Bel tento úvod neuverejnil bez súhlasu predstaviteľov evanjelickej cirkvi, teda aspoň nie bez vedomia Daniela Krmana, ktorý spomínaný predhovor od Luthera preložil. Celý tento proces s predhovormi možno sledovať v ich korešpondencii. V januári 1722 píše Bel: „Lutherov predhovor k Starému zákonu by som Ti rád poslal, keby nebol zviazaný do jedného zväzku s mojím príručným výtlačkom biblie,“ a v ďalšom odstavci vyzýva Krmana, aby tiež napísal vlastný predhovor: „Medzitým môžeš uvažovať o nejakom krátkom príhovore k česko-slovenskému ľudu, ktorý by sa k dielu pripojil v rozsahu jednej stránky“.¹⁵² Vo februári toho istého roku pri urgencii prekladu Lutherovho predhovoru k Listu rímskym píše: „Pri tej príležitosti Ťa prosím, aby si pátral po Predhovore k Starému zákonu a aby si ho preložil do češtiny“.¹⁵³ No dielo sa nedarilo, lebo Bel ešte aj v apríli píše: „Veľmi by som chcel, aby som Ti teraz mohol poslať Predhovor šlachetného Luthera k Starému zákonu. Ten si totiž žiada vydavateľ v presnom preklade do češtiny. Mne to nebolo možné urobiť, keď som rozptyľovaný toľkými prácami“.¹⁵⁴

V ďalších listoch sa už Predhovor nespomína, len v auguste posíla Krmanovi svoj vlastný Predhovor „napísaný ... potuchnutou češtinou,“ v ktorom chce „poukázať na niekoľko dôkazov božej starostlivosti o zachovanie Slova“ a informuje, že v tlačiarni sa „pracuje na Prorokoch“ a verí, že „v priebehu troch týždňov bude celé dielo završené“.¹⁵⁵

Aj Vyvíjalová cituje síce niečo z tejto korešpondencie,¹⁵⁶ no nerozlišuje medzi Lutherovým Predhovorom k Starej zmluve a vlastným predhovorom Mateja Bela, v ktorom sa chcel inšpirovať aj bližšie neurčenou predlohou od A. H. Franckeho: „Chcel by som tiež vedieť, čo súdiš o Franckeho Predhovore. Mám totiž v úmysle niektoré jeho myšlienky prevziať do predhovoru k mojej biblii.“¹⁵⁷ Po týchto faktoch výrok: „Päťoro Mojžišových kníh podrobil analýze v duchu novovekej filozofie“¹⁵⁸, nemá zmysel! Aj tak je zaujímavé sledovať k akým záverom autorka

¹⁵¹ KOŠTIAL, R.: *Biblia u nás*, Cirkevné nakladateľstvo Bratislava pre Transcius Liptovský Mikuláš, 1989, s. 24.

¹⁵² PAVELEK, J. *Listy Mateja Bela*. Martin : Matica slovenská, 1990. s. 91: List 41, Danielovi Krmanovi 15.1.1722.

¹⁵³ PAVELEK, J. *Listy Mateja Bela*. s. 94: List 42, Danielovi Krmanovi 3.2.1722.

¹⁵⁴ PAVELEK, J. *Op.cit.*, s. 98: List 45, Danielovi Krmanovi 11.4.1722.

¹⁵⁵ PAVELEK, J. *Op.cit.*, s. 101: List 48, Danielovi Krmanovi 17.8.1722.

¹⁵⁶ VYVÍJALOVÁ, M: *Matej Bel a idea občianskej spoločnosti*. s. 62.

¹⁵⁷ PAVELEK, J. *Op.cit.*, s. 94: List 42, Danielovi Krmanovi 3.2.1722.

¹⁵⁸ VYVÍJALOVÁ, M. *Op.cit.*, s. 55-56.

z tohto starého Lutherovho textu, ktorý mylne považuje za Belov, dospela: Napr. výrokom: „Matej Bel v duchu Spinozovej filozofickej etiky neuznáva hriech“ hovorí, že Martin Luther neuznával hriech. Groteskne pôsobí argument, keď z Lutherovho írečitého citátu: „... všeckem zákon Boží dobrý a pravý jest, byl y velil hnůj toliko nosyti a nebo mrvu zdvihnouti...“, dochádza k záveru, že Matej Bel „zámerne použitými slovami ´mrva, hnůj´ má na mysli panteistickú predstavu, ktorá odteologizovaného Boha spájala s hmotnou prírodou natoľko, že protivníci obviňovali Spinozu, že vkladá Boha aj do blata a hnoja“.¹⁵⁹ Ako hrubé nepochopenie teologického textu je nasledovný príklad: Z Lutherovho textu „velmi blůdí ještě po dnes židė, když tak tuze některích zákonů Mojžíšových ostřihají, že mnohem rádeji lásku a pokoj opuštějí, nežli by s námi jedli a pili a neb nětco tomu podobného učinili, jakýby smysl zákona byl, opravdu nevidouce,“ – vyvodzuje nasledovné: „Belove výroky sú reakciou na ženevskú spoločnosť, v ktorej sa v období extrémneho reformátora J. Kalvína presadzovali dogmy zo starozákonnej časti na zavedenie náboženského teroru.“¹⁶⁰

Vyvíjalová túto časť uzatvára konštatovaním: „Kritikou starozákonného Pentateuchu nasledoval Matej Bel myšlienku Spizovho rozumového náboženstva, ktorého hlavným mravným princípom je spravodlivosť a intelektuálna láska k človeku“.

Znajúc fakty jednoducho s takouto intepretáciou textov a následným zaradením M. Bela nemožno súhlasiť.

1.7 Zhrnutie

Z 18. storočia máme správy o pietizme predovšetkým z tábora protivníkov. Žiaľ, len málo informácií sa týka slovenského pietizmu. Autori sa zmieňujú hlavne o svetovom pietizme (Krman, Severini), ak hovoria o domácich pomeroch (Hruškovic, Jeverus), hodnotia ho negatívne až ohováračsky. Moko bol jeden z prvých slovenských historikov, ktorí sa zmieňujú o slovenskom pietizme a jeho predstaviteľoch. Nemožno si nevšimnúť, že z prvotného pozitívneho hodnotenia upúšťa a neskôr vníma viac negatíva pietizmu. Z toho titulu sa snaží čo najmenej osôb zaradiť do tohto prúdu (prípád Jána Simonidesa). Nedokáže sa celkom vysporiadať s postavou Mateja Bela, ktorého pietizmus sa snaží ospravedlniť. Zo stredísk pietizmu spomína hlavne Banskú Bystricu a východ krajiny, nespomína Bratislavu – zrejme preto, lebo o pietizme pojednáva v súvisi s Hruškovicom, ktorý pôsobil hlavne v Banskej Bystrici.

---

¹⁵⁹ VYVÍJALOVÁ, M. Op.cit., s. 58-59.

¹⁶⁰ VYVÍJALOVÁ, M. Op.cit., s. 60.

Oberuč sa vo svojej práci venuje predovšetkým M. Belovi a tak mu ostalo len veľmi málo priestoru pre slovenský pietizmus ako taký. Ďurovič napísal dosiaľ najucelenejšiu štúdiu k tejto téme, no prekvapuje, skutočnosť, že osobnosti, ktoré v prvom diele – *Evanjelická literatúra do Tolerancie* -, zaraďuje medzi pietistov, v svojej hlavnej práci *Slovenský pietizmus* ani len nespomenie! Hamadov pohľad na slovenský pietizmus z kultúrnohistorického hľadiska ako ak analýza a komparácia podmienok v Nemecku a v slovenskom prostredí je prínosom k téme. S metódou a výsledkami bádania Vyvíjalovej nemožno súhlasiť.

2. NEXUS MEDZI SVETOVÝM A SLOVENSKÝM PIETIZMOM

Kým v slovenskej historiografii je téma pietizmu spracovaná len poskromne a parciálne, tak téma svetového pietizmu je spracovaná mnohými autormi vo viacväzkových dielach. No nie je jednoduché sa v problematike orientovať, nakoľko prístup historikov je rozdielny, o čom pojednáva prvá časť tejto kapitoly. V druhej časti sa pojednáva o nemeckom pietizme, jeho predstaviteľoch, prejavoch a vzťahu k slovenskému pietizmu.

2.1 Problém pietizmu v historiografii

Pri deskripcii pietizmu v historiografii môžeme pozorovať tri tendencie, ktoré lapidárne charakterizoval Johannes Wallmann v štúdiu „Was ist Pietismus?“. ¹⁶¹ Wallmann nachádza tri prístupy, pričom všetky majú svoj počiatok v poslednej dekáde 17. storočia a ktoré sa istým, modifikovaným, spôsobom uplatnili aj neskôr v historiografii.

Autorom prvého prístupu je Veit Ludwig von Seckendorff (1626-1692), luteránsky historik a politik, priateľ P. J. Spenera a A. H. Franckeho, prvý kancelár vznikajúcej univerzity v Halle. V roku 1692 píše vo svojej apológii: „Zaujímavé je to, že práve tomto čase takmer v každej krajine vznikajú nové hnutia ... aj keď podľa povahy každého jedného národa alebo konfesie, vedú k náprave, ale tiež všade sú vnímané ako zlé... a budú prenasledované. V pápežskej cirkvi počuť o kvietistoch... v Nizozemsku a Francúzsku sa im hovorí asi rigoristi... v Anglicku sa menujú asi precisisti ..... vyzdvihli morálku príliš vysoko. U nás sa majú teda volať pietistami.“ ¹⁶² V. L. von Seckendorff vníma pietizmus v rámci kontinentálneho obrodného prúdu v Cirkvi, ktorý sa šíri naprieč národmi a konfesiami. V jeho ponímaní sa stierajú národné a konfesijné hranice. Toto poňatie (no s vylúčením rímskokatolíckej cirkvi) si v modernej dobe osvojil Albrecht Ritschl (1822-1889) vo svojom monumentálnom trojväzkovom diele *Geschichte des Pietismus* ¹⁶³, ktorý pietizmus, chápaný dovedy historicky užšie, rozšíril. Prvý diel (1880) je venovaný pietizmu

---

¹⁶¹ WALLMANN, Johannes. *Pietismus-Studien*. Tübingen : Mohr Siebeck, 2008, s. 211-227.

¹⁶² Bericht und Erinnerung auf neulich im Druck lateinisch und deutsch ausgestreute Schrift, in Latein Imago Pietismi, zu deutsch Ebenbild der Pietisterey genannt, b.m. 1692. Cituje Wallmann, J. *Was ist Pietismus?*, s. 213-214.

¹⁶³ RITSCHL, Albrecht. *Geschichte des Pietismus*. Bonn : Adolph Marcus, 1880, 1884, 1886.

v reformovanej cirkvi v Holandsku, ako aj v Nemecku a vo Švajčiarsku. Druhý a tretí diel (1884, 1886) je venovaný pietizmu v Nemecku. V druhom diely sa popri základnom, hallskom prúde, venuje aj separatistickým skupinám a osobnostiam (G. Arnold, C. Dippel). Do tretieho dielu zahrnul A. Ritschl würtemborský pietizmus (Ch. M. Pfaff, J. A. Bengel) a Zinzendorfa a hernhutské zhromaždenia. Verejná mienka, aj keď nie celkom bez výhrad, na dlhú dobu prijala takéto poňatie.

V anglosaskom svete prispel k tejto tendencii F. Ernst Stoeffler, ktorý v svojom subtílnejšom diele *The Rise of Evangelical Pietism* vníma už aj anglický puritanizmus ako prvý stupeň pietizmu.¹⁶⁴ Vyvrcholením tohto konceptu je štvorzväzkové dielo *Gechichte des Pietismus*¹⁶⁵ kolektívu autorov pod vedením Martina Brechta. Oproti doterajším autorom toto dielo rozširuje svoj horizont v dvoch smeroch – zemepisne a časovo: „Pietizmus je najvýraznejšie nábožné hnutie protestantizmu po Reformácii a ako také je primárne náboženským fenoménom. Jeho priestorová, časová, spoločenská, duchovná, cirkevno-konfesionálna a teologická rozsiahlosť je naprosto pozoruhodná, zahrňuje v sebe veľký a historický predmet. Pietizmus vznikol na prelome 16. a 17. storočia ako kritika na existujúce cirkevné a duchovné pomery takmer súčasne v Anglicku, Nizozemsku a Nemecku, zasiahnúc aj Švajčiarsko, Škandináviu, Východnú Európu a dnešné Spojené štáty v Severnej Amerike, bol do veľkej miery účastným celosvetovej protestantskej misie, je v pohybe, a ako oslabený, modifikovaný a novovznikajúci a vyvíjajúci sa, zostal živý až do súčasnosti.“¹⁶⁶ Už k spomenutým hnutiam pridáva anglický metodizmus a popisuje pietizmus v Severnej Amerike, Škandinávii a strednej a východnej Európe, no tým logicky prekračuje aj časové hranice, ktoré boli doteraz vymedzené 17. a 18. storočím a tretí diel sa venuje 19. a 20. storočiu, resp. evanjelikalizmu a prebudeniam (réveil, die Erweckungsbewegung).

---

¹⁶⁴ Takto je poňaté je ho dielo: STOEFFLER, Ernst F. *The Rise of Evangelical Pietism*, Studies in the History of Religion 9. Leiden : E.J. Brill, 1965. 261 s.

¹⁶⁵ BRECHT, Martin. *Gechichte des Pietismus*, v Göttingene vo vydavateľstve Vandenhock & Ruprecht. *Bibliografické údaje jednotlivých častí: Band 1: Der Pietismus vom siebzehnten bis zum frühen achtzehnten Jahrhundert*, 1993, 584 s.; *Band 2: Der Pietismus im achtzehnten Jahrhundert*, 1995, 826 s.; *Band 3: Der Pietismus im neunzehnten und zwanzigsten Jahrhundert*, 2000, 607 s.; *Band 4: Glaubenswelt und Lebenswelten des Pietismus*, 2004, 709 s.

¹⁶⁶ BRECHT, M.: *Gechichte des Pietismus, Der Pietismus vom siebzehnten bis zum frühen achtzehnten Jahrhundert*, Band 1, Göttingen : Vandenhock & Ruprecht, 1993. s. 1.

Druhý prístup načrtol Johann Melchior Stenger (1638-1710), erfurtský kňaz, v jednom svojom rukopise¹⁶⁷ z roku 1694 konštatuje, že „pietizmus má nové meno. Ale jeho podstata nie je nová“.¹⁶⁸ A tak sa obracia do histórie, kde hľadá a nachádza osobnosti, pri ktorých badať pietistické znaky a konštatuje: „Samotný Luther má semienka pietizmu tu a tam vo svojich dielach“.¹⁶⁹ Ba dokonca aj Johann Teuler (+1361) a Tomáš Kempenský (+1471) už boli pietistami a vôbec každého, kto v dejinách cirkvi nabádal k zbožnému životu, môžeme nazvať pietistom.¹⁷⁰ Ak Seckendorff zotrel pri pietizme zemepisné hranice, tak Stenger odignoroval hranice časové, ktoré posunul hlbšie do minulosti. Neskôr sa podobné videnie odráža v diele Martina Schmidta, najprv v kompendiu¹⁷¹, vo výskume spiritualistickej tradície,¹⁷² a v dejinách pietizmu, ktoré začína v podstate P. J. Spenerom, no pokračuje neskoršími prebudeneckými hnutiami až do 20. storočia.¹⁷³ Jadro jeho koncepcie je založené na témach znovuzrodenia, mysticko-teologických myšlienkach o novom stvorení, čo v skutku nemožno ohraničiť len na jedno storočie.

Tretí prístup pochádza zo spisu¹⁷⁴ samotného Philippa Jacoba Spenera (1635-1705) z roku 1697, ktorý pietizmus popisuje ako súvisiace historické hnutie, ktoré vníma ako pokračovanie lutherovskej reformácie, ktoré po náprave kresťanského učenia dopĺňa a zastrešuje s obnoveným kresťanským životom. Podľa Spenerovho vnímania začína pietizmus Johannom Arndtom (1555-1621), neprekračuje hranice evanjelického učenia a cirkevného spoločenstva a teda toto pomenovanie nemožno rozšíriť na neskoršie spiritualistické a separatistické kruhy, označované ako „radikálny pietizmus“.¹⁷⁵ Podobne A. W. Boehm, ktorý z poverenia A. H. Franckeho obhajoval pietizmus v Londýne, v svojom spise¹⁷⁶ v podstate spája arndtizmus a spenerizmus, pričom „identifikuje Spenera ako otca

---

¹⁶⁷ *Von der uber Pietisten entstandenen Kirchen-Unruhe*. Rkp.: Göttingen SUB Acta pietistica VI/5. Cituje WALLMANN, J. *Was ist Pietismus?* s. 215.

¹⁶⁸ WALLMANN, J. *Op.cit.*, s. 215.

¹⁶⁹ *Von der uber Pietisten entstandenen Kirchen-Unruhe*. Rkp.: Göttingen SUB Acta pietistica VI/5. Cituje WALLMANN, J. *Op.cit.*, s. 215.

¹⁷⁰ WALLMANN, J. *Op.cit.*, s.216.

¹⁷¹ Schmidt, M. *Pietismus*, Stuttgart 1972.

¹⁷² SCHMIDT, Martin. *Wiedergeburt und neuer Mensch*. In: SCHMIDT, M. (ed.). *Gesammelte Studien zur Geschichte des pietismus*. Witten : Luther Verlag, 1969. 439 s.

¹⁷³ SCHMIDT, Martin. *Der Pietismus als theologische Erscheinung*. In: SCHMIDT, M. (ed.), *Gesammelte Studien zur Geschichte des pietismus II*, Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht. 1984, 338 s.

¹⁷⁴ Spener, P. J. *Warhafftige Erzählung / Dessen was wegen des so genannten Pietismi in Teutschland von einiger Zeit vorgegangen / Auss Gelegenheit Hn. Gerhard Craesi seiner Historiae Quackerianae einverleibter Historiae Pietistarum und zu dero Verbesserung Aufgesetzt*. Frankfurt a. M., 1697.

¹⁷⁵ Cituje WALLMANN, J. *Op.cit.*, s. 217.

¹⁷⁶ BOEHM, A.W. *A Short Account Of Some Persons who have been Instrumental in promoting the most Substantial Points Of Religion in some Parts of Germany. Whose Proceedings some have endeavoured of late to*

pietizmu“.¹⁷⁷ Boehm predstavuje pietizmus ako reformné hnutie v rámci luteranizmu, dištancujúc pietizmus od separatistických skupín“.¹⁷⁸ Podobne aj jenský profesor Johann Georg Walch (1693-1775) hovorí, že „pietizmus bez vonkajších zásahov si nárokuje pozíciu pokračovateľa nemeckej reformácie (návrat k Biblii, cirkevný život, radikálne obnovenie výchovy kňazstva)“.¹⁷⁹ V modernej dobe sa s takýmto prístupom k pietizmu stretávame napr. v práci erlangenského profesora Heinricha Schmida – *Die Geschichte des Pietismus*,¹⁸⁰ v ktorej si všíma len luteránsku cirkev v Nemecku a v nej spenerovsko-hallské hnutie ignorujúc ako separatistický, tak aj herrnhutský prúd.

Z vyššie uvedených riadkov je zrejmé, že pietizmus je mnohознаčné hnutie, ktoré dokáže v sebe zahrnúť množstvo elementov náboženského prejavu, veľmi často dokonca paradoxné. Napríklad vo vzťahu k svetu tu koexistuje utiahnutie sa zo sveta, ba až jeho odvrhnutie, negácia všetkého, čo poskytuje, no na druhej strane je tu obrovský príklon k svetu, jeho skúmanie, poznávanie, deskripcia ako dobrého Božieho stvorenia. Vo vzťahu k spoločenstvu tu nájdeme uzavreté, exkluzívne konventiklá, ktoré sa venujú pestovaniu svojej vlastnej zbožnosti s pocitom, že sú viac než ostatní, no sú tu aj spoločenstvá, ktoré sú naopak otvorené voči ostatným, zakladajú sociálne ústavy, aby pomohli najnúdznejším a najzraniteľnejším, sú tu otvorení aj voči inovercom a kvôli ich spáse prekonávajú nesmierne vzdialenosti, vzdávajú sa pohodlia domova, nasadzujú vlastné životy.

Cieľom tejto kapitoly nie je polemizovať o správnosti a opodstatnenosti jednotlivých konceptov. Z poznatkov predchádzajúcej kapitoly a vyššie uvedenej deskripcie sa možno uspokojiť s konštatovaním, že dominantný vplyv na slovenský pietizmus, o ktorý sa tu jedná predovšetkým, prichádzal predovšetkým z Nemecka a v rámci rôznych hnutí dominoval tzv. spenerovsko-hallský prúd.

2.2 Pietizmus v Nemecku

To, ako sa nám bude javiť pietizmus a aké atribúty poniesie, záleží od toho, ako ho zadefinujeme. Encyklopedické dielo *Die Religion in Geschichte und Gegenwart* ponúka

---

render Odious by the new-invented Name Of Pietism. Published for the Information of the impartial Reader, London : J. Downing, [1707]

¹⁷⁷ KETTERING, Danielle Denis: *Pietism and Patriarchy: Spener and women in seventeenth-century German Pietism*. University of Iowa, 2009, s. 13.

¹⁷⁸ KETTERING, D. D. *Pietism and Patriarchy*, s. 15.

¹⁷⁹ CSEPREGI Zoltán: *Magyar pietizmus 1700-1756*, Budapest : Teológiai Irodalmi Egylet, 2000, s. 11.

¹⁸⁰ SCHMID, Heinrich. *Die Geschichte des Pietismus*, Noedlingen : Verlag der C. H. Beck'schen Buchhandlung, 1863, 507 s.

jednoduchú, no výstižnú definíciu. „Pietizmom sa nazýva hlboké hnutie z konca 17. a začiatku 18. storočia, ktorého cieľom bolo uskutočnenie novej Reformácie, pretože prvá vyústila do staroprotestantskej ortodoxie a uviazla v inštitúcii a dogmatike.“¹⁸¹ Táto definícia konštatuje, že pietizmus je predovšetkým reakciou na skostnatelú scholastickú luteránsku ortodoxiu, ku ktorej sa druží aj katastrofálna sociálna, hospodárska a morálna situácia v krajine po Tridsaťročnej vojne (1618-1648). Lutheránska ortodoxia bola výsledkom veľkého zápasu o presnú definíciu pravého protestantského učenia oproti katolicizmu, kalvinizmu, anabaptizmu, ale najmä proti odchýlkam v rámci samotného luteranizmu. Boj proti týmto odchýlkam sa prejavil v rade sporov ešte v 16. storočí, počas ktorých sa sformovala „ortodoxná“ pozícia reprezentovaná Formulou svornosti a teologickou fakultou vo Wittenbergu. Medzi najdôležitejších teológov ortodoxie patrili: Martin Chemnitz (1522-1586), ktorý sa priamo podieľal na zostavovaní znenia Formule svornosti (1580) a ktorého *Loci theologici* z roku 1591 sú jedným z najdôležitejších diel lutheranizmu a ešte nie sú poznačené neskorším formalizmom. Johann Gerhard (1582-1637), ktorého mnohozväzkové dielo *Loci theologici* z rokov 1610-1612 sa stalo hlavným dielom luteránskej ortodoxie. Leonhard Hutter (1563-1616) je známy svojím najlepším dielom *Compendium locorum theologicorum* z roku 1610, ktoré bolo takmer celé storočie používané ako učebnica v cirkevných školách Nemecka. Abram Calovius (1612-1686) bol pravým typom polemického teológa predstavujúceho najprísnejšiu školu ortodoxie. Napísal množstvo polemických prác, v ktorých polemizuje proti katolicizmu, kalvinizmu a socianizmu. Jeho najvýznamnejším dielom z dogmatiky je *Systema Locorum Theologicorum* (12 zväzkov v rokoch 1655-1677), ktoré predstavuje vrchol luteránskej scholastiky.

Výsledkom presných definícií ortodoxných teológov bol zároveň nepružný konfesionalizmus, návrat aristotelovskej metódy do teológie a jej silné polemické zameranie. Pravdu bolo nutné vyjadrovať všeobecne prijatými frázami a viera spočívala len v intelektuálnom súhlase s týmito výroky, pretože kresťanstvo sa považovalo za sériu doktrín, nie za spôsob života. Suchý formalizmus sa prenášal na kazateľňu a predkladal poslucháčom učené spory, ktoré ďaleko presahovali schopnosti priemerného človeka. Výsledkom boli ospalé zhromaždenia, lebo kázne boli nielen náročné ale aj dlhé. Teritoriálna luteránska cirkev krstila prakticky každého novorodenca a takto sa ľudová

---

¹⁸¹ „Pietismus nennt man die tiefgreifende Bewegung des späteren 17. und fruehen 18. jh.s, die sich das Ziel einer neuen Reformation setzte, weil die erste durch ihr Ausmuenden in die altprot. Orthodoxie im Institutionellen und Dogmatischen stecken geblieben sei.“ SCHMIDT, M. „Pietismus“ In Die Religion in Geschichte und Gegenwart, (RGG) 5. band, Tübingen 1961, s. 370.

morálka stala morálkou kresťanskou. Tieto neutešené podmienky v cirkvi boli predmetom kritiky, ba dokonca si to uvedomovali aj samotní ortodoxní teológovia. Takto napr. Johann Gerhard napísal viacero meditatívnych a vyučujúcich kníh, ktoré boli preložené do bibličtiny a čítali sa v evanjelickej cirkvi.

Samozrejme, pietizmus nebol len reakciou, ale priniesol aj mnoho nového: „V procese tejto reakcie pietizmus uvádza do života aj nové dôležité postoje, doktríny a náboženské činnosti, ktoré vstupujú do formovania nového sveta. Preto pietizmus v priebehu svojich dejín neostáva len obyčajnou reakciou, ale stáva sa kreatívnym kvasom prenikajúcim aj do nenáboženských oblastí ľudského konania a vedomia s maximálnym dôrazom na kresťanskú prax.“¹⁸²

Geograficky je pietizmus záležitosťou predovšetkým a hlavne Nemecka v 17. a 18. storočí, no je možné, že impulz prišiel aj z Holandska, kde sa v reformovanej tradícii spájajú počiatky pietistického hnutia s menom Gisberg Voet (1589-1677), ktorý bol reformovaným profesorom v Utrechte a horlil proti prepychu a proti rušeniu nedele. Snažil sa organizovať jednotlivcov do krúžkov za účelom prehlbovania náboženského života. V neskoršom období sa k reformovanej tradícii zaraďuje aj Gerhard Tersteegen (1697-1769)¹⁸³, ktorý pôsobil v dolnom Porýní, kde bola teologická atmosféra hlboko ovplyvnená intelektuálnym vplyvom holandských univerzít, najmä precisizmom G. Voetia a federálnou teológiou J. Cocceia. K týmto vplyvom pridal Tersteegen patristický francúzsky kvietizmus. Hoci sa pripravoval na dráhu duchovného, rodinné okolnosti spôsobili, že sa stal tkáčom. No to mu nebránilo, aby vyučoval na zhromaždeniach najprv v nemeckom Porýní a po zákaze pôsobenia v Holandsku. Z jeho tvorby je cenná zbierka cirkevných piesní (*Geistliches Blumengartlein*), kázní, pojednaní, listov (vydaných posmrtné) a monumentálne dielo *Vybrané životy svätých duší* (1733-54). Doteraz nie je celkom presne dokázaná spojitosť medzi holandským a nemeckým pietizmom.

2.2.1 Johann Arndt (1555-1621)

V Nemecku dal bezprostredný impulz k pietizmu Phillip Jacob Spener a to svojím dielom ako aj životom. On sám však nadviazal na práce Johanna Arndta, ktorého si aj

---

¹⁸² HANES, Pavel. *Dejiny kresťanstva*. Banská Bystrica 1998, s. 321.

¹⁸³ Hanes ho v svojej práci *Dejiny kresťanstva* (s. 329-330) zaraďuje k radikálnemu pietizmu.

pozdejší pietisti veľmi vážili, jeho knihy čítali a prekladali. Viacerí historici¹⁸⁴ práve Johanna Arndta považujú za otca luteránskeho pietizmu. A. Ritschl ho charakterizoval ako „prvého medzi lutheránmi, ktorý prezentuje špecifický prvok stredovekej zbožnosti ako hlavný prameň živej viery“.¹⁸⁵ Arndt transformoval Lutherovo učenie o Slove na etické učenie, a tak zmenil skúsenosť ospravedlnenia na skúsenosť posvätenia, preto je tu tá nápadná podobnosť medzi zbožnosťou Arndta a Spenera. Snažil sa ukázať, že „pravé kresťanstvo spočíva v preukazovaní pravej, živej a činnej viery, ktorá sa prejavuje v skutočnej zbožnosti a spravodlivosti“.

Bol úspešným kazateľom, ktorého hlavným cieľom bolo viac utvrdiť srdce ako informovať hlavu. Významne bol ovplyvnený nielen Lutherom, ale aj mysticizmom 14. a 15. storočia. Jeho životné a teologické snaženie výstižne vyjadruje aj jeho portrét,¹⁸⁶ na ktorom drží v ruke otvorenú knihu s nápisom: Kristus má mnoho služobníkov, ale málo nasledovníkov. Pred ním na stole je v popredí kríž s Ukrižovaným a v pozadí knižnica s Bibliou, Augsburským vyznaním, Taulerom a Tomášom Kempenským. Arndt je autorom viacerých kníh osobnej zbožnosti, ktoré patria k najvplyvnejším knihám v dejinách kresťanstva. Predovšetkým je to jeho Pravé kresťanstvo, ktoré vyšlo vo viacerých reedíciách – najprv ako Štyri knihy o pravom kresťanstve, neskôr ako Šesť kníh o pravom kresťanstve. Veľkú popularitu si získala a vyšla v mnohých prekladoch aj jeho modlitebná knižka Záhrada rajskej. Veľkej obľube sa tešili aj jeho zbierky kázní, ktoré vyšli tlačou – Postily. Všetky spomenuté knihy boli preložené aj do bibličtiny a v slovenskom prostredí boli obľúbené, hojne sa čítali a vydávali ešte aj v 19. storočí.

Arndtovým heslom je duchovná obnova. Zdôrazňoval Božie záchranné dielo vo vnútri jednotlivca, kde má fundamentálny význam „pravé“ pokánie a viera. Zdôrazňoval tiež obrátenie, jednotu s Kristom a svätý život. Ohľadom krstu Arndt ponechal klasický luteránsky pohľad s tým, že nakoľko nás krst robí v Božích očiach dokonalými, máme žiť tak, ako to On od nás žiada. Centrálnou témou u Arndta nebolo také spojenie s Bohom ako v mysticizme, ale nový život,¹⁸⁷ dôraz, ktorý je pri základoch pietizmu. Súkromná modlitba

---

¹⁸⁴ Podľa Stoefflera otcom luteránskeho pietizmu je práve Johannes Arndt. Stoeffler taktiež napísal: Luteránsky pietizmus 17. storočia začal Arndtom a skončil Spenerom. Pod vedením Franckeho v 18. stor. nadobudol inú formu. Citované podľa HANES, Pavel. *Dejiny kresťanstva*. S323, pozn. 30.

¹⁸⁵ RITSCHL, A. *Geschichte der Pietismus II.* s. 42.

¹⁸⁶ Je uverejnený napr. v jeho Postyle, ktorú preložil S. Lišovini a vydal M. Institoris-Mossótyz v roku 1776.

¹⁸⁷ STOEFLER, Ernst J. *The rise of evangelical pietism*. Leiden : E.J. Brill, 1973. s. 209.

a čítanie Písma sú nutné každý deň. Mnoho rokov po jeho smrti Arndt ešte stále žil v srdciach luteránov.

2.2.2 Philipp Jacob Spener (1635-1705)

Johann Arndt pôsobil latentne, no katalyzátorom, ktorý spustil hnutie pietizmu bol P. J. Spener. Narodil sa v Alsasku, na území, kde sa stretávalo luteránske vyznanie s reformovaným. Od detstva bol horlivým čitateľom kníh, jeho obľúbeným čítaním popri Biblii bolo Arndtovo Pravé kresťanstvo, taktiež prečítal viaceré knihy puritánov (Bayly a Sonthom) v nemeckom preklade,¹⁸⁸ zamerané na praktickú zbožnosť a kritiku konvenčného kresťanstva, doporučujúce seba-skúmanie, snahu o posvätenie a vysoký morálny štandard. Do popredia kládli nábožný život na úkor dogmatického intelektualizmu.

Ako šestnásťročný odišiel študovať na univerzitu do Štrasburgu, kde bol do roku 1659. Po skončení štúdií strávil, podľa vtedajšieho zvyku, dva roky na cestách. Navštívil významné univerzity vo Francúzsku, Švajčiarsku a Nemecku. V Ženeve sa zoznámil s horlivým Jeanom de Labadie, ktorý bol v tom čase na vrchole svojho vplyvu a chodil ho často počúvať.¹⁸⁹ Neskôr vydal v nemčine jeden jeho traktát. Po návrate do Štrasburgu získal hodnosť doktora teológie.¹⁹⁰

Pripravoval sa na dráhu učiteľa, no v roku 1666 prijal pozvanie za farára a seniora do Frankfurtu nad Mohanom a od roku 1670 máme zmienky o malých súkromných skupinkách,¹⁹¹ ktoré sa schádzali za účelom pestovania posvätenia, neskôr známe ako collegia pietatis, s jednoduchým programom: Po úvodnej modlitbe sa zúčastnený zhovárali o nedeľnej homílii a čítala sa duchovná literatúra. Neskôr sa centrom diskusie stala Biblia.

Spener bol plodným autorom, ale prvé dielo, ktoré vzbudilo ozajstnú pozornosť, bol jeho predslov k Arndtovej Evanjeliovej postile, ktorý vyšiel roku 1675. Tento úvod spôsobil takú senzáciu, že onedlho vyšiel samostatne pod názvom Pia desideria.¹⁹²

Vo Frankfurte sa stále viac venoval malým skupinám, ktoré sa stali ecclesiolae in ecclesia. Nechcel, aby sa tieto collegia stali elitou, ale aby sa stali nástrojom potrebnej

---

¹⁸⁸ BRECHT, M. *Philipp Jakob Spener, sein programm und dessen Auswirkungen*. In: BRECHT, M. (ed): *Geschichte des Pietismus, Der Pietismus vom siebzehnten bis zum frühen achtzehnten Jahrhundert*, Band 1, Göttingen : Vandenhock & Ruprecht , 1993, s. 281.

¹⁸⁹ BRECHT, M. *Philipp Jakob Spener, sein programm und dessen Auswirkungen*. s.283.

¹⁹⁰ BRECHT, M. *Op.cit.* s.284-285.

¹⁹¹ STOEFFLER, Ernst J. *The rise of evangelical pietism*. s. 229.

¹⁹² BRECHT, M. *Philipp Jakob Spener, sein programm und dessen Auswirkungen*. s.302.

reformy. Napriek jeho názorom niektoré začali prejavovať donatizmus a separatizmus.¹⁹³ Ich počet veľmi vzrástol a Spener sa ich snažil usmerniť, no ohováranie a kontroverzie, ho tak unavili, že roku 1686 prijal pozvanie do Drážďan na miesto dvorného kazateľa saského elektora.¹⁹⁴ Tu síce nepraktizoval prácu v skupinách, no katechizoval deti.¹⁹⁵ Počas svojho drážďanského pôsobenia sa zoznámil s mladým Augustom Hermannom Franckem, ktorý sa mal stať v mnohých ohľadoch jeho nasledovníkom. No aj v Drážďanoch došlo k sporom, keď niektorí zo Spenerových nasledovníkov zaútočili na navštevovanie opery ako prejav svetáctva. Aj medzi elektorom a Spenerom došlo k napätiu, nakoľko Spener elektora napomenul pre jeho nadmerné pitie. A tak Spener roku 1691 odišiel do Berlína, kde pôsobil až do svojej smrti v roku 1705.¹⁹⁶

2.2.2.1 Pia desideria

Pia desideria sú nielen základným kameňom Spenerovej práce, ale celého pietistického hnutia. V nich je obsiahnutý program, ktorý Spener nikdy nezmenil a neopustil. Celým spisom vane úprimná láska k cirkvi a to napriek tomu, že tu odкрýva jej chyby, nedostatky a hriechy, ale za tým účelom, že to treba napraviť. Keďže tento útlý spis ešte nebol preložený do nášho jazyka, priblížime ho podrobnejšie:

P. J. Spener začína svoj spis „o bohumilom napravení cirkvi“ slovami: „Milosť, svetlo a spasenie od Boha nebeského Otca skrze Krista Ježiša v Duchu Svätom všetkým tým, ktorí hľadajú Pána.“¹⁹⁷ Spis je rozdelený na tri časti. Prvá sa venuje skazenému stavu cirkvi. Najprv zisťuje, že sa vrchnosti svetskej a páni veľmi málo zaujímajú o náboženstvo a ak, tak len zo zisťných dôvodov. Kazateľom a duchovným pastierom vyčíta, že sa im nedostáva viery, resp. „to, čo majú ako vieru a čomu o nej učia, nie je vôbec pravá viera vzbudená osvietením Ducha Svätého, osvedčená a spečatená Slovom Božím, ale len akási ľudská domnienka.“¹⁹⁸ No a teológovia len produkujú množstvo spisov, v ktorých je len obrovský aparát ľudskej učenosti a vyumelkovaného myslenia, všetečného chytráčenia na úkor jasnej zvesti Písma. Smutne konštatuje, že „keď by teraz prišiel medzi nás tak vysoko učený apoštol Pavol, ťažko by rozumel mnohému, čo často vykladajú naši osvietení duchovní na

¹⁹³ BRECHT, M. Op.cit., s. 318.

¹⁹⁴ BRECHT, M. Op.cit., s.329.

¹⁹⁵ STOEFFLER, Ernst J. *The rise of evangelical pietism*. s. 230.

¹⁹⁶ BRECHT, M. Op.cit., s. 352nn.

¹⁹⁷ SPENER, Philipp Jacob. *Eine Busspredigt an die evangelische Kirche*. Philipp Jacob Speners PIA DESIDERIA. Berlin : Furche-Verlag, 1939., s. 17. ďalej len : SPENER, P. J. Pia desideria.

¹⁹⁸ SPENER, P. J. *Pia desideria*, s. 23.

svätých miestach.¹⁹⁹ Neduhy však vládnu aj medzi obyčajnými ľuďmi: Opilstvo je na dennom poriadku, veštestvo je všade, nepoctivosť v obchode, remeslách a v iných povolaniach, necitlivosť k biede iných. Laxným prístupom k Slovu Božiemu a Večeri Pánovej celkom prevracajú svätý Boží poriadok.²⁰⁰

Spener uznáva, že učenie cirkvi je síce čisté, no kazatelia ho často zatemňujú a veriaci sa ním v živote neriadia. Tým sa stala cirkev pre svet pohoršením.²⁰¹

„Je možná nejaká náprava tohto stavu cirkvi?“ pýta sa Spener v II. časti svojho spisu. A hneď si odpovedá. Áno, je. Písmo sväté nám o tom hovorí. „Boh predpovedal svojej cirkvi tu na zemi ešte lepšiu budúcnosť.“²⁰² Ak to povedal Boh, tak je to pravda. „Keď dúfame v naplnenie tohto sľubu, tak potom nestačí, aby sme lenivo čakali a v takej nádeji zomreli; ale je jasné, že musíme urobiť k náprave cirkvi toľko, koľko je len možné, aj keby sme jasne videli, že nebudeme môcť dosiahnuť celkom svoj cieľ. Ak my, ktorým Pán Boh daroval jasné svetlo evanjelia, budeme liknavo robiť to, čo je našou povinnosťou, tak si Pán Boh pomôže ináč a zachráni svoju česť. Ale budeme sa musieť obávať, že dôsledkom budú veľké tresty za našu liknavosť. Lebo sme si zaslúžili aj bez toho už tisíckrát, aby nám Boh vzal svetlo pre našu nevďačnosť a šiel s ním inde“.²⁰³ Možnosť nápravy tu je, Boh si ju praje a apoštolská cirkev je žiarivým príkladom k nasledovaniu. Tu Spener ukazuje na príkladoch zo spisov cirkevných otcov a dejepiscov ako raná kresťanská cirkev dbala o čistotu učenia a krásu života: „Je to len naša chyba, že chvála, ktorá platila o nej, neplatí o nás. Je to predsa ten istý Duch Svätý, ktorý to všetko spôsobil v prvých kresťanoch a ktorý je Bohom daný i nám a je i dnes ešte rovnako mocný a ochotný dokončiť pri nás dielo posvätenia. To je teda základom našej cirkevnej úbohosti, že Ho nielen nenecháme pôsobiť v nás, ale že mu bránime.“²⁰⁴

A preto sa odvažuje Spener písať svoj spis, aby dal podnet k náprave a predniesol niektoré návrhy, o ktorých by „strážcovia cirkvi“ uvažovali a uskutočňovali ich spolu so všetkými vernými kresťanmi a tak boli pomocníkmi Božej milosti.

Tretí diel Spenerovho spisu obsahuje šesť návrhov na zlepšenie stavu evanjelickej cirkvi. Sú to:

---

¹⁹⁹ SPENER, P. J. Op.cit., s. 30.

²⁰⁰ SPENER, P. J. Op.cit., s. 40-41.

²⁰¹ SPENER, P. J. Op.cit., s. 46.

²⁰² SPENER, P. J. Op.cit., s. 48.

²⁰³ SPENER, P. J. Op.cit., s. 48-49.

²⁰⁴ SPENER, P. J. Op.cit., s. 53.

1. „**Známost Slova Božieho** musí byť rozšírená.“²⁰⁵ Niekomu sa bude zdať, že Slovo Božie prebýva medzi nami v bohatej miere. Ved' sa káže na toľkých miestach. Ak však dáte dohromady všetky texty, ktoré boli prednesené počas niekoľkých rokov z jednej kazateľne, tak zistíte, že je to len mizivá časť Písma. Z tej väčšej časti Písma nepočuje cirkev nič, alebo len jednotlivé výroky v kázani citované bez celkového súvisu, na ktorom ale práve veľa záleží. Preto je treba uvažovať, či by nebolo pre cirkev veľmi potrebné, aby sa ľudia uvádzali hlbšie do Písma ešte inou cestou, než len obvyklým nedeľným kázanim. Navrhuje: a) „usilovnejšie čítanie samotného Písma Svätého, najmä Novej zmluvy“, pričom náprava musí začať v rodine: „Každý otec rodiny nech denne číta z Biblie alebo aspoň z Nového zákona, a dá si tiež predčítať od druhých v rodine“; b) „čítať v zhromaždení celú biblickú knihu naraz, bez ďalších výkladov“²⁰⁶; c) uviesť opäť do života, „mimo obvyklých Služieb Božích, iné zhromaždenia na spôsob apoštolský ako ich popisuje apoštol Pavel“.²⁰⁷ Každý nech sa zúčastní svojím darom a poznaním, aby sa cirkev vzdelávala. A teraz popisuje Spener, ako by sa to malo stať. Predstavuje tu celú ideálnu biblickú hodinu. Tá nesmie byť novým kázanim, ale bratským rozhovorom o prečítanom Písme, ku ktorému vedúci farár, kazateľ alebo brat, majúci známost, povie prípadné poznámky.²⁰⁸ Každý môže povedať svoje pochybnosti, rozprávať skúsenosti, pýtať sa na nejasnosti, žiadať vysvetlenie, opravovať bratsky mylné názory. „Kazateľ má možnosť poznať slabosti i mieru zbožnosti svojich poslucháčov“.²⁰⁹ Poslucháči môžu osvedčiť svoj záujem o Slovo Božie, ukázať svoju známost a cvičiť sa v porozumení Písma.²¹⁰

2. Zriadenie a usilovné pestovanie duchovného kňazstva. Už Luther kládol veľký dôraz na skutočnosť, že všetci kresťania sú Spasiteľom určení za kňazov a k tomu úradu pomazaní Duchom Svätým (1Pt 2,9). Písal o tom podrobnejšie r. 1523 v spise *De instituendis ministris Ecclesiae* (O zriaďovaní služobníkov cirkvi): „Však to bola zvláštna lešť diabla, ktorou dokázal, že všetky duchovné úrady boli odovzdané tým, čo si pyšne osvojili pre seba názov „duchovní“, ktorý je však v skutku spoločný všetkým kresťanom“.²¹¹ Tento monopol duchovného stavu prešiel z pápežstva i do ostatných cirkví. Je preto potrebné znova zdôrazniť Lutherovu myšlienku o všeobecnom kresťanskom kňazstve.

²⁰⁵ SPENER, P. J. Op.cit., s. 56.

²⁰⁶ SPENER, P. J. Op.cit., s. 57.

²⁰⁷ SPENER, P. J. Op.cit., s. 58.

²⁰⁸ SPENER, P. J. Op.cit., s. 58.

²⁰⁹ SPENER, P. J. Op.cit., s. 58-59.

²¹⁰ SPENER, P. J. Op.cit., s. 59.

²¹¹ SPENER, P. J. Op.cit., s. 62.

„Každý kresťan je nielen povinný obetovať modlitby, chvály, dobré skutky a pod., ale i Slovo Pána usilovne študovať, blížnych, zvlášť domácich vyučovať, pozorovať ich život, za všetkých sa modliť a podľa možnosti starať sa o spasenie všetkých.“²¹² Kde učenie o všeobecnom kňazstve nie je známe, „tam si ľudia predstavujú, že jedine farár je povoláný k vykonávaniu duchovných úkonov... ostatným do toho nič nie je, ba že zasahujú farárovi do jeho úradu, keď sa menovanými vecami zaoberajú. A nie ešte aby človek dával na farára pozor, liknavého bratsky napomínal a chcel mu pomôcť vo všetkých prácach“.²¹³ Spener je presvedčený, že „by riadnym využívaním všeobecného kňazstva nevznikla úradu kazateľskému žiadna újma“, lebo je bez pomoci „všeobecného kňazstva slabý“, keďže „jeden človek nestačí, aby pre toľko tisíc ľudí, ktorí sú spoločne zverení do jeho duchovnej starostlivosti, vykonal všetko, čo je potrebné k ich duchovnému vzdelaniu“.²¹⁴

3. Ľuďom sa musí vštepiť, že kresťanstvo nenáleží len v známosti, ale predovšetkým v konaní. Spasiteľ nás učí, že poznávacím znamením jeho učeníkov je láska (J 13,34nn; 15,12). „Ak vzbudíme vrúcnu lásku najprv medzi kresťanmi navzájom, potom k ostatným ľuďom bratská a všeobecná láska musí nasledovať – a ak sa dokážeme cvičiť v láske, potom sme dosiahli takmer všetko, po čom túžime. Pretože všetky prikázania sa zakladajú na láske“.²¹⁵ Ku kresťanskému rastu potom má zvlášť slúžiť dôverné obecenstvo s duchovným pastierom a so všetkými rozumnými a osvietenými kresťanmi. Im je potrebné sa zverovať so svojimi životnými starosťami, navzájom sa poučovať, povzbudzovať, cítiť sa zodpovednými jeden za druhého i za celú cirkev a jej služobníkov.²¹⁶

4. Správanie sa v cirkevných sporoch. Najprv treba pamätať, že sme neveriacim a falošne veriacim dlžní: a) Horlivú modlitbu, aby aj oni boli osvietení svetlom Božím a našli istú Pravdu.²¹⁷ b) Dobrý príklad, aby sme im nestáli v ceste k Pravde a k obráteniu.²¹⁸ c) Jasnú a dôraznú svedectvo o Pravde, ktorú my sami poznáme v Kristovi a zároveň pokojné, ale jasné vyvrátenie bludu.²¹⁹ d) Srdečnú lásku. Aj blúdiaci a neveriaci je naším blížným a teda účastníkom Božej lásky, ktorá hľadá práve jeho.²²⁰ e) Opustiť neplodné dišputy: Cituje Arndta, ktorý hovorí, že „čistota učenia a Slova Božieho sa nedosahuje hádaním

²¹² SPENER, P. J. Op.cit., s. 63.

²¹³ SPENER, P. J. Op.cit., s. 64.

²¹⁴ SPENER, P. J. Op.cit., s. 64.

²¹⁵ SPENER, P. J. Op.cit., s. 65-66.

²¹⁶ SPENER, P. J. Op.cit., s. 66.

²¹⁷ SPENER, P. J. Op.cit., s. 67.

²¹⁸ SPENER, P. J. Op.cit., s. 67.

²¹⁹ SPENER, P. J. Op.cit., s. 68.

²²⁰ SPENER, P. J. Op.cit., s. 69.

a mnohými knihami, ale pravým pokáním a svätým životom“.²²¹ Do vlastných radov mieri kritikou: „Nám nesmie v prvom rade ísť o to, čo je v pravde lutherské, ale čo je Božie. Jedine k väčšej sláve Božej musia slúžiť naše rozhovory a náboženské dišputy“.²²²

5. Vzdelanie teológov. Nápravu v cirkvi musia vykonať predovšetkým farári. Preto musia byť „pravými kresťanmi a mali Božiu múdrosť, aby mohli iných cestou Pána opatrne viesť“.²²³ A tak prichádza apel na ustanovizne, kde sa farári vychovávajú: „Daj Boh, aby sa školy a učebne stali pravými štepnicami cirkvi, dielňami Ducha Svätého a nie ducha sveta, ba dokonca ctižiadosti, opilstva a svárov“.²²⁴ Učitelia a profesori sa majú osvedčiť „ako ľudia, ktorí umreli svetu, ktorí nehľadajú svoju vlastnú česť, zisk alebo potešenie, ale predovšetkým a jedine Božiu česť a spásu im zverených duší. K tomu cieľu potom zamerajú svoje prednášky, dišputy, semináre, štúdiá, písanie kníh a iné učené práce. Príklad zmôže často viac, než samotné učenie.“²²⁵ Študentom je potrebné zdôrazniť, že záleží nielen na usilovnosti a na štúdiu, ale i na zbožnom živote, ba že to prvé nič neznamená bez druhého.²²⁶ Pre Spenera je „teológia celkom praktická vec.“²²⁷ Je to vec života a skutkov a nielen čistej vedy. Iba študovanie a vyučovanie nestačí, aj keď musí byť základom, na ktorom rastie prax a budovanie cirkvi. Hlavným však je ako sa osvedčí teológia v denných maličkostiach, ako bude vedieť poslúžiť k zlepšeniu života ľudí, ako pomôže k nájdeniu Pravdy a večného života.

6. Nový spôsob zvestovania Slova. „Kresťanskej cirkvi by pomohlo k lepšiemu stavu, keby popredným účelom kázania bolo ako napomôcť poslucháčom k viere a jej ovociu.“²²⁸ Spener si želá, aby z kazateľne bolo počuť Slovo Božie jednoducho, ale mocne kázané ako Boží prostriedok k spaseniu ľudí: „Slovo Božie i sviatosti majú význam pre vnútorného človeka. Ale nestačí počutie Slova vonkajším uchom, musíme počuť reč Ducha Svätého v samom srdci.“²²⁹ Nestačí slúžiť Bohu vo vonkajšom viditeľnom chráme, ale náš vnútorný človek, chrám Ducha, musí Bohu venovať tú najpoprednejšiu službu. „A pretože naše

---

²²¹ SPENER, P. J. Op.cit., s. 70. Citát je z diela *Wahren Christentum, I.*, s. 39.

²²² SPENER, P. J. Op.cit., s. 72.

²²³ SPENER, P. J. Op.cit., s. 73-74.

²²⁴ SPENER, P. J. Op.cit., s. 74.

²²⁵ SPENER, P. J. Op.cit., s. 74-75

²²⁶ SPENER, P. J. Op.cit., s. 75.

²²⁷ SPENER, P. J. Op.cit., s. 75.

²²⁸ SPENER, P. J. Op.cit., s. 81.

²²⁹ SPENER, P. J. Op.cit., s. 83.

kresťanstvo stavia na vnútornom, novom človeku, ktorého dušou je viera a prejavom života ovocie viery, potom musí byť kázanie zamerané vždy týmto smerom.²³⁰

Svoj spis končí Spener slovami: „Prosím predobrého Boha a darcu všetkého dobra, aby tento spis mohol byť prostriedkom k ďalšiemu zvelebeniu úbohého stavu našej cirkvi, nad ktorým sme tak úprimne nariekali. Všetko k jeho, toho veľkého Boha, sláve a k prospechu jeho kráľovstva, pre Ježiša Krista.“²³¹

2.2.3 Prejavy pietizmu

P. J. Spener dielkom *Pia desideria* predostrel program hnutia, ktorý rôzne skupiny realizovali odlišne. V nasledovných odstavcoch ich krátko charakterizujeme a určíme ich vzťah k slovenskému pietizmu.

Radikálny pietizmus bol najsilnejší v 90-tych rokoch 17. storočia, no postupne smeroval k okraju pietistického hnutia – k separatizmu, boehmizmu a kvietizmu. Za jeho typického predstaviteľa sa považuje profesor histórie Gottfried Arnold (1666-1714) a jeho dielo *Unparteiische Kirchen- und Ketzerhistorie* (1699-1700),²³² ktoré vyvolalo pobúrenie, lebo prehodnocoval hnutia dovtedy považované za heretické a nachádzal v nich pravých kresťanov. Sám neskôr (1701) opustil tieto pozície, no jeho dielo naďalej pôsobilo medzi separatistami a mystickými spiritualistami v Nemecku i v Amerike.²³³ Síce knihy G. Arnolda možno nájsť v slovenských knižniciach, no nie je známe, že by mal radikálny pietizmus v radoch slovenskej evanjelickej cirkvi nasledovníkov.

Württembergský pietizmus. Jeho najvýznamnejším predstaviteľom bol Johann Albrecht Bengel (1687-1752).²³⁴ Narodil sa v mestečku Winnenden, kde bol jeho otec diakonom. V útlom detstve, v roku 1693, stratil otca a v tom istom roku rodičovský dom ľahol popolom pri nájazde francúzskych jednotiek a tak vyrastal pod tútorstvom a v domácnosti rodinného priateľa, preceptora Dávida W. Spindlera v Marbachu, Schondorfe a Stuttgarte, kde získal na tamojšom gymnáziu solídne vzdelanie.²³⁵ V roku 1703 odišiel Bengel zo Stuttgartu na univerzitu v Tübingene, kde vo svojom voľnom čase sa venoval

²³⁰ SPENER, P. J. Op.cit., s. 82-83.

²³¹ SPENER, P. J. Op.cit., s. 84.

²³² SCHNEIDER Hans. Der radikale Pietismus im 17. Jahrhundert. In BRECHT M.(ed.) Geschichte des Pietismus, Band 1. s. 411-416.

²³³ HANES, P. *Dejiny kresťanstva*. s. 329.

²³⁴ RITSCHL, A. *Geschichte der Pietismus III*. s. 62nn. BRECHT, M. *Gechichte des Pietismus, Der Pietismus im achtzehnten Jahrhundert*. Band II, Göttingen : Vandenhock & Ruprecht, 1995, s. 251nn.

²³⁵ BRECHT, M. Op.cit., s. 251.

predovšetkým dielam Aristotela a Spinozu a v teológii študoval P. J. Spenera, J. Arndta a A. H. Franckeho. Jeho znalosť Spinozovej metafyziky dosiahla takú úroveň, že ho istý profesor poveril prípravou podkladov pre pojednanie, ktoré aj vyšlo pod názvom *De Spinosismo*.

Po ukončení štúdia sa Bengel venoval teológii. V tomto období mal isté náboženské pochybnosti a vzhľadom k jeho neskoršej práci je zaujímavé, že jednou z príčin jeho rozpakov bolo to, že bolo ťažké zistiť aké je skutočné čítanie niektorých pasáží v gréckom novom zákone. V roku 1707 vstúpil Bengel do služby v Metzingene. No už v nasledujúcom roku bol povolaný do Tübingenu vykonávať úrad teologického dozorca. Tu zostal až do 1713, kedy bol vymenovaný za vedúceho na nedávno zriadenom seminári v Denkendorfe, ktorý mal pripravovať študentov na štúdium teológie. Pred nástupom do novej funkcie precestoval väčšiu časť Nemecka, počas ktorého sa venoval štúdiu vzdelávacích systémov, pričom navštívil semináre jezuitov, ako aj luteránov a reformovaných. Medzi ďalšie miesta, ktoré navštívil boli Heidelberg a Halle.

V Heidelbergu ho zaujal kanonik Gerhard z Maastrichtu, ktorý tu vydal pravidlá biblickej kritiky a v Halle Campeius Vitringa a jeho *Anacrisis ad Apocalypsin*. Vplyv týchto diel je na jeho neskorších teologických diel zjavný. Dvadsaťosem rokov (1713–1741) viedol v Denkendorfe školu so sídlom v bývalom kláštore, ktorá pripravovala študentov na štúdium teológie. Toto obdobie možno považovať za jeho najplodnejšie, v ktorom vznikli jeho najvýznamnejšie práce.

V rokoch 1741-1749 bol členom cirkevného konzistória, v ktorom obhajoval naproti svetskej vrchnosti vo württembergsku toleranciu voči separatistickým skupinám, ktoré sa schádzali po domoch za účelom náboženského vzdelávania. V roku 1751 mu univerzita v Tübingene udelila titul doktora teológie. Práce, na ktorých spočíva Bengelova reputáciu ako biblického učenca a kritika sú jeho vydania gréckeho Nového zákona a *Gnomon*. Jeho vydanie gréckej novej zmluvy vyšlo v Tübingene v roku 1734 a v tom istom roku aj v Stuttgarte, ale bez kritického aparátu.

Už v roku 1725, v príväzku svojho diela *Chrysostoms De Sacerdotio*, pod názvom *Prodromus Novi testament Graeci recto cauteque adornandi* stanovil princípy, na ktorých by malo byť jeho zamýšľané dielo založené. V príprave na svoje dielo bol Bengel schopný porovnať do dvadsať rukopisov, avšak tie najdôležitejšie chýbali. Pri zostavovaní textu uplatnil obmedzenie, že neuvedie žiadne variantné čítanie, ktoré by už nebolo publikované v predchádzajúcich vydaniach gréckeho textu. No sám toto pravidlo porušil v prípade knihy

Zjavenie Jána, kde kvôli porušenému textu, dal prednosť čítaniu z rukopisov. Na dolnom okraji stránky sústredil variantné čítanie textu, pričom jeho dôveryhodnosť odstupňoval písmenami gréckej abecedy, pričom α reprezentovalo čítanie, ktoré podľa jeho názoru, bolo správne, aj keď ho do textu neumiestnil; β - čítanie, ktoré je lepšie ako to v texte; γ - rovnocenné s textovým čítaním a δ - horšie ako v texte. Rozdelenie do veršov nechal nedotknuté, ale text rozdelil do odsekov. Po texte nasledoval kritický aparát, ktorého prvá časť je úvodom ku kritike novozmluvného textu a v ktorom predstavuje a vysvetľuje svoje pravidlo: Proclivi scriptioni praestat ardua²³⁶ (Ťažšie čítanie má prednosť pred ľahším), ktoré pretrvalo dodnes. Druhá časť kritického aparátu je venovaná variantnému čítaniu, kde predkladá dôkazy za a proti jednotlivých textov. Bengel bol prvým, kto prišiel s teóriou o tzv. textových skupinách (Textfamilien); teda, že existuje skupina rukopisov vykazujúcich rovnaké črty na rozdiel od ďalšej skupiny navzájom podobných rukopisov.²³⁷ Pôvodne chcel rukopisy rozdeliť do troch skupín, no nakoniec prijal klasifikáciu dvoch skupín: prvej dal prívlastok africká, ktorú považoval za staršiu a teda primárnu; druhú - ázijskú, považoval za druhotnú, odvodenú, mladšiu. Túto teóriu si neskôr osvojil a rozpracoval J. S. Semler, J. J. Griesbach a ďalší. No v iných pietistických kruhoch pochopenie pre takúto prácu nenašiel, napr. „Gotthilf August Francke v Halle pokladal textovú kritiku za 'veľkú stratu času'“.²³⁸

Gnomon Novi Testamenti (1742) je jeho komentárom k Novej zmluve, ktorý sa vydáva a cituje aj v dnešných časoch. Vo výklade knihy Zjavenia sa snažil určiť začiatok milénia a z rôznych výpočtov mu vyšiel rok 1836.²³⁹

Bengel mal dlhoročný spor s N. L. G. von Zinzendorfom, čo viedlo k rozkolu medzi moravskými bratmi a württembergskými pietistami. So svojou determinujúcou istotou, ktorá mu poskytovala systematický vhľad do Božieho plánu spasenia, Bengel dogmaticky oponoval dynamickému, ekumenickému a misijnému úsiliu Zinzendorfa, ktorý bol indiferentný voči akémukoľvek dogmatizmu a intolerancie. Ako Bengel neváhal manipulovať s historickým kalendárom a chiliastickými experimentmi predpovedať koniec sveta, tak to Zinzendorf odmietol ako nedôveryhodný "výklad znamení." Aj Bengelove knihy nájdeme v slovenských knižniciach, no je ho vplyv nevidno. Dopisoval si síce

---

²³⁶ BRECHT, M. Op.cit., s. 252.

²³⁷ BRECHT, M. Op.cit., s. 252.

²³⁸ BRECHT, M. Op.cit., s.252.

²³⁹ HANES, P. Op.cit., s. 330. BRECHT, M. Op.cit., s. 256.

s bratislavským Johannom M. Marthom, no Bengelove württemberské pietistické diela sa objavili až po Marthovej smrti.

Herrnhutský (moravský) pietizmus sa spája predovšetkým s menami Nikolaus Ludwig Graf von Zinzendorf (1700-1760) a August Spangenberg (1704-1792). Zinzendorf sa po štúdiách v Halle a Wittenbergu stal prísny pietistom. Pri českých hraniciach kúpil majetok určený pre prenasledovaných kresťanov z protireformačných krajín. Usadila sa tu skupina ťažko skúšanej českej Jednoty bratskej, ktorá prechádzala spočiatku nezhodami až sa jej ujal samotný Zinzendorf. V roku 1727 skupina prežila duchovnú obnovu a ktorej jedným dôsledkom bolo vysielanie misionárov do celého sveta. Ich misijný vplyv zasiahol na území Slovenska nemeckých veriacich v regióne Spiša; v poslednom decéniu 18. storočia tvorili 300 členné zhromaždenie, no slabou organizáciou sa spoločenstvo postupne rozpadlo.²⁴⁰

2.2.4 Hallský pietizmus

Mal najväčší a rozhodujúci vplyv na slovenský pietizmus. Hallský pietizmus nadviazal na Philippa Jacoba Spenera (1635-1705) a v jeho diele, aj so Spenerovým požehnaním a pomocou, pokračoval August Hermann Francke.

2.2.4.1 August Hermann Francke (1663-1727)

August Herman Francke sa narodil v severonemeckom Lübecku v rodine vzdelancov luteránskej tradície, ktorá bola hlboko ovplyvnená Arndtovým *Pravým kresťanstvom*.²⁴¹ Študoval na univerzite v Kieli, ktorá bola pod silným vplyvom arndtvskej reformnej strany. Po odchode z Kielu rozšíril svoje znalosti v oblasti biblických a živých jazykov. Študoval v Hamburgu, Gothe a v Lipsku, bašte luteránskej ortodoxie.²⁴²

Práve v Lipsku sa Francke spolu s Paulom Antonom (1661-1730) stal vedúcim nového collegium philobiblicum (1686), ktoré sa schádzalo v nedeľu odpolednia s cieľom študovať Bibliu. Najprv bolo toto štúdium zamerané len na lingvistickú stránku Biblie, neskôr sa na Spenerov popud stalo jeho cieľom pestovanie osobnej zbožnosti a Francke začal intenzívne študovať Bibliu kvôli osobnému duchovnému rastu.²⁴³ V Lipsku sa tiež začal venovať

---

²⁴⁰ ZOVÁNYI, Jenő. *Magyarország protestáns egyháztörténeti lexikon*. 3. kiadás, Budapest 1977, s. 255.

²⁴¹ BRECHT, Martin. August Hermann Francke und der Hallische Pietismus. In: BRECHT, Martin. (ed): *Geschichte des Pietismus, Der Pietismus vom siebzehnten bis zum frühen achtzehnten Jahrhundert*, Band 1, Göttingen : Vandenhock & Ruprecht, 1993, s. 440.

²⁴² BRECHT, M. Op.cit., s. 441.

²⁴³ BRECHT, M. Op.cit., s. 442.

mysticizmu a jeho dôrazu na pokoru a kristocentrizmus. Zároveň sa tu u neho vyvinula veľká túžba stať sa skutočným Božím dieťaťom.²⁴⁴

Z Lipska odišiel do Luneburgu, kde ďalej študoval exegézu a krátko nato prežil náboženskú krízu – to, čo nazval svojim znovuzrozením.²⁴⁵ Tak ako Spener aj Francke zdôrazňoval znovuzrodenie, no táto jeho skúsenosť spôsobila posun jeho dôrazu na skúsenosť pokánia (Busskampf). Kým znovuzrodenie je prejavom Božej milosti, pokánie je ďalším krokom pri nasledovaní Spasiteľa, ktorý odmietol svet so všetkými jeho žiadosťami.

Francke sa roku 1689 vrátil späť do Lipska, kde jeho činnosť vzbudila taký rozruch, že schádzanie v konventiklách bolo zakázané. Vedenie lipskej univerzity jeho prácu obmedzila a tak roku 1690 prijal pozvanie do Erfurtu, kde zotrval aj v nasledovnom roku.²⁴⁶ V tom istom roku musel z Lipska odísť aj Christian Thomasius (1655-1728), racionalista typu Locke, kritik scholastickej teológie. Nebol síce pietistom, ale zastával sa ich, nakoľko bol zástancom náboženskej tolerancie. Od roku 1692 pôsobí Francke v Halle, kde sa neskôr stretáva P. Antonom i Thomasiom na novozaloženej univerzite, kde Thomasius viedol fakultu práva a Francke sa stal prvým profesorom gréčtiny a orientálnych jazykov. Od začiatku určoval teologické metódy na fakulte teológie hoci formálne sa členom fakulty stal až roku 1698. A. H. Francke dal celému pietistickému hnutiu prestíž a v teológii rozšíril a prepracoval hlavné Arndtove a Spenerove témy. Pod jeho vplyvom a riadením niesli teologické štúdiá 4 charakteristické dôrazy: a) na biblickú teológiu, b) na individuálnu vieru, c) na tesné spojenie teológie a etiky, d) na zbožné aspekty kresťanského života vo vyučovaní.²⁴⁷

Vplyv A. H. Franckeho na slovenský pietizmus je obrovský, no je zaujímavé, že bol sprostredkovaný jeho charizmatickou osobnosťou a listovým stykom, menej skrze jeho diela, ktoré sa takmer neprekladali.²⁴⁸

2.2.4.2 Hallská univerzita

Samozrejme, najdôležitejšou pietistickou univerzitou bola hallská. Na úroveň univerzity sa dostala len v roku 1694, ale hallská akadémia už za krátko sa stala najnavštevovanejšou nemeckou alma mater. Tento nádherný rozvoj bol dôsledkom jednak

---

²⁴⁴ BRECHT, M. Op.cit., s. 444.

²⁴⁵ BRECHT, M. Op.cit., s. 446.

²⁴⁶ BRECHT, M. Op.cit., s. 448.

²⁴⁷ BRECHT, M. Op.cit., s. 470-472.

²⁴⁸ Až na *Obhajení učení evanjelium svatého Iho*, Halle 1736, v preklade od Svědka Pravdy (= Samuel Pellionis).

dobrej práce brandenburskej vlády a jednak práve z pietizmu vychádzajúca reforma vyučovania.

Potreba založenia novej univerzity bola vyvolaná prudkým vývinom brandenbugsko-pruskej štátnej mašinérie v poslednej dekáde 17. stor., ktorá potrebovala vyškolených odborníkov (farárov, právnikov, lekárov). Hohenzollerovská pragmatická náboženská politika (snaha o úniu, tolerovanie sociánov a židov, prijímanie nábožensky prenasledovaných) mala miesto popri ortodoxne luteránskom Königsbergu a reformovanom Odera-Frankfurte aj pre novú luteránsku univerzitu, kde učители a žiaci neprisahali na Knihu svornosti, len sa zaviazali, že sa budú pridržovať pravej viery. Keď sa v roku 1680 Magdeburgské kniežatstvo dostalo do vlastníctva Pruska do Halle pozvali Christiana Thomasia (1655-1728), aby tu dával akademické prednášky. Pri založení univerzity zohral významnú úlohu aj od roku 1691 v Berlíne sa nachádzajúci P. J. Spener. Zaslúžil sa o to, aby bol pozvaný Joachim Justus Breithaupt (1658-1732), prvý profesor katedry teológie a aby sa A. H. Francke, popri farárskom postavení v Glauche, stal profesorom gréčtiny a orientálnych jazykov. Spener mal rozhodujúce slovo aj pri menovaní ostatných teologických profesoroch: v 1695 Paul Anton (1661-1730), v 1698 získal Francke teologickú profesúru.

Reformu teologického štúdia požadovalo už aj Spenerovo programové dielo *Pia desideria* (1675). V podstate Spenerove myšlienky sa realizoval v Halle A. H. Francke, ktorý sa neskôr dostal na teologickú fakultu. Hlavnou silou hallských teológov bola biblická filológia a exegéza, ako aj – v dnešnom slova význame – praktická teológia; dogmatika a hlavne polemika boli v úzadí. Tento stav potvrdzovali Franckeho „parennetické“ prednášky, t.j. prebudzujúce, budujúce, moralistické týždenné biblické výklady. V čase týchto prednášok sa na teológii ani nevyučovali iné predmety. Toto v tej dobe jedinečné spirituálne vyučovanie sa vo veľkej miere podieľalo na popularite novej univerzity.

2.2.4.3 Franckeho ústavy

Halle však priťahovalo nielen kvôli univerzite, ale aj kvôli tzv. glauchským inštitúciám (dnes Franckesche Stiftungen). Ich základinu položil Francke ešte ako farár v Glauche a do univerzity boli začlenené až v roku 1698. „Sirotinec“ pôvodne skutočne slúžil na svoj účel, no postupne sa z neho vyvinuli rôzne inštitúcie ako školy, kníhkupectvo, tlačiareň, lekáreň

a ďalšie prevádzky. Postupne sa podarilo pre ne získať rôzne privilégia (oslobodenie od daní, autonómiu, kráľovské donácie).²⁴⁹

Po smrti A. H. Franckeho viedli a budovali tieto ústavy jeho zať Johann Anastazius Freylinghausen (1670-1739) a syn Gotthilf August Francke (1696-1769); taktiež učili na teológii. Gotthilf A. Francke síce nebol významným teológom, ale nepochybne zdedil otcov cit pre organizáciu a hospodárenie.

Zahraniční študenti, resp. študenti bez podpory privítali inštitút menzy (Freitisch), ktorý bol len v Tübingene a v Halle. Študenti sa mohli stravovať za protihodnotu, že budú vyučovať deti na pridružených školách. Takto Francke zabezpečil lacný, ale kvalifikovaný učiteľský potenciál.

Po Franckeho smrti sa stal hlavným predstaviteľom hallského pietizmu jeho syn Gottfried, pod ktorého vedením hnutie dostalo výrazne legalistický charakter.

2.2.4.4 Johann Anastazius Freylinghausen (1670-1739)

Narodil sa 2. decembra 1670. Študoval teológiu na univerzite v Jene (1689). Ovplyvnený kázňami A. H. Franckeho a J. J. Breithaupta odišiel do Erfurtu (1691) a na veľkú noc 1692 ich nasledoval do Halle. V roku 1695 sa stal asistentom A. H. Franckeho v Glauche, pracoval v Sirotinci a neskôr aj v Pedagogiu v Halle. V roku 1715 si vzal za ženu jeho dcéru. Po smrti Franckeho sa stal kazateľom v kostole sv. Ulricha ako aj riaditeľom spomenutých ústavov a práve počas jeho pôsobenia dosiahli svoj vrchol.²⁵⁰ Po sérii mozgových príhod zomiera 12. februára 1739.

Aj keď na univerzite nepôsobil, napísal úspešné knihy, ktoré čítala široká pospolitosť a často sa vydávali. Je to predovšetkým dogmatické dielo *Grundlegung der Theologie* (1703)²⁵¹ a jeho skrátaná verzia *Compendium oder kurzer Begriff der ganzen christliche Lehre* (1705), ktoré preložil v Banskej Bystrici Matej Bel do maďarčiny.²⁵² Populárne boli aj jeho kázne napr. *Predigten über die Sonn- und Fest-Tages-Episteln*, 1708 (už v roku 1728 vyšlo 4. vydanie!). Významnú úlohu zohral aj v hymnológii pietistického hnutia, keď zložil niekoľko desiatok piesní a vydal viacero spevníkov.²⁵³

²⁴⁹ K tejto téme je veľa literatúry, ponajprv od samotného Franckeho: *Segenvolle Fussstapfen*, Halle 1709³.

²⁵⁰ BRECHT, M. August Hermann Francke und der Hallische Pietismus. s. 473-474.

²⁵¹ V roku 1734 vyšlo ako 9. vydanie a ako reprint vyšlo ešte aj v roku 2005!

²⁵² Vyšlo pod názvom *Compendium avagy Rövid Summaja az egész Keresztény Tudományak XXXIV. articulusaiban foglaltatott*, Saxoniai Hallában : Zeitler Christoph András böttüivel, 1713.

²⁵³ BRECHT, M. Op.cit., s. 474.

2.2.5 Hallský pietizmus na iných nemeckých univerzitách

Pietizmus hallského typu sa nepestoval len v Halle, ale aj na iných nemeckých univerzitách, čo malo veľký význam pre slovenský pietizmus, lebo ich potencionálni pietistickí absolventi neboli automaticky podozrievaní z pietizmu.

2.2.5.1 Univerzita v Jene

Johann Franz Buddeus (1667-1729) sem prišiel za profesora z Halle v roku 1705 a aj keď nebol jednoznačne predstaviteľom hallského pietizmu, viacero uhorských študentov práve kvôli jeho osobe prišlo do Jenu. Pôsobil tu aj jeho zať Johann Georg Walch (1693-1775). Síce len krátku dobu (1719-1723), no s obrovským významom pre slovenský pietizmus, tu pôsobil Johann Jacob Rambach (1693-1735). Narodil 24. februára 1693 v Halle. Po skončení škôl pracoval u otca, ktorý bol truhlárom, no choroba ho priviedla znovu ku knihám a túžba po štúdiu sa znova prebudila. Začiatkom roku 1708 nastúpil do latinskej školy v Glauche pri Halle a 27. októbra nastúpil na hallskú univerzitu ako študent medicíny, ale čoskoro sa preorientoval na teológiu. Zaujalo ho štúdium Starej zmluvy pod vedením J. H. Michaelisa. V máji 1715 sa stal asistentom Michaelisa pri príprave jeho vydania hebrejskej biblie, pre ktorú napísal komentár ku knihám Ruth, Ester, Nehemiáš atď. V roku 1719 začal chorľavieť a strávil niekoľko mesiacov v Polzigu. Po zotavení sa v auguste 1719 navštívil Jenu, kde pod vedením J. F. Buddeusa pokračoval v štúdiu, ktoré ukončil v marci 1720. V tom istom čase získal kvalifikáciu prednášateľa a jeho prednášky z exegézy boli študentmi v Jene prijaté s veľkým entuziazmom.

Venoval sa aj dogmatike a tu započal svoju rozsiahlu literárnu aktivitu. V roku 1723 ho povolali za adjunkta na teologickú fakultu do Halle ako aj inšpektora Sirotinca. V roku 1726 sa stal mimoriadnym a po smrti A. H. Franckeho regulárnym profesorom ako aj kazateľom v „Schulkirche“. Bol veľmi populárny ako profesor aj učiteľ, no závisť kolegov ho viedla k tomu, že v roku 1731 prijal miesto superintendenta a neskôr aj riaditeľa Pedagogia v Giessene. No už v roku 1734 ho pozývali na novozaloženú univerzitu v Göttingene, no zostal v Giessene, kde onedlho 19. apríla 1735 zomrel na horúčku.

Rambachovo teologické dielo je obrovské, písal po latinsky a nemecky, a to diela hermeneutické ako aj biblicko-exegetické a reflexívne. Slovenskému čitateľovi sprostredkoval J. J. Rambacha jeho žiak Eliáša Milec, ktorý prekladal najmä jeho reflexívno-

meditatívne diela „Betrachtungen“, ktoré Milec prekladá ako „Premýšľovania“ a medituje sa v nich o Ježišových blahoslavenstvách, Ježišových posedných slovách, či o Ježišovom utrpení, atď. Preložil aj niekoľko kázni (Spasytedlné reči). Celkovo sa jedná o nie menej než 2000 strán textu.

Celkovo možno povedať, že Jena ako Slovákmi často navštevovaná univerzita je dôležitá pre slovenský pietizmus. Politicky bola menej podozrivá ako pruská Halle a kto túžil po pietistickom duchu, tak ho tu našiel. Je zaujímavé, že ešte aj Franckeho žiaci, Matej Bel a Johann Marth v 1719 sem posielajú Jána Sartorisa a Jána Tomku-Sáskeho a to nielen z taktických dôvodov, ale i z presvedčenia.²⁵⁴ O študentoch z Uhorska v Jene heslovite pojednáva Ľudovít Haan²⁵⁵ a všetkých zapísaných študentov eviduje Mokos Gyula.²⁵⁶

2.2.5.2 Ďalšie univerzity s vplyvom hallského pietizmu

Lipisko. - S počiatku na naozaj konzervatívnej lipskej univerzite na katedre teológie zastával pietistické myšlienky od roku 1699 Spenerov zať Adam Rechenberg (1642-1721). Aj po jeho smrti zohralo Lipsko významnú úlohu pre pietizmus, tu bol Matejom Belom vydaný maďarský Nový zákon v roku 1726.

Tübingen. - Tak ako v celej württembergskej cirkvi, tak aj na tübingenskej univerzite bola hlavným predstaviteľom spenerovského pietizmu rodina Hochstetterovcov. Andreas Adam Hochstetter v 1697 sa stal tübingenským profesorom a podľa hallského vzoru zaviedol katechetické vyučovanie a collegium pietatis. Tu pôsobil aj Christoph Matthäus Pfaff (1686-1760), ktorý sa snažil o zmierenie s reformovanými. Pietizmus vo Württembergu pred príchodom Johana Albrechta Bengela (1687-1752) predstavoval spenerovsko-hallský smer. Jedine Nová zmluva (Stuttgard 1704) Johanna Reinhalda Hedingera (1664-1704) obsahuje iné motívy.

V Altdorfe²⁵⁷ bol pietistom Gustav Georg Zeltner (1672-1738). V Königsbergu Heinrich Lysius (1670-1731) profesor a zároveň riaditeľ inštitúcie Collegium Fridericianum (študoval

---

²⁵⁴ Marth doporučuje Sartorisa a Tomku-Sáskeho Buddeusovi v liste z 8. mája 1719, resp. 13.septembra. Okrem iného Marth písal Buddeusovi: „Halle má zlé meno, Wittenberg sa stavia do postavenia Ríma, Lipsko je príliš drahé, v Tübingene sa nepáčia irenické prednášky Christoha Matthäusa Pfaffa, a tak pre našich študentov ostáva jedine Jena.“

²⁵⁵ v diele Jena Hungarica.

²⁵⁶ V diele Magyarországi tanulók a jénai egytemen.

²⁵⁷ V roku 1735 sem posielala svojho syna sám Matej Bel, ktorý v liste J. Ch. Lerchovi pomerne expresívne hodnotí ostané univerzity: „Jena teraz – odpisť mi, že píšem otvorene – vychováva filozofických diablov, ktorí vedú vojnu proti Bohu a jeho zjaveniu; Halle papagájov, Lipsko chlupníkov, Wittenberg ostne, drásajúce Božiu cirkev.“ pozri PAVELEK, J. *Listy Mateja Bela*, s. 215.

tu Johann Matthias Marth). S pietistickými myšlienkami sa od roku 1726 bolo možné stretnúť dokonca aj vo Wittenbergu u profesorov Johann Caspar Haferung (1669-1744) a Johann Georg Joch (1676-1731). Vieme, že ich poslucháčmi boli Pavol Doležal, Ján Sartoris a Daniel Sartorius.

2.3. Zhrnutie

Pietizmus je mnohoznačné hnutie, ktoré v sebe zahŕňa množstvo elementov náboženského prejavu. Z množstva prúdov je pre slovenský pietizmus signifikantný nemecký pietizmus a to jeho spenerovsko-hallskými dôrazmi. Medzi osobnosti, ktoré inšpirovali slovenských pietistov možno zaradiť P. J. Spenera, A. H. Franckeho, J. A. Freylinghausena, J. J. Rambacha. Z univerzít, ktoré navštevovali slovenskí pietisti je hodné spomenúť Halle, Jenu ale i Wittenberg.

3. SLOVENSKÝ PIETIZMUS DO ROKU 1707

3.1 Pomenovanie a periodizácia

Pietizmus je mnohoznačné hnutie a je preto namieste, že rôzne jeho smery sú označované rôznymi prívlastkami (hallský, württembergský a pod.). Pre pietizmus v slovensky hovoriacej časti evanjelickej a.v. cirkvi je príznačný názov „slovenský“, ktorého autorom je Ján Ďurovič s argumentom, že pietizmus „svojsky reformujeme a dávame mu ráz vlastný, slovenský“.²⁵⁸ Klasifikuje ho ako „mierny“, ktorý nevybočil „z tradičných domácich koľají“, čo pripisuje aj „miernej slovenskej povahe“ a skutočnosti, že jeho predstaviteľom, farárom, ktorým „záležalo na rozkvetení cirkvi, a teda práve oni nemohli pripustiť sektárske, odstredivé prvky“, s dôrazom na „cirkevnú prax, ako za nejaké učenie“.²⁵⁹ Slovenský pietizmus je „hlavne duchovného rázu, nedotýka sa veľmi učenia, a aj cirkevnej správy len málo“ a išlo mu predovšetkým „o rozvlnenie, rozprúdenie duchovného života, o zintenzívnenie bohoslužobného života“, veľa vykonal pre „zaujatie ľudu o duchovné hodnoty“, ale hlavne, že „položil dôraz na Bibliu, na čítanie v nej a dal ju do rúk nášho človeka“.²⁶⁰ S takýmto hodnotením a charakteristikou sa možno stotožniť a táto práca dokáže jeho opodstatnenosť.

Slovenský pietizmus ako teologicko-nábožensko-kultúrne hnutie 18. storočia v rámci evanjelickej a.v. cirkvi prešlo istými vývojovými etapami, ktoré reflektuje aj táto práca. Z praktických, ale aj didaktických dôvodov ho možno rozčleniť na tri obdobia: počiatky, vrcholné obdobie a doznievanie. Pre prvé možno vymedziť obdobím rokov 1675 až 1707, pričom rok 1675 vzhľadom na slovenský pietizmus je síce symbolický a predstavuje vydanie úvodu P. J. Spenera k Arndtovej Postile, ktorý neskôr vyšiel aj samostatne pod názvom *Pia desideria* a predstavuje základný dokument pietizmu, no približne v tomto období možno badať aj v slovenskom prostredí prvé nábehy k tomuto smeru. Niektorí bádatelia dokonca tvrdia, že slovenský pietizmus bol paralelný s nemeckým.²⁶¹ Prvú fázu slovenského pietizmu uzatvára ružomerská synoda v roku 1707, kde došlo k stretu medzi pietistami a stúpenkami ortodoxie. Tento predel vo vývoji slovenského pietizmu si všimol už Ján Ďurovič a niet dôvodu ho neakceptovať.

---

²⁵⁸ ĎUROVIČ, J. Slovenský pietizmus, s.177.

²⁵⁹ ĎUROVIČ, J. Op.cit., s.177.

²⁶⁰ ĎUROVIČ, J. Op.cit., s.177.

²⁶¹ HAMADA, M. Zrod novodobej slovenskej kultúry, s. 95.

Vrcholné obdobie, či rozkvet pietizmu spadá do rokov 1707 až 1757, ktorý je rokom symbolickým a identickým so smrťou Eliáša Milca, bratislavského slovenského farára, pietistu. Implicitne sa tohto drží aj Ďurovič, keď konštatuje, že „na vidieku zamĺkne v rokoch 40-tych každý prejav pietizmu, len čo ho ešte v Bratislave Bela a Milec držia“.²⁶² Názor o situácii pietizmu na vidieku je však pesimistický a nezodpovedá skutočnosti ako to ukázu nasledovné kapitoly tejto práce. Tretie obdobie, doznievanie pietizmu, je vymedzené rokmi 1758 až 1803, pričom tento dátum je potrebné opäť vnímať symbolicky a je to rok úmrtia nástupcu E. Milca, Michala Institorisa-Mošovského. V tejto etape slovenský pietizmus odznieva v myšlienkovvej práci ako aj vydavateľskej intenzite, v mnohých ohľadoch preberá osvietenské dôrazy.

3.2 Prostredie, do ktorého prišiel pietizmus

Ak v Nemecku bola hospodárska situácia rozvrátená po Tridsaťročnej vojne, podobne to bolo aj na území dnešného Slovenska. Jednak pretrvávala permanentná turecká hrozba a jednak posledné dve stavovské povstania – Imricha Thököliho a Františka II. Rákociho, ktoré mali pre evanjelickú cirkev v podstate rovnaký scenár, po čiastočnom uvoľnení a náboženskej slobode prišiel ešte väčší útlak. V takýchto pomeroch, v čase neistoty a nestability sa mnohí odvracali od sveta a svetských hodnôt, ale aj cirkevných autorít a istotu hľadali v priamom spojení s Bohom skrze intenzívny duchovný a modlitebný život. Uhorsko ešte aj na počiatku poslednej štvrtiny 17. storočia predstavovalo v podstatnej miere územie dnešného Slovenska a vďaka mnohorakým transferom, ktoré neboli len jednosmerné, aj tu našiel pietizmus živnú pôdu. Pri jeho prieniku spolupôsobilo viacero faktorov. M. Hamada dokonca dokazuje, že „niektoré princípy pietizmu“ na našom území „boli formulované“ paralelne s nemeckým. Svoje tvrdenie opiera o prácu prešovských teológov, filozofov a učiteľov Jána Bayera (1630-1674) a Izáka Cabana (1632-1707). V ich diele nachádza všetky „konštruktívne prvky pietizmu“, ktoré rezonovali aj u jeho zakladateľa – P. J. Spenera; jedná sa najmä „o zdôrazňovanie praktickej zbožnosti, redukovanie autority teológie v prospech Písma, o redukovanie, ba až odstránenie aristotelovskej sylogistickej metódy, o kritiku wittenbergskej akadémie, ktorá favorizovala scholastickú teológiu ovládanú termínmi metafyzickej filozofie, nastoľovanie prírodnej filozofie a pod.“²⁶³ Ba naviac, zakladateľa nemeckého pietizmu predčili tým, že „budovali aj pre pietizmus ako náboženské hnutie adekvátnu filozofiu“ a tak umožnili prienik Buddeovej

²⁶² ĎUROVIČ, J. Op.cit., s. 197.

²⁶³ HAMADA, M. Zrod novodobej slovenskej kultúry, s. 95.

eklektickej filozofie na domácu scénu.²⁶⁴ Tento vplyv však nemožno preceňovať a možno mu prisúdiť len latentný vplyv nakoľko J. Bayer ani I. Caban nikdy nesumarizovali a nekoncentrovali svoj program do manifestu, ale ostal atomizovaný v ich rozsiahlom diele. Zaiste ich žiakom bol Ján Simonides, jeden z prvých protagonistov slovenského pietizmu a zrejme mnohé mohol vďaka nim z nemeckého pietizmu ľahšie akceptovať, no napriek tomu v jeho pietistickom diele dominuje vplyv Spenerovej teológie.

Pre slovenský pietizmus je nepopierateľný vplyv Jana Amosa Komenského (1592-1670), najmä jeho preklad L. Baylyho *Praxis pietatis* (vydaný 1633 a 1674) ako aj jeho pedagogická činnosť, ale aj záujem o mysticismus a revelacionizmus, teda témy, ktoré boli v pietizme vždy latentne prítomné. Pod istým vplyvom Komenského bol „Jonáš Bubenka, autor drevorytov pre jeho dielo *Orbis sensualium pictus* vydané v Levoči roku 1685. Náznaky pietizmu nachádzame u Bubenku v jeho zbierke duchovných piesní písaných po nemecky *Auserlesene Geist und Trostreiche Jesuslieder... Leutschau 1683* (Vybrané duchovné a útešné piesne Ježišove). Sám priznáva, že túto zbierku napísal pod nemeckým pietistickým vplyvom spevníka Tobiáša Schumberga“.²⁶⁵ Nemožno prehliadnúť ani tú skutočnosť, že Bubenka (podobne ako J. Simonides) bol žiakom I. Cabana v Prešove a ako profesor na evanjelickom gymnáziu v Levoči sa zaujímal hlavne o reálne predmety, napr. „v matematike sledoval nové poznatky z elementárnej aritmetiky a zaoberal sa ich praktickým využitím“.²⁶⁶ J. Bubenka žil síce do roku 1705, no jeho činnosť spadá len do roku 1690.

V tomto období pôsobí Gašpar Motešický (1651-1689) ako kazateľ českých exulantov v Žitave, kde vydáva literatúru v bibličtine, teda v jazyku prístupnom širokým vrstvám v hornom Uhorsku. Tvorí piesne, ktoré prešli aj do Transcisia, vydával vlastné kázne, no mimoriadnu pozornosť si zasluhuje jeho preklad z nemčiny, ktorý vyšiel pod názvom „*Křesťanská domovní postylla* z roku 1682 na 1618 stranách, teda aj rozsahom veľké dielo“; bolo síce „určené pre českých exulantov“, no aj na našom území sa stalo „obľúbeným dielom a pomôckou domácich pobožností“.²⁶⁷ Niektorí autori si všímajú aj jeho chiliasmus v poetickej tvorbe, ktorý vnímajú ako nábeh k pietizmu: „Motešického duchovná poézia tvorivo zapadá do prípravného obdobia pietizmu u nás, vyznačuje sa znakmi, ktoré dosvedčujú, že poznal Komenského duchovné piesne i jeho chiliasticko-revelacionistické rojčenie“.²⁶⁸ Istý vplyv na

²⁶⁴ HAMADA, M. Op.cit., s. 96.

²⁶⁵ KARŠAI, F. Jan Amos Komenský a Slovensko, s. 197.

²⁶⁶ SBS I, s. 335.

²⁶⁷ ĎUROVIČ, J. *Evanjelická literatúra do Tolerancie*. s. 107:

²⁶⁸ KARŠAI, F. Jan Amos Komenský a Slovensko, s. 198.

slovenský pietizmus mal aj život a dielo Daniela Sinapia Horčičku (1640-1688), najmä jeho katechizmus *Perlička dítek Božích*, Levoča 1685, ktorým sa inšpiroval aj J. Simonides a to najmä pre jeho slovakizačné tendencie v jazyku, ktoré sú trvalo prítomné v slovenskom pietizme (J. Simonides, D. Sartorius, P. Doležal) a Sinapiov preklad modlitebnej knihy od Gašpara Neumanna *Jádro všech modliteb*, Levoča 1703, ktorá bola mimoriadne obľúbená a aj neskôr často vydávaná. Takáto bola približne situácia v 80-tych rokoch 17. storočia, v ktorom sa formovalo podhubie slovenského pietizmu, ktoré v ďalšom decéniu sa pretransformovalo na reálne centrá v Banskej Bystrici a v Bratislave, napodiv na východe krajiny takéto centrum absentuje, i keď i tu nachádzame stúpenčov pietizmu.

3.2 Pietizmus v Banskej Bystrici a okolí

3.2.1 Ján Burius ml. (1677-1712)

Jeho predkovia prišli do Uhorska „pravdepodobne z Moravy a ich pôvodné meno bolo Beer“.²⁶⁹ Dôvodom malo byť náboženské prenasledovanie.²⁷⁰ Za svoje služby boli povýšení do vyššieho stavu, no schudobneli. V tomto čase došlo aj k zmene mena na Burius.²⁷¹ Jeho starý otec Burius Ján (1606-1670) bol prvým, ktorý sa vydal na dráhu duchovného. Po štúdiách pôsobil najprv ako rektor a potom farár na Liptove a v Turci. Je autorom príležitostných latinských veršov, zaznamenával a komentoval cirkevné a politické udalosti, ktoré neskôr použil jeho syn Ján Burius st. (1636-1689) v svojom diele *Micae historiae evangelicorum*. Ján Burius st. študoval doma i v Nemecku (Jena), vo Wittenbergu mu vyšla dizertácia (Dissertatio de perioesis, 1659).

V domovine bol rektorom na Španej doline a krátko diakonom na Starých horách (1662-1666) až sa stal nemeckým farárom v Krupine, kde sa mu v roku 1667 narodil syn Ján Burius ml.,²⁷² ktorý tu aj začal svoje štúdium, no v dôsledku prenasledovania evanjelikov po odhalení Vešelénihho sprisahania, jeho otec na druhom prešporskom súde v roku 1673

---

²⁶⁹ TARNAI, Andor. A magyarországi irodalomtörténetírás megindulása. s. 44. Podľa SBS I. s.353 a MOCKO, J. Historia posvätej piesne slovenskej. s. 66: to bolo z Olomouca.

²⁷⁰ TARNAI, Andor. Op.cit. s. 45; podľa Daniela Buriusa, mladšieho brata. Jána Buriusa.

²⁷¹ BURIUS J. st. *Micae historiae evangelicorum in Hungaria. Ab anno 1673. ad 1688. annum.* (Ex autographo Pisoniensi editit Paulus Lichner), Pisonii 1864. s. 58, 216-218, kde to vysvetľuje: cognomentum post inter Slavos commutatum in Bur et Burius.

²⁷² Podľa SLÁVIK, Ján. *Dejiny zvolenského ev.a.v. bratstva a senioráru.* Banská Štiavnica : August Joerges, 1921. s. 257, to bolo „Slávnosť vystúpenia“, čo by znamenalo 18. máj 1667.

podpísal reverz a vystáhoval sa do Sliezska. Rodina pobudla najprv v Brehu, neskôr vo Vratislave.²⁷³ Po skončení prenasledovania, pomerne neskoro v roku 1686 prišiel s otcom do Krupiny, ale po jeho smrti (1689), sa vrátil späť do Vratislavy, kde pomocou otcových priateľov pokračoval v štúdiách. Od senátu mesta dostal štipendium a šiel na akadémiu do Lipska, kde počúval prednášky tamojších profesorov (Valentin Alberti, Gottfried Olearius, Johann Benedict Carpzov II), no zrejme sa tu oboznámil aj s pietizmom, ba možno aj so samotným Augustom Hermanom Franckem a jeho konventiklami, ktoré spôsobili v tomto období v Lipsku veľký rozruch, až boli zakázané. Zrejme prijal pietistické myšlienky pozitívne, lebo v nasledovnom období ho vidíme v blízkosti Spenera a Franckeho: v roku 1693 pokračoval v štúdiu v Berlíne a v nasledovnom roku „1694 bol v Halle imatrikulovaný a s Franckem ostáva v písomnom styku“.²⁷⁴

Ako kandidát bohoslovnia sa cez Berlín vracia do Vratislavy, kde chvíľu pôsobil ako učiteľ až kým neprišlo v apríli 1696 pozvanie za rektora do Banskej Bystrice, na ktoré odpovedal kladne a už v júni toho istého roku ho nachádzame v Banskej Bystrici. Zrejme aj pod vplyvom hallských metód a ako výrazná a rešpektovaná osobnosť, doviedol školu do rozkvetu. Pri katechizácii používal Spenerov katechizmus. Po smrti nemeckého kazateľa Breithora stal sa jeho nástupcom a bol dňa 21. septembra 1704 v Banskej Štiavnici vysvätený za farára,²⁷⁵ čím sa jeho vplyv ešte zväčšil a rozšíril. Zrejme popri J. Pilárikovi mal rozhodujúci vplyv na Mateja Bela a získal ho pre pietizmus. Literárne nebol veľmi činný, jeho dielo (kázne v latinčine a nemčine) ostalo v rukopise.²⁷⁶ Neskôr chcel M. Bel vydať jeho spis *Epistolam Litterariam ad Ericum Weiszbeckium*, no nakoniec spis nevyšiel.²⁷⁷

Ako neochvejný zástanca pietizmu sa prejavil najmä na Ružomerskej synode. Burius zomrel dňa 6. marca r. 1712 a bol „pri zámockom chráme pochovaný“.²⁷⁸

---

²⁷³ CZWITTINGER, Dávid. *Specimen Hungariae Literatae*. Francofurti et Lipsiæ, typis et sumptibus J. G. Kohlesii, 1711. s. 94-96; HORÁNYI, Alexius. *Memoria Hungarorum et Provincialium. Pars I*, Viennae : Impensis Antonii Loewii, 1775. s. 374-378; KLEIN, Johann Samuel. *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften Evangelischer Prediger in allen Gemeinen des Königreichs Ungarn*. Leipzig und Osen : Diepold und Lindauer, 1789. s. 25-26

²⁷⁴ WINTER Eduard. *Die tschechische und slowakische emigration in Deutschland im 17. und 18. Jahrhundert*. Berlin : Akademie Verlag, 1955. s. 213.

²⁷⁵ Slávik, J. Op.cit., s. 257.

²⁷⁶ Menuje ich KLEIN, J. S. *Nachrichten I.*, s. 26

²⁷⁷ OBERUČ, J. *Matej Bel*, s. 17.

²⁷⁸ Podľa SLÁVIK, J. Op.cit., s. 257.

3.2.2 Ján Pilárik ml. (o.1660-1709)

Ján Pilárik ml. pochádzal z rozvetvenej Pilárikovskej rodiny a ako na pedagóga sa naňho neprávom zabúda. Celkovo je o ňom málo informácií,²⁷⁹ resp. aj dostupné sú pomerne zmätočné.²⁸⁰ Tiež nie je celkom jasné, kedy a ako sa dostal pod vplyv pietizmu. Narodil sa okolo roku 1660 v Očovej vo farárskej rodine. O jeho mladosti nevieme nič. Jeho otec Ján Pilárik st. (o.1630-o.1680) bol farárom v Očovej. V čas prenasledovania v roku 1674 podpísal reverz, že sa zrieka úradu a žil ako súkromná osoba.²⁸¹ Možno usúdiť, že Ján Pilárik ml. vyrastal v ťažkých podmienkach, no možno za pomoci rodiny sa mu podarilo dostať sa v roku 1687 na štúdium na univerzitu vo Wittenbergu.²⁸² Štúdium ukončil v roku 1689 prácou *Principes observae leges fundamentales teneatur*, (Wittenberg 1689).²⁸³ Je to dišputa „o panovníkovi a zachovávaní zákonov, ktorou nadväzuje na podobné humanistické a barokové práce o ideálnom panovníkovi a štáte“.²⁸⁴ Po návrate domov zrejme učil v Ožďanoch, odkiaľ bol vo februári 1693 pozvaný za konrektora do Banskej Bystrice. A keď začiatkom roku 1695 starý rektor Pavol Felicius zomrel, až do príchodu mladšieho Jána Búria sám viedol školu. Plnoprávnym rektorom sa stal, keď rektora Búria vysvätili za farára, no podržal si i konrektorské povinnosti. Podľa svedectva jeho žiakov²⁸⁵ bol vynikajúcim učiteľom, dobrým znalcom latinčiny a ctiteľom „profánnych“ latinských spisovateľov; dokonca sa mu vyčítalo, že „viac študuje spisy Cicera ako Sväté písmo“.²⁸⁶ Dôvodom však bola skutočnosť, že chcel pestovať čistú klasickú latinčinu a „netoleroval niektoré výrazy zo Svätého písma, čo mali málo klasickú formu“.²⁸⁷ Bibliu, samozrejme, nezanedbal – v rukopise zostala jeho práca z biblistiky *Collegium biblicum theticum*, ktorá zrejme slúžila ako kompendium. S latinčinou a Cicerom súvisel aj jeho záujem o rétoriku, ku ktorej tiež vytvoril rukopis *Collegium rhetoricum*.²⁸⁸ Treťou oblasťou jeho záujmu boli

²⁷⁹ Ba aj v Gymnaziológii sa spomína len menovite popri J. Buriusovi, s. 331

²⁸⁰ Napr. SLÁVIK, J. Op.cit., s. 618 spája život Jána Pilárika so životom jeho otca! Podobne aj Drobný, J. *Evanjelickí martýri*, s. 153. (zrejme pod vplyvom Slávika.)

²⁸¹ SLÁVIK, J. Op.cit., s. 618. uvádza nepresne rok 1673, t.j. v poradí druhý prešporský súd, kde bolo odsúdených 40 evanjelických kňazov, no Ján Pilárik medzi nimi nie je!

²⁸² Bartholomaeides ho však neviduje!

²⁸³ *Princeps observare Leges Fundamentales teneatur*. Praeside M. Nathanael Falcken/ Gedan. Facult. Philos. Adiunct. edisseret publice Johannes Pilarik, Oczowa-Hung. Sanct. Theol. & Phil. Cult. In Auditorio Maiori, D. XX. April. st. v. A.O.R. MDCXXCIX. Vorlageform des Erscheinungsvermerks: Vitenbergae, Typis Johannes Wilckii.

²⁸⁴ SBS IV., s. 465

²⁸⁵ Pozri REZIK, J.– MATHAEIDES, S. *Gymnaziológia*, s. 331.

²⁸⁶ KLEIN, J.S. *Nachrichten II.* s. 91-92.

²⁸⁷ OBERUČ, J. *Matej Bel.* s. 16.

²⁸⁸ Oba rkp. sa spomínajú v SBS, IV. s. 465.

dejiny, o čom svedčí rukopis *Collegium historiae patriae*²⁸⁹, v ktorom použitím erotematickej metódy pojednáva o dejinách Uhorska, v ktorých síce „ešte neoddeľuje svetské dejiny od cirkevných“, no kladie dôraz na dejiny literatúry a vytvára tak „prvú učebnicu tohto druhu“.²⁹⁰ Epochálny význam má stretnutie J. Pilárika s mladým M. Belom. Keď ho totiž Pilárik stretol plačúceho po telesnom treste, ktorý mu neúprosne vymeral jeho „trstenicový učiteľ“ a keď bol M. Bel rozhodnutý zanechať štúdiá, odhovoril ho od tohto úmyslu, začlenil ho do svojej triedy, „dal mu základy vedeckej vzdelanosti a vštepil chuť do štúdia“.²⁹¹ Neskôr „zabezpečil Matejovi Belovi štipendium“ na štúdium do Halle. Je až symbolické, že M. Bel po návrate z Halle sa stáva na banskobystrickej škole popri Pilárikovi konrektorom a po jeho smrti (15. decembra 1709)²⁹² rektorom a rozvíja jeho prácu na poli vzdelanosti.

3.2.3 Ján Simonides (1648-1708)

Narodil sa v roku 1648 v Spišských Vlachoch vo farárskej rodine. Prvotné vzdelanie dostal zrejme u otca a ďalšie v Ilave, Banskej Štiavnici, Kremnici a vyššie na evanjelickom kolégiu v Prešove, odkadiaľ bol v roku 1667 povolaný za rektora do Brezna, kde pôsobil do roku 1674, keď bol povolaný pred prešporský tabulárny súd. Zaiste si tu svojou prácou získal rešpekt a autoritu, lebo keď zomrel brezniansky farár, superintendent Daniel Láni, mladého rektora poverili, aby predniesol latinskú pohrebnú reč, ktorú aj vydal v roku 1669 v Levoči pod názvom *Lesso Panegericum*²⁹³ a v ktorej o i. ospevuje lániovský rod: „Čo vložila príroda skúpo do druhých ľudí, to nazhromaždila v celom bohatstve viditeľne [v rode Lániovskom]. Aeneáš bol zbožný, Aristides spravodlivý Chrispius dômyselný, Clientes usilovný a pracovitý. Ale vždy len jeden druh osobnej dokonalosti ozdoboval týchto jednotlivcov. No Lániovský rod je schránka všetkých týchto dokonalostí, do ktorej ony akoby na dané znamenie všetky naraz prúdili“.²⁹⁴

---

²⁸⁹ Plný názov: *Collegium historiae patriae tum tum civilis tum ecclesiasticae, per quaestiones succinctae, adornatum opera ... Iohannis Pilarik In Gymnasio Neosoliensi Pro-Rectoris*. Rukopis vznikol v období rokov 1696-1702 a zachoval sa v dvoch odpisoch. Pozri TARNAI A. *A magyarországi irodalomtörténetírás megindulása*. s. 50.

²⁹⁰ TARNAI A. *Op.cit.*, s. 50.

²⁹¹ OBERUČ, J. *Op.cit.*, s. 16.

²⁹² TARNAI, A. *Op.cit.*, s. 50.

²⁹³ Plný názov: *SIMONIDES Johannes: Lesso Panegericum, Viri Admodum Reverendi Clarissimi, Excellentissimi Domini Davidis Lani, ..., [Levoča] : Samuelis Brewer, M.DC.LXIX. [=1669], [16] s.*

²⁹⁴ *SIMONIDES Johannes: Lesso Panegericum. S. A4: Quod enim sparsim in aliis posuit natura, id in compendio quasi hic videte licuit. Pius erat Aeneas, justus Arystides, Chrysippus ingeniosus diligens atq;*

V Brezne začína aj jeho teologická práca. Venuje sa predovšetkým katechetike a vydáva v latinčine ako dišputy tzv. „katechetické štúdie“ na rôzne dogmatické témy. V júli roku 1669 vydáva v Levoči: *Studium catecheticum, biblicum et logicum*²⁹⁵; kde v prvej časti na základe Dietericiho katechizmu pojednáva o zákone a jeho dôsledkoch na základe Dekalógu – Prvej a o Druhej tabuly; v druhej časti o Biblii (Biblicum) vychádza z 2Tim 3:16-17 a prechádza na Ježiša Krista, ktorý je pravé vtelené slovo a Boží Syn, čo potom dokazuje proti sociniánom aj ariánom. V decembri toho istého roku vydáva *Studium Catecheticum: De Evangelio, Symbolo Apostolico, Deo Trivno*,²⁹⁶ kde ako z nadpisu vyplýva, pojednáva o Evanjeliu, Apoštolskom vyznaní a o Trojici.²⁹⁷ V októbri nasledujúceho roku vydáva *Studium Catecheticum: De Creatione, Angelis, Imagine Dei, In Statu Int: Providentia Dei*,²⁹⁸ v ktorom pojednáva o stvorení, o anjeloch, Božej podobe a Božej prozretelnosti. V roku 1671 levočský tlačiar Samuel Brewer vydáva dielo týkajúce sa Jána Simonidesa, no tentokrát to nie je katechetika, ale zbierka veršov a vinšov od priateľov z príležitosti sobáša mladomanželov Jána Simnidesa a Kataríny Machníkovej z Prešova dňa 4. mája 1671²⁹⁹ pod názvom *Lusus Poetici*.³⁰⁰ Z dostupných informácií možno povedať, že to bol pevný, pekný a harmonický vzťah, ktorý ešte prikrášlili dvaja synovia: Samuel farár vo viacerých zboroch ev. a.v. cirkvi a Pavol, rektor na banskobystrickej škole.

Manželská idyla Simonidesovcov netrvá dlho, lebo po odhalení Vešelénioho sprisahania je vo februári 1674 Simonides a stovky ďalších evanjelických farárov, učiteľov, kantorov a študentov predvolaných na mimoriady súd do Bratislavy a vo vykonštruovanom procese, keďže bolo proti jeho svedomiu podpísať reverz, je odsúdený na trest smrti, ktorý sa zmenil na otrockú službu na galejách. Po väznení v Bratislave, bol deportovaný do Leopoldova, kde aj so svojimi spoluväzňami prežil krutých 9 mesiacoch pri najťažších

---

laboriosus Cleanthes, adeo ut quicquid summa cura elaboratum usquam fuit, ad illius lucernam evigilatum esse videretur: Sed unica istos pone singulos ornabat virtus. Stirps vero Laniana commune quoddam earum omnium est receptaculum, in quod illae, dato veluti in hanc rem signo confluerunt.

²⁹⁵ SIMONIDES, Johannes. *Studium Catecheticum, Biblicum, Logicum*, [Levoča] : Samuelis Brewer, Anno M.DC.LXIX, [24] s.

²⁹⁶ SIMONIDES, Johannes. *Studium Catecheticum: De Evangelio, Symbolo Apostolico, Deo Trivno, Quod In Examine Scholae Briz: hybemali, ... Johannes Simonides Rector Briznobanensis Respondente Ordinario Johanne Snicellio. Gymnas. ejusdem Alumno. A. O. R. M. DC. LXIX. [= 1669.] die Decembr. ad ventilandum proponit, - Leutschoviae : Literis Samuelis Brewer 1669.*

²⁹⁷ Žiaľ, autorovi toto dielo nie je dostupné.

²⁹⁸ SIMONIDES, Johannes. *Studium Catecheticum: De Creatione, Angelis, Imagine Dei, In Statu Int: Providentia Dei*, Leutschovia : Typis Samuel Brewer, M.DC. LXX, [40] s.

²⁹⁹ Vyplýva to z nápisu na titulnej strane *Lusus Poetici*: Anno, Mense, Die quo SIMonIDI fVLgens fortI Catharlna IVgatVr [=1671.] Et Majl qVarta pronVba LVce DatVr. [=4. máj 1671.] instituti.

³⁰⁰ *Lusus Poetici*, in Festivitate Nuptiali ... Johannis Simonidis ... Sponsi et ... Catharinae ... Thomae Machnitii ... filiae, hactenus Georgii Orbanay Sponsae ... - [s.e.]. - Leutschoviae : Typis Samuelis Brewer, [1671], [12] s.

a najponižujúcejších prácach o hlade v neľudských podmienkach a psychickom a fyzickom týraní zo strany jezuitu Mikuláša Kellia, ktorý nevyberaným spôsobom urážal náboženské cítenie evanjelikov. S jeho pôsobením a myšlienkami sa Ján Simonides neskôr vyrovnával v dišpute na Wittenbergskej univerzite. V druhej polovici marca roku 1675 boli väzni vlečení cez Moravu, Rakúsko a Slovinsko do Neapolu v Itálii na galeje. Simonides s Masníkom sa 1. mája rozhodli z eskorty ujsť, čo sa im aj podarilo, no po bezcieľnom blúdení po lesoch a hroznom hlade boli 4. mája chytení a väznení Capracotte 6 týždňov, odkiaľ ich vykúpil nemecký evanjelický obchodník Juraj Weltz. Po zotavení sa v jeho dome a s jeho podporou odišli cez Itáliu, a Švajčiarsko do Nemecka, kde študovali na univerzite vo Wittenbergu³⁰¹ a zapísali sa aj na univerzitu v Jene³⁰². Ján Simonides sa neskôr usadil ako aj mnoho ďalších exulantov vo Vratislave, uskutočnil niekoľko ciest po Nemecku, nakrátko navštívil domovinu, no natrvalo sa odvážil vrátiť až po Šopronskom sneme v čase Thököliho stavovského povstania v roku 1683. Manželka aj so synom Samuelom žila u svojich rodičov v Prešove. Pre vzdelaného a vnímavého Jána Simonidesa boli tieto zážitky utrpenia i vyslobodenia a nový status exulanta realitou, s ktorou sa musel vyrovnávať a trvalou inšpiráciou, s ktorou sa chcel podeliť so svojím okolím.

Simonides a Masník krátko po oslobodení – ešte v Neapole - napísali dlhšie poetické dielo *Crucis et lucis schola*³⁰³ - na 32 stranách podávajú v elegickom distichu tri lekcie, v ktorých zachytávajú svoj dvojročný osud: V Prvej lekcii hovoria o množstve nešťastí a pohrôm v živote, v Druhej lekcii o nádeji a ubezpečení o konci trápenia a v Tretej lekcii vyjadrujú vďaku za vyslobodenie a vyjadrujú chválu Bohu i dobrodincom. V každej lekcii po úvodnom dvojverší nasleduje výklad (Exegesis), rozvedenie myšlienky, čo korešponduje s homíliou, resp. katechetickým výkladom.³⁰⁴

---

³⁰¹ Sem prišli 22. januára 1676 a na univerzitu sa zapísali 25. januára; podľa SIMONIDES, J., MASNÍK, T.: *Väznenie, vyslobodenie a putovanie Jána Simonidesa a jeho druha Tobiáša Masníka*. (prel. Jozef Minárik) Bratislava : Tatran 1981, s. 184.

³⁰² 9. apríl 1680, podľa SIMONIDES, J. MASNÍK, T.: *Väznenie, vyslobodenie a putovanie....* s. 211.

³⁰³ Úplný názov: MASNÍK, T., SIMONIDES, J.: *Crucis et lucis schola, Triplicem Christianae vitae Lectionem, Tribulationis. Liberationis et gratiarum – actionis continens et proponens: in qua Tobias Masnicus, Johannes Simonides etc. Hungari, Postquam intra et extra Hungariam in Carceribus variis Fatis iactati, castigati, flagellati et jam jam tremibus Hispanicis Neapoli in Italia alligandi, in Libertatem vindicati fuissent... Anno 1675. die 16. Julii*. Bez udania miesta vydania.

³⁰⁴ Spracované podľa KERULOVÁ Marta: *Latinská báseň Tobiáša Masníka a Jána Simonidesa: Crucis et lucis schola (Škola kríža a svetla, 1675)* In KERULOVÁ Marta (ed.), *Nahliadnutia do staršej slovenskej literatúry*, Nitra 1999, s. 155-171.

Z univerzitného prostredia pochádza jeho dišputa *Collegium Apostolico-Lutheranum*,³⁰⁵ v ktorej vedie retrospektívnu apológiu proti spomenutému leopoldovskému jezuitovi Kelliovi. V dišpute prichádza k záveru, že „všetci apoštoli sú lutheráni“ (I. časť) a „teda žiadni apoštoli sú pápeženci“ (II. časť). V tretej časti dokazuje, že „Luther nie je zlodej, zbojník a lotor“ ako to tvrdil Kellio a dospieva k záveru, že „o to viac je podľa práva odsúdený zlodej a lotor Mikuláš Kellio“ (IV. časť).

Svoj ťažký osud Simonides opísal vo viacerých dielach a vo viacerých jazykoch; niektoré vyšli knižne, iné kolovali v odpisoch. V spoluautorstve s Tobiášom Masníkom vyšlo v nemčine dielo *Unerhörter Gefängnuss Process*³⁰⁶, pre nemeckých čitateľov. Do 19. storočia v rukopise kolovalo dielko *Galleria omnium Sanctorum*.³⁰⁷ A až v roku 1981 vyšlo pod názvom *Väznenie, vyslobodenie a putovanie Jána Simonidesa a jeho druha Tobiáša Masníka* najobjemnejšie a najprecíznejšie dielo z tohto obdobia, ktoré sa zachovalo v troch odpisoch a ktoré preložil, kriticky zhodnotil a dokázal Simonidesovo autorstvo Jozef Minárik.³⁰⁸

Ešte v exile mu vyšlo rozsiahlejšie poeticko-epické dielo *Exul Praedicamentalis*³⁰⁹. Dielo je rozdelené na tri časti: Didactica, Canonica a Problematica. Didactica (s. 1-97) je najdlhšou časťou a je zväčša písaná v elegickom distichu, no s rozsiahlymi poznámkami a približne v strede je vsunutá epická časť, ktorá sa vo veľkej miere zhoduje s *Galleria omnium sanctorum*. Ostatné dve časti sú epické: Canonica (s. 98-155) je reflexiou na exulantstvo, v ktorom sa zamýšľa nad ťažkým osudom vyhnanco. Potešením mu je, že tento údel znášal aj Ježiš Kristus a že exulant je priateľom Božím a služobníkom Ježiša Krista. V tretej časti – Problematica (s. 156-192) si kladie a odpovedá na rôzne otázky ohľadom vyhnanstva (napr. Ku komu dvíha svoje oči vyhnanec?); často odpovedá na otázky

---

³⁰⁵ Úplný názov: *Collegium Apostolico-Lutheranum* : In quo Omnes Apostolos Lutheranos, nullos papistas et Rom. Catholicos; non B. Mart. Lutherum: sed Nic. Kellio Judae Pr. Discipulum esse... Autor & Respondens Johannes Simonides ... M.DC.LXXVI. ... defendet. - [s.e.]. - Wittebergae : Typis Matthaei Henckelii, [1676]. - [28] l. ; 4°.

³⁰⁶ MASNÍK, T., SIMONIDES, J. *Unerhörter Gefängnuss Process* : oder Wahrhaftiger Bericht Was gestallten Zween unschuldige Creutz-Diener Christi ... Tobias Masnicus ... und Johannes Simonides, ... - [s.e.]. - [Halle] : [s. t.], 1676. - [6] l. ; 4°.

³⁰⁷ SIMONIDES, J. *Galleria omnium Sanctorum Catenis Christianae Virtutis sibi devinctorum Nominibus, et Symbolis in Mundi pelago secure et cum honore circumvehendis* / Opera, et Studio Johannis Simonide ... - [s.e.]. - [s.l.], [18 st.]. - [10] l. ; 4° (Rukopis - odpis tlače z roku 1676). Tlačou ho vydal FABO. „Monumenta...“ III. Pest, 1865.

³⁰⁸ SIMONIDES, J., MASNÍK, T. *Väznenie, vyslobodenie a putovanie Jána Simonidesa a jeho druha Tobiáša Masníka*, (prel. Jozef Minárik) Bratislava : Tatran 1981, 232 + 16 s.

³⁰⁹ SIMONIDES, J.: *Exul Praedicamentalis*, Per decem Classes Rerum Didactice, Canonice, Problematicae, diductus / Opera et Studio Johannis Simonidae, ... - [s.e.]. - Wittebergae : Literis Matthaei Henckelii, 1680. - [48], 192 s. ; 8° (podľa niektorých zdrojov vyšlo už v roku 1679; a možno, že sa jedná o dve vydania.

v nemčine. V roku 1681 mu vyšlo v spoluautorstve s Tobiášom Masníkom nemecké dielo *Gottes Krafft und Gnade*³¹⁰ Dielo má 7 kapitol, ktoré „sú volným prekladom latinskej prózy *Galeria omnium sanctorum*, rozširuje v nich však svoje osobné dojmy a cestopisné pozorovania“.³¹¹ Masník „je autorom náboženských reflexívnych vsuviek“.³¹²

Počas Thököliho povstania sa Ján Simonides na útraty mesta Brezna vrátil späť na svoje predošlé pôsobisko, no dlho sa tu nezdržal, prijal pozvanie za farára do Radvane, kde pôsobil do roku 1687, čo možno dať do súvislosti s krutým osudom Juraja Radvanského, pána Radvane, v tzv. „Prešovských jatkách“. Simonidesa na dva roky prichýlili Gebhardovci v susednej Kráľovej, kde zrejme pôsobil ako dvorný kazateľ. Odtiaľto odchádza do novovzniknutého artikulárneho zboru v Hronseku (1690-1695), až nakoniec zakotvil v Banskej Bystrici, kde pôsobil až do svojej smrti (1695-1708).

3.2.3.1 Katechizmus Vysvětlení křesťanského učení

V poexilovom období vyšli knižne už len dve jeho diela – katechizmy: *Vysvětlení křesťanského učení*³¹³, ktorý vyšiel v Žitave v roku 1704 a jeho skrátaná verzia: *Summovník*³¹⁴ o rok neskôr v Levoči. Katechizmus *Vysvětlení křesťanského učení* je pomerne objemná kniha – takmer 800 strán – i keď len v 8° formáte. S jazykového hľadiska je zaujímavé, že vedome slovakizoval bibličtinu. No dôležitejšie je, že je to prvý pietistický katechizmus u nás. Tento katechizmus je prekladom Spenerovho *Einfältige Erklärung Der Christlichen Lehre*, ktoré vyšlo prvýkrát v roku 1677 vo Frankfurte. Spener toto dielo napísal ako pomôcku pre učiteľov katechizmu. Za základ použil Lutherov *Malý katechizmus*, ktorý však mnohonásobne rozšíril – katechizmus má 1283 otázok a odpovedí! Obsahom katechizmu je výklad Desatora, Apoštolského vyznania, Pánovej modlitby, Sviatostí (krst a Večera Pánova) a Domovová tabula. Vo svojom úvode „K dobrotivému čtenáři“ Simonides píše, že ako zdroj použil „Dieterichovo *Institutiones*, Norimberský katechizmus, Perličku dítek Božích od Sinapiusa a iných vážených a slávných mužov“, teda

---

³¹⁰ MASNÍK, T., SIMONIDES, J. *Gottes Krafft und Gnade*, Die sich ... Tobia Masnitio ... und Johanne Simonide ... reichlich und beständig erwiesen ... - [s.e.]. - Wittenberg : Gedruckt bey Johann Wilcken, 1681. - [24], 190, [1] s.; 8°.

³¹¹ „Ján Simonides“ In Encyklopédia spisovateľov Slovenska II, s. 102.

³¹² MINÁRIK, Jozef: *Z vlasti na galeje*, Bratislava : Vydavateľstvo krásnej literatúry, 1961, s. 199.

³¹³ SIMONIDES, J. *Wyswetlenj Krestianskeho Ucenj podle Pořádku malého Katechysmu předraheho muži Božjho D. M. Luthera, na Otázky a Odpověďj zporadane Swedectwji Písma Swatého potwrzene k výkladu S Katechysmu mnohých slavných mužuw a wyborných y upřimných učiteluw*, V Žitawe, Leta Pane M.DCC.IV. [=1704], [30], 795, [14] s., 8°.

³¹⁴ SIMONIDES, J. *Summownjk aneb Krátke Učenj Křesťanského obsahutj ...*, [W Lewoči], [1705], [6], 246 s.

svoj hlavný zdroj, ktorý celý preložil a použil, neuvádza, resp. spomína len implicitne. K prekladu potom Simonides pridáva z uvedených zdrojov niektoré otázky a odpovede. Hneď v prvej kapitole má prvé štyri otázky vlastné, resp. z iných zdrojov. Táto kapitola u Spenera začína o Písme, no Simonides začína otázkou zodpovednosti kresťana: „K čomu má byť kresťan vždy hotový?“, s odpoveďou: „K vydaniu počtu o nádeji, ktorá je v ňom, každému, kto by to od neho požiadal (1Pt 3,15, Mt 10,32-33)“.³¹⁵ Ak je to potrebné, tak rozširuje Spenerove odpovede. Napr. pri otázke, čo je katechizmus, popri preklade z originálu pridáva v zátvorke etymológiu pojmu s odvolaním sa na Eusebia a Ruffina.³¹⁶ Oproti Spenerovi katechizmus zlepšil aj tým, že ho rozdelil na kapitoly, ktoré očísloval, čo robí dielo prehľadnejším. Ten, kto preštudoval tento katechizmus, získal solídne vedomosti z kresťanskej dogmatiky, etiky a niečo sa dozvedel aj z dejín kresťanstva. Čitateľ určite ocenil aj fakt, že za odpoveďou sa nachádzalo plné znenie veršov a perikop a nielen citácie. Katechizmus takto suploval aj Písmo, ktorého bolo nedostatok. (Tento deficit čiastočne odstránil neskôr Matej Bel, keď vydal Nový Zákon v roku 1709 a za pomoci Daniela Krmana celú Bibliu v roku 1722.)

Skutočnosť, že dielo bolo náročné si uvedomoval aj J. Simonides a tak pripravil jeho skrátenú verziu, ktorá vyšla o rok neskôr v Levoči pod názvom *Summovník aneb krátké učení kresťanské* a ktorý tiež spomína vo svojom predhovore a čitateľovi radí, aby najprv naučil Lutherov Malý katechizmus, potom „výťah z tejto knihy v menšej forme“, čím myslí Summovník a až potom otvoril „Vysvetlení kresťanského učenia“.

Na ilustráciu uvedieme aspoň dve témy - O Kristovom úrade a O viditeľnej a neviditeľnej cirkvi - ako príklady, ako pietisti dokázali aj metafyzické otázky vztiahnuť na život kresťana, poučiť ho, potešiť, ale aj inštruovať.

3.2.3.2 O Kristovom úrade

Úrad spasiteľa Krista je „ľudí od hriechov spasiť a s Otcom nebeským zmieriť“, charakterizujú ho slová „Ježiš a Kristus“, pričom Ježiš znamená „Spasiteľ a Blahoslaviteľ“ a toto meno mu dal „sám Boh, skrze anjela Gabriela pri počatí a narodení, potom mu bolo dané i pri obriezke (Lk 1,31; Mt 1,21; Lk 2,11, 2,21)“.³¹⁷ S týmto menom si v sebe máme pripomínať, že to, čo „so sebou prináša, skutočne dokázal, od hriechu nás oslobodil (Mt 1:21) a tak i obrazy

³¹⁵ SIMONIDES, J. Wyswetlenj Krestianskeho Ucenj. s. 3.

³¹⁶ SIMONIDES, J. Op.cit., s. 17-18..

³¹⁷ SIMONIDES, J. Op.cit., s. 346.

v pravde naplnil (ako napr. Jozua, syn Nunov, tento pomáhal ľudu, ale len dočasne. Náš Pán Ježiš na veky)³¹⁸. Slovo „Kristus“ znamená „pomazaný, tak boli pomazávaní v Starom zákone kňazi (2M 28,41), králi (1Kral 10,1), proroci ako Elizeus (1Kral 19:16)“³¹⁹. Kristus je pomazaný „od Boha, olejom“, ktorým je „Duch Svätý“ a je pomazaný „k trojakému úradu: kňazskému, prorockému a kráľovskému“³²⁰.

Podľa **kňazského úradu** Kristus „dokázal dokonalú poslušnosť zákonu (Mt 5,17; R 5,19; G 4,4), seba samého za ľudské hriechy obetoval (1Pt 2,24; 1J 2,2) a prihovára sa za nás neustále u Otca (R 8,34)“³²¹. Samozrejme, Kristus za nás neobetoval ako „starozákonní kňazi býky, teľce, kozlov a im podobné veci (Hb 9,11-14), ale seba, nepoškrveného Baránka (Hb 7,26-27) a to nie za svoje vlastné hriechy, ale za naše“; pričom sa obetoval len „jedenkrát, lebo jeho obeť bola dokonalá a dostatočná k zahladeniu všetkých ľudských hriechov a tak už nebolo potrebné sa viac obetovať (Hb 9,25nn; 10,11nn)“³²². Dnes Kristus v kňazskom úrade „za nás prosí svojho Otca, kajúcich v moci svojich zásluh uvádza do pokoja, zastáva nás a svoje mocné požehnanie na nás hojne vylieva (R 8,34)“³²³.

Podľa **prorockého úradu** Kristus „počas dní svojho telesného účinkovania vo svojej osobe zjavoval vôľu svojho Otca (J 1:18), aj iné mnohé veci vyjavil (Zj 1,1), vysvetlil Zákon (Mt 5,17) a ľudí učil cestu spasenia (Iz 61,1nn)“³²⁴. Dnes Kristus v tomto úrade „dáva cirkvi svojich služobníkov, vysiela robotníkov do žatvy a skrze nich svoje dielo prorocké vykonáva“³²⁵.

Kristus podľa **kráľovského úradu** „všetko na nebi i na zemi vo svojom kráľovstve mocne ovládal a ovláda a obzvlášť svoju cirkev chránil a chráni“³²⁶. Jeho kráľovstvo je trojaké: „Kráľovstvo jeho moci, milosti a večnej slávy“³²⁷. Kráľovstvo jeho moci je „vladárstvo a moc nad všetkým stvorením, všetko mu musí byť poslušné a plniť jeho rozkazy (Ž 135,6)“; kráľovstvo je milosti je „dobrotivosť milostivá, ktorú dokazuje obzvlášť na cirkvi, zaopatruje ju, spravuje, proti všetkým nepriateľom obraňuje, ľudské pokolenie skrze slovo svoje sväté zhromažďuje (Ž 2,6) nie svetským, ale duchovným spôsobom a preto i to kráľovstvo nie je

---

³¹⁸ SIMONIDES, J. Op.cit., s. 347.

³¹⁹ SIMONIDES, J. Op.cit., s. 347-348.

³²⁰ SIMONIDES, J. Op.cit., s. 348.

³²¹ SIMONIDES, J. Op.cit., s. 348.

³²² SIMONIDES, J. Op.cit., s. 349-350.

³²³ SIMONIDES, J. Op.cit., s. 351.

³²⁴ SIMONIDES, J. Op.cit., s. 351-52.

³²⁵ SIMONIDES, J. Op.cit., s. 353.

³²⁶ SIMONIDES, J. Op.cit., s. 353.

³²⁷ SIMONIDES, J. Op.cit., s. 354.

svetské, ale duchovné (J 18,36)“ a kráľovstvo večnej slávy je to, v „ktorom Pán Kristus panuje nad a so svojimi vyvolenými, ktorí majú účasť na velebnosti a radosti (2Tim 4,18; J 17,27)“.³²⁸

A z tohto transcendentného učenia vyplývajú pre veriaceho konzekvencie, poučenie i potešenie, čo dobre ilustruje snahu pietistov, spojiť teóriu s realitou, transformovať teologické učenie do praxe. Z Ježišovho trojitého úradu pre veriaceho vyplýva poučenie: „1. Aby sme Kristovi ako kráľovi boli vždy poslušní a poddaní a vždy na to pamätali, že má moc všetkých neposlušných potrestať (Zj 19,15.19); 2. aby sme jeho obeť ako kňaza najvyššieho svojimi nohami nešľapali, žiadnu inú nehľadali a tak zásluhu tohto kňaza nadarmo nebrali (Hb 10,26nn); 3. aby sme jeho učeniu ako proroka najskutočnejšieho poslúchali a podľa neho žili (5M 18,15)“.³²⁹ No nielen požiadavky, ale z Kristových úradov vyplývajú aj benefity, potešenie: „Ako kráľ nás riadi, chráni a bráni a robí účastnými slávy svojho kráľovstva. Ako kňaz a biskup sa za nás modlí a že z moci jednej svojej dokonalej obete nám najmä v duchovných veciach dáva požehnanie. Ako prorok nám v Písme Svätom ukazuje cestu spasenia“.³³⁰

Dosiaľ bol Kristus objektom a človek subjektom, no v katechizme sa ide ďalej a očakáva, že aj človek bude objektom, v čom zase možno vidieť pietistickú snahu byť činný. V tomto prípade je tu argument, že veriaci majú po Kristovi meno, keď sa nazývajú „kresťania, t.j. pomazaní. síce spočiatku, tí, čo verili v evanjelium sa nazývali učeníci, od niektorých Galilejskí. Potom však, keď Pavel a Barnabáš učili evanjelium v Antiochii, tu sa ich učeníci nazvali kresťanmi (Sk 11,26)“.³³¹ Aj kresťania sú pomazaní „olejom Ducha Svätého, ktorým je pomazaný i Kristus, ale my podľa menšej miery a z Jeho milosti (Ž 45,8; Hb 1,9; J 1,16; 1J 4,13)“.³³²

Na otázku, či zostáva takéto pomazanie pri nás, odpovedá: „samozrejme, aj má zostať, nás vyučovať a k nášmu úradu nás robiť schopnými, ak sme skutočnými kresťanmi (1Jn 2,20.27)“.³³³ **Kňazmi** nie sú len „kazatelia, ktorí tento úrad zastávajú z povolania cirkvi, ale všetci kresťania, muži i ženy; títo sú od Krista kňazmi ustanovení a k tomu pri krste svätom znovuzrodení i pomazaní (Zj 1,5-6; 1Pt 2,9), tak že im meno duchovných prináleží (R 8,9)“.³³⁴ Pravda, kresťania sú kňazi predovšetkým „nie telesní, ale duchovní, aby obeť duchovné obetovali a modlili sa (1Pt 2,5)“, pričom sa majú modliť „za všetkých ľudí, zvlášť za domácich

³²⁸ SIMONIDES, J. Op.cit., s. 354.

³²⁹ SIMONIDES, J. Op.cit., s. 355-356.

³³⁰ SIMONIDES, J. Op.cit., s. 357.

³³¹ SIMONIDES, J. Op.cit., s. 357.

³³² SIMONIDES, J. Op.cit., s. 357-358.

³³³ SIMONIDES, J. Op.cit., s. 358.

³³⁴ SIMONIDES, J. Op.cit., s. 358-359.

viery a pri každej príležitosti im požeňovať (1Tim 2,1; 1Pt 3,9)³³⁵. Obetovať majú svoje „1. telá a ich údy a to za zbroj spravodlivosti (R 6,13); 2. svoju dušu a to v pravom a pokornom pokání (Ž 50,19); 3. svoju vôľu v úplnom poddaní sa Božej vôli (1Kral 15,22); 4. svoje srdce a jazyk v neustálom milovaní Boha, zveľobovaním a ďakovaním v dobrých i zlých dňoch (Hb 8,15; Ž 69,31-32); 5. seba samých do svätej služby (R 12,1) v každodenné umŕtvovanie starého Adama (Kol 3,5; 1K 9,27), berúc každý kríž, zvlášť v utrpení pre jeho slávu (F 2,17-18; 2Tim 4,6); 6. svoje statky v napomáhaní a rozširovaní Božej slávy v skutkoch milosrdenstva a pre pomoc úbohých, zvlášť údov Kristových (Hb 13,16; Mt 25,40)³³⁶.

Kresťania sú aj **kráľmi** „a to duchovní, od Krista učinení a k tomu pomazaní (Zj 1,6; 1Pt 2:9)“ a teda podľa tejto hodnosti sa má kresťan aj správať: „1. seba samého a svoje od prirodzenosti neskrotené žiadosti ovládať (R 6,12); 2. proti diablu a iným duchovným nepriateľom víťazne bojovať (Ef 6,12); 3. v tej nádeji, že tak s Kristom bude slávne kraľovať (2Tim 2,11-12; Zj 3,21)“³³⁷.

Kresťania sú ešte pomazaní ako „**proroci** a to od Boha vyučení, aby boli schopní iných vyučovať (J 6,45; Iz 54,13; Kol 3,16)“³³⁸. To však neznamená, že ak všetci kresťania sú kazateľmi, že sú povinní zastávať kazateľský úrad. Lebo „k tomu, totiž zjavnému v cirkvi a predovšetkým vykonávaniu úradu kňazského, je potrebné zvláštne povolanie, [ktoré všetci nemajú – dodáva Simonides v Summovníku] kto by teda vládu nad inými privlastňoval a do úradu kazateľského chcel zasahovať, veľmi hreší (R 10,15; Hb 5,4). Podľa tohto ako je iný stav učiteľov a iný poslucháčov; tak aj tieto stavy majú medzi sebou isté svoje povinnosti (1Kor 12,28)“³³⁹.

Kresťan podľa svojho duchovného kňazského a prorockého úraduje povinný: „1. Každý sám pre svoju potrebu má o Slove Božom usilovne a starostlivo premýšľať a vždy sa v tom cvičiť (J 5,39); 2. Každý verný otec a matka má svojim deťom a čeladi podľa svojich možností ho predkladať (Ef 6,4); 3. každý jeden osobne, ako brat alebo sestra v Kristu má svojho spolu kresťana pri rôznych príležitostiach učiť, napomínať, trestať, potešovať a v srdečnej láske na jeho vzdelávaní úprimne pracovať (1Tes 5,11.14; G 6,1; Hb 3,13; Jk 5,19-20); 4. všetci spoločne

³³⁵ SIMONIDES, J. Op.cit., s. 359-360.

³³⁶ SIMONIDES, J. Op.cit., s. 360-362.

³³⁷ SIMONIDES, J. Op.cit., s. 362-363.

³³⁸ SIMONIDES, J. Op.cit., s. 363.

³³⁹ SIMONIDES, J. Op.cit., s. 365.

o Božom Slove ako o veci pre seba najpotrebnejšej a najužitočnejšej sa majú neustále rozprávať (Hb 10,24-25; 1Kor 14,31).³⁴⁰

3.2.3.3 O viditeľnej a neviditeľnej cirkvi

Ohľadom členov cirkvi hovorí o viditeľnej a neviditeľnej cirkvi. Viditeľnou cirkvou nazýva ľudí, ktorí sa priznávajú ku Kristovi „ústý toliko a zevnitřní služebnosti“.³⁴¹ Pod neviditeľnou cirkvou rozumie „opravdivé duchovné Telo, tých ľudí, ktorých sám Boh pozná, že sú vo viditeľnom zástupe povolaných pravých veriacich“.³⁴² To znamená, že sú „pravou vierou obdarovaní, skrze ňu posvätení, s Kristom spojení a samému Bohu známi“.³⁴³ Samozrejme, keďže sa nazýva neviditeľná, to neznamená, že by veriacich „vonkajšia služba Bohu nebola viditeľná alebo že ich viera, ktorá sa s Kristom spája, nie je ľuďom, ale iba samému Bohu známa“.³⁴⁴ Jedná sa tu o to, že „viera a pravá pobožnosť, ktorá nás činí Božími ovečkami je vo vnútri srdca: No srdce je známe a otvorené len samému Pánu Bohu, preto len jemu je známe, ktorí boli pravými veriacimi a vyvolenými kresťanmi. Nie každý kto je *in Ecclesia* je *de Ecclesia*“.³⁴⁵ Posledná veta však anticipuje, že Simonides je proti exkluzívnemu členstvu v cirkvi, totiž „ľudia zjavne zlí a pohoršujúci by mali byť z cirkevnej obce vylúčení, aby iných nenakazili, ale aby k tomu cirkev na svete prišla, nie je možné pre ťzlobivosť Diabelskau y Lidskau“, preto ako s inými vecami, tak sa prirovnáva k poľu, kde so pšenickou rastie i kúkoľ, ktorý môže byť vykorenený až počas žatvy“.³⁴⁶ Pozorovať teda môžeme len viditeľnú cirkev, ktorej „neomylnými“ znakmi sú: „čisté Slova Božieho kázanie a sviatostí velebných podľa nariadenia Božieho prisluhovanie“ a to postačí, aby sa cirkev „plodila i množila i zachovala“.³⁴⁷ A teda Simonidesova definícia viditeľnej cirkvi znie, že je „to zhromaždenie, v ktorom sa Slovo Božie čistotne káže a sviatosti podľa ustanovenia Pána prisluhujú“ a čitateľovi radí, aby si to rozvážil, kde sa tak deje, lebo sa to ľahko rozpozna a aby sa takej cirkvi pridŕžal.³⁴⁸

Aj takáto bola črta slovenského pietizmu, lebo takéto názory sú vlastne až anti-pietistické, prísne ortodoxne luteránske, nepripúšťajú žiadnu tendenciu k exkluzivite, vyčleňovaniu sa, či oddeľovaniu od existujúcich zborov v cirkvi ako sa to stávalo v istých pietistických kruhoch.

³⁴⁰ SIMONIDES, J. Op.cit., s. 365-366.

³⁴¹ SIMONIDES, J. Op.cit., s. 457.

³⁴² SIMONIDES, J. Op.cit., s. 458.

³⁴³ SIMONIDES, J. Op.cit., s. 458.

³⁴⁴ SIMONIDES, J. Op.cit., s. 458.

³⁴⁵ SIMONIDES, J. Op.cit., s. 458-459.

³⁴⁶ SIMONIDES, J. Op.cit., s. 459-460.

³⁴⁷ SIMONIDES, J. Op.cit., s. 460.

³⁴⁸ SIMONIDES, J. Op.cit., s. 460.

3.2.3.4 Reči, v ktorých sa ľud Boží napomína

Pri jeho poslednom diele, ktoré zrejme pripravoval do tlače, no ostalo len v rukopise, sa trochu pristavíme. Rukopis sa nachádza v Slovenskom národnom archíve pod názvom: *I N I., R E Č I, v ktorých sa ľud Boží napomína, aby sa od cesty zlej odvrátil a na pravú, dobrú navrátil, v m. Bystrici B. od Božieho Služobníka, učinené*. Rukopis má 5 nepaginovaných a 280 číslovaných strán – strany 119-124 sú nepopísané. Na nepaginovaných stranách je obsah a dve piesne aj s notovým zápisom. Na paginovaných stranách je zaznamenaných 19 kázni z obdobia rokov 1706-1707. Kázne nie sú usporiadané chronologicky, skôr tematicky. O autorstve Jána Simonidesa napriek tomu, že sa na prvej strane exaktne neuvádza, niet pochýb – okrem vnútorného svedectva je tu aj kázeň začínajúca na strane 189, kde sa uvádzajú jeho iniciály: I N I. Deň Pústu, Proroctví Jonáše s kap. II. v. 15-18, A. 1706, Dni XXI. Trinitt., od J. S. Predložení a wiložení.

Všetky kázne majú v podstate rovnaké členenie. Obyčajne začínajú úvodom („predmluva“), v niektorých kázňach sú dokonca dve „predmluvy“, potom nasleduje tzv. „tractatio“, čo je exegéza vybranej perikopy alebo verša z Písma – obyčajne dbá na kontext perikopy alebo verša. Ďalšou časťou – ale nie v každej kázni – je „doctrina“ a v iných zase „usus“, teda, čomu text učí, resp. čo to znamená. A na záver prichádza „applicatio“ - čo robí a kázeň vrcholí krátkou exhortáciou.

Jeho reč je pomerne jednoduchá, citová, rád používa rôzne príslovia, piesne, básničky, slogany, často a rád cituje v latinčine, ale všetky výrazy, či verše vzápätí prekladá do slovenčiny. Kázne sa nesú v duchu pietistického realizmu, resp. vidno v nich pietistickom prístupe k riešeniu etických životných otázok ľudu. V kázňach O puvodci vojny, O rozvodnení, ktoré se sešlo roku 1707, O naríkaní nad vdovu zarmúcenú totiž zemi Uherskú, O kráľovství Uherském a o výberčích daní, mýta a cla, o kupcoch a úžerníkoch riešia celkom konkrétne spoločenské otázky spolu aj s problémami politickými. Simonides tu nielen popisuje stav vecí, ale aj navrhuje progresívne riešenia sociálnych problémov ako napr. poskytnúť chudobným ľuďom pri živelných pohromách bezúročné pôžičky, dlžoby od nich v tom čase nevymáhať. Pri Simonidesovom hlbokom sociálnom zmysle nemožno vylúčiť ani vplyv Franckeho s jeho sociálnou starostlivosťou o núdznych.

3.2.4 Štefan Pilárik (1647-1711) – Banská Štiavnica

Štefan Pilárik „v poradí tohto mena IV.“,³⁴⁹ sa narodil v Matejovciach.³⁵⁰ Po domácich štúdiách sa 1. októbra 1666 zapísal aj s bratom Andrejom na wittenbergsú akadémiu, kde patrilo k mimoriadne usilovným študentom a vydal celkovo štyri dišputy, niektoré vyšli vo viacerých vydaniach. Už v nasledovnom roku dišputu *Disputatio Theologica De Officio Christi*³⁵¹ pod vedením J. Deutschmanna, ktorú obhájil pred verejnosťou. V rokoch 1669 a 1670 ďalšie dve.³⁵² Tu získal aj titul magistra 30. apríla 1670, no ešte v roku 1671 sa zdržiaval na akadémii a obhajoval svoju poslednú dišputu.³⁵³ Od nového roku 1673 je v službách na dvore Ladislava Ujfalusiho. No zrejme počas prenasledovania musel opustiť Uhorsko a od roku 1675 pôsobil ako diakon „v malej dedine Löwen v Sliezku“.³⁵⁴ Zrejme v tomto období sa oboznámil a priklonil k pietizmu. Po náboženskom uvoľnení v domovine prichádza pozvanie z pôsobiska jeho otca, z Banskej Štiavnice do úradu nemeckého farára, ktoré prijal a „v tretiu nedeľu po veľkej noci v dolnom kostole mal svoju prvú, úvodnú kázeň“.³⁵⁵ Tu ostal, až do svojej smrti v roku 1710, keď aj s manželou podľahol moru, ktorý tu v tomto období vyčíňal.³⁵⁶ Historici o ňom hovoria, že bol „muž slávny, ducha živého a zmužilého, prácach povolaniu svojmu verný a svedomitý, v rečiach a sv. Písme zbehlý, veľmi nábožný“.³⁵⁷

Toto hodnotenie sa prejavilo v tom, že mu zverili významné úrady v cirkvi. Najprv bo v roku 1688 ustanovený za dekana banskomestských zborov a 28. mája roku 1704 na

³⁴⁹ CZWITTINGER, D. *Specimen*, s. 307.

³⁵⁰ KLEIN. *Nachrichten I.* s. 287 uvádza nesprávne Vratislav; po ňom túto chybu opakuje aj SCHMIDT, J. J. *Historia cirkve evanjelické podľa Augsburgského vyznáví v Uhřích všeobecně, obzvláště pak: Velkohontského ev. a. v. seniorátu. Pešť : Hornyánsky a Träger 1866.* s. 69. Bol synom Izaiáša Pilárika (1610-1681), ktorý bol farárom okrem iného aj Matejovciach pri Porade, kde sa v roku 1647 narodil syn Štefan, neskôr bol dlšiu dobu (1658-1673) slovenským farárom v Banskej Štiavnici a bol odsúdený už na druhom prešporskom súde (1673) a musel sa s rodinou vysťahovať. Zomrel v Löwene u syna Štefana.

³⁵¹ Plný názov: *Disputatio Theologica De Officio Christi, quam in nomine iesv, prophetarum, sacerdotum & regis salutiferi in florentissima ad albam academia sub praesidio ... Johannis Deutschmann ... publice defendendam suscepit ... die XVII. Augusti, Anno M. DC. LXVII. Wittenberg.*

³⁵² V roku 1669: *De Mirabili Cum Filio Dei Jacobi Lucta Et Post Hanc Reportata Victoria, Ex Gen. XXXII. vers 24. seqq. Exercitium Academicum ... In Alma Wittenbergensi Concedente, Praeside ... Abrahamo Colovio ... Publice Ventilandum Exhibet Autor & Respondens ... Calendis Julii, A. O. R. M. DC. LXIX. Wittenberg.*

V roku 1670: *De Nestorio, disputabunt Annuente Jehova Praeses M. Johannes Simon Francus ... & Respondens ... Anno M. DC. LXX. Wittenberg.*

³⁵³ Plný názov: *Ordo Filiorum Noachi Sem, Cham, Japhet, Auxiliante Clementissimi Numinis Gratia, Consensu Magnifici Theologorum Ordinis In Academia Wittebergensi Disputatione Publica Propositus, Praeside ... Johanne Deutschmann ... Promotore ... Omni Pietatis, Observantiae & Obsequii Cultu Aeternum Prosequendo. Auctore Respondente ... In Auditorio Theologorum XV. Cal. Jun. A. R. S. M. DC. LXXI. Wittenberg.*

³⁵⁴ SBS IV., s. 466. SCHMIDT, J. J. *Historia cirkve evanjelické* .s. 69.

³⁵⁵ SCHMIDT, J. J. *Op.cit.*, s. 69.

³⁵⁶ KLEIN. *Nachrichten I.* s. 288; SCHMIDT, J. J. *Op.cit.*, s. 70.

³⁵⁷ SCHMIDT, J. J. *Op.cit.*, s. 70.

konvente v Cerove zvolený za superintendenta Banského okolia.³⁵⁸ Zúčastnil sa ružomerskej synody 1707; za pietizmus sa tu síce neexponoval, ale bol jeho tichou oporou, vysvätil viacero pietistov za farárov (A. Mittuch, M. Bel). Je autorom objemnej knihy *Zwölf-Jährige Evangelisch und Epistolische Kirchen-Arbeit, Von Anno 1678 bis 1690*, ktorá vyšla v Drážďanoch v roku 1691. Prvý diel venuje P. J. Spenerovi. Dielo jednak mapuje jeho prácu počas 12 rokov a má pomôcť čitateľovi pri pravidelnom čítaní Písma, keď na každý sviatok predpisuje text z epištoly a z evanjelia, pričom ku každému textu prikladá dvojverš nesúci hlavnú myšlienku predpísanej perikopy.³⁵⁹ Takto dal svojim čitateľom didaktickú pomôcku k lepšiemu osvojeniu si prečítaného textu. Tvorba veršov poukazuje aj na tú skutočnosť, na ktorú sa pri jeho osobe zabúda, že bol vynikajúcim veršovcom a skladateľom piesní. V Banskej Štiavnici zložil viacero nemeckých piesní s baníckou tematikou. Vďaka Hruškovicovmu prekladu sa jedna dostala aj do Tranoscia (č.827, Jestli Bůh s námi nebude...)³⁶⁰ Ešte v roku 1701 v Levoči mu vyšlo menšie (58 s.) nemecké dielo: *Grex Pusillus. Die Kleine Heerde*, v ktorom zaznamenáva „výpovede Pána z evanjelií a epištol“.³⁶¹ Z týchto faktov možno vidieť, že Štefan Pilárik mal záujem o Bibliu, jej sprítomnenie do života veriaceho, prehĺbenie náboženského života; dôrazy, o ktoré sa pietisti hlavne snažili. Pravda je aj to, že ako Slováč píšal po nemecky, keďže bol v službách nemeckých veriacich, no možno sa domnievať, že z jeho práce profitoval aj slovenský pietizmus.

3.3 Pietizmus v Bratislave a okolí

Hlavné sídlo pietizmu na Slovensku bolo však v Bratislave v tamojšej nemeckej cirkvi, poprednej, bohatej a majúcej stále styky so zahraničím. Nemeckí farári tejto cirkvi takmer

---

³⁵⁸ CZWITTINGER, D. *Specimen*. s. 307; SCHMIDT, J. J. *Op.cit.*, s. 69; FABÓ, András. *Monumenta Evangelicorum Aug. Conf. In Hungaria historica I*. Pest : Osterlamm Károly, 1861, s. 97; KLEIN. *Nachrichten I*. s. 287. (uvádza nepresne 28. marec).

³⁵⁹ Napr. na strane 3 pre 1. adventnú nedeľu predpisuje text epištoly: Rim 13,11-14 s dvojvešom:

Jesu, mein Kleid, mich versteck,
Dass der Tod mich nich erschreck.
K evanjelióvému textu Mt 21,1-9:

Jesu, Siloh, zu mir komm
Dein Advent mir ewig fromm.

³⁶⁰ Príznačný je druhý verš:

Daremné jsou handle všecky,
Nikde se nedostává
Dobrych kovů, když nebeský
Pán z milosti nedává,
Všecky šichty jsou ztraceny,
Všecka naděje se mění,
Všudy jest mnohá bída.

³⁶¹ SCHMIDT, J. J. *Op.cit.*, s. 70.

napospol sa postavili do šíkov nového pohybu a vytvorili tak teplé hniezdo pietizmu v Uhorsku. No na tomto základe a v tomto duchu buduje potom aj Matej Bel a Eliáš Milec svoju veľkú činnosť a tak aj pre slovenský pietizmus stáva sa Bratislava veľmi dôležitým miestom.

Aspoň niekoľko mien aj tých nemeckých duchovných, ktorí sú v úzkom spojení s naším životom. Z prvých priekopníkov nového smeru je Anton Reiser, predtým farár v Hamburgu, kde sa postavil na čelo opozície proti divadlu a chránil pred cudzinou uhorských pietistov. Ďalej je to Georg Friedrich Schnaderbach z Mecklenburgu, Johann Ehrenreich Weisbeck, syn prešporského farára, jeden – so Simonidesom – z prvých prívržencov pietizmu u nás, bol v stálej korešpondencii s Franckem, prešporský farár, vyslaný za seniorát na ružomerskú synodu spolu s pezinským Mittuchom.

3.3.1 Georg Friedrich Schnaderbach (1669-1716)

Pochádzal z mecklenbugského Wismaru, kde uzrel svetlo sveta 18. augusta 1669. Matka mu zomrela pri pôrode. Pre predčasný pôrod sa narodil s handicapom a do šiestich rokov nemohol chodiť, no podrobil sa operácii, ktorá dopadla úspešne.

O niekoľko rokov neskôr zase visel jeho život na vlásku, keď ho učiteľ pri trestaní tak udrel po hlave kladivom, že mu prebil lebku, no aj z tejto rany sa šťastne zotavil. Svoje teologické štúdiá začal vo Wittenbergu v roku 1686 a po krátkom pobyte v Lipsku toto štúdium dokončil v 1690 Roztocku, kde bol zároveň aj domácim učiteľom.

V roku 1692 ho povolal do svojich služieb za dvorného kazateľa švédsky veľvyslanec Horn vo Viedni. V tom čase viedenský evanjelici mohli navštevovať bohoslužby jedine na švédskom veľvyslanectve. Schnaderbach s mimoriadnym zápalom vyhľadával a zhromažďoval týchto evanjelických veriacich vo Viedni. Týmto na seba privolať nenávisť katolíkov, najmä Kolloniča, horlivého prenasledovateľa protestantov. Raz dokonca vyslali strážcov do istého domu, kde sa stravoval, aby ho zajali a poslali na galeje. No zázračne sa tomu vyhol, že práve v ten deň mu nebolo dobre a tak nešiel obedovať.

V roku 1693 sa stal nemeckým farárom v Modre, ale tu ho postihlo také nešťastie, že nepriatelia mu podpálili faru. Pomohol aj bratislavskému zboru, keď podpísal dokument, ktorý ukončil nedôstojné rozbroje medzi bratislavskými farármi Christianom Krumholtzom a Georgom Gleichgrossom.

A keďže v Bratislave sa uvoľnilo miesto pre farára, voľba spoločenstva padla na Schnaderbacha, ktorý toto pozvanie po istom váhaní 28. apríla 1697 prijal. 5. mája sa rozlúčil s Modrančanmi a 7. bol v Bratislave, no zotrval tu len 4 roky. V zime 1701 sa presťahoval do Halle, kde sa stal duchovným pri kostole sv. Ulricha. Od roku 1707 bol prepoštom berlínskeho chrámu sv. Petra a dozorcom gymnázia. Zomrel 6. novembra 1716.

3.3.2 Adam Mittuch (1671-??)

Ešte menej informácií je k dispozícii o Adamovi Mittuchovi.³⁶² Bol jedným z mnohých, ktorý sa prejavil na ružomerskej synode ako pietista. Narodil sa 6. augusta 1671.³⁶³ Už prvý údaj, ktorý o ňom máme sa však týka pietizmu. Jedná sa o jeho list Franckemu z januára roku 1699, ktorý mu písal z Lipska a v ktorom ho prosí, aby mu poslal návod k biblickým lekciam. Možno len hádať, z akých dôvodov sa zdržoval v tomto meste, či študijných či iných. Je isté, že na štúdiách získal hodnosť magistra. Ďalšie správy o ňom sú už z nášho územia, kde sa prejavuje ako horlivý kazateľ a vynikajúci pedagóg. Za farára bol ordinovaný 7. novembra 1704 superintendentom Štefanom Pilárikom v Banskej Štiavnici. Zase nie je jasné, kde pôsobil, no od 12. decembra 1705 bol prvým nemecko-slovenským farárom v Trnave, odkiaľ ho však čoskoro vyhнали. Usadil sa v Pezinku, kde žil na radnici, vyučoval deti ovplyvnený zásadami pietizmu: „kliatbu alebo zlé slovo od neho nepočuli“, no vyžadoval disciplínu, nezriedka „dal na ústa klebetných detí špeciálny zámok“.³⁶⁴ O jeho charaktere vypovedá aj jeho portrét, ktorý vznikol najskôr počas trnavského pobytu a ktorého opis sa nachádza u Kleina: V ruke drží knihu. Na jednej strane vidno kríž a na druhej je vyznanie: Amor meus crucifixus est. A nižšie: Nechceš ísť do Pánovej vinice? A hneď nižšie citát: Akoby zvodcovia a predsa pravdiví, 2Kor 6,8. Po ľavej ruke je štít s nápisom: Hľa, Pane, tu som, pošli mňa, kde ty chceš! A po pravej ruke: Ty máš ísť do Trnavy a kázať Božie slovo.³⁶⁵ Klein spomína aj ďalší obraz, na ktorom je zobrazený s mačkou. Tento príbeh má v sebe hagiografické prvky. Vraj mal tak vycvičenú mačku, ktorá mala v ústach košík a chodila od domu k domu mešťanov a jeho poslucháčov, ba dokonca vošla i do mäsiarstva, a takto nosila potravu svojmu pánovi.³⁶⁶ Na ružomerskej synode

³⁶² KLEIN, J. S. *Nachrichten I.*, s. 227-232. SZINNYEI, J. *Magyar írók élete és munkái IX.*, (Mircse–Oszvaldt). Budapest : Hornyánszky. 1903. s. 45.

³⁶³ Podľa Szinnyeiho v Trenčíne. Klein túto informáciu nemá.

³⁶⁴ KLEIN, J. S. *Nachrichten I.*, s. 230.

³⁶⁵ KLEIN, J. S. *Op.cit.*, s. 231.

³⁶⁶ KLEIN, J. S. *Op.cit.*, s. 230.

vystupoval veľmi emotívne v prospech pietizmu. Žiaľ, po ružomerskej synode sa nám správy o jeho živote strácajú.³⁶⁷

3.3.3 Pavol Major (o.1645-1714)

Patril k jedným z mála pietistov, ktorý sa k tomuto smeru hlásili otvorene na ružomerskej synode 1707. Pochádzal z Prievidze, o jeho zázemí ako aj o detstve nevieme nič. Ak vyrastal doma, tak mohol navštevovať evanjelickú prievidzskú školu, kde sa v päťdesiatich rokoch 17. stor. vystriedalo niekoľko vynikajúcich pedagógov; napr. absolvent wittenbergskej akadémie Zachariáš Kalinka, syn superintendenta Joachima Kalinku, ktorý tu ako „rektor obhajoval dňa 8. mája 1654 základné články o eucharistii“, Juraj Czember „vydal fyzicko-teologickú dišputáciu o pôvode duší“³⁶⁸ a Juraj Holvaitd tu mal verejnú dišputu s Izákom Cabanom „o prirodzenosti hriechu z metafyzickej stránky“³⁶⁹. Žiaľ, škola v šesťdesiatych rokoch zanikla.³⁷⁰ Prvé verné záznamy o Pavlovi Majorovi sú z jeho štúdia na wittenbergskej akadémii, kde sa zapísal 5. mája 1666³⁷¹ a už v ďalšom roku dišputoval „s vynikajúcim úspechom (cum applausu) pod predsedníctvom Jána Deutschmanna“³⁷² na tému významu farárskej služby v cirkvi. Práca vyšla aj tlačou³⁷³ podobne ako aj ďalšia dišputa v roku 1668 na tému o Božej providencii.³⁷⁴

Po dovŕšení štúdia nastupuje ako rektor v Turčianskom sv. Martine,³⁷⁵ kde sa uviedol dišputou o princípoch teológie, ktorá vyšla aj tlačou.³⁷⁶ Tu sa však nezdržal dlho, lebo od 26. februára 1670 je už rektorom v Ilave, kde sa stal blízkym priateľom superintendenta Joachima Kalinku a diakona Tobiáša Masníka. Jeho pôsobenie preruší „desaťročie utrpenia“, keď je na druhý prešporský tabulárny súd pozvaný v roku 1673 najprv Joachim

---

³⁶⁷ Szinnyei uvádza jeho údajný rukopis: Album (Hortulus amoenissimus). Trenchinii, 1692, s poznámkou, že je uložený v maďarskom národnom múzeu v oddelení rukopisov a obsahuje poznámky z rokov 1692-1738.

³⁶⁸ REZIK, J.– MATHAEIDES, S. *Gymnaziológia*. s. 487.

³⁶⁹ REZIK, J.– MATHAEIDES, S. Op.cit., s. 256.

³⁷⁰ FABO, A. *Monumenta Evangelicorum III*. s. 151.

³⁷¹ BARTHOLOMAEIDES, Joannes Ladislaus. *Memoria Ungarorum qui in alma condam universitate Vitebergens...* Pesthini : Typis Joannis Thomae Trattner 1817. s.167.

³⁷² REZIK, J. – MATHAEIDES, S. *Gymnaziológia*. s. 123.

³⁷³ Pod názvom: *Disputatio Theologica In Symbolum Apostolicum De Ministerio Ecclesiastico, Et Ejus Effectu, Quam sub Praesidio.. Johannis Deutschmann... publico examini submittit Respondens... d. XIII. Julii, Anno M.D.C.LXVII. Wittebergae.*

³⁷⁴ Názov: *Dissertatio Theologica De Providentia Dei. Quam ... Praeside... Johanne Deutschmann... Publico examini submittit ... M.D.C.LXXVIII. Wittebergae.*

³⁷⁵ REZIK, J.– MATHAEIDES, S. *Gymnaziológia*. s. 475; aj KLEIN, J. S. *Nachrichten II*. s.429

³⁷⁶ Názov: *Dissertatio Theologica de Principio Theologiae / Quam In Schola Martinopolitana ... ventilandam exponit Paulus Maior ... Respondente Francisco Zrupka ... - [s.e.]. - Impressum Solnae : Typis Johannis Dadan, 1669. - [5] l. ;*

Kalinka, kde je prinútený podpísať reverz a vystáť sa do exilu. O niekoľko mesiacov neskôr, vo februári 1674 príde podobné pozvanie i pre Tobiáša Masníka a Pavla Majora, ale keď videl, aké „výroky vynášajú sudcovia, odišiel dobrovoľne z vlasti nedostaviac sa ani pred súd“.³⁷⁷ Usadil sa podobne ako Kalinka v Žitave. Ešte v tom istom roku sa v letnom polroku zapísal na univerzitu v Jene.³⁷⁸ Je pravdepodobné, že počas tohto žitavského pobytu sa oboznámil a stal aj stúpencom pietizmu. Neskôr sa v Žitave usadil aj Tobiáš Masník, po strastiplnom väznení v Leopoldove a presune do Neapola na galeje, ktorým sa mu aj s Jánom Simonidesom zázračne podarilo vyhnúť. O tomto dobrodružstve Simonides s Masníkom napísali viacero cestopisov, ktoré poodhaľujú aj život exulantov. Z toho máme správy aj o Pavlovi Majorovi a jeho cestách do domoviny. Zrejme ich bolo niekoľko s cieľom, aby „utvrdzoval veriacich vo viere“.³⁷⁹

Prvú spoločnú cestu absolvovali tesne pred vianocami roku 1676 a na doma sa zdržali do februára nasledujúceho roku. Zrejme Pavol Major slovu finančnú situáciu riešil aj obchodovaním so slivkami.³⁸⁰ Druhá cesta, keď sa v domovine zdržali až 4 mesiace, mala celkom konkrétny cieľ, a týkala sa žien, Masník chcel „odviešť z Uhorska svoju manželku“ a Pavol Major sa „mal ženiť“.³⁸¹ V septembri 1677 si vzal za manželku Juditu Sartoriusovú, dcéru trenčianskeho seniora Pavla Sartoriusa. Z ich rodinných pomerov vieme len toľko, že mali syna Jána, ktorý sa vydal na dráhu duchovného.

Po šopronskom sneme 1681 a pod vplyvom Thököliho povstania sa náboženská situácia v Uhorsku uvoľňovala a exulanti sa postupne navracali domov, podobne aj Pavol Major v roku 1683 nastúpil na ilavskú školu, no už v tom istom roku prešiel za farára do Košece a keďže ho z toho nepriatelia vyhнали, utiahol sa do susedných Nozdrovíc. Od roku 1691 je aulickým farárom v Krnči pri Topoľčanoch, kde „dvanásť rokov zvestoval mocne slovo Božie v súkromnej kaplnke Gosztonyiovcov nielen okolitým zemianskym rodinám, ale aj poddanému ľudu, ktorý hŕfne navštevoval tieto služby Božie“.³⁸² V začiatkoch rákociovského povstania v roku 1703 ho pozval Petröci späť do Košece no už ďalší rok je v Turci v Sklabini a od roku 1705 farárom v Púchove, kde „ho poctil seniorát

---

³⁷⁷ DROBNÝ, Ján P. *Evanjelickí slovenskí martýri (mučeníci)*. Liptovský Svätý Mikuláš : Tranocius, 1929. s. 127; BURIUS, *Micae*, s.165 – Burius udáva dátum 24. apríl 1674.

³⁷⁸ HAAN, Jena, s.23, Mokos, s. 24.

³⁷⁹ DROBNÝ, J. P. *Evanjelickí slovenskí martýri*. s. 127;

³⁸⁰ SIMONIDES J.–T. MASNÍK. *Väznenie, vyslobodenie a putovanie Jána Simonidesa a jeho druha Tobiáša Masníka*. s. 203, 206.

³⁸¹ SIMONIDES J.–T. MASNÍK. *Op.cit.*, s. 206.

³⁸² DROBNÝ, J. P. *Evanjelickí slovenskí martýri*. s. 127. HAAN hovorí o 13 rokoch: „dein Krecsinum ubi 13 annis apud Gosztonyios vixit“. *Jena Hungarica*, s. 23.

konseniorstvom“ a v roku 1707 „vyslal na ružomerskú synodu“.³⁸³ Tu sa v sporoch exponoval za pietizmus, čo nemuselo byť jednoduché, lebo pôsobil v jurisdikcii Daniela Krmana. Po potlačení Rákociho povstania doľahli aj na Majora ťažké časy: v roku 1710 ho „komisári vyhnali z fary a vypovedali z obce,“ čo odmietol a „zostal v Púchove“ v dome istého Korponaya, no ale napokon sa musel pre množstvo príkoria, ktoré už nemohol znášať“, presunúť do neďalekej Nimnice³⁸⁴ do biednej chatrče, kde pastoroval a slúžil zostatku verných evanjelikov, no aj z tadiaľto ho vyhnali a tak sa v roku 1712 presídlil do Viesky, no tú „hajdúsi vyrabovali, tak že si zachránil iba holý život“.³⁸⁵ Nakoniec sa usadil u syna Jána v Banskej Bystrici, ktorý tu učil na škole a „28. septembra 1714 tíško usnul v Pánu“.³⁸⁶ Škoda, že po štúdiách už literárne nepracoval, akurát vieme, že je autorom náboženského spevníka, ktorý zostal v rukopise a zachoval sa v prepise J. Chrastinu z roku 1749.³⁸⁷

3.4 Ružomerská synoda 1707

Synoda sa uskutočnila počas posledného stavovského povstania, počas ktorého sa evanjelická a.v. cirkev postupne konsolidovala. Podnet na zvolanie generálnej synody evanjelických stavov vzišiel z porady evanjelikov vo februári 1707. Rákóci synodu povolil, pretože od nej očakával, že prispeje ku konsolidácii vnútropolitického života na jeho území. Vzhľadom na centrálnu polohu Ružomberka bolo rozhodnuté, že sa synoda bude konať v tomto meste v dňoch 3.-10. apríla 1707.

Z hľadiska našej témy možno konštatovať, že to bolo fórum, kde došlo k prvému stretu medzi pietizmom a ortodoxiou. Predznamením tohto stretu bol už okružný list, ktorým Daniel Krman vo svojej superintendencii pozýval vyslancov na synodu do Ružomberka a v ktorom „jasne prezentoval svoj vlastný nekompromisný postoj proti pietistom, ktorých označuje podľa Velpiesne 2 „za líšky a líštičky“, ktoré prinášajú do cirkvi falošné učenie“.³⁸⁸

³⁸³ DROBNÝ, J. P. Op.cit., s. 127.

³⁸⁴ BARTHOLOMAEIDES, J. L. *Memoria Ungarorum*. s.167 sa domnieva, že tu zomrel: „Sed Puchovia ejectus 1710 Nionicam abiit, ibi vita defunctus.“ HAAN (*Jena Hungarica*, s. 23) takisto, ale odvoláva sa na Schmala; podobne SZINNEYI, *Magyar írók élete és munkái* 8, s. 387-388: 1710-ben Puchoról elűzetett és Nionicara (?) távozott, hol meghalt. Takisto aj ZOVÁNYI, L. *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. s. 384-385.

³⁸⁵ DROBNÝ, J. P. Op.cit., s. 127.

³⁸⁶ DROBNÝ, J. P. Op.cit., s. 127.

³⁸⁷ SBS, IV., s. 34.

³⁸⁸ ZSILINSZKY, Mihály. Kermann Dániel. *Evangélikus püspök élete és művei*. Budapest 1899. s. 63.

Na ružomerskej fare za predsedníctva Jakuba Zablera a generála Petröcziho rokovalo 82 synodálov. Synoda začala v nedeľu 3. apríla 1707 bohoslužbami v ružombeskom chráme. Zišlo sa 82 synodálov, duchovných aj svetských činiteľov cirkvi. Po „oduševnenej kázni“ miestneho farára Samuela Mikovíniho st., mal slávnostný otvárací prejav generál Štefan Petröczi a po ňom superintendent Štefan Pilárik. Rokovanie synody od pondelka prebiehalo v budove fary a podľa mohutného oporného stĺpu z dubového dreva, ktorý podopieral strop, dostala synoda prívlastok „pod dubom“.³⁸⁹ Na úvod sa dlho riešila otázka rokovacieho poriadku a programu rokovania, až sa rozhodlo, že synoda bude mať predsedníctvo v zastúpení duchovného a laika, a ešte zapisovateľa. Zvolení boli J. Zabler a Š. Petröczi. Program sa mal riadiť závermi a líniou, ktoré prijali predchádzajúce synody (Žilinská 1610 a Spišskopodhradská 1614).

Jakub Zabler pripomenul význam Symbolických kníh ako základ dogmatických textov pre všetkých evanjelikov a.v. tejto myšlienky sa chopil D. Krman, ktorý žiadal, aby ich synoda opätovne schválila a potvrdila a aby zatratila všetky odšiepenecké prúdy a smery, obzvlášť pietizmus a zapisovateľovi nad diktoval tento návrh: „Čo sa týka symbolických kníh, ktoré podporujú vieru našej svätej cirkvi, ako sú: nezmenené Augsburské vyznanie, Apológia, Šmalkádske články, Malý a Veľký katechizmus blahej pamäti dr. M. Luthera, tie synoda potvrdzuje a každý rozkol a kacírstvo, ktoré sa v nich zatracuje, i teraz zatracuje, menovite pietizmus.“³⁹⁰ Tento Krmanov návrh vyvolal veľký rozruch. Prvý sa ohlásil Ján Burius a protirečiac Krmanovi, dôrazne napomenul synodu, aby dala pozor, žeby zatracujúc pietizmus, nezatratila i Arndtovo a Spenerovo učenie a tých, ktorí ich nasledujú.³⁹¹ Taktiež uviedol, že Spenerov katechizmus uviedol do škôl svojej porochie.³⁹²

Potom sa ujal slova Adam Mittuch a rozhodne protestoval proti tomuto návrhu prosiac synodálov, aby nezatratili bezdôvodne pietizmus a aby zvážili aj tú skutočnosť, sa to týka nielen nasledovníkov tohto učenia, ale samého pruského kráľa!³⁹³ Krman nahnevaný, že sa Mittuch opovážil protestovať proti jeho návrhu, opätovne hovoril proti pietizmu zatracujúc tých, ktorí sa ho zastávajú. Burius a Mittuch odpovedali s podobnou rozčúlenosťou. Rozcitlivený Mittuch sa natoľko nechal ovládnuť citom, až mu vyhrkli slzy a vyčítal Krmanovi: „Ferient aliquem istae lacrymae!“ a v slzách vyvyšoval vznešenosť čistého, kresťanského života, požadovaného

³⁸⁹ VESELÝ, D. Dejiny kresťanstva a reformácie. s. 209.

³⁹⁰ ZSILINSZKY, Mihály. *Egy forradalmi zsinat története 1707-1715*. Budapest : Hornyánszky, 1889. s. 40; aj SCHMAL, *Adversaria*, s. 120; RIBINI, Ioannes. *Memorabilia Augustanae confessionis in regno Hungariae. Posonii 1789*. s. 336.

³⁹¹ SCHMAL, *Adversaria*. s. 120.

³⁹² KVAČALA, Ján. *Dejiny reformácie na Slovensku*. Liptovský sv. Mikuláš : Tranoscius, 1935. s. 299.

³⁹³ SCHMAL, *Adversaria*. s. 120.

Arndtom a zvolal: „Maledictus homo, qui Arndtum non diligit“.³⁹⁴ Krman hovoril ešte proti kňazom študujúcim v Halle, ktorí podľa neho ohrozovali učenie evanjelickej cirkvi v Uhorsku. Ako kacírsky uviedol príklad pietistické učenie o svätom krste a hneď sa obrátil k Mittuchovi a spýtal, čím by vedel obhájiť toto učenie. No ten odvetil len stroho: „To je moja vec, úrad ma oprávňuje, aby som ho obhájil a majú v tom za základ Písmo sväté, nebojím sa ani diabla, ani nikoho iného.“³⁹⁵ Na tieto slová ustrnulo celé zhromaždenie, no celú vec nakoniec vyriešil generál Petröczi, ktorý prerušil „diskusiu, hlavných aktérov pozval k sebe, kde im hádky o takýchto citlivých dogmatických otázkach zakázal“.³⁹⁶

Ďalšie vášne ohľadom pietizmu vzplanuli, keď Szirmay predostrel pred synodu problém prešovského kolégia. Szirmay totiž u švédskeho kráľa Karola VII. vybavil štipendia pre uhorských študentov teológie študujúcich v zahraničí, a vo svojom príspevku tvrdil, že švédsky kráľ nemá rád pietistov. Toto potvrdil aj Krman, ktorý si na synodu „priniesol protipietistický spis rektora greiswaldskej univerzity Jána Fridricha Mayera – Eines schwedischen Theologi kurtzer Bericht von Pietisten (1706) obsahujúci viacero kráľovských nariadení proti pietizmu, ktoré prítomným prečítal“.³⁹⁷ Krman zase napadol pietistických duchovných, dokonca niektorým hrozil aj uväznením. Szirmay žiadal, aby všetci, ktorí študovali v Halle, boli odstránení z farárskych postov. No Mittuch sa ohradil proti takémuto obmedzovaniu slobody svedomia.³⁹⁸ Búrlivú hádku ukončil Žigmund Jánoky „s návrhom, že rozhodovať v otázke cirkevného učenia je najpovolanejší zbor biskupov, že nech ten preskúma vec na univerzite v Halle vyštudovaných kňazov, ako i vec tam študujúcich, a ak nájde vinníkov, nech ich napomenie, aby opustili blud“.³⁹⁹ Synoda to aj schválila a v praxi sa to uskutočňovalo.

Vec pietizmu sa prejednávala aj v posledný deň synody, keď Krman „po ranných službách Božích na byte biskupa Zablera zhromaždil kňazov a sebou privedúc i niektorých svetských pánov, vyzval Jána Buriusa, Adama Mittucha, Pavla Majora, Andreja Plathyho, ktorý na otvorenom zasadnutí vyjadrili sympatie s nebezpečným pietizmom, aby sa osvedčili: čo si myslia o tom učení a či sú ochotní uznať učenie cirkvi a.v. a jej symbolické knihy. Menovaní mužovia opätovne zdôrazňujúc slobodu svedomia vyhlásili, že oni nemajú nijaké spojenie s nemeckými pietistami, ich prehnanosť neschvaľujú, ba zatracujú. A čo sa týka symbolických

³⁹⁴ Zlorečený, kto Arndta nemiluje. RIBINI. I. *Memorabilia Augustanae confessionis*. s. 336.

³⁹⁵ ZSILINSZKY, M. *Egy forradalmi zsinat története*. s. 41.

³⁹⁶ ZSILINSZKY, Mihály. Kermann Dániel. *Evangélikus püspök élete és művei*. Budapest 1899. s. 65

³⁹⁷ VIKTORY Gustáv. *Život Daniela Krmana ml.* In KRMAN Daniel. *Itinerárium...* s. 26.

³⁹⁸ ZSILINSZKY, Mihály. *A magyarhoni protestáns egyház története*. Budapest : Atheneum, 1907 s. 242-243.

³⁹⁹ ZSILINSZKY, M. *Egy forradalmi zsinat története*. s. 45.

kníh a ich obsahu, tie pre seba za záväzné uznávajú. Po tomto osvedčení položiac dva prsty na knihu *Formula Concordiae* prisahali, že ostanú vernými apoštolmi pravého evanjelického náboženstva, ktoré je opísané v tejto knihe“.⁴⁰⁰

Uznesenia synody boli zostavené do 25 článkov, ktoré vyšli o rok neskôr z iniciatívy D. Krmana tlačou (spolu s článkami synôd žilinskej 1610 a spiškopodhradskej 1614) v Žiline ako *Acta Et Conclusiones Conventus*, pričom niektoré exempláre obsahovali po 25 článkoch aj tzv. „*articulus separatus*“ odsudzujúci pietizmus. Takýto exemplár vydal aj Ján Szeberínyi v diele *Corpus maxime memorabilium synodarum evangelicarum Augustanae confessionis in Hungaria* (1848). Profesor Jenö Sólyom štúdiom exemplárov vydaných v Žiline, pôvodných zápisov zo synody a korešpondencie účastníkov (Szirmay, Jánoky) prichádza k záveru, že tento článok je súkromnou iniciatívou Daniela Krmana, ktorý „svoje názory a vyhlásenia považoval za prejavy synody“ a že „ružomerská synoda nezatracovala pietizmus“.⁴⁰¹

Fakt je aj to, že na rokovaní uhorského snemu v rokoch 1714-1715. boli 31. zákonným článkom z r. 1715 uznesenia ružomerskej synody vyhlásené za neplatné, anulované.⁴⁰²

3.5 Zhrnutie

Pietizmus na našom území mal pripravenú pôdu kvôli katastrofálnej spoločenskej aj hospodárskej situácii po stavovských povstaniach, keď sa ľudia nachádzajúci v neistote odvracali od svetských hodnôt a istotu hľadali v priamom spojení s Bohom, skrze duchovný a modlitebný život, čo pietizmus ponúkal. Nemožno zanedbať ani vplyv Komenského. Nezávisle od Spenera podobný program bol sformulovaný aj na prešovskom kolégiu a bol tu vplyv exulantov skrze literatúru. Na našom území sa formujú dve centrá pietizmu – v Banskej Bystrici a v Bratislave. V Banskej Bystrici učiteľia J. Pilárik a J. Burius sú pod jeho vplyvom a mnohých svojich žiakov získajú pre pietizmus. Teológom pietizmu v tomto období je J. Simonides vydaním spenerovského katechizmu, čím anticipoval základné smerovanie slovenského pietizmu – miernosť s dôrazom na aktívny duchovný život. Významným predstaviteľom pietizmu bol aj superintendent Štefan Pilárik z Banskej Štiavnice. V Bratislave sa pietizmus ujal v nemeckom evanjelickom zbore pod vedením farára G. F. Schnaderbacha. Vytvorilo sa tu ovzdušie, v ktorom sa v nasledovnom období

---

⁴⁰⁰ ZSILINSZKY, M. *Egy forradalmi zsinat története*. s. 58-59.

⁴⁰¹ SÓLYOM, Jenö. *Zatracovala ružomerská synoda pietizmus?* In: *Cirkevné listy* č.11, roč. LXX (1957), s. 167-169.

⁴⁰² VESELÝ, D. *Dejiny kresťanstva a reformácie*, s. 212

mohol etablovať aj slovenský pietizmus. V okolí Bratislavy pôsobili A. Mittuch a P. Major. Vyvrcholením tohto obdobia je ružomerská synoda 1707, kde došlo k stretu medzi lutheránskou ortodoxiou a pietistami.

4 ROZVOJ A VRCHOL SLOVENSKEHO PIETIZMU 1708-1757

4.1 Situácia po Ružomerskej synode

Potlačenie Rákociho povstania znamenalo pre evanjelickú cirkev postupné okliešťovanie slobôd, ktoré v tomto období nadobudla, odoberali sa jej chrámy, vyhánali kňazi, zatvárali sa jej školy. Aj keď sa v uzavretí satmárskeho mieru v roku 1711 konštatovalo, že augsburské a helvétske vyznanie je prijaté náboženstvo, cisár bol ochotný uznať ich práva len v rozsahu zákonov z rokov 1681 a 1687, čo pre evanjelickú cirkev znamenalo, že bohoslužby mohli vykonávať len v „artikulárnych chrámoch, v slobodných mestách a jednotliví šľachtici mali súkromné kaplnky“; zbory na mimo „artikulárnych miest sa stali len fíliami“ a spadali pod jurisdikciu rímskokatolíckeho farára, pričom v období „rokov 1715-21 vzali evanjelikom 140 kostolov“.⁴⁰³ Zákony Ružomerskej synody boli vyhlásené za neplatné a na sneme bolo zakázané rokovať o náboženských otázkach. Ukrivdení sa mohli sťažovať len súkromne u kráľa. Odoberanie pokračovalo aj v nasledujúcom období skrze tzv. protonotoriálne vyšetrovanie v rokoch 1721-1726, keď sa prešetrovala oprávnenosť užívania kostolov v porovnaní so stavom k roku 1681! Aj ďalšie nariadenia, tzv. intimáty, okliešťovali náboženský život a slobodu evanjelickej cirkvi. Viacero intimátov bolo zameraných proti evanjelickému školstvu a vzdelávaniu: zákaz verejných zbierok na cirkevné účely (1715), zákaz študovať v zahraničí (1725), obmedzenie evanjelických škôl na nižšie – gramatikálne, chlapci od 14 rokov smeli študovať len na katolíckych školách (1733), zákaz zemanom a šľachticom mať súkromných učiteľov pre vyššie vzdelávanie (1748 a 1754), zákaz evanjelickým rektorom prijáť do školy katolícke deti (1754). Ďalšie intimáty zasahovali do života zborov: katolícki biskupi dostali právo dozoru nad evanjelikmi (1743), zákaz stavania nových kostolov, na novostavbu bolo potrebné kráľovské povolenie (1745), zákaz superintendentom vizitovať zbory (1748), zákaz evanjelickým farárom ísť do susednej stolice bez pasu (1749), zákaz chodiť do fílií (1752). Iné intimáty boli namierené voči evanjelikom všeobecne: evanjelici sú pozbavení práva mešťianstva (1755), pri predaji a kúpe majetku má prednosť katolík pred evanjelikom (1762).⁴⁰⁴ Paradoxne tieto ostré nariadenia nepriamo prispievali k šíreniu pietizmu: „Panstvo katolíckej cirkvi, náboženský útlak a sklamanie z dlhotrvajúcich vyčerpávajúcich spoločenských

⁴⁰³ VESELÝ, D. *Dejiny kresťanstva a reformácie*. s. 218-219.

⁴⁰⁴ Pozri VESELÝ, D. *Dejiny kresťanstva a reformácie*. s. 228- 230.

zápasov vytvorili podmienky pre hľadanie nových duchovných istôt.⁴⁰⁵ Veriaci sa „obracali k vrúcnej viere, novej zbožnosti a láske ku Kristovi, v ktorej nachádzali nádej i silu vytrvať v ťažkých spoločenských podmienkach. Predpoklady pre šírenie pietizmu vytvárala aj situácia v cirkvi, keď väčšina veriacich žila mimo artikulárnych miest, a tak sa nemohla zúčastňovať riadneho cirkevného života a katechizácie“.⁴⁰⁶ K tejto situácii prispela aj rezolúcia Karola III. tzv. *Resolutio Carolina* z roku 1731, ktorá určovala náboženský život v krajine. Pozostávala z 9 bodov, evanjelikom povoľovala verejné služby Božie len na artikulárnych miestach (§.1), no na miestach neartikulárnych si evanjelici môžu čítať nábožensko-vzdelávacie knihy v rodinnom kruhu, ale bez prítomnosti susedov alebo známych... (§.3).⁴⁰⁷ Takže vzrástol záujem o duchovnú literatúru, Bibliu, modlitebné knižky, postyly, na tvorbe ktorých sa zúčastnili aj pietisti.

V tomto sa pietizmus pevne usadzuje v strede krajiny v Banskej Bystrici a Banskej Štiavnici; v Bratislave, odkiaľ sa rozšíril aj na Dolnú zem, v Modre; na východe sa formuje centrum v Kežmarku, kde sa hlavne prejavil v pedagogike na tamojšom lýceu.

4.2 Banská Bystrica a okolie

4.2.1 Matej Bel v Banskej Bystrici (1684-1714)

Ústrednou postavou slovenského pietizmu bol Matej Bel, ktorý mu svojím dielom a životom vtlačil jedinečný charakter, ktorý ovplyvnil aj svojich súputníkov v lokalitách kde pôsobil – v Banskej Bystrici a v Bratislave.

---

⁴⁰⁵ KÓNYA, Peter. *Dejiny ECAV na Slovensku v rokoch 1610-1791*. In: Uhorskai, P. (ed.): *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry III.*, Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 2002, s. 55.

⁴⁰⁶ KÓNYA, P. *Dejiny ECAV na Slovensku v rokoch 1610-1791*. s. 55.

⁴⁰⁷ VESELÝ, D. *Op.cit.*, s. 220- 221.

4.2.1.1 Mladosť a štúdiá

Matej Bel sa narodil 22. marca 1684⁴⁰⁸ v zemepanskom mestečku Očová pri Zvolene v poddanskej slovenskej⁴⁰⁹ rodine Mateja a Alžbety rod. Cesnekovej a krátko nato bol pokrstený⁴¹⁰. Do školy začal chodiť doma v Očovej, kde ho učil Andrej Kriško. Tu získal prvé vedomosti, naučil sa čítať a písať. Ako sedemročný v roku 1691 pokračoval v súkromnej škole Františka Búlovského v Lučenci. Škola bola určená predovšetkým pre zemiansku mládež, ale prijímali aj nadané deti z ľudu. Tu, aj keď zrejme predčasne, dokončil triedu donát, lebo pri hre sa tak vážne zranil na hlave, že „že ho považovali za mŕtveho“, po ošetrovaní strávil v posteli štyri mesiace.⁴¹¹ V nasledovnom roku prešiel do ďalšej súkromnej školy pre zemianske deti v Kalinove. Jej mecénom bol Pavol Batta de Vatta, Bel dostal lacné ubytovanie, stravu a vzdelávanie, no učil ho „surový profesor“.⁴¹² Ani tu však nedokončil celý rok, lebo škola v druhom polroku zanikla a Bel znova vážne ochorel. Vyzdravel až na jeseň 1693 a nastúpil do školy v Dolnej Strehovej, kde pobudol zadarmo dva roky, urobil veľké pokroky.⁴¹³ Keď mu už dolnostrehovská škola viac nemohla ponúknuť, ako jedenástorčný v októbri 1695 začal

---

⁴⁰⁸ V spojitosti s dátumom narodenia sa uvádzajú hneď tri (!) dni v rozpätí medzi 22.-24. marcom 1684 a všetky pochádzajú od M. Bela:

1. Dátum 22. marec uviedol Bel počas štúdií v Halle hneď dvakrát: a) V roku 1704 pre menzu: „Bél Matthias, sohn des und Matthias und Elisabeth geb. Czesnek, aus Ocova – 22.III.1684“ (podľa Oberuč, s. 12. pozn. 24). b) V roku 1705: „Matthias Bel Otsovia Hungarus anno 1684 die 22 Martij in hanc lucem editus...“

2. Dátum 23. marec sa nachádza pri ordinácii za kňaza koncom roka 1708 v Banskej Štiavnici, keď tu uviedol svoj krátky životopis. (Oberuč sa domnieva, že tu došlo k omylu.)

3. A napokon dátum 24. marec uvádza v opise Očovej v Notitia II, s. 499: „isthic (v Očovej – J.M.), anno 1684, nono Calendas Aprilis in lucem editi sumus“ – z čoho správnym výpočtom (od 31. marca sa odčíta 9 a pridá +2) sa dospeje k dátumu 24. marec.

P. Horváth z tohto usudzuje, že väčšina historikov používa posledný dátum hlavne preto, lebo bol publikovaný tlačou (už v roku 1736). Taktiež sa domnieva, že M. Bel udáva rôzne dátumy preto, lebo do polovice 19. stor. sa v matrike nezapisoval dátum narodenia detí, ale iba dátum ich krstu, ktorý sa konal obyčajne o deň alebo dva neskôr. Pozri: Horváth, P. *Pôvod Mateja Bela*. In: Tibenský, J. (ed.). *Matej Bel – doba, život, dielo*. Bratislava : Veda, 1987. s. 47.)

⁴⁰⁹ V maďarskej historiografii sa zo skomoleného priezviska matky M. Bela Czesnekovej usudzovalo, že by mohla byť Maďarkou zemianskeho pôvodu, ale žiadne pramene to nepotvrdzujú. P. Horváth sa domnieva, že bola „poddanskou dcérou a pochádzala pravdepodobne z Novohradu, pretože odtiaľ slovenskí žiaci s priezviskom Cesnak študovali ešte aj v prvej polovici 18. stor. na gymnáziu v Štítniku“ (Horváth, P. *Pôvod Mateja Bela*. In: Tibenský, J. (ed.). *Matej Bel – doba, život, dielo*. s. 50.)

⁴¹⁰ Oberuč píše, že „pravdepodobne v artikulárnom kostole v Hronseku“, čo je ale nepravdepodobné napriek tomu, že podľa Sopronských artikúl z roku 1681 bol Hronsek (spolu s Ostrou Lúkou) určený za miesto evanjelického zboru pre Zvolenskú župu, ale toto nariadenie sa len pomaly uvádzalo do života a prvým farárom hronseckého zboru sa stal až v roku 1690 Ján Simonides, kostol bol postavený ešte neskôr - v roku 1725. Do úvahy by prichádzali blízke Hájniky, no niet zápisov, že by tam bol v roku 1684 farár. Je reálne, že rodičia nechali syna pokrstiť v katolíckom kostole v Očovej. V tej dobe to bola bežná prax: katolícky farár pokrstil napr. v Krupine Samuela Hruškovicu, keďže tam v tom čase nebol evanjelický zbor; (pozri Hruškovic, S.: *Vlastný životopis*).

⁴¹¹ KLEIN, J. S. *Nachrichten II*. s. 40; OBERUČ, J. *Matej Bel*. s. 14-15; TABLIC, Bohuslav. *Pamäti česko-slovenských básnikov alebo veršovcov*. (prel. Rudo Brtáň), Bratislava : Tatran, 1974 s. 84.

⁴¹² OBERUČ, J. Op.cit., s. 15; TABLIC, B. *Pamäti česko-slovenských básnikov*. na s. 84 píše, že to bola kalvínska škola.

⁴¹³ OBERUČ, J. *Matej Bel*. s. 16, KLEIN, J. S. *Nachrichten II*. s. 40-41.

študovať na banskobystrickom gymnáziu.⁴¹⁴ Prvý rok bol pre Bela ťažký, lebo sa dostal do triedy veľmi prísneho učiteľa, ktorý trestal deti do takej miery, že Bel zanevrel na štúdium a uvažoval o tom, že opustí školu a vyučí sa remeslu.⁴¹⁵ V takomto rozpoležení ho našiel Ján Pilárik, ktorý ho od tohto úmyslu odhovoril, priviedol do svojej triedy a dal Belovi nový impulz do štúdia. V lete roku 1696 nastúpil nový rektor Ján Burius, učený, slávny profesor a vynikajúci pedagóg, ktorý pozdvihol školu na vysokú úroveň. Napriek nehostinným pomerom sa snažil zachovať vyššie štúdiá, humanitné vedy – rétoriku, poetiku, logiku, hebrejštinu a morálnu filozofiu. Zrejme je to práve on, kto získal Mateja Bela a mnoho ďalších študentov pre pietizmus. Netreba zabúdať, že okrem J. Búria na Bela mohol vplývať aj slovenský kazateľ a pietista Ján Simonides. Taktiež nemecký kazateľ Eliáš Breithor (pôsobil tu v rokoch 1688-1704) sa javí ako pietista.⁴¹⁶ V pietistickom prostredí sa ocitol i v roku 1700 v Bratislave, kde prišiel za účelom zdokonalenia sa v nemčine.⁴¹⁷ Keďže atmosféra nebola najlepšia, Bel tu zotrval len pol roka. Ovzdušie v zbore bolo poznamenané predošlými spormi medzi kazateľom a laikmi, ale v tejto dobe tu bol už farárom pietista Georg Friedrich Schnaderbach. Rektorom bol Johann Lang (1681-1703), no ten sa o rozvoj školy veľmi nestaral, až ho nakoniec pozbavili miesta. Bel však o to viac priľnul k prorektorovi pietistovi Johannovi Ehrenreichovi Weisbeckovi (pôsobil v rokoch 1690-1700), u ktorého sa učil po nemecky a ktorý mu umožnil voľný prístup do svojej knižnice.⁴¹⁸ V roku 1700 Weisbeck odchádza, keďže „nemohol nič dosiahnuť“, do Halberstadtu, kde sa stal superintendentom.⁴¹⁹ Podobne aj Matej Bel odchádza koncom roka do maďarského Vesprímu, aby si osvojil a zdokonalil maďarčinu. Študoval tu približne jeden rok, keď využil ponuku šľachtica Petrovitziusa, ktorý mu zveril výchovu svojho syna a spolu odišli do Pápy na kalvínske gymnázium, kde sa však nezapísal kvôli vychovávateľským

---

⁴¹⁴ OBERUČ, J. Op.cit., s. 16, tvrdí, že nastúpil do triedy synaxistov. MARTULIAK, Pavol. *Banská Bystrica – kolíska vzdelanosti*. Banská Bystrica : Trian, 2005, s. 26, že do druhého ročníka gramatistov.

⁴¹⁵ OBERUČ, J. Op.cit., s. 16. Tým prísny učiteľom mal byť Ján Hodikus. Do Banskej Bystrice prišiel z Kalinova. Pozri SLÁVIK, J. Op.cit., s. 294.

⁴¹⁶ Z rokov 1702 a 1703 sa zachovali dva listy adresované Franckemu. V prvom odporúčal niektoré dôležité latinské práce Spenera a Franckeho preložiť z latinčiny, aby boli dostupnejšie. V druhom prosí o dodanie „essentia dulcis“ a textov, ktoré by viedli deti k upevňovaniu kresťanskej zbožnosti.

⁴¹⁷ Aj v dátume príchodu do Bratislavy panuje nejednoznačnosť. Bel vo svojom curriculu z roku 1705 uvádza, že v Banskej Bystrici strávil 5 rokov, z čoho vyplýva, že ju opustil v roku 1700. Pozri: Slávik, J. Op.cit., s. 259, resp. MINÁRIK, J. *Curriculum vitae Mateja Bela*. In: Tibenský (ed.). *Matej Bel – doba, život, dielo*. s. 23. Potom by v Bratislave strávil len pol roka. Iní autori, pod vplyvom S. W. Serpilia, Belovho spolupracovníka v Bratislave, ktorý mal nad jeho hrobom preslov, tvrdia, že v Banskej Bystrici bol Bel len jeden a pol roka. Tento údaj preberá KLEIN *Nachrichten II.*, s. 41, TABLIC, B. Op.cit., s. 84, OBERUČ, J. Op.cit., s. 17.

⁴¹⁸ Bel to spomína v úvode svojej učebnice *Institutiones linguae Germanicae, Leutschoviae* 1718, (s. 16).

⁴¹⁹ OBERUČ, J. Op.cit., s. 17. REZIK, J.– MATHAEIDES, S. *Gymnaziológia*, s. 428. Weisbeck tu zomrel v roku 1746.

povinnostiam, no súkromne sa venoval štúdiu latinských klasikov.⁴²⁰ Koncom leta sa Bel vrátil do Očovej, otca našiel na smrteľnej posteli. Po pohrebe v októbri je už v Banskej Bystrici, kde sa znova stretol so svojimi blízkymi, J. Pilárikom a J. Buriusom, však už v nových pozíciach: J. Burius sa stal nemeckým farárom a J. Pilárik rektorom, no podržal si aj konrektorskú funkciu.⁴²¹ Súviselo to aj s intrigami jezuitov, ktorí dosiahli u vrchnosti, aby sa tu učili už iba predmety nižších tried, no aj tak si tu Bel zdokonaľoval gréčtinu, učil sa hebrejčinu, cvičil sa v rečníctve, dostával prehľad geografie, prehlboval si poznatky z histórie. Súkromne ho Burius uviedol do biblistiky a Pilárik do filozofie, lebo v rokoch 1702-1704 triedu filozofie už nemohli mať.⁴²² V tomto období Bel nielen prijímal učivo, ale začal aj tvorivo literárne pracovať. Zrejme napísal viacero náboženských piesní v bibličtine, z ktorých sa zachovala len jedna – osemstrofová pieseň, ktorú zložil v roku 1703 ako devätnásťročný, no tlačou vyšla až o štyridsať rokov neskôr v spevníku J. Blasiusa *Rozkoše nové* pod názvom Jiná pobožného študenta.⁴²³ Ako inšpirácia mu poslúžila pieseň z Transcia Kdo jen na Boha se spolehá (č. 573). Napriek tomu, že sa jedná o prvotinu, je toto lyrické dielo „poeticky pomerne vyspelé“.⁴²⁴ Z obsahu znenia piesne možno usudzovať na duchovnú a rozumovú vyspelosť autora: Vyzýva študentov, aby sa počas školských čias spoliehali na Boha, ktorý dáva potešenie, tak potrebné pre život. Školám dáva vysoký status, nazýva ich „štepnicami,“ v ktorých vyrastajú mladí veriaci – „štípkové,“ ktorí nahradia tých, čo sa pomínú („když již padají stromové“) a tak budú „k prospěchu křesťanské říší“; v ďalších veršoch študentov vyzýva k „pilnosti“ a aby obchádzali „rozkoš k hřešení“, lebo „lépeť s Bohem byt v prácech, / nežli bez Boha v rozkošech“ a nabáda k pripravenosti, lebo „kdo ví, který z houfu tohto, / Svicí má býti v krajine“, ale ten, čo činí „co Bůh poroučí, / ...nic neprohrá při koncy“.⁴²⁵ Uvedomuje si nepriateľstvo sveta a tak vyzýva k trpezlivej stálosti: I nechť nás tupí ten svět, / Bůh všecku těžkosť polehčí“ a končí hlavným motívom: Bůh s námi, jest naše heslo, / Až by potěšení vzešlo“.⁴²⁶ Je zřejmé, že témy, ktoré sa v tejto piesni objavujú – škola, výchova, morálka, neskôr Bel rozvinul v svojej literárnej a praktickej činnosti.

Už v Banskej Bystrici sa M. Bel stal presvedčeným pietistom a tak je to prirodzené, že v štúdiach pokračoval na pietistickej univerzite v Halle, zaiste povzbudený Buriusom, Pilárikom

⁴²⁰ OBERUČ, J. Op.cit., s. 17. HAAN, L. Op.cit., s. 14.

⁴²¹ OBERUČ, J. Op.cit., s. 18.

⁴²² OBERUČ, J. Op.cit., s. 18. HAAN, L. Op.cit., s. 14.

⁴²³ BLASIUS, Ján st. *Milownjků Pjsnj Duchownjeh Rozkosse Nowé*. [Bratislava] : [J. M. Landerer], 1743. s. 353-355.

⁴²⁴ MINÁRIK, J. Op.cit., s.23.

⁴²⁵ BLASIUS, Ján st. *Milownjků Pjsnj Duchownjeh Rozkosse Nowé*. s. 354.

⁴²⁶ BLASIUS, J. st. Op.cit., s. 354-355.

a s podporou banskobystrickej a rožňavskej cirkvi a dobrodincom Martinom Klementom, ktorému napísal niekoľko listov počas zahraničného pobytu. Do Halle odchádzal v polovici septembra 1704 a na mieste bol 12. októbra. Za občana akadémie bol zapísaný 18. októbra a o dva dni neskôr ho imatrikuloval na teologickej fakulte J. J. Breithaupt.⁴²⁷ Pomocou Buriusovho listu sa hneď zoznámil aj so samotným A. H. Franckem, ktorý ho pozval na jeho biblické prednášky, dogmatiku mu prednášal Breithaupt, apologetiku Anton. Dopoludnia sú ešte prednášky z hebrejčiny. Popoludnie je venované Spenerovmu katechizmu. Neskôr ešte bude navštevovať prednášky z práva (Thomasius), filozofie (Buddeus), rétoriky (Celarius), lekárstva (Stahl), atď. V liste spomína aj „prekvitajúci učiteľský ústav“, odhaduje, že na univerzite je 3000 študentov, z čoho je asi polovica bohoslovcov. V tom vidí aj príčinu nevráživosti wittenbergskej akadémie, ktorých teológiu sa odvažuje kritizovať: „Luteránski teológovia učia takú náuku, ktorá reformuje život, ktorý bol, ak sa dôkladnejšie prizrieme, u viacerých farizejský. Všeobecne už ochabli aj u najslávnejších teológov Lutherov zápal v modlení, Gerhardov sladký pokoj v rozjímaní, Arndtova horlivosť v kázaní. Samotná mládež trávi čas v hašterení, až jej zlatý vek, ktorý sa medzitým pomíne, poskytne podnety na oplakanie mladosti“.⁴²⁸ Aj keď sa Bel zapísal na teologickú fakultu navštevoval prednášky aj na ostatných fakultách (filozofickej, právnickej a lekárskej), v čom možno vidieť záujem o všestrannú odbornú prípravu pre budúce povolanie. Neskôr učil na Franckeho školách, za čo mal jednak zadarmo ubytovanie i stravu, ale si mohol osvojovať a rozvíjať svoje pedagogické schopnosti.

4.2.1.2 Forma sanorum verborum (1707)

V letných mesiacoch 1707 končí M. Bel trojročné štúdium na hallskej univerzite dizertačnou prácou, ktoré možno považovať za jeho základné teologické dielo. Nadpis práce - *Forma sanorum verborum* - si vypožičal z 2Tim 1,13, kde Apoštol Pavel pripomína Timoteovi, „u`potu,pwsin u`giaino,ntwn lo,gwn“ – vzor zdravých slov, ktoré od neho počul a ktorých sa má držať vo viere a láske, ktoré sú v Kristu Ježišovi.⁴²⁹

Podobne to robí Matej Bel, ktorý v svojej práci ponúka vo forme tzv. aforizmov prehľad kresťanskej dogmatiky v pomyselných, ale premyslených, celkoch od prolegómeny cez teológiu (v užšom slova zmysle - ako náuku o Bohu a jeho diele), antropológiu, kristológiu,

⁴²⁷ PAVELEK, J. *Listy Mateja Bela*, s. 42. List M. Bela Martinovi Klementovi, október 1704.

⁴²⁸ PAVELEK, J. *Op.cit.* s. 43. List M. Bela Martinovi Klementovi, október 1704.

⁴²⁹ Ďurovič vo svojom diele *Evanjelická literatúra do Tolerancie* chybné klasifikuje toto dielo ako filologické, upozornil na to FAZEKAŠ, Ľ. *Matej Bel - teológ*. In: Kolektív: *Odkaz Mateja Bela generáciám XXI. storočia*, Banská Bystrica : Trian, s. 44.

soteriologiu, ekleziologiu až po eschatologiu a tak tu predkladá „dogmatiku v malom“,⁴³⁰ no z perspektívy soteriologie, ktorá tvorí jednak rozsahom najrozsiahljšiu a tak hlavnú časť práce, a jednak v každej ďalšej časti ho zaujímajú hlavne fenomény a vzťah ku soteriologii. Inštruktívne je aj horizontálne členenie jednotlivých kapitol – aforizmov, keď na okraji uvádza názov kapitoly s adekvátnymi citáciami z Písma a v hlavnom texte začína tézami, po ktorých v ďalšej časti, vysádzanej menším písmom, nasleduje zdôvodnenie, resp. potvrdenie téz citátmi autorít. Každú kapitolu uzatvára tzv. Consensus orthodoxorum, odkaz na literatúru venujúcej sa téme, veľmi často od významných luteránskych teológov. Bel tu v sebe nezaprel svoje pedagogicko-didaktické prednosti.

Prolegómena (I.-IV.). - Prvé štyri aforizmy sa venujú úvodným otázkam dogmatiky. V prvom aforizme – O teológii a jej vlastnostiach - definuje teológiu ako „božskú reč od Boha, o Bohu a k Bohu; jej charakter je celkom praktický, načerpaný z božského zjavenia v Svätých Písmach, ktorý vedie biedneho človeka k spásu a večnému životu postačujúcim a vzdelávajúcim učením“.⁴³¹ Kresťanské náboženstvo (aforizmus II.) je jedine pravdivé v spôsobe uctievania Boha, a to vierou v Krista a láskou naproti Bohu a blížnemu podľa napísaného Slova, aby človek, ktorý sa odvrátil od Boha, sa s ním znova spojil.⁴³² Božie slovo je „božským zjavením a tak jediným princípom teologie“ podľa aforizmu III., a obsahuje „kanonické pamiatky prorokov Starej zmluvy a evanjelistov a apoštolov Novej zmluvy, inšpirované Svätým Duchom, ktoré sú nielen dokonalé, jasné a pravdivé, ale aj účinné vyvolať nadprirodzené pohnútky, a tak viesť padlého človeka k poznaniu pravdy a až k večnej spásu“.⁴³³ Popri slove Božom je tu aj „prirodzené poznanie Boha“, ktoré je však na spasenie nedostatočné (aforizmus IV.). Na jeho základe človek môže síce poznať Božiu spravodlivosť a milosť, ale menej, aké sú v ňom osoby, aká je jeho vôľa, a menej to, čo je potrebné

---

⁴³⁰ FAZEKAŠ, Ľ. *Matej Bel - teológ*, s. 45.

⁴³¹ BEL, M. *Forma sanorum verborum*. s. 1-2: Theologia... est, a DEO, de DEO, ad DEVM, divinus; ita habitus est mere practicus, diuina haustus reuelatione; sacris litteris comprehensa, qui hominem summe miserum sufficiente & efficaci doctrina ad salutem vitamque aeternam reducit.

⁴³² BEL, M. *Op.cit.*, s. 3:...quae sola vera est ratio colendi deum fide in Christum caritate erga Deum proximum, secundum verbum scriptum, ut homo, auulsus a Deo, eidem reduniatur.

⁴³³ BEL, M. *Forma sanorum verborum*, s. 4:Unicum Theologiae principium revelatio divina est, seu verbum Dei, monumentuis prophetarum veteris, Evangelistarum & apostolorum novi Testamenti canonicis, ex inspiratione Spiritus S. comprehendum, quod non tantum perfectum, perspicuum & verissimum est; sed etiam ad producendos motus supernaturales ita efficax, ut hominem lapsum ad agnitionem veritatis, ipsamque adeo salutem aeternam perducere queat.

k spaseniu.⁴³⁴ O vzťahu *revelatio specialis et generalis* cituje Chemnitz: „prirodzené poznanie musí byť podriadené Božiemu zjaveniu v slove“.⁴³⁵

Už od samého začiatku možno vnímať Belov soteriologickú okupáciu dogmatiky, v ktorej centre je spasenie človeka a dôraz na praktickú činnosť v kresťanstve. Je zaujímavé, že tézy podopiera citátmi zo Symbolických kníh alebo lutheránskymi ortodoxnými teológmi, resp. nachádza typické pietistické dôrazy aj v týchto zdrojoch a teda pre Bela je charakteristická „kombinácia pravovernosti a pietizmu“,⁴³⁶ čím zásadne anticipoval aj celý slovenský pietizmus.

Teológia (V.-VIII.). - Ďalšie štyri aforizmy sú venované Bohu a jeho dielu. O Trojici (aforizmus V.) hovorí, že Boh je „jeden v podstate, trojjediný v osobách. Otec, ktorý je nezrodený, Syn, ktorý je od večnosti splodený Otcom, Duch Svätý, ktorý je Otcom a Synom vdýchnutý nevy povedateľným spôsobom“, čo všetko je „najhlbšie tajomstvo“.⁴³⁷ V aforizme O stvorení (VI.) hovorí, že svet je stvorený „ex nihilo“ a pojednáva v súhlase s pravoverným učením „o stvorení človeka“ a „o určení anjelov k službe človeka“.⁴³⁸ Pri článku O providencii (VII.) konštatuje, že Boh stvorený svet neopustil „ale ho aj zachováva a spravuje, a to múdro a mocne ... a akoby v stálej prítomnosti všetko vidí..., a to všetky veci, najväčšmi však ľudské pokolenie a Cirkev, ktorú z neho zhromažďuje“.⁴³⁹ O predestinácii (VIII.) hovorí, že Boh sa od večnosti rozhodol stvoriť svet a „predvidel ľudské pokolenie ako padlé, ale aj od večnosti napravené k večnému životu v Kristovi... Tým však iných nezavrhol, keď všetkým ponúkol milosť, len predvidel, že zo svojej vlastnej viny ju odmietnu. Takto sa nesmie pripisovať ľuďom zásluha, ak sú vyvolení, spasení, ale ani Bohu vina za jeho rozhodnutie, ak budú odsúdení zavrhnutí“.⁴⁴⁰

---

⁴³⁴ BEL, M. Op.cit., s. 5: Tametsi autem homo ex propriae stimulo conscientiae, ... quod sit Deus, idemque iustus, misericors; quid tamen de illo credendum, ratione ipsius Personarum & voluntatis habita, ... multo minus ad salutem perdicu.

⁴³⁵ BEL, M. Op.cit., s. 5: Notitiam naturalem debere subordinari divini revelationi in verbo...

⁴³⁶ FAZEKAŠ, Ľ. *Matej Bel – teológ*. s. 45.

⁴³⁷ BEL, M. Op.cit., s. 6: Unus in Essentia, Trinus in Personis; Pater qui est AGE,NNHTOS; Filius, qui ab aeterno generatus a Patre; Spiritus S. qui a Patre & Filio spiratur modo ineffabili.

⁴³⁸ BEL, M. Op.cit., s. 7: Unus ille Deus, {myhla hwhy natura invisibilis, ut visibilibus sciri posset, ex nihilo hoc universum, & quae ei insunt, omnia, ergw e`xahme,rw'}, condidit, ut essent valde bona. Creatis autem rebus universis, ipsum denique formavit hominem, propter quem creaverat omnia; quin & ipsos angelos, natura longe digniores, suae gloriae & humani generis salutis, inservire voluit..

⁴³⁹ BEL, M. Op.cit., s. 8: ...sed enim conservat eam & gubernat, sapientissime, potentissime... in perpetuo nu/n, Deus intuetur omnia... hoc res omnes, maxime vero humanum genus, & quae ex eo colligitur, Ecclesiam...

⁴⁴⁰ BEL, M. Op.cit., s. 9: Quemadmodum vero creationem totius universi Deus ab aeterno decreverat; ita creatum in Adamo genus humanum, uti lapsurum praedidit, restaurandum etiam per Christum statuit, atque ab aeterno ad vitam aeternam ordinavit (...) Neque reprobavit alios, quam quos universalem, ... offerendam omnibus gratiam, sua ipsorum culpa morose repudiarios praedidit. Sic ergo, nec quidquam culpae Dei decreto, si damnentur reprobati, adscribendum est.

Antropológia (IX.-XI.). - Učeni o človeku venuje tri aforizmy. Prvý z nich hovorí O Stvorení človeka na Boží obraz (IX.): „Boh stvoril človeka na svoj obraz, ktorý pozostával v dokonalej spravodlivosti, múdrosti a svätosti..., v nesmrteľnosti tela a panstve nad stvorenstvom“, čo nebolo len „vonkajšou ozdobou, ale so stvorením vrodená dôstojnosť“.⁴⁴¹ Táto skutočnosť vedie človeka k poznaniu: 1. Božej dobroty, 2. našej biedy, lebo „sa rodíme z tých rodičov, ktorí z nás urobili skôr odsúdenými než narodenými, 3. k rozplameneniu nádeje, že príde „náprava všetkých vecí“, čo bude slávnejšie ako u Adama, ktorý mohol nezomrieť, ale my nebudeme môcť zomrieť.“⁴⁴² Aforizmus O páde, príčine hriechu atď. (X.) hovorí, že „Kristove dobrodenia nemožno pochopiť, kým nepochopíme svoje zlo“; človek nezostal vo svojej neporušiteľnosti, ale podľahol satanovým zvodom tým, že zneužil slobodu a v láske k sebe prestúpil Boží zákon a tak sa prirodzenosť človeka natoľko pokazila, že sa zmenila jeho podstata: „Keď zhrešil Adam, nezhrešil ako súkromná osoba, ale ako zmluvná hlava celého ľudského pokolenia“ a tak v ňom zhrešili všetci, lebo jeho „vina sa na ľudstvo predĺžila ako prameň, zdroj alebo koreň všetkých aktuálnych hriechov“. Tento „hriech sa napráva u veriacich, alebo sa mení na hriech proti Duchu Svätému u tých, ktorí spontánne a konečne odmietnu nebeskú pravdu“.⁴⁴³ Ohľadom slobodnej vôle (XI.) zmôže človek niečo svojou silou vo veciach prírodných, občianskych, morálnych; „no keď sa jedná o záležitosť obrátenia, nemôže k nemu ničím prispieť, ... ak sa to nepripíše Božej milosti“.⁴⁴⁴

Kristológia (XII.) - V aforizme O Kristovi (XII.) hovorí Bel o osobe a úrade Kristovom ako aj o beznádejnej situácii človeka a diele Krista: Boh poslal svojho „Syna, zrodeného od večnosti, aby prijal naše telo z lona nepoškvrnenej panny a stal sa tak základom a vykonávateľom nielen predurčenia od večnosti, ale aj znovuzrodenia, ospravedlnenia a obnovenia, ktoré sa týkajú

---

⁴⁴¹ BEL, M. Op.cit., s. 10: Creavit ergo DEVS hominem ad imaginem sui, quae in perfecta Sapientia, Iustitia, sanctitate, consistebat, perfectionibus... corporis immortalitate & domino in creaturas. ... externum modo ornamentum, verum concreatumatque insitum decus...

⁴⁴² BEL, M. Op.cit., s. 11: 1. Ad agnitionem bonitatis diuinae..., 2. Ad agnitionem miseriae nostrae... cum ex tanto dignitatis gradu velut a caelo delapsi, ex iis parentibus nascamur, qui prius nos faciunt damnatos, quam natos..... 3. Ad fulcimentum spei nostra, cum dies extremus, tempus omnino futurum sit th/j apokataza,sewj pa,ntwn, ... lucidius multo & gloriosius in nobis, quam in Adamo, fulgebit: ille namque poterat non mori, nos, tandem resuscitati, non poterimus mori....

⁴⁴³ BEL, M. Op.cit., s. 12-13: Peccante autem ita Adamo, non ut privato quodam homine, sed foederali totius generis humani capite, participative peccavimus omnes.... ; peccatique ipsius labec, & culpa & reatu constans, in nos propagata est, ceu fons, origo & radix, actualium peccatorum omnium.... peccatum in Spiritum S. referimus, sed ita, ut antegressam veram illuminationem, & spontaneam ac sinalem ceritatis caelestis abnegationem supponat; id quod irremissibile est.

⁴⁴⁴ BEL, M. Op.cit., s. 14: Utut vero viribus naturalibus, circa naturalia, ciulia, moralia, ipsasq, res spirituales paedagogicas & externas, homo possit aliquid; in ipso nihil ominis conversionis negotio, adeo nihil virum confert ad sui conversionem, sive inchoandam, sive promovendam, sive complendam, ut ea unice & in solidum, divinae adscribenda sit gratiae...

ľudí v čase, a tak celej našej správy“.⁴⁴⁵ Je „pravý Bohoľovek, ktorého osoba nepripúšťa ani zmiešanie, ani oddelenie od Otca“.⁴⁴⁶ Svojimi činmi nám zaslúžil spasenie a stal sa prorokom, kňazom a Kráľom, ktorý „ovláda všetko vládou moci, cirkev vládou milosti a vládou slávy všetkých blažených“; sedí po pravici Otcovej a prosí za svojich a má sa vrátiť ako sudca živých a mŕtvych.⁴⁴⁷ Bel sa na Krista pozerá zo soteriologického hľadiska: Kristus je na začiatku spasenia človeka a je ten, bez ktorého sa spasenie nemôže uskutočniť. Je pre veriacich „príklad, ktorý nám dáva, a teda nielen o ospravedlnenie, ale ... aj o posvätenie“.⁴⁴⁸ Obnovuje v nás Boží obraz, takže „bojujeme proti telu, vládžeme nad hriechom, odporujeme diablu – ako králi. Obetujeme svoje telo ako duchovnú obeť – ako kňazi. Po Kristovi sme nazývaní kresťanmi“.⁴⁴⁹

Soteriológia (XIII.-XXV.). - Centrálnou a najrozsiahlejšiou témou práce je soteriológia – a to soteriológia individuálna. Tá sa v práci ešte delí na dve časti a to 1. proces obrátenia človeka a 2. život po obrátení – posvätenie:

1. Proces obrátenia: V aforizme o „privlastnení Božej milosti“ (XIII.) Bel hovorí, že v procese obrátenia človeka sa Kristus stal „Prostredníkom medzi Bohom a ľuďmi“. Svätý Duch milosť všetkým ponúka a prostredníctvom Slova a sviatostí ju „účinne privlastňuje“.⁴⁵⁰ V zdôvodnení sa konštatuje, že „nestačí poznať dobrodenia získané nám Kristovými zásluhami, ... ale je nutné, aby nám Svätý Duch tieto dobrodenia privlastnil“.⁴⁵¹ Bel cituje Luthera: „Je osožné, aby sa kázalo za tým účelom, aby sa tá viera napomáhala, že Kristus je takýto, ... ale aby sa to dialo v nás, čo sa hovorí o ňom“, tak nastáva pravé zjavenie, kde „vzniká poznanie nielen toho, že Kristus je, čo sa o ňom hovorí, ale experimentálne poznanie celého božstva“.⁴⁵²

---

⁴⁴⁵ BEL, M. Op.cit., s. 15: Deus ... Filium, ab aeterno genitum, tandem emisit, ut carnem nostram ex utero intemeratae virginis assumens, non tantum Praedestinationis ab aeterno factae, sed etiam Regenerationis, lustrificationis & Renouationis, quae contingunt hominibus in tempore, totiusque adco salutis nostrae, fundamentum esset ac instaurator.

⁴⁴⁶ BEL, M. Op.cit., s. 15: Filius ergo DEI, Iesus Christus, conspicuus factus in carne, in una persona aeterna verus (per hypostaticam unionem, quam, communicatio naturarum, idiomatum, maiestatis & apotelesmatum, nec confusionem, nec separationem admittens sequitur).

⁴⁴⁷ BEL, M. Op.cit., s. 16: ...qui regno potentiae omnia, regno gratiae Ecclesiam, regno gloriae beatos omnes moderatus ac gubernat; ad dextran Patris sedens, pro suis interpellat, rediturus, ut iudicet vivos & mortuos.

⁴⁴⁸ BEL, M. Op.cit., s.17: uti nos debere Salvatore Iesu, non ut dono tantum, sed etiam ut exemplo, hoc est: non ad iustificationem solum, ..., ad sanctificationem impetrandam.

⁴⁴⁹ BEL, M. Op.cit., s. 16.: Imperemus igitur carni, dominemur peccato, resistamus diabolo, ut Reges; offeramus corpora pictimam spiritualem, ut Sacerdotes. Christiani a Christo dicimur.

⁴⁵⁰ BEL, M. Op.cit., s. 17: Christus id ipsum, ceu unicus, inter Deum & homines Mediator... ita Spiritus S. cit.,

⁴⁵¹ BEL, M. Op.cit., s. 18: Non sufficit, nosse parta nobis per Christi meritum bona, a Patre ab aeterno destinata; sed enim vero, necessum est, bona illa per Spiritum S. nobis applicentur...

⁴⁵² BEL, M. Op.cit., s. 18: Oportet autem, ut eo sine praedicetur, quo fides in cum promouetur, ut non tantum sit Christus, ... id in nobis operatur, quod de eo dicitur... illic certe, non tantum Christus sit, quod est, & quod de eo dicitur, sed exoritur etiam totius divinitatis agnitio experimentalis.

Tu vidno zreteľne pietistickú tendenciu: nielen teoretizovať o Kristovi, ale ho aj poznať, prežívať. Iniciátorom pri povolaní ľudí (aforizmus XIV.) je „Duch Svätý, a to pomocou Slova... nie násilne, lebo mu možno odporovať“, pričom „povolanie je zadarmo a preto je univerzálne“ a tak „nie je vinou Boha, ale ľudí, ak sa k nim nedostane špeciálne povolanie Slovom“.⁴⁵³ „Ak ich Duch obviňuje a oni ho zamietnu, jeho slovom akoby sa zbavili seba a zostali bez výhovorky“.⁴⁵⁴ Podľa Chemnitza obrátenie nie je takou zmenou, ktorá by v jednom momente zmenila všetok stav, ale má svoj začiatok a pokračovanie.⁴⁵⁵ Prvým činom povolania je osvietenie (aforizmus XV.). Podobá sa prirodzenému prechodu z tmy do svetla, takže človek „božskou silou Slova uverí v Boha a poddáva sa jeho tiahnutiu, aby prišiel ku Kristovi“.⁴⁵⁶ Podobne je to aj so znovuzrodením (XVI.), „keďže vyteká z toho istého prameňa milosti, nelíši sa veľmi od osvietenia,“ ibaže osvietenie sa týka viacej rozumu, kým znovuzrodenie viacej vôle.⁴⁵⁷ Táto zmena sa pri dieťati deje v krste a pri dospelom pomocou Slova a pri tejto zmene sa „človek stáva... zo syna satanovho synom Božím, zo starého človeka novým človekom“.⁴⁵⁸ Netreba „pochybovať, že by sme sa znovuzrodili v krste“,⁴⁵⁹ treba sa však udržať v tom stave, ktorý sme krstom dostali, aby nám nechýbalo pokračovanie znovuzrodenia pomocou pokánia: „Lebo to, čo sa povedalo Nikodemovi po obrezaní, treba povedať dospelým po krste: Ak sa niekto nenarodí znova nemôže vidieť Božie kráľovstvo“.⁴⁶⁰ Ďalší aforizmus je venovaný pokániu a obráteniu (XVII.), ktoré Bel stotožňuje. Jedná sa tu o akt posväcujúcej milosti, ktorá sa udeľuje deťom, ktoré ešte nemôžu rozmýšľať, i dospelým.⁴⁶¹ Jej súčasťou je ľútosť, ktorou sa zriekame hriechov, a viera, ktorou dôverujeme v Kristove zásluhy.⁴⁶² Pravosť obrátenia možno

⁴⁵³ BEL, M. Op.cit., s. 19: *Vocat ergo Spiritus S. homines speciali per Verbum Vocationes, serio, ... neque id violenter, verum ita, ut possint resistere omnino... Vocatio autem haec, uti gratuita, ita universalis est... Proinde non Dei, sed ipsorum est culpa genitilium, quibus specialis per verbum vocatio non contigit.*

⁴⁵⁴ BEL, M. Op.cit., s. 20: *...spiritum Dei arguentibus excutientes, verbo eius semet ipsos priuiarunt, adeoque facit sunt a=napolo,ghoi.*

⁴⁵⁵ BEL, M. Op.cit., s. 20: *Chemnitius ... observat: Conversio, inquit, non est talu mutatio, quae uno momento Statim omnibus suis partibus absoluitur & perficitur, sed habet sua initia, suos progressus...*

⁴⁵⁶ BEL, M. Op.cit., s. 22: *ex diuinis verbi viribus in Deum credat, atque tractioni Patris, ad Christum veniendo.*

⁴⁵⁷ BEL, M. Op.cit., s.23. *Regeneratio stricte sumta, vt cum reliquis actibus ex vno gratiae fonte promanat, ita & ab Illuminatione non alio differt modo, quam quod haec intellectum, pellendo crassas mentis tenebras, atque caelestem adfundendo lucem; illa voluntatem magis,*

⁴⁵⁸ BEL, M. Op.cit., s.23-24: *Est vero ea siue infantis, per Baptismum, sive adulti, per Verbum,... qua homo per fidem... atque adeo ex filio satanae, filius Dei, ex veteri homine, novus homo, creaturaque nova, ... evadit.*

⁴⁵⁹ BEL, M. Op.cit., s. 25: *nec dubitandum, qui per baptismum vere regeneremur.*

⁴⁶⁰ BEL, M. Op.cit., s. 25: *Quod ego post circumcisionem Nicomedeo, id post baptismum adultis etiam dictum esto: Nisi quis regeneratus sit, non potest videre Regnum Dei.*

⁴⁶¹ BEL, M. Op.cit., s. 26: *Conversio, Resipiscentia seu poenitentia, idem, qui Regeneratio, gratiae sanctificantis actus est; nisi quod haec & infantibus, usu rationis nondum pollutibus, tribuatur; illa ipsorum modo sit adultorum.*

⁴⁶² BEL, M. Op.cit., s. 26: *Contritio, quae veram peccatorum agnitionem & detestationem includit; & Fides, quae in vere contritis per ... in Christi satisfactione & merito acquiescit.*

poznať podľa toho, že v človeku „hriech už ďalej nevládne, ale prítomná účinná snaha po novej poslušnosti“.⁴⁶³ Ospravedlnenie (aforizmus XVIII.) je čin posväcujúcej milosti, ale tak „akoby vykonanie večného predurčenia, lebo je sudcovský akt Božieho zmilovania, ktorým Boh udeľuje kajúcemu a naozaj veriacemu Kristovu spravodlivosť, a to zdarma, bez akéhokoľvek ohľadu na skutky predchádzajúce, súčasné alebo nasledujúce“.⁴⁶⁴ Dôležitá je tu viera a to viera, ktorá neprijíma oživujúcu silu z lásky a ospravedňuje nie preto, že veriaci človek miluje Krista a jeho dobrodenia, ale že pravá dôvera sa drží Krista, ktorý je našou spravodlivosťou (Höppfner).⁴⁶⁵

2. Život po obrátení. Ovocím ospravedlnenia je duchovná sloboda (aforizmus XIX.) ohľadne rozhodovania, ktoré predtým bolo v zajatí hriechu a Božieho hnevu. Vierou však bolo uvoľnené z vlády hriechu, takže teraz z Božej moci môže tomu všetkému odolávať.⁴⁶⁶ Sloboda voči telu sa však smie užívať len tak, ako to dovoľí vláda Ducha, aby sa nezneužila.⁴⁶⁷ K tomuto ešte Bel cituje z Lutherovo diela O kresťanskej slobode: „Kresťan je človek slobodný pán všetkých; kresťan je úslužný sluha všetkých a všetkým poddaný“.⁴⁶⁸ Duchovnú slobodu doprevádza adopcia, pokoj a vedenie v Duchu svätom (aforizmus XX.), v ktorej veriaci okúša „prijatie za syna“, čo znamená, že „Duch Svätý osvedčuje nášmu duchu, že sme synovia a dedičia Boží a podnecuje nás k tomu, aby sme volali: Abba Otče“.⁴⁶⁹ Na základe tohto vedomia sa veriacim dostáva pokoj a radosť v Duchu Svätom, a tento pokoj je „takou pevnou ochranou veriacim, že stráži ich srdcia a mysle v Ježišovi Kristovi k večnému životu“.⁴⁷⁰ K vysvetleniu adopcie Bel cituje definíciu od J. Olearia: „Adopcia je... veriacim udelená exousia,

---

⁴⁶³ BEL, M. Op.cit., s. 26: Haec autem inde dignoscitur, si peccatum non domicetur amplius, sed vero efficax nouae obedientiae adsit studium.

⁴⁶⁴ BEL, M. Op.cit., s. 28: Actus higratae sanctificantis, ... ceu aeternae executio Pradestinationis, emergit, estque actio miserentis Dei iudicialis, qua is vere poenitenti & credenti, gratis, sine villo respectu operum, siue antecedentium, siue concomitantium, siue consequentium fidem, iustitiam Christi imputat, & propter hanc, peccata omnia remittit.

⁴⁶⁵ BEL, M. Op.cit., s. 29-30: Fides tamen, (ut bene monet ibidem laudatus Höppfnerus) non accipit vim et efficaciam vivificandi a caritate, seu, iustificat non ideo, quod homo creden amat christum, eiusque beneficia, sed quia christum, ut est iustitia nostra, apprehensum tenet vera fiducia.

⁴⁶⁶ BEL, M. Op.cit., s. 31: Immediatum iustificationis penes hominem consequens, seu fructus est, Libertas Spiritus, qua is, arbitrium, antea sub morte, peccato ac ira divina captivum, per fidem ex iustificatione, ita libertum accipit, ut, licet in tentationibus.

⁴⁶⁷ BEL, M. Op.cit., s. 32: Libertas autem haec spiritualis, ad corpus aliter referri nequit, nisi quatenus id Spiritus dominium admiserit...

⁴⁶⁸ BEL, M. Op.cit., s. 32: Christianus homo omnium dominus est, liberimus. Et: christianus omnium servus est officiosissimus, omnibus subiectus.

⁴⁶⁹ BEL, M. Op.cit., s. 33: Libertatem Spiritus individuo passu u'ioqesi,a, seu Adoptio comitatur, Cuius adoptionis Spiritus, testimonium reddit spiritui nostro, quod Filii simus & heredes Dei, filialemque in nobis clamorem, Abba pater, excitat.

⁴⁷⁰ BEL, M. Op.cit., s. 33: ....praesidium fidelibus adeo firmum est, ut corda eorum & mentes, in Iesu Christo ad vitam aeternam custodiat.

voľnosť, autorita a nebeská hodnosť, aby sme sa mohli tešiť z tohto privilégia a užívať toto právo“.⁴⁷¹ Tu vidno pietistickú cestu k plnohodnotnému prežívaniu spasenia cez poznanie hriechu a pokánia k slobode, istote, radosti a moci. Plnú moc vyjadruje aj aforizmus o pomazaní a označení (XXI.). Pomazaním dostáva znovuzrodený človek schopnosť „spravovať úrad kráľovského kňazstva“, a to na základe Kristovho pomazania za proroka, kňaza a kráľa.⁴⁷² Znamením pomazania je Božia láska a jeho základom sú Božie zaslúbenia, ktoré nám Duch potvrdzuje.⁴⁷³ Preto sa toto označenie menuje aj závdavok.⁴⁷⁴ Túto skutočnosť o pomazaní pietisti vždy vnímali ako možnosť uplatňovania všeobecného kňazstva v cirkvi. Bolo to u P. J. Spenera, J. Simonidesa a podobne aj u M. Bela, ktorý na podporu týchto myšlienok cituje samého Luthera: „... aby sme sa stali mystickými prorokmi a učili druhých, keď sme v pomazaní sami boli vyučení,... kňazmi, ktorí sa Bohu obetujú a za iných pred Bohom orodujú a kráľmi nad Diablom, telom a svetom“.⁴⁷⁵ Lenže aj Luther si uvedomuje, že je tu isté napätie medzi ustanoveným kňazom a laikom a hovorí: „Slovám ako kňaz, klerik, duchovný, farár sa stala krivda, keď ich všetci ostatní kresťania preniesli na týchto málo, ktorí sa teraz volajú duchovní. Písmo sväté ich neodlišuje od iných, ibaže ich nazýva služobníkmi, sluhami a správcami, ktorí by iným slúžili službou slova a vyučovali viere a slobode veriacich. Keď je teda pravda, že my všetci (rozumej veriaci) rovnako sme kňazi, nemôžeme predsa, aj keby sme mohli, všetci verejne slúžiť a učiť“.⁴⁷⁶ „Ovocím všetkého ospravedlnenia“ je „mystické spojenie s Kristom“ (aforizmus XXII.), t.j. „pravé a reálne spojenie božskej rovnako ako ľudskej Kristovej prirodzenosti s ospravedlneným, pomocou ktorého sa Kristus stáva jedným Duchom s veriacim. Obýva ho, robí účastným božskej vlastnosti a v ňom a pomocou neho tak účinkuje,

⁴⁷¹ BEL, M. Op.cit., s. 34: *Adoptio est ... credentibus communicata e=xousi,a, ... potestas, auctoritas, & caelestis dignitas, ut liceat gaudere hoc privilegio...*

⁴⁷² BEL, M. Op.cit., s. 34: *Unctio, qua renatus & iustificatus, virtute Unctionis Christi, qui nobis in Prophetam, Sacerdotem, Regem unctus est, Spiritus S. delibutus, donis eius ad exercendum regalis Sacerdoti spirituale officium, instruitur.*

⁴⁷³ BEL, M. Op.cit., s. 35: *Tekmh,rion Unctionis praesentis, caritas Dei est, per Spiritum S. in nostris effusa cordibus.*

⁴⁷⁴ BEL, M. Op.cit., s. 35: *Obsignatio hinc atque Arrhabo dicitur.*

⁴⁷⁵ BEL, M. Op.cit., s. 35: *ut simus: MYSTICI PROPHETAE, alios docendo, cum ab unctione edocti simis ipsi, ... SACERDOTES, Deo nos offerendo, ... & pro aliis apud Deum intercedendo.... ac RECES, super Diabolum, Carnem ac Mundum dominando, hostesque illos subiugando.*

⁴⁷⁶ BEL, M. Op.cit., s. 35-36: *Respondeo: Vocabulis istis, SACERDOS, CLERICUS, SPIRITUALIS, ECCLESIASTICUS, iniuria facta est, dum a reliquis Christianis omnibus, tralata sunt ad paucos istos, qui nunc usu noxio, dicuntur Ecclesiastici. Scriptura enim S. nihil discernit inter eos, nisi quod MINISTROS, SERVOS, OECONOMOS appellat, - que ceteris seruiant ministerio verbi, ad docendam Fidem & Libertatem fidelium. Nam etsi verum est, NOS omnes (puta fideles) AEQUALITER SACERDOTES ESSE, NON TAMEN POSSUMUS, NEC SI POSSEMUS, DEBEMUS PUBLICE OMNES SERVIRE ET DOCERE.*

že čo veriaci robí alebo trpí, to si Kristus privlastňuje“.⁴⁷⁷ Tu je Bel narozdiel od J. Simonidesa, ktorého uvádza v consensus orthodoxorum, ovplyvnený stredovekými mystikmi. Napriek tomu, že sú veriaci ospravedlnení, adoptovaní, spojení s Kristom nie sú bezhriešni, ale zostáva v nich koreň prvotného hriechu, a tak po ospravedlnení má nasledovať obnovenie (aforizmus XXIII.) alebo posvätenie, aby hriech v nich znova nevypučal a znova neprevzal vládu.⁴⁷⁸ Obnovenie je teda každodenné pokánie, ktorého prostriedkom je evanjelium a sviatosti a základom viera, pôsobiaca skrze lásku, pritom však treba dať pozor, „aby sme nezmiešali ospravedlnenie s posvätením“.⁴⁷⁹ K tomu cituje Luthera: „Viera a dobré skutky idú spolu a sú nerozlučne spojené. Len sama viera uchopuje dobrodenia bez skutkov, a predsa viera nikdy nie je sama“.⁴⁸⁰ Tu vidno, že Bel nezdieľa názor niektorých entuziastických kruhov, ktoré tvrdili, že možno dosiahnuť bezhriešny stav, ale zdôrazňuje každodenný boj s hriechom. O dobrých skutkoch (aforizmus XXIV.) hovorí: „Dobré skutky sú ukazovateľom ospravedlňujúcej viery a ovocím obnovenia“, a to buď vnútorné alebo vonkajšie. Nie sú zo zásluh, ale z Božej záľuby ako vopred ustanovené podľa normy zákona. Možno že sú „nedokonalé a poškrvnené mnohým spôsobom, ale páčia sa Bohu pre Krista“ ako pri poslušných synoch. „Chýbanie dobrých skutkov je najistejším ukazovateľom toho, že milosť znovuzrodenia, ba sama viera, pominula“.⁴⁸¹ V aforizme O zákone a evanjeliu (XXV.), píše, že zákon „je doktrínou, ktorú Boh ustanovil po páde človeka, a ktorá stavia záväzky a oznamuje večné zatratenie pre tých, čo zákon neposlúchajú“, no potom však nastalo „zmierenie skrze Krista a preto sa Zákon nazýva aj vychovávateľom ku Kristovi“.⁴⁸² Evanjelium je však „slovo milosti, ktoré nám predstavuje Krista

⁴⁷⁷ BEL, M. Op.cit., s. 36: Fructus Iustificationis omnes, Unio cum Christo mystica, in se complectitur; estque arctissima, vera ac realis, haud vero essentialis, divinae pariter ac humanae Christi naturae, cum iustificato coniuncto, qua Christus, unus cum fidei sit Spiritus, cum inhabitat, divinae indolis participem reddit, in ipso & per ipsum ita operatur, ut quae agit, aut partitur fidelis, ea sibi Christus appropriet.

⁴⁷⁸ BEL, M. Op.cit., s. 38: manente nihilominus peccati originalis apud eos radice, Renovatione, seu Sanctificatione, prout haec Iustificationem sequitur, perquam certe indigent, ne habitans in iis peccatum recrudescat, & dominium.

⁴⁷⁹ BEL, M. Op.cit., s. 38: Ithaec Renovatio, ... quam poenitentia quotidiana... Medium eius est Euangelium & Sacramenta, horumque Iustitiam Fides, per caritatem efficax, his lex cum cruce, ad producendam mortis & resurrectionis Christi viribus dignam abnegationem, famulatur.... NE IUSTIFICATIONE cum SANCTIFICATIONE confundatur.

⁴⁸⁰ BEL, M. Op.cit., s. 39: Bene ... convenienter, & sunt connexa inseparabiliter, Fides, & bona opera: SOLA FIDES est, qua apprehendit benedictionem, sine operibus: & tamen NVNQVAM EST SOLA.

⁴⁸¹ BEL, M. Op.cit., s. 40: Fidei iustificantis indicia, & Renovationis fructus, sunt Bona Opera, siue interna, sive externa, non meriti, sed beneplaciti divini, atque aedificationis proximi ergo, per gratiam regenerationis, iuxta legis normam, praestita. Quae licet imperfecta sint, ac multis modis contaminata, placent tamen Deo, tamquam in filiis obedientiae, propter Christum. Absentia Bonorum Operum, gratiam regenerationis, & ipsam adeo fidem exolevisse, certissimo est indicio.

⁴⁸² BEL, M. Op.cit., s. 42: Lex doctrina sit a Deo post lapsum denuo patefacta,... cum obligatione docens ac praecipiens, ... exigens simul obedientiam consummatissimam; qua non praestita, damnationem annunciat aeternam... Reconciliato per Christum, unde etiam Lex, paedagogus ad Christum dicitur.

ako jediného prostredníka medzi Bohom a človekom, ktorý dokonale za nás zadosť učinil, a tak nás s Bohom zmieril“, Kristus nás tiež tak „oživuje, že sa stávame schopnými každého dobrého diela“. ⁴⁸³ Belovi aj tu ide nielen o učenie, ale aj prax, keď hovorí hovorí, že Zákon a evanjelium “sa spájajú ľahko v mysli, ale v praxi je to zo všetkého najťažšie”. ⁴⁸⁴

Ekleziológia (XXVI.-XXVII.). - Z aforizmov o ekleziológii vyplýva, že sa Bel drží pravoverného luteránskeho učenia, čo dokazujú aj jeho dlhé citáty zo Symbolických kníh. Tak ako v Starej zmluve (SZ) boli dva posvätné úkony (obriezka a pascha), tak v Novej zmluve (NZ) sú dve sviatosti: krst a Večera Pánova (aforizmus XXVI.). Krst je sviatosť iniciačná, v ktorej ľudia sú očisťovaní vodou (či už pokropením alebo ponorením), a tak sú Duchom obklopení, znovuzrodení a prijatí za Božích synov. Večera Pánova je sviatosť konfirmačná, pomocou ktorej “v, s a pod” chlebom a vínom sa rozdeľuje “pravé a podstatné telo a pravá a podstatná krv Ježiša Krista” spôsobom nadprirodzeným, ale pravdivým, na požívanie telesnými ústami na pripomenutie si milosti zmluvy a na odpustenie hriechov. ⁴⁸⁵ O samotnej cirkvi (aforizmus XXVII.) hovorí, že “týmito prostriedkami si Boh zhromažďuje cirkev, ktorá ako viditeľná je zhromaždenie ľudí, vyvolané z profánneho sveta” a “reprezentované koncilmi riadne ustanovenými”. ⁴⁸⁶ Ako neviditeľná je to telo Kristovo, ktoré prijíma duchovný život zo svojej Hlavy, Krista. Toto zhromaždenie je jedno, sväté a všeobecné. Je možno s chybami, ale zostáva neotrasené až do skonania sveta a konečného triumfu, hoci sa mu protiví ríša Antikrista viditeľná a neviditeľná. ⁴⁸⁷ O pokrytcoch a hriešnikoch v cirkvi Bel cituje z Apológie Augsburského vyznania: “Pripúšťame, že sa v tomto živote pokrytci aj hriešnici zamiešali do

---

⁴⁸³ BEL, M. Op.cit., s. 42. Euangelium autem verbum gratiae, quod Christum, tamquam unicum inter Deum & homines Mediatorem, qui legi perfectissime pro nobis satisfecerit, & nos Deo reconciliaverit..., nec non ita vivificet, ut idonei ad omne opus bonum reddamur.

⁴⁸⁴ BEL, M. Op.cit., s. 43: coniunguntur facillime, sed practice ea coniungere, est omnium difficillimum.

⁴⁸⁵ BEL, M. Op.cit., s. 44: Addidit DEUS verbo revelaro & Sacramenta, ceu sigilla gratiae, quorum ut in V. T. duo erant Circumcisio & Pascha, ita ad horum in N. Test. ex institutione Christi, analogiam, duo itidem, Baptismum videlicet, qui Sacramentum initiationis, & Coenam Domini, quae Sacramentum confirmationis, dicitur, numeramus. Baptismus est actio a Christo in N. Test. instituta, qua homines ... aqua (sive id adspersione, sine immersione fiat) ... ut Spiritu fidei, ... regenerentur, atque in filios Dei adoptentur. Coena Domini est actio a Christo instituta, qua per Ministerium Ecclesiasticum, in, cum, & sub benedicto pane & vino, verum & essentielle corpus, & verus ac essentialis sanguis Iesu Christi, modo quidem hyperphysico, vere tamen, ad manducandum & bibendum ore corporis, porriguntur vescentibus & distribuuntur, in gratissimam mortis eius commemorationem, gratiae foederalis ac remissionis peccatorum...

⁴⁸⁶ BEL, M. Op.cit., s. 46: Hisce mediis colligit sibi Deus Ecclesiam, quae visibilis, coetus est hominum ... e mundo profano, vocatus... , Hunc Concilia, ad normam Verbi Divini iuste instituta repraesentant.

⁴⁸⁷ BEL, M. Op.cit., s. 46: Eadem Ecclesia, prout invisibilis spectatur, est Corpus Christi mysticum, e mundo hypocritico, per veram fidem ad communionem Filii selectum, adeoque turbæ promiscuae incognitum, ex Capite suo Christo, vitam accipiens & dona spiritualia. Idem hic coetus, diverse ita spectatus, vnus, sanctus, catholicus est, ac licet deficiibilis, manebit tamen, sed durante militia, inconcussus, ad consummationem vsque saeculi, adserendus tandem triumpho aeternum duraturo, illa sui parte, quae Christum digne & finaliter amplexa fuerit. opponitur eidem regnum Antichristi visibile & inuisibile.

cirkvi. Že sú údmi cirkvi podľa vonkajších znamení cirkevi, totižto podľa slova, vyznania a sviatostí, najmä ak nie sú z cirkvi vyobcovaní... Preto tí, v ktorých nepôsobí Kristus, nie sú údmi Kristovými... Ale cirkev je nielen spoločenstvom zvonajších vecí a obradov, ako iné svetské spoločenstvá, ale je v svojej podstate spoločenstvom viery a Ducha Svätého v srdciach”.⁴⁸⁸ Zhromaždenie bojujúcej cirkvi pozostáva t troch hierarchických stavov (aforizmus XXVIII.), ustanovené Bohom:⁴⁸⁹ 1. Stav cirkevný, určený pre slovo a sviatosti, pre moc kľúčov na odpúšťanie a zadržiavanie hriechov a cirkevnú disciplínu;⁴⁹⁰ 2. stav politický, ktorý ako obdarovaný civilnou mocou stará sa o cirkev a štát a dodržiavanie zákonov;⁴⁹¹ 3. stav hospodársky, v ktorom muž a žena sú spojení v jedno telo na rozmnoženie ľudského pokolenia a vzájomnú pomoc.⁴⁹²

Eschatológia (XXIX.). – V časoch M. Bela o tejto téme hovorilo ako „o najnovších veciach“ (De Novissimis). „Spása cirkvi už začala v tomto živote, ale až posledné veci privedú jej koniec. V ňom smrť, spoločná všetkým, je prechodom veriacich k spáse a neveriacich k ich večnému odsúdeniu. Obe skupiny dostanú svoje telá vo vzkriesení, keď príde znova Kristus súdiť živých i mŕtvych.“⁴⁹³ Vtedy všetky výtvyry sveta budú ohňom spálené a odsúdení uvrhnutí do podsvetných trestov, vyvolení v oslávenom tele stanú sa podobnými Bohu a budú prežívať nevy povedateľnú slávu.⁴⁹⁴

---

⁴⁸⁸ BEL, M. Op.cit., s. 46: Concedimus, quod hypocrite & mali in hac vita admixti sint Ecclesiae, secundum externam societatem signorum Ecclesiae, hoc est, Verbi professionis & sacramentorum, praesertim si non sint excommunicat... sed vero illi, in quibus NIHIL AGIT CHRISTUS, non sunt MEMBRA CHRISTI, igitur neque Ecclesiae... Certe enim Ecclesia, non est tantum societas externarum rerum ac rituum, sicut alie politiae; sed principaliter est SOCIETAS FIDEI ET SPIRITUS S. IN CORDIBUS. Preklad podľa *Symbolické knihy*, (prel. Oto Vízner), Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 1992 s.98-99.

⁴⁸⁹ BEL, M. Op.cit., s. 47: Militantem hunc Ecclesiae coetum, tres explent status Hierarchici, a Deo instituti.

⁴⁹⁰ BEL, M. Op.cit., s. 47: STATUS ECCLESIASTICVS, ad verbum & Sacramenta, clavium item, circa solvenda & liganda peccata, potestatem, nec minus disciplinam...

⁴⁹¹ BEL, M. Op.cit., s. 47: POLITICUS, qui ciuili donatus potestate, ita curam gerit ecclesiae & reipublicae, vt secundum leges praescriptas.

⁴⁹² BEL, M. Op.cit., s. 48: OECONOMICUS, in quo Vir & Femina, accedente utriusque consensu debito, cum ordine divinitus instituto haud pugnante, ad humanum genus propagandum, auxilium mutuo ferendum... in unam carnem iuncti sunt...

⁴⁹³ BEL, M. Op.cit., s. 49: Saluti Ecclesiae, in hac vita vere inchoatae, consummationem addiucient novissima. Mors quidem, corporis & animae dissolutio, ex peccati labe, communis omnibus, transitus est fidelibus ad salutem, infidelibus ad condemnationem aeternam. Recipient utriusque corpora sua in Resurrectione, dum Christus, ad iudicandum vivos & mortios.

⁴⁹⁴ BEL, M. Op.cit., s. 49: Tum creaturae mundi omnes, ... igne conflagrabit, damnati autem ad ignis infernalis poenas detrudentur, ... electi, corporibus glorificatis Deo conformes redditi, aeternae ac ineffabili gloriae adserentur.

V závere (Conclusio) má Bel peknú modlitbu: „Ale teraz, Ježišu Kriste, čo Ti za to všetko my biedni, mizerní dáme? Ved' Tvoje je všetko a nič od nás nežiadaš, len aby sme boli spasení: a aj to nám Ty sám dávaš“.⁴⁹⁵

Dizertácia je Belovo najvýznamnejšie teologické dielo a vlastne jediné. V ďalšom sa jeho literárna teologická práca obmedzila hlavne na prekladateľskú a edičnú činnosť.

Bel nebol v Halle osamotený. Bolo tu niekoľko študentov z nášho územia, s viacerými nadviazal priateľstvo a neskôr aj spoluprácu. Rok pred jeho príchodom sa tu zapísal Samuel Kephallides (18. apríl 1703) a Izák Andritius (18. jún 1703). V tom istom roku, no skôr sa zapísal Johann Andreas Rabacher (27. január 1704). O rok neskôr prišiel Samuel Pellionis (20. apríl 1705), s ktorým úzko spolupracoval. Určite sa v Halle stretol aj Eliášom Mohlom (17. máj 1706) a Jurajom Štrbom z Krupiny (17. máj 1706), ktorý zomrel po bolestivej chorobe v Halle 5. marca 1708. Bela jeho smrť hlboko ranila a svoju bolesť vyjadril v básni *Querula vox* v štyroch jazykoch.⁴⁹⁶ Bel sa po štúdiu ihneď nevrátil domov, na niekoľko mesiacov ochorel a keďže práve kvôli zdraviu mal opustiť Halle, Breithaupt mu od novembra 1707 zabezpečil miesto rektora Kloster Bergene.

4.2.1.3 Pôsobenie v Banskej Bystrici

V apríli 1708 prišlo pre Bela pozvanie do Banskej Bystrice za konrektora, ktoré prijal a po návrate písomne odpovedal na pozývací list. V ňom hovorí o význame škôl pre cirkev a spoločnosť, lebo sú „jednak štepnicami, jednak záštitami, z ktorých ak sú dobre a zbožne vedené, priam ako šípy z plnej tuľajky vychádzajú užitoční muži“.⁴⁹⁷ Bel tu predostiera svoje predstavy o svojom pôsobení. Predovšetkým žiada, aby sa odstránili ťažkosti, s ktorými učitelia zápasia. Očakáva svornosť učiteľského zboru a želá so, aby „medzi učiteľmi nevznikali hádky,... skryté nepriateľstva, nenávisť, pohrdania, intrigy,... čo všetko nivočí školskú sústavu“.⁴⁹⁸ Pre seba žiada, aby „vážnosť, ktorú konrektor má, ani nepotláčal nadriadený, ani nezľahčovali podriadení“ a takisto si árenduje „oprávnenú voľnosť podľa svojho spasiteľného vedomia určovať mládeži učivo“ a prosí vrchnosť, aby mu „poskytli pomoc, keď budem zavádzať

---

⁴⁹⁵ BEL, M. Op.cit., s. 50: Sed euge, o IESV CHRISTE! quid TIBI pro his omnibus nos miseri & egen retribuemus? Tua enim sunt omnia, & nihil a nobis petis, nisi ut saluemur: at hoc ipsum etiam TU das.

⁴⁹⁶ Znenie v bibličtine vid'. Mišianik, J. *Antológia staršej slovenskej literatúry*. Bratislava : SAV, 1964, s. 722. Mišianik tu uvádza ešte dve epitalamia M Bela: K sobášu G. U. Heinricha z roku 1706 (s. 721) a Herrmann-Leidenfrostské svadobné veselí z roku 1726 (s.724-736).

⁴⁹⁷ PAVELEK, J. *Listy Mateja Bela*, s. 46. (List Evanjelickej cirkvi v Banskej Bystrici, 17.7.1708.) Rétorika pripomína Píseň pobožného študenta.

⁴⁹⁸ PAVELEK, J. Op.cit., s. 47.

poriadok do školskej disciplíny“.⁴⁹⁹ Otázka platu ho „netrápi“, no splneným týchto požiadaviek podmieňuje svoje účinkovanie: „všetky tieto veci treba rozhodnúť skôr, než budem uvedený do úradu“.⁵⁰⁰

Jeho podmienky boli prijaté a za šesť rokov vykonal mnoho plodnej práce. Krátko po tom, čo sa stal prorektorom, ho vymenovali aj za pomocného kňaza a po smrti Jána Figulihho za riadneho farára pri kostole sv. Alžbety, lebo banskobystriický evanjelický zbor mával troch farárov, po jednom pre nemeckú a slovenskú národnosť a ešte jedného pomocného pre obe národnosti.⁵⁰¹ M. Bela za kňaza vysvätil superintendent Štefan Pilárik a v novembri 1708 bol uvedený do funkcie. Ponechal si aj konrektorskú pozíciu, čo bolo prezieravé, lebo o rok - v novembri 1709 - evanjelici stratili kostoly v meste, ktoré nadobudli počas Rákociho povstania a tak M. Bel prišiel o túto pozíciu. Ešte v januári 1709 po obsadení Banskej Bystrice cisárskym vojskom bol na základe falošného udania zatknutý a hrozila mu poprava; zachránil ho len príhovor vplyvných ľudí a dôrazy o jeho nevine.⁵⁰² Napriek všetkým týmto pohybom, si M. Bel našiel čas na literárnu a vydavateľskú činnosť. V nedeľu Rogate 1709 datuje svoj predhovor k vydaniu Nového zákona,⁵⁰³ čo bol významný a užitočný vydavateľský počin, nakoľko posledným vydaním Biblie, ktorá sa používala v evanjelickej cirkvi bola Kralická biblia z roku 1613, takže Slovo Božie „nielen medzi pospolitým ľudom, ale aj medzi samými kňazmi sa pre nedostatok exemplárov veľmi skúpo nachádza“. Bel opatril toto vydanie vlastným krátkym, no zásadným predhovorom „Pobožný a láskavý čitateľ!“, v ktorom po chválach na múdrosť Božieho slova konštatuje, že „v týchto posledných časoch drahé slovo Božie prišlo do veľkého zľahčenia“ a to aj u tých, ktorí „sa po Kristovi kresťanmi menujú“.⁵⁰⁴ Síce mnohí „zo všetečnosti skúmajú Písma, lebo si myslia, že v nich majú večný život, a tie vydávajú svedectvo o Kristovi, ale (v pravom pokání a viere) nechcú prísť ku Kristovi“.⁵⁰⁵ A tak dáva inštrukcie v 6 bodoch ako správne čítať Božie slovo. Prvé tri body apelujú na postoj k slovu Božiemu: 1. Najprv má čitateľ

---

⁴⁹⁹ PAVELEK, J. Op.cit., s. 47.

⁵⁰⁰ PAVELEK, J. Op.cit., s. 47.

⁵⁰¹ OBERUČ, J. Op.cit., s. 36.

⁵⁰² OBERUČ, J. Op.cit. s. 38. Tablic, B. Op.cit., s. 85-86. Vyvýjalová, M. Op.cit., (s. 19) sa domnieva, že tým záchrancom mohol byť lekár Moller. Podľa Tibenského, *Veľká ozdoba Uhorska*, s. 54, deň svojho oslobodenia (12.január 1709) vraj M. Bel vždy oslavoval ako svoje druhé narodeniny.

⁵⁰³ Plný názov: PJSMA SWATÉHO Nowý Zákon Pána a Spasytele nasseho Gežisse Krysta, Podlé rozličně wydaných Exemplárůw W Českem Gazyku S welikau Bedliwosti přehlídnutý A nyní w nowě wydaný. Halle : Sstepán Vrbán, 1709. [10], 24, 762 s. Potom vyšlo ešte niekoľkokrát a vždy s Belovým predhovorom: Brik (Brieg) 1744, Halle 1764, Prešporok 1775, Halle 1782, prešporok 1787. Pozri: BELÁK Blažej a kol. *Matej Bel 1684-1749. Výberová personálna bibliografía k 300. výročiu narodenia Mateja Bela*. Martin : Matica slovenská, 1984. s. 45-46.

⁵⁰⁴ BEL, M. *Predmluva*. nepag. s. 2.

⁵⁰⁵ BEL, M. *Predmluva*. nepag. s. 2.

„neomylnne uznať Písmo sväté za slovo Božie“.⁵⁰⁶ 2. Čitateľ musí kajúcne uznať „svoju slepotu v duchovných veciach“.⁵⁰⁷ 3. A takto pripravený má „pravou kajúcnosťou srdca túžobne prosiť Otca svetiel a slávy, ti dal 'Ducha múdrosti a zjavenia v poznávaní Jeho'“.⁵⁰⁸ 4. Čítať Písmo sa nemá „zo všetečnosti alebo k daromnému tráveniu chvíle, ako svetskí ľudia obyčajne čítajú iné knihy, ale s pravou vrúcnosťou srdca a jednoduchosťou mysle usilovne hľadať zmysel Ducha Božieho“.⁵⁰⁹ 6. A tak prichádza uistenie, že ak „v takomto čítaní a rozjímaní budeš stále zotrávať“, tak takto do srdca vsiate slovo prinesie úžitok a spasí dušu.⁵¹⁰ Na záver nasleduje misijná výzva: Na tento spôsob užívajúc spasiteľne tento Nový zákon k vzdelaniu tvojej duše, usiluj sa aj iných priviesť k tejto známosti pravdy“.⁵¹¹ Predhovor je nepochybne písaný v pietistickom duchu a je návodom k pietistickej zbožnosti, pozostávajúcej z modlitebnej prípravy, čítania Božieho slova s rozjímaním a misijným imperatívom.

V januári 1710 sa oženil so Zuzanou Hermanovou, dcérou banskobystrického lekárnik.⁵¹² Onedlho, po smrti Jána Pilárika, bol 12. marca 1710 zvolený za rektora a mohol naplno uplatniť svoje pedagogické názory: Zlepšil disciplínu, prerobil študijný plán, zaviedol štúdium teológie, filológie, histórie a geografie do vyšších tried, väčší význam pripisoval rečníckym cvičeniam a cvičeniam sporu“.⁵¹³ Progres nastal najmä vo vyučovaní jazykov, keď zaviedol v nižších ročníkoch výučbu tzv. krajinských jazykov (bibličtina, nemčina, maďarčina), kládol dôraz na latinčinu; vo vyšších ročníkoch bolo možné študovať aj orientálne jazyky (hebrejčina, chaldejčina a sýrština) a ako prvý v Uhorsku zaviedol vyučovanie francúzštiny.⁵¹⁴ Možno zhrnúť, že pedagogický význam Belovho pôsobenia v Banskej Bystrici je „jeho boj proti pamäťovému vyučovaniu, dôraz na pedagogický realizmus, paralelizmus slov a vecí, spájanie teoretického výkladu gramatiky s cvičeniami, vo filológii výklad textov s aktualizáciou a komparáciou antických starožitností s dobovými pomermi, dôraz na východisko v materinskom jazyku, precizovanie metodiky vyučovania zemepisu a dôraz na estetickú zložku

---

⁵⁰⁶ BEL, M. *Predmluva*. nepag. s. 3.

⁵⁰⁷ BEL, M. *Predmluva*. nepag. s. 4.

⁵⁰⁸ BEL, M. *Op.cit.*, nepag. s. 4.

⁵⁰⁹ BEL, M. *Op.cit.*, nepag. s. 5.

⁵¹⁰ BEL, M. *Op.cit.*, nepag. s. 5.

⁵¹¹ BEL, M. *Op.cit.*, nepag. s. 5.

⁵¹² O rodinnom živote M. Bela pozri: MINÁRIK, J. *Curriculum vitae Mateja Bela*. In: Tibenský (ed.). *Matej Bel – doba, život, dielo*. s. 26-27.

⁵¹³ OBERUČ, J. *Matej Bel*. s. 39.

⁵¹⁴ Pozri HANESOVÁ, D. – HANES, P. *Matej Bel – pedagóg*. In: Kolektív: *Odkaz Mateja Bela generáciám XXI. storočia*, Banská Bystrica : Trian, s. 19-20.

výchovy pri nacvičovaní reči a básní“.⁵¹⁵ Úspešnosť práce M. Bela možno vidieť aj v ďalších ukazovateľoch a to štatistický nárast študentov a uznanie jeho kvalít aj z tábora nepriateľov – od Samuela Hruškoviča.⁵¹⁶

Popri vyučovaní sa Bel v tomto období venoval aj prekladu. Pre potreby maďarských študentov v období od januára do októbra 1711 preložil Freylinghausovo *Compendium oder kurzer Begriff der ganzen christliche Lehre* (1705). Túto príručku používali aj v Halle a Bel ju preložil pre gymnaziálne triedy. No vydať sa mu ju podarilo až v druhej polovici roka 1713 v Halle pod názvom *Compendium avagy Rovid Summaja az egész Keresztény Tudományak XXXIV. articulusaiban foglaltatott* a „v zrejme s masívnou finančnou i organizačnou podporou tamojších priateľov“.⁵¹⁷ Už z nadpisu vyplýva, že sa jedná o dielo z dogmatiky, ktorá je zhrnutá v 34 článkoch a že Bel dielo obohatil krátkymi návodmi na usporiadaný kresťanský život. V krátkom úvode píše Bel o tom, že takéto dielo bolo pre cirkev potrebné a nabáda čitateľa: „Predovšetkým buď v tom, že milostivo, ticho a s dobrým srdcom čítaj, skúmaj a premýšľaj o všetkom z Písma a z Božích vied, o ktorých sa pojednáva v tejto Summe“.⁵¹⁸ Samotné *Compendium* je vlastne katechizmus, teda využíva erotematickú metódu. Skladá sa z dvoch nerovnakých častí, keď sa prvá venuje jednotlivým osobám Trojice.⁵¹⁹ Druhá, väčšia časť, rieši otázky antropológie, soteriológie, ekleziológie, eschatológie, ale aj etiky spolunažívania.⁵²⁰ Každý článok končí poučením a potešením, ktoré z neho vyplývajú.

---

⁵¹⁵ MIKLEŠ, Jozef. *Pedagogické pôsobenie Mateja Bela v Banskej Bystrici v rokoch 1708-1714*. In: KREJČOVÁ Margita (ed.). *Pedagóg Matej Bel (1684-1749)*, Zborník referátov vedeckej konferencie konanej v Bratislave v dňoch 29. a 30. mája 1984, Bratislava : MŠaP na Slovensku, 1985. s. 151.

⁵¹⁶ MIKLEŠ, J. Op. cit. s.151: „...od 12. marca do 18. apríla 1714 na 125 žiakov“. HRUŠKOVIC, S. *Vlastný životopis*. s. 76: „Naučil som od neho mnoho, čo som ani predtým ani potom nemohol inde počuť“.

⁵¹⁷ KOLLÁROVÁ, Ivona. *Matej Bel - vydavateľ náboženskej literatúry*. In: *Historický časopis*, 51, 2003, č. 2, s. 269.

⁵¹⁸ *Compendium*, nepag. s.2: *Mindeneknek elötte azon légy, hogy kegyes, tsendes és jó szízzvel olvassd, visgallyad és vegyed elmélkedésre mind azon Sz. Írásbeli és Isteni Tudományokat, melynek ezen Summában foglaltatnak.*

⁵¹⁹ Nadpisy jednotlivých článkov 1. časti: I. O Bohu – jeho podstate, pôvode a osobe (s. 1-10), II. O stvorení (s. 10-13), III. O anjeloch (s. 13-17), IV. O Božom udržiavaní a naprávaní (s. 17-21), V. O milostivom vyvolení (s. 21-24), VI O Kristovi našom Pánovi, Synovi Božom a človeka (s. 24-41), VII. O Sv. Duchu (s. 41-45)

⁵²⁰ 2. časť: I. O obraze Božom (s. 45-48), II. O človeku a hriechu (s. 48-54), III. Oslobodnej vôli človeka (s. 54-58), IV. O Božom milostivom povolaní (s. 58-61), V. O Božom milostivom osvietení (s. 62-65), VI. O znovuzrození (s. 65-68), VII. O napravení (s. 69-72), VIII. O duchovnom spolení s Bohom (s. 73-76), IX. O obnovení alebo posvätení (s. 76-81), X. O Svätom Písme (s. 81-85), XI. O zákone a evanjeliu (s. 85-89), XII. O kľúčoch nebeského kráľovstva (s. 89-93), XIII. O kresťanských sviatostiach (s. 93-97), XIV. O Večeri Pánovej (s. 97-101), XV. O pokání a obrátení (s. 101-108), XVI. O viere (s. 108-112), XVII. O dobrých skutkoch (s. 112-115), XVIII. O kríži (s. 115-119), XIX. O modlitbe (s. 119-123), XX. O kresťanskej cirkvi (s. 123 -128), XXI. O sluižbe cirkvi (s. 128-132), XXII. O svetských vrchnostiach (s. 132-135) XXIII. O domácom poriadku (s. 135-141), XXIV. O smrti (s. 141-144), XXV. O vzkriesení zmŕtvych (s. 145-147), XXVI. O budúcom živote a konci sveta (s. 148-150) XXVII. O večnom živote (s. 150-154).

Dielo má aj dva prídavky; prvým je *Poriadok spásy v otázkach a odpovediach pre prostých a neučených* (s. 154-161) a obsahuje 21 simplistických otázok a odpovedí; druhý sa nazýva *Prosté a krátke navedenie podľa Písma ku kresťanskému životu* (s. 164-179) a pozostáva zo 75 bodov, ktoré sú výzvou k obráteniu a sebaskúmaniu, napr. „I. Dovoľ, aby si sa skutočne obrátil skrze Sv. Ducha ku Bohu...“ alebo „II. Nauč sa svoje hriechy vskutku spoznať, ľutovať a ako samého diabla ich nenávidieť“.⁵²¹ Kniha má peknú tlač, dobre sa číta, bola „zavedená do maďarských škôl a počas pobožnosti ju používali ako užitočnú príručku dogmatiky“.⁵²²

V Banskej Bystrici sa M. Bel zapodieval myšlienkou výskumu dejín maďarského jazyka a literatúry a na 8 stranách rozposlal výzvu⁵²³ vedcom, aby sa k nemu pripojili, ale odozvy sa nedočkal. No už tu Bel odhalil svoje vedecké ambície, ktoré naplno rozvinul v Bratislave, kde ho v začiatkom marca 1714 pozval jeho kolega z Halle, teraz už bratislavský farár Johann Andreas Rabacher. Bel si vyžiadal istý čas na rozmyslenie, no napokon odpovedal kladne a v apríli 1714 opustil Banskú Bystricu.

4.2.2 Samuel Hruškovic (1694-1748)

Po odchode M. Bela z Banskej Bystrice, naraz v tomto zbore nebol ani jeden pietistický duchovný. Farári Eliáš Institoris-Mošovský a Samuel Michalides nemali povest' pietistov, ale ani antipietistov. Po ich odchode v roku 1732 prišiel do zboru Samuel Hruškovic, bojovník proti pietizmu. Narodil v Krupine v remeselníckej rodine, otec Imrich bol debnár, matka Rebeka Zimániová pochádzala z farárskej rodiny, „zbehlá v Písme a veľmi starostlivá gazdiná“.⁵²⁴ Od útleho detstva vyrastal na turolúckej fare u starých rodičov Zimániových, ktorí nemali syna a tak sa radi postarali o prvého vnuka.⁵²⁵ Na Turej Lúke dostal Hruškovic aj prvé základy vzdelania. Od roku 1702 však už pokračuje na škole v Krupine a po jej úpadku v roku 1705 odchádza na krátko do Banskej Bystrice. V čase rákociovského povstania bol doma v Krupine,

---

⁵²¹ *Compendium* s. 164-1655

⁵²² OBERUČ, J. Op.cit., s. 43.

⁵²³ Q. D. B. V. *Historiae linguae Hungaricae Libros duos Genesin Et Exodum Edere Parat, Utque Eruditi patriae Viri, Et Qui Id Ad Se Pertinere Existimabunt, Symbola Sua Confere Velint, Obnixae Rogat Matthias Belius, V. D. M. Et Neosolii In Montanis Hung. Rector.* Pozri BELÁK Blažej a kol. *Matej Bel 1684-1749. Výberová personálna bibliografia k 300. výročiu narodenia Mateja Bela.* Martin : Matica slovenská, 1984. s. 34.

⁵²⁴ HRUŠKOVIC, S. *Vlastný životopis*, s. 20. O Hruškovicovi pozri aj WURZBACH, Constant von. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen.* Theil 9, Wien : k.k. Hof- und Staatsdruckerei, 1863. s. 363-364. KLEIN, J. S. *Nachrichten II.* s. 243-252. FABO, A. *Monumenta I.*, s. 151-155.

⁵²⁵ HRUŠKOVIC, S. Op.cit., s. 24.

otec ho zaučal debnárskemu remeslu, no Hruškovíc túžil po duševnej práci a štúdiu a tak v roku 1709 tajne odišiel do Jelšavy, kde sa ho ujal Andrej Fábry a učil ho rétoriku a logiku.⁵²⁶ no ešte v tomto roku sa rozhodol ísť do Rožňavy, kde vtedy vyučoval známy učiteľ Mišovič. Keďže v Rožňave bolo potrebné ovládať maďarčinu, pred príchodom sa na dva mesiace zastavil v Gemeri, kde sa naučil základom jazyka a odtiaľ v roku 1710 prišiel do Rožňavy, kde sa pocvičil v rétorike a poetike, keďže sa však štúdiá „teologické a filozodické na škole zanedbávali“ a „mravy boli príliš voľné“, chcel ísť do Prešova, no cesta bola nebezpečná a tak sa vrátil domov do Krupiny.⁵²⁷ Ešte v tom istom roku sa vypravil do Banskej Štiavnice, kde úspešne pôsobil Samuel Zelenka a ujal sa Hruškoviča: Zabezpečil mu príjem, otvoril svoju knižnicu a vzdelával hlavne „v teológii antifanatickej“.⁵²⁸ Zrejme toto je obdobie, ktoré ovplyvnilo S. Hruškoviča na celý život v jeho protipietistickom postoji. Okrem literatúry naňho určite pôsobil aj samotný rektor Samuel Zelenka, ktorý podobne ako jeho otec Ján, bol proti pietizmu. Ján Zelenka (1644-1710) sa ako zvolenský farár zúčastnil Ružomerskej synody, kde sa zasadil za „symbolické knihy a oduševnil sa za vernosť viery Krmanovej proti pietistom“, z čoho mal zrejme po príchode domov isté ťažkosti, takže chcel odstúpiť, no „mnohými prosbami bratov naklonený zostal i naďalej v úrade“, až kým ho generál Heister v roku 1709 nezosadil z úradu; potom sa usadil v Banskej Bystrici, kde onedlho zomrel.⁵²⁹ O živote Samuela Zelenku⁵³⁰ sa zachovalo len málo informácií. Po domácich štúdiách v roku 1705 nastúpil na wittenbergskú akadémiu, kde študoval teológiu a filozofiu.⁵³¹ Túto ukončil protipietistickou dizertáciou *Schwengfedismum in pietismo renatum*, ktorú obhájil 8. októbra 1708 za predsedníctva Ernesta Loeschera. Práca vyšla aj tlačou. V nej autor charakterizuje falošné učenie Caspara Schweckfelda (1490-1561), ktorého paralely nachádza aj v pietizme. Po návrate do vlasti krátko učil na banskoštiavnickej škole,⁵³² kde svojimi názormi ovplyvnil Hruškoviča, ktorý sa tu zdržal len krátko – štyri mesiace, nakoľko ochorel a musel sa vrátiť domov. Bolo to tesne

---

⁵²⁶ HRUŠKOVIC, S. Op.cit., s. 49-50.

⁵²⁷ HRUŠKOVIC, S. Op.cit., s. 56.

⁵²⁸ HRUŠKOVIC, S. Op.cit., s. 63. KLEIN, J.S. *Nachrichten II*, s. 244 spomína ako jeho učiteľa aj M. Dubovského.

⁵²⁹ SLÁVIK, J. Op.cit., s. 809.

⁵³⁰ REZIK, J.–MATHAEIDES, S. Op.cit., s. 345, ZOVÁNYI, J. Op.cit., s. 703.

⁵³¹ Podľa BARTHOLOMAEIDES, L. *Memoria*. s. 201, to bolo 18. júla; taktiež mu pripisuje prívlastok Keroviensis, teda z Cerova. Tu bolo jeho otec farárom v rokoch 1691-1695, takže zrejme to nebude miesto jeho narodenia, lebo to by nastupoval na akadémiu ako 15 ročný, čo je zrejmy nezmysel.

⁵³² O jeho ďalších osudoch vieme práve od Hruškoviča: Spočiatku zastával úrad veľmi usilovne a verne: ale keď ho urodzená pani Rudnaička zvolila najprv za vychovávateľa svojim synom, potom sebe za manžela, počal hneď ochabovať a zanedbávať školu a pohádzať ňou, takže sa onedlho kvôli manželke vzdal onoho úradu a venoval sa slobodnejšiemu a verejnemu životu, usadiac sa na majetku panej. Teraz zbavený od nevlastných synov všetkého majetku, biedne žije v chudobe a všeobecnom opovržení a oplakáva svoj osud. (Vlastný životopis, s. 64-65.)

predtým ako mesto zasiahol mor. Keď sa zotavil pokračoval v štúdiách v Banskej Bystrici, kde išiel s istými predsudkami voči M. Belovi a jeho práci, no časom zistil, že „väčšina z toho nie je pravdivá“ a naučil sa tu veci „veľmi užitočné a prospešné“.⁵³³ U Bela si cenil okrem dejepisu a zemepisu, to že mu „poskytol neobyčajne užitočný úvod do čítania Písma svätého, teoreticky i prakticky učil umeniu kazateľskému... a staral sa, aby viedol mládež vo všetkom k zbožnosti a skromnosti“.⁵³⁴ Avšak viac ako Bel, ho zaujal Pavol Simoides, ktorý „vzdelával v základoch cistejšej a dôkladnejšej teológie thetickej a antithetickej... a viedol k výbornému umeniu dôvodiť i dišputovať o akejkoľvek veci“.⁵³⁵ V roku 1717 ukončuje tu svoje štúdium „verejnou skúškou z filozofie a teológie“ a obhájením dišputy o „Šťastí, cieľu všetkých vied“.⁵³⁶ Po krátkom pobyte v Lučenci, kde si zdokonalil maďarčinu sa vybral do Wittenbergu, kde sa zapísal na univerzitu. Ešte pred samotným štúdiom navštívil Halle, kde skritizoval každého učiteľa a všetko dianie a konštatuje: „V Halle sa nevyučuje nič, čo by sa nebolo možné naučiť vo Wittenbergu, a to ľahšie, čistejšie a pevnejšie“.⁵³⁷ O to viac ospevuje Wittenberg, kde ho najviac zaujal Gottlieb Wernsdorff (1668-1729), ktorý „je prvý v teológii thetickej a antifanatickej, ktorú prednáša veľmi jasne a dôkladne k všeobecnému prospechu a pochvale“.⁵³⁸ Venoval sa predovšetkým teológii a to u Haferunga exegetike, homiletike a morálke, u Schroera dišputačné svičenia z obecnej teológie, no našiel si čas aj na fyziku, medicínu, matematiku, právo a jazyky. Štúdium ukončil po dva a pol roku prácou: *Dissertatio continens Explorationem spiritus Brendeliani* (Wittenberg 1719), ktorá bola zameraná „proti pietizmu Brendelovmu za smer ortodoxný, v čom aj ďalej verne zotrval“.⁵³⁹ Po návrate pôsobil chvíľu ako vychovávateľ v rodine Radvanských a Spielenbergerovcov, až sa stal v roku 1720 farárom v Kostolných Moravciach, kde bol farárom 12 rokov a od roku 1732 až do smrti pôsobil v Banskej Bystrici, najprv v slovenskom zbore (1732-37) a potom až do smrti v nemeckom zbore. V roku 1743 bol zvolený za superintendenta. Bol vyšetrovaný od vrchnosti, lebo mu pri vizitácii vraj boli preukázané väčšie pocty než mu prináležali, ale nakoniec bol zbavený obžaloby. Zomrel v roku 1748.

---

⁵³³ HRUŠKOVIC, S. Op.cit., s. 71.

⁵³⁴ HRUŠKOVIC, S. Op.cit., s. 74.

⁵³⁵ HRUŠKOVIC, S. Op.cit., s. 74.

⁵³⁶ HRUŠKOVIC, S. Op.cit., s. 97-98.

⁵³⁷ HRUŠKOVIC, S. Op.cit., s. 100.

⁵³⁸ HRUŠKOVIC, S. Op.cit., s. 116.

⁵³⁹ ĎUROVIČ, J. *Evanjelická literatúra do Tolerancie*, s. 337.

Pracoval literárne. Okrem menších prác je cenný jeho Vlastný životopis (1720) v latinčine, ktorý ostal v rukopise.⁵⁴⁰ Tlačou vyšiel jeho katechizmus: *Katechismus D. M. L. kterýž slove menší v nově přehlédnutý a krátkými gruntovními otázkami a odpovědmi rozebraný a vyložený k cvičení sprosté mládeže...* v roku 1729. Trvalú hodnotu mala jeho práca na Transciu, ktorý zreformoval pridal vlastné piesne a nadhlo určil jeho podobu. Bol vynikajúcim poetom, vyslúžil si prívlastok „Slavorum in poesi Gellertus“.⁵⁴¹ Mocko v ňom vidí hlavného a úspešného ochrancu lutheránskej ortodoxie.

4.2.3. Pavol Severini (1675-1749)

Bol Hruškovicovým ideovým partnerom. Pochádzal zo zemianskeho rodu z Dolnej Strehovej, kde sa narodil v roku 1675.⁵⁴² Študoval na viacerých školách vo vlasti, do cudziny na štúdiá sa nedostal. Svoju študijnú dráhu začal vo svojom rodisku a pokračoval v Krupine a v druhej polovici deväťdesiatych rokov 17. storočia sa dostal do Banskej Bystrice. Ako jeho učitelia sa spomínajú P. Felicides, J. Pilárik a J. Burius.⁵⁴³ Posledne menovaný o ňom doložil, že sa „učil chválibne“.⁵⁴⁴ Z Banskej Bystrice sa vybral zrejme aj kvôli osvojeniu si maďarčiny do Gyóru, kde študoval pod vedením Michala Cseretiho, absolventa wittenbergskej univerzity.⁵⁴⁵ Vrátil sa späť do Banskej Bystrice, no štúdiá dokončil v Kremnici u slávneho rektora magistra Daniela Parschitia, taktiež absolventa wittenbergskej akadémie.⁵⁴⁶ Po dvoch rokoch vyučovania v Krupine bol v roku 1703 vysvätený za ev. farára, krátko pôsobil v cirkevnom zbore v Baďan a v roku 1704 prišiel do Hájnok. To už bolo v čase Rákociho povstania, keď sa situácia pre evanjelickú cirkev zlepšila. K vzťahu k pietizmu je zaujímavé, že napriek štúdiu pod vedením pietistických učiteľov, resp. v pietistickom prostredí, za ktoré možno Banskú Bystricu, ale aj Győr považovať, sa Pavol Severini vyprofiloval anti-pietisticky už od začiatku svojej

---

⁵⁴⁰ V 20. storočí sa dočkal hneď dvoch prekladov: od Vilikovského (používa sa v tejto práci) a Ozábalovej: HRUŠKOVIC, Samuel. *Život Samuela Hruškovica*. [z latinského rukopisu pripravila na vydanie, preklad J. Vilikovského z r. 1943 upravila, štúdiu a poznámky napísala Ľudmila Ozábalová] Bratislava : Univerzita Komenského, 2006. 175 s.

⁵⁴¹ WURZBACH, Constant von. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen*. Theil 9, Wien : k.k. Hof- und Staatsdruckerei, 1863. s. 364.

⁵⁴² SBS V., s. 212-213; SLÁVIK, J. Op.cit., s. 436-437; SZINNEY, J. Op.cit. XII., s. 939; ZOVÁNYI, J. Op.cit., s. 542

⁵⁴³ Felicides učil v Banskej Bystrici v rokoch 1690-1695, J. Pilárik (1693-1709), J. Burius (1696-1702).

⁵⁴⁴ SLÁVIK, J. Op.cit., s. 436.

⁵⁴⁵ Muselo to byť ešte pred alebo v roku 1700, lebo od tohto roku sa Csereti stal ev. farárom. Pozri Bartholomaeides, s. 193.

⁵⁴⁶ Cwittinger ho charakterizuje nasledovne: „Theologus, philosophus, Philolous et Poeta erat insignis, Musicus insuper instrumentalis suavis, atque Didactus per majorem Hungariae partem incomparabilis.“ Pozri *Specimen*, s. 296.

kňazskej dráhy. Vidno to na téme kázne, ktorú mal v úvode seniorálneho konventu v Radvani roku 1705, kde kázal na text Sk 24,14 v „šiestich čiastkach o pravovernosti luteránskej“.⁵⁴⁷ Na tomto stretnutí sa riešila aj otázka hronseckého zboru a niektorí navrhovali jeho zrušenie, no nakoniec sa dohodlo, že hájnický farár tu má vykonávať bohoslužby každú tretiu nedeľu, čo sa ukázalo ako rozumné, lebo po porážke Rákociho povstania, bol Severini z Hájnik v roku 1710 vyhnaný a prešiel úradovať do artikulárneho zboru v Hronseku, kde pôsobil takmer až do svojej smrti. Zaslúžil sa o rozvoj zboru, pod jeho vedením bol v roku 1725 postavený artikulárny chrám, ktorý slúži svojmu účelu dodnes. Na literárnom poli spolupracoval so S. Hruškovicom na vydaní Tranovského kancionála, do ktorého prispel aj vlastnými piesňami. Inšpirovaný nemeckým vzorom zostavil prvé domáce evanjelické pašie s lamentáciami, čím prekonal dovtedajšiu prax ich divadelného predvádzania, lebo do pašíi vsunul časti určené všetkým účastníkom bohoslužieb.⁵⁴⁸ Jeho najvýznamnejším dielom je protipietistický spis *Collectanea anti-pietistica*, ktorý vyšiel v roku 1741.⁵⁴⁹

4.2.3.1 *Collectanea anti-pietistica*

Dielo je písané formou otázok a odpovedí, ktoré sú pomerne dlhé. Celkovo Severini odpovedá na 23 otázok. Napr. prvá otázka znie: Čo je to za slovo *pietismus* a *pietistae*? Odpovedá: „Tak i rečení pietista, od pobožnosti síce, tak ako to slovo znie, meno svoje majú, ale nie od Bohu milej a ľuďom užitočnej, ktorá má zaľúbenie v terajšom aj budúcom živote 1Tim 4,8, ale od tej pochmúrnej a záležajúcej len v slovách, skrze ktorú sa mnohí približujú k Bohu svojimi ústami a perami ho ctia, ale ich srdce je ďaleko od neho mat 15,8, majúci spúcob pobožnosti, ale moc jej popierajú 2Tim 3,5“.⁵⁵⁰

V tretej otázke sa venuje histórii pietizmu s odkazom na Pavla Stockmanna konštatuje, že „pietisti majú svoj počiatok v Lipsku roku 1689. A že ich mienka sa spočiatku nezdala byť byť vinná. Mali stretnutia *Theologia Studiosorum*, ktoré sa in *Theologia Exegetica et morali*, t.j. v umení teologickom k výkladu a mravom sa vzťahujúcim zaoberali a poslucháčov bez rozdielu mali učených aj z ľudu obecného. Ale keď i preceptori i žiaci, ako aj ľud obecný v domoch postranných osmelil sa učiť a takisto začali nosiť odev od iných odlišný, totiž plášť snedý

---

⁵⁴⁷ SLÁVIK, J. Op.cit., s. 436.

⁵⁴⁸ SBS V, s. 212-213.

⁵⁴⁹ Plný názov: *Collectanea anti-pietistica*, to jest Spolusebrání učení toho v nemž opravdoví luteráni ten domnelým tak řečeným pietistům podle Písem S. a luteránskeho náboženství sněmovních knih odporují... Od jednoho Páně Služebníka, L.P. 1741.

⁵⁵⁰ SEVERINI, P. *Collectanea anti-pietistica*, s. 2-3..

siahajúci až po kolená a mravy a základ učenia entuziastov alebo tých, čo ducha nadšenia začali používať, od premocného kurfirsta saského po porade ctihodného konzistória a služobníkov cirkvi v Lipsku a aj iných múdrych radcov boli z mesta v roku 1690 vyhnaní“.⁵⁵¹ Ešte dodáva, že vo Frankfurte boli takéto stretnutia ešte skôr, pred rokom 1689.⁵⁵²

Na otázku, kto bol prvý pietista odpovedá, „radi by oni apoštolským učením prikryli“, ale bolo im ako z Písma S. tak i od učiteľov v akadémiách a cirkevných služobníkov ukázané, že sa ich učenie asi s Písmom svätým ani s učením cirkvi evanjelickej nezrovnáva“, preto „ukazujú na Jána Arndta“, lenže podľa Severiniho „Arndta za pietistu nemáme“.⁵⁵³ A tak teda „pôvodcom pietizmu je Philipp Jakob Spener, učiteľ Písem svätých, ktorý najprv vo Frankfurte, potom v Dážd'anoch na dvore kurfirsta saského učil. Ktorý, pod zámienkou napomáhania pobožnosti v cirkvi, chcel obdržať prednosť a hneď toto a hneď iné ako v kázani, tak i v Písme novosti začal“.⁵⁵⁴ V šiestej otázke sa venuje definícii: „Pietizmus je nová sekta, ktorá neriadnymi prostriedkami chce napomôcť pobožnosti, ale za touto larvou sa skrýva zmätok všetkých náboženstiev a snaží sa o podvodné kráľovstvo na tejto zemi“.⁵⁵⁵ A pridáva aj charakteristiku D. Schelvigia: „Pietizmus je sekta, pôvodom a napomáhaním od Spenera, z novokrsteneckých, schwenckfeldiánskych, weigeliánskych, rathmanianskych, labbadistických, quackerianskych a iných fanatických hypotéz, pod zámienkou novej reformy a lepších časov, za účelom vzbúrenia a podvrátenia vyznania augsburskej cirkvi a ostatných snemovných spisov obsiahnutých v Knihe svornosti“.⁵⁵⁶

Najobsiahlejšia je 10. otázka („Ukáž mi ale značnejší Hypotheses neb Učení jejich, s nimiž se od nás dělí a loučí?“⁵⁵⁷), v ktorej charakterizuje odlišnosti pietizmu od ortodoxie, nachádza ich celkovo 28. Sú nasledovné:

1. „Slovo Boží v člověku bezbožném za literu mrtvou mají. Bloudné, Poněvadž Slovo Boží samo v sobě, komukoli se předkládá, jest živé, k Žid. 4,12, a má za cíl obráčení hříšného, co by však dovésti nemohlo, bylo-li by v něm mrtvé.“⁵⁵⁸ Akcent na nezávislosť a nadosobnú cenu pôsobenia Ducha sv. a Písma je správny.

---

⁵⁵¹ SEVERINI, P. Op.cit., s.7-8.

⁵⁵² SEVERINI, P. Op.cit., s. 8.

⁵⁵³ SEVERINI, P. Op.cit., s. 9-10, 12.

⁵⁵⁴ SEVERINI, P. Op.cit., s. 13.

⁵⁵⁵ SEVERINI, P. Op.cit., s. 17-18.

⁵⁵⁶ SEVERINI, P. Op.cit., s. 18.

⁵⁵⁷ SEVERINI, P. Op.cit., s. 24.

⁵⁵⁸ SEVERINI, P. Op.cit., s. 24.

2. „Krista jiného zevnitřního, jiného vnitřního pokládají, a že ten Kristus *pro nobis*, neb zevnitřní, bez Krista *in nobis*, neb vnitřního k malému jest užitku“.⁵⁵⁹ Nebezpečnost subjektivizace náboženství a urobiť ho závislým od člověka je v pietizme vysoké.

3. „Nové, zázračné Boha Ducha S. vylíti na všelijaké tělo, a to hojnější, než se apoštolům stalo, vymýšlejí“.⁵⁶⁰ Svoju tézu podopiera biblickými citátmi, no pravdu majú tí, čo zdôrazňujú, že okrem toho zázračného nového vylitia, Svätý Duch je nemenný a pôsobí neustále. Popretie pôsobenia Ducha Svätého, by znamenalo jeho anuláciu.

4. „*Theologiam impii esse falsam*, t.j. že to umění, ktoré bezbožný o Bohu a Božských věcech má, není pravdivé, ale falešné. Bloudné.“⁵⁶¹ Tu Severini správne prízvukuje objektívne pôsobenie slova, i keď by bol kňaz nehodný. Lenže je namieste aj od kňaza požadovať integritu.

5. „*Theologiam hominis impii*“ t.j., že vedomosti bezbožného o Božích veciach nie sú z „milosti, ale z přirození“; bezbožný ich obsahol aj svojou „ostrotipnosťou“ a aj iných len takto vyučoval, kým pobožný to z milosti dosahuje.⁵⁶² Je to silný nábeh k racionalizmu, autor všade zastáva mienku, že „telo a krev tajemství nebeská nám nemohou zjevití“.

6. „Osvícení mysli bezbožných skrze Písmo Svaté nijakž dopustiti nechtějí“.⁵⁶³

7. „Posvěcení před osvěcením vyhledávají, a že osvěcení bez posvěcení býto může, dopustiti nechtějí“.⁵⁶⁴

8. „Milosti Boha Ducha Sv. rozdělení na milost *assistantem et inhabitantem*, t.j. přistojící neb tlučící a v člověku přebývající za fabuli a vymyšlenku .. mají“.⁵⁶⁵ Správny postoj proti jednostrannému subjektivismu viery.

9. „Všetky dary milostné Ducha Sv. spolu a pojednou v znovuzrozených pokladají“.⁵⁶⁶ Tento blud Severini vysvetľuje na príklade Petrovho kázania na letnice, kde poslucháči najprv evanjelium počúvali, po druhé: desili sa a divili (v. 7), po tretie, rozjímali o tom čo počuli (v. 12); po štvrté, vo svojom srdci sú skormútení (v. 37), po piate, činili pokánie (v. 38); po šieste skrze krst obdržali vieru; po siedme, vďačne počúvali svolo evanjelia a potom prijali Ducha svätého

---

⁵⁵⁹ SEVERINI, P. Op.cit., s. 24.

⁵⁶⁰ SEVERINI, P. Op.cit., s. 25.

⁵⁶¹ SEVERINI, P. Op.cit., s. 25-26.

⁵⁶² SEVERINI, P. Op.cit., s. 26-27.

⁵⁶³ SEVERINI, P. Op.cit., s. 28.

⁵⁶⁴ SEVERINI, P. Op.cit., s. 28.

⁵⁶⁵ SEVERINI, P. Op.cit., s. 29-30.

⁵⁶⁶ SEVERINI, P. Op.cit., s. 31.

(v. 38-39.).⁵⁶⁷ „Takýto je poriadok skutkov milosti Ducha svätého pri človeku: predchádza milostné povolanie; za tým nasleduje osvietenie najprv mysle a potom vôle. Potom obrátenie a znovuzrodenie, ktoré slúžia k pokániu, potom ide ospravedlnenie, prijatie za synov, zasnúbenie, obnovenie, s Bohom a Krystom spojenie, posvätenie, ktoré sa konajú na zachovanie a vyvolenie k spaseniu“.⁵⁶⁸ Podobné ordo salutis zastáva aj M. Bel vo svojej dizertácii. Autor správne zastáva stály vzrast k dokonalosti.

10. „Jistý cíl milosti Boží kladou, *terminum salutis pereintorium* jej nazývajúce, jakoby po spáchaní hriechu dva neb trikrát již více člověk takový k Bohu se obrátiti nijak nemohl, ale konečně od milosti Boží vytvořen byl.“⁵⁶⁹ Takýto pohľad zužuje bohatstvo Božej milosti..., znižuje platnosť Kristových zásluh ako Baránka Božieho snímajúce hriechy sveta... atď.⁵⁷⁰ Tu má Severini pravdu. Zrejme motívom pietistov k takejto téze bol záujem, aby veriaci brali vážne svoje spasenie a báli sa hrešiť.

11. „Že znovuzrození od posvěcení se nedělí.“ Prvé je dielo Božie, posvätenie je už aj aktivita človeka v dobrom.⁵⁷¹

12. „Znovuzrození jest nějaké Krista v nás zplození, tak aby takový mohl pověditi: Já jsem Kristus“.⁵⁷² Tento blud, píše Severini, pochádza zo zlého vysvetlenia textu Gal 4,19 a odmieta to slovami: „žeby Krystus podstatne v nás se rodil, neb formovám byl, tím méně, žeby kdo z věrných pověditi mohl: já jsem Kristus, to je fanatické a rúhavé“.⁵⁷³

13. „Znovuzrozený přide k takej dokonalosti,... že už v pravde nehřeší, ale len nedostatočne naplňuje“ Boží príkaz.⁵⁷⁴

14. „Znovuzrozený může na nejvyšší alebo k nejvyššímu na najbližší stupeň obnovenia a posvätenia v tomto živote prísť tak, aby nemal potrebu z modlitby Pána sa modliť: Odpusť nám naše viny.“⁵⁷⁵

15. „Učí, že mezi šetřením neb skroušením podle zákona a mezi vírou má vkročiti nějaké zoufání.“⁵⁷⁶

16. „Dvojaké pokánie vymýšľajú, jedno zo Zákona a druhé z Evanjelia.“⁵⁷⁷

---

⁵⁶⁷ SEVERINI, P. Op.cit., s. 31.

⁵⁶⁸ SEVERINI, P. Op.cit., s. 32.

⁵⁶⁹ SEVERINI, P. Op.cit., s. 32-33.

⁵⁷⁰ SEVERINI, P. Op.cit., s. 33.

⁵⁷¹ SEVERINI, P. Op.cit., s. 35.

⁵⁷² SEVERINI, P. Op.cit., s. 35.

⁵⁷³ SEVERINI, P. Op.cit., s. 36.

⁵⁷⁴ SEVERINI, P. Op.cit., s. 38-39.

⁵⁷⁵ SEVERINI, P. Op.cit., s. 39.

⁵⁷⁶ SEVERINI, P. Op.cit., s. 40.

17. Učia, že „tři jsou podstatní částky člověka, tělo totiž, duše a duch“.⁵⁷⁸ Otázka dichotómie a trichotómie je vecou argumentov.

18. „Život víry vyvozují ne z dosažení Krista, ale *ex operatione divina*, t.j. z působení Božího“,⁵⁷⁹ že už aj toto obživí, skorej, ako sa dosiahnu zásluhy Kristove.

19. „Z víry, kteráž *in notitia, assensu et fiducia*, t.j. v poznání, přivolení a v důvěrování neb doufání záleží, se vysmívají, Hirnglaube, Hirngespest je nazývajíce.“⁵⁸⁰ Výrazy napovedajú, že má na mysli niektoré prúdy v nemeckom pietizme.

20. „Víru ospravedlňující *in actu justificationis*, t.j. v samém díle ospravedlnění za dělající a dobrými skutky plnou neb těhotnou mají“.⁵⁸¹ Teda že k ospravedlneniu aj dobré skutky sú potrebné, čiže semipelagianizmus, a proti hlavnej téze Lutherovej – sola fide. Netýka sa to slovenského pietizmu.

21. „Dobrých skutků přítomnost *in actu justificationis*, t.j. v samém ospravedlnění našem neústupně zastávají.“⁵⁸² Tu Severini prirovnáva „pietistov k pápežencom“.⁵⁸³

22. „Dobré předsevzetí člověka ještě neospravedlněného aneb přestávajícího od hřešení, za právě dobrý skutek mají a odtud zavírají, že některé dobré skutky víru předcházejí.“⁵⁸⁴

23. „Služebnost neb práci kazatele, který v životě je bezbožný, jakkoli se pravdy drží a ju v pravde káže, bezevší moci a užitku pokládají.“⁵⁸⁵ K vyvráteniu tohto bludu si Severini pomáha farizejmi, o ktorých hovorí: „jakkoli v živote byli bezbožní, však v učení jejich nebylo bez užitku“.⁵⁸⁶ Pietisti v dôraze na morálku, najmä pri služobníkoch mali vždy veľmi blízko k donatizmu.

24. „Cirkev naši z odpadlosti obviňují a *babelismum*, t.j. nejaké zmateniny ji připisují.“⁵⁸⁷ Ide o extrémny prípad. Tu Severini poukazuje, že to nie je prípad Spenera, „který ačkoli nětco strany mravů zhanil, však náuku pravou uznával“.⁵⁸⁸

25. „Přede dnem soudným, zvláště blízko před začátkem království tisícletního, nových apoštolů slibují, kterýžby po celém světě znovu kázali evanjelium“.⁵⁸⁹

---

⁵⁷⁷ SEVERINI, P. Op.cit., s. 41.

⁵⁷⁸ SEVERINI, P. Op.cit., s. 42.

⁵⁷⁹ SEVERINI, P. Op.cit., s. 45.

⁵⁸⁰ SEVERINI, P. Op.cit., s. 46.

⁵⁸¹ SEVERINI, P. Op.cit., s. 47.

⁵⁸² SEVERINI, P. Op.cit., s. 48.

⁵⁸³ SEVERINI, P. Op.cit., s. 51.

⁵⁸⁴ SEVERINI, P. Op.cit., s. 51-52.

⁵⁸⁵ SEVERINI, P. Op.cit., s. 54.

⁵⁸⁶ SEVERINI, P. Op.cit., s. 54.

⁵⁸⁷ SEVERINI, P. Op.cit., s. 55.

⁵⁸⁸ SEVERINI, P. Op.cit., s. 56.

26. „Všeobecně židův, aspoň znamenitý nějaký zástup a množství z nich obrácení zastávají“.⁵⁹⁰

27. „Chiliasmus t.j. království nějaké, v němžby Kristus přede dnem soudným z nebe na zem přijdál, za tisíc let neb rokův s samými vyvolenými kralovat měl, pokládají a neustupně zastávají. Velmi příliš bloudné.“⁵⁹¹

28. „Že lidé zatracení i sami ďáblové po vyjítí věku věkův a neb věčnostech věčností t.j. po letech padesáte tisíců, k očistení jejich uložených, od té pokuty vyvolení a od Boha na milost přijati, i do nebe blahoslavenství uvedení budou, zjevně pokládají.“⁵⁹² Teda, že aj zatracení budú vyslobodení, čo je učenie už Origena a podľa Severiniho „spoločný pietistom a novokrstencom“, ale „zjavne Písmu odporový“.⁵⁹³

Táto kapitola je jadrom celej knihy a zreteľne vidno, že len málo sa dotýka učenia a praxe slovenského pietizmu. V ďalších otázkach sa často opakujú odpovede práve z tejto kapitole. V otázke (č.11), či pietizmus nie je len fabulácia, odpovedá na 18 stránkach, že „není ovšem“ a popisuje, že v ňom sú „vzbudené všetky kacírstva“.⁵⁹⁴ V ďalšom texte Severini pietizmu najviac vytýka „synkretizmus“. V 14. až 19. otázke sa venuje zoširoka Symbolickým knihám a ortodoxnému luteránskeму učeniu so záverom: Kdokoli Sněmovním knihám utrhati počíná, ten potvoru nejakou chová, neb obmýšlí, zajistě ver“.⁵⁹⁵ V 21. otázke menuje 12 „znamení, po kterých pokolení to (= pietizmu) sa poznati může“, kde okrem iného menuje: „za grunt pravého náboženstva kladú“ *pietatem* a nie *veritatem*; knihy Symbolické, spôsob učení teologický nemnoho sobě váží; *collegia pietatis*; žádného, který... k dokonalosti nepřišel..., za křesťana neuznávají“; „evanjelických slova Boiho kazatelů práce a kázání za plevy vyhlasují“; „ecclesias in ecclesiis, malé cirkvi v velikých radi vyzdvihují“, atd.⁵⁹⁶

V 21. otázke Severini podáva odlišnosti od pravých luteránov od pietistov, pričom cituje 29 aforizmov Johanna Iantzenia.⁵⁹⁷ V predposlednej a poslednej otázke dokazuje, že pietizmus evanjelickej cirkvi v žiadnom prípade neposlúži a že cirkev si má zachovať čisté učenie.⁵⁹⁸

---

⁵⁸⁹ SEVERINI, P. Op.cit., s. 56.

⁵⁹⁰ SEVERINI, P. Op.cit., s. 58.

⁵⁹¹ SEVERINI, P. Op.cit., s. 59-60.

⁵⁹² SEVERINI, P. Op.cit., s. 65.

⁵⁹³ SEVERINI, P. Op.cit., s. 65.

⁵⁹⁴ SEVERINI, P. Op.cit., s. 66, 79-80.

⁵⁹⁵ SEVERINI, P. Op.cit., s. 93-141.

⁵⁹⁶ SEVERINI, P. Op.cit., s. 141nn.

⁵⁹⁷ SEVERINI, P. Op.cit., s. 147-154.

⁵⁹⁸ SEVERINI, P. Op.cit., s. 155-168.

Posledných 40 strán tvoria tri prídavky, kde prvý obsahuje nariadenie cisára Karla VI. z 24. januára 1730, ktorým vyhnal pietistov zo Sliezska; druhý prídavok je stanovisko wittenbergskej akadémie voči tešínskym pietistom z 20. februára 1724; tretím prídavkom je pozvanie študentov na wittenbergskej akadémii od Gottlieba Wernsdorfa k prednáškam proti „fanatikom odporným“ z roku 1712.

Juraj Radvanský sa snažil Severíniho knihu zhabať, no Hruškovíc sa jej zastal. Nakoniec aj tak Radvanský dosiahol to, že Severini musel z Hronseka odísť. Teda pietisti mali istú „silu“ na svojej strane, no oveľa väčší a užitočnejší pohyb ducha prišiel z diela Daniela Sartoriusa.

4.2.4 Daniel Sartorius (1704-1767)

Daniel Sartorius sa narodil 3. júna 1704 v Štítniku, kde bol jeho otec rektorom, no ešte v tom istom roku sa stal farárom v Jelšave, nakoľko počas Rákociho povstania došlo k obnoveniu tohto evanjelického zboru, kde však po krátkom čase 15. januára 1706 zomiera. A tak Daniel Sartorius zrejme ako polosirota nemal najľahšie detstvo. Rozhodol sa pre dráhu duchovného. Školské základy získal v Kameňanoch, ktorý mal status artikárneho miesta,⁵⁹⁹ u Dávida Dionyza, odkiaľ prešiel, zrejme aj kvôli maďarčine do Oždian, až nakoniec aj kvôli nemčine zakotvil v Kežmarku, kde „získal veľké vedomosti vo vyšších vedách“ v čase, keď tu bol rektorom Juraj Buchholtz ml.⁶⁰⁰ O mladom Danielovi Sartoriovovi do školskej matriky zaznačil, že pochádza z Tisovca a že je „výtečným a vzorným žiakom“.⁶⁰¹ Zrejme na kežmarskom lýceu sa oboznámil aj s pietizmom. Potom nasledovalo štúdium v zahraničí, vo Wittenbergu, kde sa zapísal 20. septembra 1727.⁶⁰² Bolo to v čase, keď tu pôsobili pietisticky orientovaní profesori Johann George Joch (1677-1731) a Johann Caspar Haferung (1669-1744). O jeho pôsobení na univerzite je len minimum správ, je známe, že prispel epicédiom pri príležitosti úmrtia profesora Gottlieba Wernsdorfa.⁶⁰³ V roku 1730 sa vracia do vlasti a nachádzame ho ako rektora v jeho rodisku, Štítniku.⁶⁰⁴ Pre dobrú povesť je 31. augusta 1731 pozvaný za rektora do Prešova, no tu nestrávil ani rok a 24. júla 1732 ho zvolili za slovenského kazateľa, vysvätil ho Samuel Antoni v

---

⁵⁹⁹ EES, s. 156

⁶⁰⁰ TABLIC, B. Op.cit., s. 139.

⁶⁰¹ SLÁVIK, J. Op.cit., s. 206

⁶⁰² BARTHOLOMEIDES, L. Op.cit., s. 226, Nie je jasné prečo SLÁVIK, J. Op.cit., s.206 a SBS, V., s. 178, určujú štúdiá do rokov 1724-1727.

⁶⁰³ Pozri stať o Jánovi Sartorisovi.

⁶⁰⁴ REZIK, J.– MATHAEIDES, S. Op.cit., s. 461, FABO, A. *Monumenta III.*, s. 17

Štítniku.⁶⁰⁵ Ktovie z akých príčin sa tu dlho nezdržal a v 19. marca 1734 prešiel za nemeckého diakona do Kežmarku, až nakoniec po odchode J. B. Ertela prišlo pozvanie za farára do Banskej Bystrice. Najprv pomocného, ktorý slúžil obom národnostiam a od roku 1746 za slovenského farára.⁶⁰⁶ V službe zostal do roku 1763, keď ho z nej vyradila zákerná choroba, no svoj život dožil v Banskej Bystrici.⁶⁰⁷

4.2.4.1 Dielo

Poznatky o jeho živote sú skúpe, no pohľad do jeho literárnej tvorby prezrádza bohatého ducha, ktorého vedie záujem povzbudiť, naučiť a vysvetliť zložité Božie pravdy mladým, či jednoduchým ľuďom. Jeho dielo ho „radí medzi najväčších biblistov a kazateľov“.⁶⁰⁸ Vydal tri diela v pomerne krátkom časovom období (1742-1746). Tomuto obdobiu žatvy zaiste predchádzala dlhá doba prípravy, invencie a „remeselnej“ tvorby. Napriek latinským názvom svojich diel, tvoril v bibličtine, literárnom a bohoslužobnom jazyku Slovákov.

Jeho prvým dielom je *Florilegium Biblicum aneb Květná zahrádka Biblická*.⁶⁰⁹ Dielo má 500 strán a dva „rejstříky“. Typicky pre štyridsiate roky 18. stor. nie je udané miesto tlače, ani tlačiareň, no zaiste vyšlo v zahraničí. Na titulnej strane sa autor ani neuvádza, v dedikácii sa označuje ako „Důvěrný Spisovatel“, ale nakoniec sa odhalí na konci veršovanej Předmluvy.⁶¹⁰ Tu sa hovorí o raji, ktorý Boh stvoril pre človeka, no ten ho pre svoj hriech stratil, lenže Syn Boží sa zmiloval: „Z nebeského ráje přišel v bydlo zemské / Aby spasil padlé pokolení lidské / hned počal duchovní ráj církve štípiti / když ráčil zhynulým spasení slíbiti“; a tak „Celé Písmo Svaté jest zahrada rájská: / Tu nachází rozkoš každá duše lidská“.⁶¹¹ V ďalšom zaznieva výzva,

⁶⁰⁵ HÖRK, József. *Collegium Története*. Kassán : Bernovits G., 1896. s. 341. REZIK, J. – MATHAEIDES, S. Op.cit., s. 303, SLÁVIK, J. Op.cit., s. 206.

⁶⁰⁶ BARTHOLOMAEIDES, Ladislaus. *Incltyi Superioris Ungariae Comitatus Gömöriensis Notitia Historico-Geographico-Statistica*. Leutchoviae 1805-1808., s. 429

⁶⁰⁷ SLÁVIK, J. Op.cit., s. 206.

⁶⁰⁸ ĎUROVIČ, J. *Evanjelická literatúra*. s. 252.

⁶⁰⁹ Plný názov: *We Gménu Páně! FLORILEGIUM BIBLICUM aneb Kwětná Zahrádka Biblická*, w kteréžto hlawnj Człánkové Včenj a Náboženstwj Křesťanského, na swé náležitě summownj Czástky, co něgaké Tabule kwětné, rytmowně rozdělenj, důwodnými Řečmi a zřetedlnými Swědectwji Pjsma Swatého, gako ljběžně wonnými, a Dussi pronikawě občerstwugjými Kwjtky se ozdobj, wyswětluj y potwzrugj; Wedlé Pořádku, od mnohých slawných a wznessených Theologů a Doktorů Cýrkwe Ewangelické, zachowaného, K Chwále BOha Trog-gediného, Lidu pak, geho Slowo a Čžest milugjýmu, zwłásstě Mládeži Křesťanské a sprostěgssjm k potřebnému Wzdělanj s mnohau pilnostj sepsaná, a na swětlo wydaná. Léta Páně M DCC XLII [=1742. B. m. t.], 500 - [XXXIV] s.

⁶¹⁰ Má rád skratky, podpísal sa ako Danyel Sartoryus, C.E.S.S.B.K. = Cirkvi evanjelickej slovenskej Slova Božieho kazateľ. Podobne datovanie: W B. B. W B. Léta Páně 1742. Takéto rébusy zaujmú mladého čitateľa!

⁶¹¹ SARTORIUS, D. *Florilegium Biblicum*, s. 5.

aby zbierali „kvítiky naučení“. Čo je vlastne 30 článkov viery podaných v básnickej podobe.⁶¹² Celkovo dielo obsahuje 1122 veršov (autor ich čísluje) v združenom rýme. Každý verš je podložený tromi citátmi z Písma, čo vlastne robí túto knihu tak objemnou. V druhom „rejstříku“ sú uvedené všetky verše bez biblických citátov (na 29 stranách); zrejme pre tých, čo by sa ich chceli učiť spamäti.

Pre lepšiu predstavu zopár veršov, napr. z článku II. O Bohu: „Pán Bůh náš Duch jest v bytu svém, / Neviditedlný nám lidem. / Velký, nevystižitedlný, / Bez počátku, konce, věčný. / Vším světem neobsažený, / Naskrze všudy přítomný“... a ďalej: „Tento Bůh v bytnosti jeden, / V třech osobách má býti ctěn. / Bůh Otec, Syn y Duch Svatý. / Otec Syna z své podstaty, / Divně zplodil od věčnosti, / Dal světu v času plnosti. / Duch z Otce, Syna pochází / Ne věrné mile přichází“.⁶¹³

Dielo je dobrým pokusom o nenásilné priblíženie biblickej dogmatiky mladému čitateľovi, pričom „len obdivovať môžeme zbehosť v Písme, prehľadnosť, a hlavne vieru autorovu“.⁶¹⁴ O kvalite diela svedčí i fak, že bolo v 19. stor. preložené a vydané v maďarčine pod názvom *Virágok a szentírás kertjéből*.⁶¹⁵

Aj druhé dielo je z oblasti biblistiky, je určené hlavne pre školskú mládež, ale úžitok z neho môžu získať aj starší čitatelia: *Diarium Biblicum aneb Historie biblické*.⁶¹⁶ Dielo vyšlo v roku 1744 bez udania miesta a tlačiara. Ako z nadpisu vyplýva, autor sa podujal prerozprávať biblické deje a to na každý deň po jednom príbehu zo Starej i Novej zmluvy a k tomu je pridané ponaučenie v troch bodoch a premýšľanie vo veršoch. Kniha má aj príväzok obsahujúci opis skazy Jeruzalema v 1. storočí od Jozefa Flaviana. Daniel Sartorius o svojich motívoch hovorí v Predmluve, v ktorej zdôraňuje: „Nulla dies sine Scriptura!“ A táto kniha má túto prax deťom uľahčiť. Vyjadruje presvedčenie, že „keď túto knižku každého roku budú sa usilovať prečítať, k čomu sa denne vyžaduje len malá chvíľočka, stane sa, že potom z týchto nízkych stupňov tým

---

⁶¹² Napr.: I. O Písme Svatém; II. O Bohu; III. O stvoření; IV. O Anjelích; V. O člověku; VI. O opatrování Božském; VII. O hříchu; VIII. O nemoci lidské; IX. O milostivé vůli Boží; X. O vykupiteli Kristu (94 veršov!); XI. O zákonu Božím; XII. O svatém evanجليu; XIII. O pokání; XIV. O ospravedlnení víry; XV. O dobrých skutcích, atd’.

⁶¹³ SARTORIUS, D. *Florilegium Biblicum*, s. 17-19, 26-29.

⁶¹⁴ ĐUROVIČ, *Evanjelická literatúra*. s. 252.

⁶¹⁵ SARTORIUS Daniel. *Virágok a szentírás kertjéből*. (Magyarra fordított Csepregi Györgytől) Budapest : Muller Károly, 1894. Pozri ZOVÁNYI, J. Op.cit., s. 525.

⁶¹⁶ Plný názov: *We Gménu Páně! Diarium Biblicum aneb Hystorye Biblické Starého y Nového Zákona, wedle počtu dnů celého roku vybrané a napořád trogjm summownjm učenjm a rytmownjm přemyslowánjm wyswětlené, gak k rozssjrenj sláwy Boha negwyssjho, tak mládeži a lidu prostěgssjmu k užitečnému vzdělanj s wěrnau bedliwotaj sepsané a s přjdwkem hystorye o konečné zkáze města Geruzaléma na swětlo wydané. Wytisstené Léta Páně 1744 [8], 528, [8], 529–996., [12] s. – 8°*

príhodnejšie budú môcť prísť k tomu velebnému a vysokému trónu celého Písma svätého“.⁶¹⁷ Taktiež tu hovorí, že k napísaniu tejto knihy ho inšpirovala knižka „Biblických histórií... od Jána Hübnera, rektora hamburgských škôl,... takže si žiadal, aby aj slovenská mládež mohla mať takú knihu“.⁶¹⁸ Celkom konkrétne, jedná sa o dielo *Zweymal zwey und funffzig Auserlesene Biblische Historien, Aus Dem alten Und Neuen Testamente der Jugend zum Besten abgefasset*. Leipzig 1714. V porovnaní s Hübnerom Daniel Sartorius svoje *Diarium* značne rozšíril o biblické témy (až 7 násobne!) a preto vypustil otázky týkajúce sa textu v nádeji, že to „čeladný otec“ alebo „učiteľ“ zvládne. Hübnerovo dielo obsahuje popri veršoch nemeckých aj ich latinský preklad, čo *Diarium Biblicum* nemá. Sartoriusovi sa jednalo predovšetkým o to, aby kniha viedla k sústavnému a plánovitému čítaniu celého Písma svätého, čím sa predišlo náhodnému čítaniu, resp. čítaniu len obľúbených častí. V dobe, keď prístup do spoločných zhromaždení nebol samozrejímavý, to malo obrovský význam. *Diarium Biblicum* dobre poslúžilo aj ako pômôcka pre rodinné pobožnosti, nepochybne prispelo k hlbšej a dôkladnejšej znalosti Písma. Silu tejto knihy zrejme postrehli aj protivníci, lebo sa „dostala na zoznam zakázaných diel (tzv. *Index bohemicorum librorum prohibitorum*, vydaný v Prahe po 1770)“.⁶¹⁹ Pekné svedectvo o používaní tohto titulu na začiatku 19. storočia zanechal B. Tablic: „Tieto Biblické histórie sa čítavajú podnes nielen v menších evanjelických slovenských školách, ale aj v mnohých evanjelických zboroch“.⁶²⁰

Tretie dielo Daniela Sartoriusa je zbierka kázni s názvom *Summovní Postylka*.⁶²¹ Už vo svojom titule autor prezrádza štruktúru jednotlivých kázni, keď každý „spořádaný text má po dvojí kratučké předmluvy; je na tři částky rozdělený, ve vši úprimné sprostnosti sa vysvetluje a k tomu sa spasitedlné naučení, horlivé napravení a pronikavé potěšení všudy pripojuje“. A tak každá kázeň obsahuje prvý úvod, text Písma v plnom znení, druhý úvod, výklad textu vždy v troch bodoch, po ktorých nasleduje fráza: „Z toho všeho milá křesťanská duše zachovej sobě:“ 1. spasitedlné naučení, 2. horlivé napravení, 3. pronikavé potěšení.

---

⁶¹⁷ SARTORIUS, D. *Diarium Biblicum aneb Hystorye Biblické*, nepag. s. 5.

⁶¹⁸ SARTORIUS, D. Op.cit., nepag. s. 5.

⁶¹⁹ SBS, V., s. 178.

⁶²⁰ TABLIC, B. Op.cit., s. 142.

⁶²¹ Plný názov: *We Gménu Páně! Summownj Postylka, na wssecky Dny Nedělnj a Swátečnj w Roce, dwogjm Kázanjm, Ewangelickým y Epistolickým, k Rannj y Nesspornj Nábožnosti Domownj, zaopatřená: w njžto Každý zpořádaný Text, po dwogj kratičké Předmluwě, na tři Czástky rozdělený, we wssj vpřjmné Sprostnosti se vyswětluge, a k tomu Spasytedlné Naučenj, Horliwé Naprawenj a Pronikawé Potěssenj, wssudy napořád se připoguge: K Sláwě Neyswětěgssjho Gména Božjho, a Dussj po Slowu geho srdečně taužjcých, prospěssnému Wzdělánj, na swětlo wydaná.* [B. m. t.] Léta Páně 1746, I., [IV] - 828 str. + [I] příl., II., 640 s. Dielo vyšlo opakovane v 18. aj 19. storočí. Autor práce vlastní vydanie z roku 1807.

Například kázeň na 3. adventní neděli z textu Mat 11,2-10 nazval „Kristus, pravý Mesiáš na svět poslaný“ a rozoberá v I. časti „Jeho evanjelium, ktoré ľuďom k spaseniu zvestoval“, II. „Jeho divné skutky, ktorými úrad svoj potvrdzoval“ a III. „Jeho predchodcu Jána, ktorý mu cestu pripravoval“.⁶²² A z toho vyvodzuje „1. spasiteľné naučení, že náboženství evanjelické není od člověka nějakého, ale od samého Mesiáše i začaté, i konané i poručené: není nové, ale již v ráji vyhlášené; že není bludné, ale na pravdu Kristovu založené; že není od D. M. Luthera vymyšlené a z prstu vysaté“, potom nasleduje: „2. Horlivé napravení. Ponevadž znáš milý člověče, že víra a učení evanjelické od samého Krista svůj původ má..., nedej se od něho žádným bludařům odvésti, ani žádnému protivěství odstrašiti...“ a na záver „3. Pronikavé potěšení Snášíšli truchlivá duše, pro pravdu, vězení a jakákoli odporosti! Pán Ježíš y v temnosti žaláře bude světlem tvým a potěší tě jako Jana“.⁶²³

Kázne nie sú dlhé, 8-9 strán. Postyla má 2 časti, prvá obsahuje evanjeliové texty s výkladom, ktoré sú určené k ranej pobožnosti a druhá časť obsahuje kázne na texty z epištol, určené na populnejšie pobožnosti.

Sartorius napísal aj Logiku aj Metaphysicu, čo by malo tiež školské určenie a nový pohľad na človeka, ktorý okrem veľkých biblických vedomostí mal. Tieto práce však ostali v rukopise.⁶²⁴

4.3 Banská Štiavnica

Popri Banskej Bystrici bola ďalším významným strediskom pietimu Banská Štiavnica. Reprezentovali ho farári Izák Andricius v slovenskom zbore a Christoph Nicolaus Voigt v nemeckom zbore, no literárne nepracovali. Pre slovenský pietizmus však mnoho vykonal Samuel Pellionis, konrektor na gymnáziu.

4.3.1 Izák Andricius (o.1680-1747)

O jeho mladosti a štúdiách v domovine niet žiadnych záznamov. Pochádzal z Brezna. Na univerzite v Halle bol imatrikulovaný v júni 1703 a zrejme tu strávil dva až tri roky a určite sa poznal s M. Belom. Po návrate bol krátko farárom v Svätom Jure, no odtiaľto ho vyhнали.⁶²⁵

⁶²² SARTORIUS, D. *Summownj Postylka*. s. 20.

⁶²³ SARTORIUS, D. *Op.cit.*, s. 25-26.

⁶²⁴ WALLASZKY, Pavlo. *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria*. Budae : Typis regiae universitatis Hungaricae, 1808. s. 299.

⁶²⁵ SCHMIDT, J. J. *Historia cirkve evanjelické podle Augsburského vyznání*. s. 243.

V roku 1705 sa stal sa kňazom v Rajci, kde bol zrejme do konca Rákociho povstania, ale okolo roku 1709 bol znova vyhnaný.⁶²⁶ Utiahal sa do okolia Banskej Štiavnice, kde žil istý čas ako vyhnanec, ale po smrti slovenského kazateľa Eliáša Augustiniho ml. na mor v 1710 bol v nasledovnom roku zvolený uprázdnené miesto. Zrejme v tomto období sa oženil s dcérou superintendenta pietistu Štefana Pilárika.⁶²⁷ Informácie o ňom sú rozporuplné, vraj napriek tomu, že pochádzal z Halle, nebol uskutočňovateľom hallských ideálov, keďže mal povest' *homo valde levis anima*.⁶²⁸ No M. Bel v liste S. Pellionisovi sa o ňom zmieňuje pozitívne.⁶²⁹ Farárom tu ostal až do svojej smrti v roku 1747.

4.3.2 Christoph Nicolaus Voigt (1678-1732)

Pochádzaz nemecka, narodil sa v Ringleben (pri Erfurte). Od roku 1698 študoval na hallskej univerzite, po jej ukončení tu ďalej pôsobil ako vychovávateľ Franckeho detí.⁶³⁰ Pri príprave na tešínske pôsobenie sa zúčastnil pri vydaní Novej zmluvy v bibličtine, ktorú do tlače pripravil M. Bel v roku 1709. Od augusta 1709 bol tešínskym farárom, no už v roku 1710 bol zo Sliezka vypovedaný ako cudzinec. Za vyjasnenie svojho prípadu šiel do Viedne. Od leta 1712 do zimy 1713 pôsobil ako rektor a profesor v Hermannsstadte (dnes Sibiu) v Sedmohradsku, no za pietistické názory musel aj z tadiaľto odísť.⁶³¹ V rokoch 1714-1716 sa zdržiaval ako farár vo Viedni a viedol s Franckem bohatú korešpondenciu. V polovici roka 1716 ho pozvali za farára do Banskej Štiavnice, kde nastúpil 2. júla a pôsobil tu ako hlavný farár v nemeckom zbore až do svojej smrti 29. apríla 1732.⁶³²

4.3.3 Samuel Pellionis (1682-1736)

Pochádzal z kožušnickej rodiny v Považskej Bystrici. Používal aj prímeno Ondrejček. Základné štúdiá absolvoval na Považí, doma a v Beluši, neskôr prešiel do artikálnernej školy v Ivančinej.⁶³³ Učil sa však aj remeslu u otca, ale nakoniec múzy zvíťazili a odišiel študovať do

---

⁶²⁶ FABO, A. *Monumenta III*, s. 118, SCHMIDT, J. J. Op.cit., s. 243.

⁶²⁷ KLEIN, J. S., *Nachrichten I*. s. 289.

⁶²⁸ SCHMIDT, J. J. Op.cit. s. 243.

⁶²⁹ List S. Pellionisovi 1.2. 1736: „starý náš priateľ, osvietený a ctihodný Andricius zahrnul môjho syna nejedným druhom dobrotivosti“ a ďalej: „veľmi oceňujem Andriciovu láskavosť“. PAVELEK, J. *Listy Mateja Bela*, s. 226.

⁶³⁰ CSEPREGI, Zoltán. *Magyar pietizmus 1700-1756*. s. 86.

⁶³¹ SCHMIDT, J. J. Op.cit., s. 244.

⁶³² CSEPREGI, Z. Op.cit., s. 181.

⁶³³ SBS, IV., s. 431.

Bratislavy a to práve v období pôsobenia Johanna Christiana Bütnera.⁶³⁴ Tu sa dostal pod vplyv pietizmu, ktorý ovplyvnil jeho ďalší život. Po krátkom pobyte v Kečkeméte kvôli maďarčine, nastúpil na hallskú univerzitu, kde bol imatrikulovaný 20. apríla 1705. Venoval sa teologickým štúdiám. V rokoch 1706-1708 bol „freitischler“ v sirotinci, čo zároveň znamená, že vyučoval na Franckeho školách a získal tak pedagogické vedomosti a zručnosti, ktoré uplatnil vo svojej domovine. Do dizertačnej práce M. Bela napísal gratulačné verše v bibličtine, nadviazal s ním blízky kontakt, ktorý udržiaval aj neskôr po návrate do vlasti v septembri 1708. Najprv pôsobil ako rektor v Bátovciach, no z tiaďaľ ho pozvali do Banskej Štiavnice za konrektora a v tejto funkcii zotrval až do konca svojho života.⁶³⁵ Zdá sa, akoby žil v ústraní no pre slovenský pietizmus prispel svojimi prekladmi, pod ktoré sa ale nepodpísal. Prvým z nich je Arndtova *Záhradka rajska*, ktorú vydal M. Bel v roku 1720 a v úvode spomína spolupracovníkov menovite Andreja Georgiadesa Ďurčeka naposledy farára „círky kalinovské,... již v odpočinutí Pána svého vešel“ a druhého zašifrované: „Druhý pak Sskolské PráCy... až posavád při životu jsa... i jiné upřimné knižičky v tenže jazyk překládá“.⁶³⁶ Velké písmená S P C možno dešifrovať ako Samuel Pellionis Conrector a výraz „sskolské práce“ naznačuje povolanie. M. Bel tiež prezráďza, že Pellionis pracuje aj na iných prekladoch. Nateraz sa mu prisudzuje len preklad diela od A. H. Franckeho (podľa čísla knihopisu: K02586) *Obhájení učení evangelium svatého*.⁶³⁷ Aj tu je meno prekladateľa zašifrované a to hned' na titulnej strane: „od jedného nyní v životě věčném bydlícího Svědka Pravdy“. Inicialy S. P. pripúšťajú prácu Samuela Pellionisa a v dôsledku toho sa usudzuje, že rok vydania – 1736, je aj rokom jeho úmrtia. K tejto smutnej udalosti však muselo dôjsť po 1. februári 1736, lebo z tohto dňa sa zachoval list M. Bela adresovaný Pellionisovi, z ktorého nevyplýva, že by mal zdravotné problémy.⁶³⁸ Život a dielo tohto zabudnutého pietistického učiteľa a prekladateľa, by si dozaista zaslúžilo väčšiu pozornosť! Samotné dielo *Obhájení učení evangelium svatého* je predovšetkým apológiou

⁶³⁴ Bütner naňho spomína v liste z 10.2.1710 Mohlovi a Vászonyimu: Non minus carissimum Samuelem Pellionis, confratrem nostrum data occasione meis verbis et piis votis salutata. CSEPREGI, Z. Op.cit., s. 93.

⁶³⁵ S datovaním jeho pôsobenia na školách to nie je jednoznačné. Podľa SBS, IV., s. 431 pôsobil v Bátovciach od 1708 a v Banskej Štiavnici od 1713. Podľa REZIK, J.– MATHAEIDES, S. Op.cit., s. 453, pôsobil v Bátovciach v roku 1710 a už v roku 1712 pôsobil v Banskej Štiavnici s rektorom Clementom (s. 345). M. Bel vo svojich listoch A. H. Franckemu sa dvakrát zmieňuje o S. Pellionisovi: v liste z 26.10.1709: „Pozdravujú ťa... a náš Pellionis, ktorý sa tu u mňa práve zdržiava, vybavujú si súkromné práce“ a z 6.5.1711: „Náš slávny Samuel Pellionis bol povolaný do Bátky – je to mestečko pri Banskej Štiavnici – na úrad rektora.“ PAVELEK, J. *Listy Mateja Bela*, s. 49 a 50. SCHMIDT, J. J. *Historia cirkve evanjelické*. s. 243: „Samuel Pelio, ktorý tu od roku 1713 učil, prišiel z Bátovec.“

⁶³⁶ Bel. M. *Pobožný čtenáři!* In Arndt. *Záhradka rajska*, 1720, nepag. s. 9.

⁶³⁷ Plný názov: *Obhagenj Včenj Ewangelium swatého, s Naučenjm a Sprawau, Gak se ti, genž ge wyznawagj, take w nim cwičiti museg, Žeby w Skutku a opravdowě dokazane bylo. Pokázane od gedneho nýnj w Životě věčnem bydlícího Svědka Pravdy*. Wýtisťeno w Halli v Jana Justjna Gebauera, Roku 1736.

⁶³⁸ PAVELEK, J. Op.cit., s. 226.

evanjelického vierovyznania, no má aj funkciu vzdelávaciu a misijnú. Je písané formou fiktívneho rozhovoru medzi „evanjelikom“ a k rímskej cirkvi patriacim „pápežníkom“. Rozhovor je vedený na rôzne témy ako napr. pravá cirkev (s.19), Písmo sväté (s.36), spoveď (s. 46), ospravedlnenie skrze vieru (s. 57), Večera Pánova (s. 60), omša (s. 66), vyznávanie svätých a o obrazoch (s.7 1), dobré skutky (s. 93), očistec (s. 104), pôst a rozdiely v pokrmoch (s. 110), úrad kazateľský (s.114), divy a zázraky (s. 118); pri tejto téme na otázku pápeženca, či nemá byť kresťanské učenie dosvedčené divmi a zázrakmi, evanjelik odpovedá: „V prvej cirkvi bolo potrebné, ale teraz to už viac nie je potrebné, lebo majú Mojžiša a prorokov; keďže týchto nepočúvajú, aj keď by niekto zmŕtvych vstal, neuveria mu (Luk 16,31)“.⁶³⁹ Ďalšími témami sú: Istota spasenia (s. 120), proti rozličnosti viery alebo indiferentizmu (s.123), pokrytectvo (s. 125), náboženstvo (s. 126). Nájdeme tu však aj kritiku do vlastných radov, ako je to v téme „krátke poučenie o domácej bohoslužbe“ (s. 156), kde pápeženec vyjadruje pochybnosť, či domácimi bohoslužbami sa neznižuje kazateľský úrad a verejná bohoslužba, odpovedá evanjelik: „Nie, ale radšej skrze takúto domácu službu Božiu býva verejná a domáca služba fetrovaná a keď doma zanedbáme Bohu slúžiť, úrad kazateľský nič nevykoná a verejná služba Božia bude mať malý účinok“.⁶⁴⁰

Na konci knihy sú pridané ešte dva kratšie príväzky od Jiřího Sarganeka: *Správa a Ponaučení převelmi potřebne, 1) O pravém pokaní a znovuzrození konečně potřebnym. 2) O Spůsobu ospravedlnění člověka kajícího a veřícího před soudem Božím* (s.193-207) a *Druhé psaní o velikém blahoslavenství, ospravedlnění člověka kajícího před soudem Božím z pouhej lásky skrz krev Krista Ježíše* (s.207-239).

V postave Samuela Pellionisa mal slovenský pietizmus nenápadného človeka, ktorý svoj život zasvätil výchove mládeže na gymnáziu a prekladmi sa staral o správny duchovný život veriacich.

4.5 Bratislava a okolie

4.5.1 Matej Bel v Bratislave (1714-1749)

Pôsobenie Mateja Bela môžno rozdeliť na dve časovo nerovnaké obdobie určené jeho pôsobením ako rektora (1714-1719) a ako farára (1719-1749). V prvom, kratšom období,

⁶³⁹ FRANCKE, A. H. *Obhagenj Včenj Ewangelium swatého*, s. 119.

⁶⁴⁰ FRANCKE, A. H. *Op.cit.*, s. 157.

dosiahol fenomenálny úspech pri reforme školy a dal jej taký impulz, že aj po jeho odchode škola prosperovala. V druhom období, keď pôsobil ako farár, možno vidieť dve etapy. V prvej, ktorá trvá do konca 20-tych rokov 18. stor. sa venuje vydávaniu teologickej literatúry a drobnej teologickej práci, no vo zvyšnom období, je už naplno v zajatí vedeckej práce, hlavne v oblasti organizácie vedeckého života, lingvistiky, dejín, geografie, vlastivedy, čo mu prinieslo vysoké uznanie doma i v zahraničí.

4.5.1.1 Belova reforma školy (1714-1719)

Bel prišiel do školy začiatkom mája 1714. Školu našiel v žalostnom stave, jednak zo zanedbania a jednak v dôsledku moru z roku 1713. Škola nutne potrebovala reformu a tak Belov vypracoval plán, ktorý možno pozostával z troch častí: V prvej sa hovorí o organizácii školy a vyučovacom pláne; druhá časť rozvádza metodiku vyučovania. 3. Tretia sa dotýka otázok organizačných a disciplinárnych.⁶⁴¹

1. Gymnázium zreorganizoval do šesť tried, ktoré bolo možné absolvovať za osem až desať rokov. Každá trieda mala svojho učiteľa, ktorého úlohou bolo viesť žiakov k zbožnosti a vede. V príme vyučoval rektor, v sekunde konrektor, v tercii subrektor, v kvarte kvartus, v kvinte kvintus a v sexte sextus, túto štruktúru si škola zachovala až do šesťdesiatych rokov. Vyučovacie plán zásadne rozlišoval dve skupiny predmetov, a to náboženstvo a ostatné predmety. Od najnižších tried sa musel vyučovať súhrn celého náboženstva, na základe Nového zákona, ktorý sa musel veľmi často čítať; vo vyšších ročníkoch aj celá Biblia. Organickou súčasťou náboženskej výchovy bola účasť na bohoslužbách a ostatných formách cirkevného života. Pri ostatných predmetoch plán uvádza len všeobecné veci a spomína základné učebnice.⁶⁴²

2. Pri metodike rozlišuje metodiku pri vyučovaní náboženstva a ostatných predmetov. Zmeny pri vyučovaní náboženstva sa dotýkali najmä vyšších ročníkov, kládol sa dôraz na „utváranie svedomia a náboženského čítania“. Pri ostatných predmetoch navrhuje zásady, ktoré sú platné dodnes, ako napr. brať zreteľ na úroveň každého žiaka, pracovať pre celú triedu, nie pre jednotlivcov, využívať didaktické pomôcky, pri vyučovaní cudzieho jazyka sa má opierať

---

⁶⁴¹ Podľa OBERUČ, J. Op.cit., s. 48. KOČKA Ján. *Belova pedagogika vo svetle bratislavského učebného plánu* In: KREJČOVÁ Margita (ed.). *Pedagóg Matej Bel (1684-1749)*, Zborník referátov vedeckej konferencie konanej v Bratislave v dňoch 29. a 30. mája 1984, Bratislava : MšaP na Slovensku, 1985. s. 169; Pozri HANESOVÁ, D.–HANES, P. *Matej Bel – pedagóg*. In: Kolektív: *Odkaz Mateja Bela generáciám XXI. storočia*, Banská Bystrica : Trian, s. 20-21.

⁶⁴² OBERUČ, J. Op.cit., s. 48-49.

o materinský atď. Bel sa snažil vyhnúť nadmernému zaťaženiu a znížil počet vyučovacích hodín (6 denne). Uprednostnil kvalitu pred kvantitou.⁶⁴³

3. Ohľadom disciplíny vidno pietistický vplyv. Pravidlá, ktoré vypracoval sa mali čítať pri inšpekcií, ktoré trikrát za rok vykonávali inšpektor a farári na to ustanovení. Každý rok sa konala niekoľkodňová verejná skúška. Zaviedlo sa alumneum pre chudobných študentov. Najstarší študenti si mohli privyrobiť vyučovaním v domácnosti. Bel zostavil aj články upravujúce povinnosti rektora, prorektora, profesorov, žiakov, alumnistov, atď. Úplnou novinkou bolo zavedenie matriky školy. Obsavala školské zákony, zoznam žiakov, prišom pri každom mene bol priestor na krátku charakteristiku, kariérny postup. Novotou bolo aj to, že učitelia museli zapísať prebratú látku počas týždňa a raz týždenne mali profesori metodické porady a rozhovory, z ktorých sa robil zápis.⁶⁴⁴

Výsledky Belovej práce sa rýchle dostavili. Už v nasledujúcom roku sa počet študentov zdvojnásobil a v ďalších rokoch narastal, takže už budova školy nestačila. Bel sa stal známym. V roku 1716 dostal pozvanie z Banskej Štiavnice za nemeckého farára, no odmietol. Aj z vďaka mu bratislavský zbor sľúbil miesto farára v nemeckej farnosti pri najbližšej príležitosti. Táto nastala v roku 1719 a bol zvolený za tretieho farára. Počas piatich rokov jeho pôsobenia sa škola dostala navysokú úroveň, ktorú si aj dlhé roky podržala. Jeho ďalší nástupcovia Johann Matthias Marth, Villiam Beer a Ján Tomka-Sásky, pokračovali v línii, ktorú načrtoľ

4.5.1.2 Úvody k vydávaným dielam

Forma sanorum verborum bola jeho prvou a poslednou teologickou prácou. Na tomto poli sa orientoval už len na vydával kníh podporujúcich duchovný život. Ku knihám, ktoré vydával písal kratšie i dlhšie úvody, ktoré nám dovoľia nahliadnúť do jeho myšlienkového sveta. Takisto výber vydávanej literatúry, napovedá o jeho akcentoch teologickej orientácie a vzťahu k teologickým veličinám. Slovenským čitateľom (aj maďarským) sprostredkoval základné diela J. Arndta vydaním jeho knihy pod názvom Paterý knihy o pravém křesťanství (1715) a jeho modlitebnú knižku Záhradka rajská (1720). Epochálny význam má vydanie celej Biblie pod názvom Biblia Sacra t.j. Biblí Svatá (1722). Pre vzdelaných vydal latinské diela Ethica Davidico Salomonea (1724). K týmto diela napísal kratšie i dlhšie úvody.

---

⁶⁴³ OBERUČ, J. Op.cit., s. 49.

⁶⁴⁴ OBERUČ, J. Op.cit., s. 50; KOČKA J. *Belova pedagogika vo svetle bratislavského učebného plánu*. s 174-175.

Paterý knihy o pravém křesťanství (1715).⁶⁴⁵ - Bel svojím úvodom nadväzuje na základné posolstvo Arndtovej knihy – na pravé kresťanstvo. Analýzou kresťanskej spoločnosti pátra po diferenciácii pravého a falošného kresťanstva, konštatuje: Keďže sa „falošné kresťanstvo kresťanstvo v posledných časoch rozmohlo medzi kresťanmi“ natoľko, že už nevidno pravé kresťanstvo, je to teda „hodná vec, aby sme falošné kresťanstvo od pravého“ sa rozoznávať učili.⁶⁴⁶ Bel nachádza päť znakov, v ktorých sa pravé kresťanstvo odlišuje od falošného a tie sa týkajú: I. „počiatku a pôvodu“, II. „cieľa, ku ktorému smeruje“, III. „gruntu, v ktorom sa zakladá“, IV. „moci, v ktorom sa dokazuje“, V. „spôsobu, podľa ktorého sa vo veciach navonok prejavuje“.⁶⁴⁷

I. „Počiatkom alebo pôvodnou príčinou pravého kresťanstva a s ním spojeného spasenia je sám Kristus“, čo pre človeka znamená, že má Krista „uznať a vyznať“, „v neho veriť“, „byť mu poslušný“, musí sa ho „chopiť ako dokonalej obete za hriech“, „privlastniť si ho“ a nadobudnúť „v ňom odpustenie hriechov, spravodlivosť, pokoj s Bohom, radosť v Duchu Svätom“. A teda „pravé kresťanstvo pri a v človeku nie je nič iné, ako obnovenie skrze Krista toho, čo sme skrze pád Adama zmrhali“.⁶⁴⁸

Falošné kresťanstvo má pôvod v ľuďoch, nie je z Boha. Nepochádza z božského presvedčenia, ale z ľudskej výchovy. Takýto človek prijíma „Božie slovo ako ľudské“ a „nič nevie o osvietení, pokání, živej viere, nič o zjavení Ducha Svätého skrze slovo pravdy“.⁶⁴⁹ Konečným dôsledkom toho, je ateizmus, bezbožnosť a mnoho iných ohavností, ktoré sa medzi kresťanským ľudom hojne vyskytujú“.⁶⁵⁰

II. „Druhý rozdiel medzi pravým a falošným kresťanstvom sa týka „cieľa, ku ktorému smerujú“ a keďže „kresťanstvo pochádza zhora, vysoké veci hľadá“, čo znamená, že „opravdový kresťan má myseľ nebeskú“ a jeho konečným cieľom je „česť a sláva Božia a rozširovanie kráľovstva Kristovho“.⁶⁵¹ Falošný kresťan, keďže „je zo zeme, po zemských

---

⁶⁴⁵ ARNDT, Johann: *Paterý Knihy O Prawém Křesťanstwĳ* : Genž konagj: O Spasytedlném Pokánj ... Nynj Pak možnau pilnostj podlé wnowě wydaných Německých Exemplarů ponapraweny a s Pripogenjm y Páté Knihy ... / od Kněze Michala Longolia z Německého Gazyku w Český uwedený. - [s.e.]. - [Halle] : Wytisštěný Nákladkem nekteřjch pobožných Křesťanů, 1715. - [32], 928, [8] s. ; 8°

⁶⁴⁶ BEL. M. *Predmluva*. In. *Paterý knihy*. nepag. s. 1.

⁶⁴⁷ BEL. M. *Op.cit.*, nepag. s. 2.

⁶⁴⁸ BEL. M. *Op.cit.*, nepag. s. 3.

⁶⁴⁹ BEL. M. *Op.cit.*, nepag. s. 5.

⁶⁵⁰ BEL. M. *Op.cit.*, nepag. s. 6.

⁶⁵¹ BEL. M. *Op.cit.*, nepag. s. 6-7.

veciach dychtí... sám sebe si je cieľom, preto aj všetky jeho skutky smerujú tam, aby pod zásterou kresťanstva, žiadosti tela, žiadosti očí a pýchu života mohol uskutočňovať“.⁶⁵²

III. Tretí rozdiel medzi pravým a falošným kresťanstvom sa týka „gruntu, na ktorom si zakladajú“. Pri pravom kresťanstve „sám Kristus skrze vieru prebýva v srdci a takýto kresťan prijíma slovo Božie ochotne a zachováva ho vo svojom srdci“.⁶⁵³ Pri falošnom kresťanstve pozorujeme, že sa to „srdca a vnútorností duše naksrz nedotýka“, lebo falošný kresťan si zakladá na „pamäti, šikovnosti a rozume, pomocou ktorého o veciach kresťanstva duchovných všetečne uvažuje“.⁶⁵⁴

IV. Štvrtý rozdiel sa týka „moci, v ktorom sa kresťanstvo dokazuje. Pravý kresťan zapiera sám seba, odrieka sa bezbožnosti a svetských žiadostí, križuje v sebe i tie zlé náklonnosti, ku ktorým ho zhubná prirodzenosť najviac tiahne. Apoštolské napomenutie i skutkom plní: s bážňou a strasením pracujte na svojom spasení!⁶⁵⁵ Aj falošný kresťan chce vzbudiť dojem, že sa pre Krista zapiera. Nachádzajú sa takí ľudia, ktorí si volia chudobu namiesto bohatstva, potupu namiesto hodnosti, ale s nešľachetným úmyslom, ale pokánie nečinia, v tom všetkom Krista nenachádzajú, t.j. jarmo Krista, jeho pokoru, tichosť, život, obcovanie, trpezlivosť, Ducha a myseľ na seba neberú.“⁶⁵⁶

V. Posledný rozdiel náleží „v spôsobe, podľa ktorého sa vo veciach vonkajších preukazuje“, pričom pravé kresťanstvo možno pripodobniť „ohňu, ktorý nemožno ukryť, ale musí byť vyjavený“ a teda sa má prejaviť „nie v prázdnej tvárnosti, ale v skutku samom a dokazovaní Ducha Svätého a to podľa príkladu Krista Spasiteľa, ktorý najprv činil a potom učil“.⁶⁵⁷ Nie je to tak pri falošnom kresťanstve, kde je „mnoho slov, málo skutkov“, falošný kresťan nemá vo svojich vnútornostiach prebývajúceho Ducha Svätého a tak ani popud k čineniu dobrého..., nemá živú a činnú vieru“.⁶⁵⁸

Bel nakoniec dáva návod, ako sa má čítať kniha o pravom kresťanstve:

1. „Pilne sa vystríhaj, aby si k čítaniu takému vo všetečnosti alebo z iných príčin, ktorými ľudia telesný a svetský pudení bývajú, neprichádzal, ale z úpimnej žiadosti po vzdelaní tvojej duše vo viere, nádeji a láske“.⁶⁵⁹

---

⁶⁵² BEL. M. Op.cit., nepag. s. 8.

⁶⁵³ BEL. M. Op.cit., nepag. s. 9.

⁶⁵⁴ BEL. M. Op.cit., nepag. s. 10.

⁶⁵⁵ BEL. M. Op.cit., nepag. s. 11.

⁶⁵⁶ BEL. M. Op.cit., nepag. s. 11-12.

⁶⁵⁷ BEL. M. Op.cit., nepag. s. 14.

⁶⁵⁸ BEL. M. Op.cit., nepag. s. 15.

⁶⁵⁹ BEL. M. Op.cit., nepag. s. 16.

2. „Pamätaj na svoju nedostatočnú prirodzenosť, že z vlastnej svojej moci, tie veci, ktoré sú Ducha Božieho, chápať nemôžeš, pokor sa teda..., žiadajúc Otca svetla a slávy, aby dal tebe Ducha múdrosti a zjavenia k jeho poznaniu“.⁶⁶⁰

3. „Počas vrúcneho modlenia, skusuj samého seba a svoj stav, či si v stave pravej kajúcnosti a či nie“.⁶⁶¹

4. „Keďže v týchto knihách tu z tam sa nachádza hrubý pokrm, preto čo pri prvom a druhom čítaní hneď pochopiť nemôžeš, pohovej... vzývajúc Hospodina za osvietenie očí a svojej mysle“.⁶⁶²

5. „Dávaj si pri tom pozor, aby si pôsobiacemu Duchu Svätému v svojom srdci neprekážal, hriechni a zlými žiadosťami ho nermútil, ale radšej ich ukrižoval“.⁶⁶³

6. „Knihy tieto týmto spôsobom používajúc, Slovo Božie neopúšťaj, ale ho s tým, čo tu čítaš neustále porovnávaj, vieru svoju viac a viac posilňuj“.⁶⁶⁴

7. „Summa: usiluj sa, aby si to, čo v Písme svätom a v týchto knihách budeš čítať, všetko k svojmu vzdelaniu čítal a do života uvádzal“.⁶⁶⁵

Záhradka rajská (1720).⁶⁶⁶ - Jedná sa modlitebnú knižku od J. Arndta. Bel začína svoju Predmluvu s pozorovaním, že sú dve cesty, po ktorých ľudia kráčajú. Prvá je cesta všetkých pobožných ľudí, ktorí žijú v pravej kajúcnosti a riadia sa vôľou a prikázaniami všemohúceho Pána Boha.⁶⁶⁷ Druhá je cesta všetkých bezbožných ľudí, po ktorej synovia tohto sveta „priamo k peklu kráčajú, dopúšťajú sa všetkých hriechov a nepravostí, proti Desiatim Božím prikázaniam, vôli Božej vždy odporujú... pokánie žiadne skutočné a skrúsené nečinia, tento mizerný svet obľubujú“.⁶⁶⁸ Dôvodom tejto „skazy a záhuby“ je, že „mnohí Slovom Božím... pohrdajú, opravdovú vrúcnosť k modleniu pomíjajú“, síce „k vykonávaniu služieb cirkevných, zvlášť v nedeľu a slávnostiach výročitých v húfoch sa do chrámu valia, však... zlepšovanie na vnútornom človeku sa u nich nenachádza“. A tak „kozol smradľavý vchádza do kostola..., aby sa mohol obrátiť v tichú ovečku pastvy Kristovej, však von vychádza kozel ešte

⁶⁶⁰ BEL. M. Op.cit., nepag. s. 17.

⁶⁶¹ BEL. M. Op.cit., nepag. s. 17.

⁶⁶² BEL. M. Op.cit., nepag. s. 18.

⁶⁶³ BEL. M. Op.cit., nepag. s. 18.

⁶⁶⁴ BEL. M. Op.cit., nepag. s. 18.

⁶⁶⁵ BEL. M. Op.cit., nepag. s. 19.

⁶⁶⁶ ARNDT, J. *Záhradka Ragská, plná Křesťanských Ctností* genž skrze wraucné nábožné a potěšitedlné Modlitby do Dussi wstjpené býti magj; K Obnowenj obrazu Božjho Provkazowánj prawé Wjry a k wzdělánj nowého duchownýho Žiwota S Pomocy Milosti Božj ..Wytisštená Roku Páně M.DCC.XX [=1720] [XLVI] - 624 - [LXXII] str. ; 12°

⁶⁶⁷ BEL. M. *Predmluva vydavatele*. In. *Záhradka rajská*. nepag. s. 1.

⁶⁶⁸ BEL. M. Op.cit., nepag. s.2-3.

smradľavejší“.⁶⁶⁹ A aj doma sú mnohí „duchovnou ospalosťou tak zaujatí, že ani modlitby žiadne nepoužívajú a ani oBožie Slovo sa nestarajú... mnoho je tých, čo modlitbu Otče náš hovoriť nevedia“.⁶⁷⁰ Zabrániť „skaze a záhube tak veľkej“ sa oddávna usikovali „cirkvi našej drahí učitelia“ a proti „falošnému kresťanstvu“ sa na odpor staval aj Jána Arndt.⁶⁷¹ V samotnom závere Bel spomína pomocníkov, ktorí mu pomáhali pri preklade knihy a zvláštnu pozornosť venuje Danielovi Krmanovi, ktorý sa zaslúžil o „polepšení češtiny“ a „řádného psání“ tohto vydania.⁶⁷² Je to predzvesť budúcej spolupráce na spoločnom vydaní celého Písma Svätého v roku 1722.

Biblia sacra (1722).⁶⁷³ – Toto dielo M. Bel vydáva spolu s D. Krmanom. Aj keď boli ideovo rozdielni prospelo ťažko skúšanej cirkvi, že sa pre tento vznešený cieľ spojili. Obaja napísali k nej úvod. D. Krman kratší, M. Bel dlhší. Belov úvod pojednáva o vzácnosti Písma, o satanových útokoch, o šírení Písma a jeho úžitku pre tých, čo ho čítajú. M. Bel svoj úvod začína konštatovaním, že je to znak milosti, múdrosti a moci, keď Boh svoje zjavené slovo v Písme svätom ako v nejakej pokladnici zložené... dokáže nielen „proti diablovmu úsiliu „predivne zastávať, ale aj priestranný priechod k jeho rozširovaniu vie spôsobiť“, pričom „v Biblii obsažené Slovo je naozaj a celkom nepochybne Božím Slovom“.⁶⁷⁴ Prvý diablov útok proti Písmu bol ten, že ako „nehanebná opisa usiloval sa prirovnať a Písma sväté chcel zatieniť rozličnými knihami, ktoré vznikli od starodávna.. . a uviesť do cirkvi rôzne kacírstva. Z kníh sú to tie, ktoré „Židia až podnes vo veľkej vážnosti majú a počítajú ich za písma Adamove, Nóachove, Abrahámove... „V druhom rade sú to kacírstva, ktoré po Pánovom vstúpení kormútili a ešte kormútia“ cirkev.⁶⁷⁵ Keď „úhlavný nepriateľ Božej pravdy“ nič nedosiahol ľstou „použil zjavné násilie“, teda „vzbudil mnohých tyranov, ktorí medzi nesčíselným protivenstvom zvlášť na to dotierali, aby im ctelia Boží vydali písma sväté“. Sem Bel zaraďuje Antiocha Epifana z čias makabejských, Diokleciána z čias kresťanských.⁶⁷⁶ Medzitým vznikala iná „zhuba“, keď „vedľa Písma svätého niektorí nadmieru vyvyšovali vážnosť nepísaných tradícií ako ústneho slova svätých apoštolov a iných Božích mužov“. Proti tomu sa ozval

⁶⁶⁹ BEL. M. Op.cit., nepag. s.4-5.

⁶⁷⁰ BEL. M. Op.cit., nepag. s. 5.

⁶⁷¹ BEL. M. Op.cit., nepag. s. 7.

⁶⁷² BEL. M. Op.cit., nepag. s. 10.

⁶⁷³ *Biblia Sacra To gest: Biblj Svata Aneb Wssecka Swata Pjsma Starého y Nowého Zákona Možnau Pilnostj opět přehljdnuta Krátkými Summownjky, a mnohými Concordancyemi zaopatřena A wnowě vydána Pracý, Wynasnažovánjm a Nákladkem, Lidj o zrúst Cýrkwe Božj vpřjmně pečugjých.* - [1. vyd.]. - [W Hále Magdeburské] : [w Kannsteinské impressý syrotčjho domu], 1722. - [27], 916, 224, [2], 316, [20] s. ; 8

⁶⁷⁴ BEL. M. *Predmluva*. In. *Biblia Sacra*. nepag. s. 1.

⁶⁷⁵ BEL. M. Op.cit., nepag. s. 1.

⁶⁷⁶ BEL. M. Op.cit., nepag. s. 2.

Iraeneus, Cyprián, Augustín, Chysostomos.⁶⁷⁷ Inou prekážkou proti Božiemu slovu bola „ospanlivosť v čítaní Písma svätého“, pričom sa niektorí „vyhovárali na temnosť Písem a tajomstvá, ktoré sa v nich predkladajú..., tiež na nedodatočnosť ľudského rozumu na ich pochopenie“. Tento trend prevládol natoľko, že „ani u tých najznamenitejších kresťanov nebolo možné nájsť Bibliu.“⁶⁷⁸

Oproti „diablovej vzteklivosti“ je tu Hospodin, ktorý svojmu Slovu „činí slobodný priechod a svoju svätú cirkev si ním zhromažďuje, spravuje a k spaseniu privádza“.⁶⁷⁹ K slobodnému priechodu slova napomáha skutočnosť, že Boh Bibliu „dopustil preložiť do rozličných jazykov“ a to „hneď od počiatku cirkvi“.⁶⁸⁰ Toto dobrodenie dožičil Hospodin „Čechom a ich príbuzným Slovákom“. Spomína sauromatský národ ako predchodcov všetkých slovanov a tí, podľa Teodoreta mali Písmo už pre 1400 rokmi⁶⁸¹ a „Slovákom zaiste sám Hieronymus pretlmočil Bibliu“,⁶⁸² čomu je ťažko rozumieť. „Nie je potrebné mnohými dôkazmi dokazovať, že čítanie Písiem svätých prísluší všetkým kresťanom, ktorí chcú s bázňou a strasením konať svoje spasenie“.⁶⁸³ Keďže čítanie Písma svätého prináleží všetkým, treba sa nám o to starať, aby sme túto duchovnú prácu vykonávali slušne a v poriadku, predpísanom nám samým Duchom múdrosti a tak aby sme z nej nadobúdali úžitok, prýštiaci do večného života“.⁶⁸⁴

Vzhľadom na úžitok z čítania Písma Bel nachádza tri skupiny: tí, čo „nemajú nijaký úžitok, iní len veľmi skromný a sú takí, ktorí majú hojný úžitok“.⁶⁸⁵

a) „Nijaký úžitok nemajú tí, ktorých samo Písmo sväté nazýva ‘neučenými a neutvrdenými’, čo Písma sväté ‘naťahujú’ k svojmu vlastnému zatrateniu..., pýtajú sa na Písma..., ale ku Kristovi... nechcú prísť. Do tejto skupiny môžu patriť „učení alebo neučení, kazatelia alebo poslucháči, bohatí alebo chudobní“, každý, kto Písmo sväté nečíta v Božej bázni, spríslušnou pokorou a s modlitbami, k opravdivému obráteniu a ďalšiemu prospechu vo viere, láske a nádeji“.⁶⁸⁶ Táto skupina by sa dala charakterizovať ako formálni kresťania.

---

⁶⁷⁷ BEL. M. Op.cit., nepag. s. 2-3.

⁶⁷⁸ BEL. M. Op.cit., nepag. s. 3.

⁶⁷⁹ BEL. M. Op.cit., nepag. s. 4.

⁶⁸⁰ BEL. M. Op.cit., nepag. s. 4.

⁶⁸¹ Teda okolo roku 300 n.l.

⁶⁸² BEL. M. Op.cit., nepag. s. 5.

⁶⁸³ BEL. M. Op.cit., nepag. s. 5.

⁶⁸⁴ BEL. M. Op.cit., nepag. s. 8.

⁶⁸⁵ BEL. M. Op.cit., nepag. s. 8.

⁶⁸⁶ BEL. M. Op.cit., nepag. s. 8.

b) Skromný úžitok z čítania Písma svätého nadobúdajú tí, ktorí „síce bývajú vedení úprimnou myslou, ale Bibliu nečítajú s príslušnou snažnosťou, pilnosťou a horlivosťou“.⁶⁸⁷ Stáva sa, že „mnohí po svojom obrátení od tmy k svetlu počínajú si lenivo a ospalivo, Písmo sväté nečítajú a nerozvažujú s hodnou bedlivosťou, ... preto skúpo prospievajú aj v múdrosti Božej, ... sem patria aj tí, ktorí mnohé dobré moralia zachovávajú,... ale srdce a myseľ neobracajú k hlavným veciam Písem svätých“.⁶⁸⁸ Tu vidno Belovu kritiku do vlastných radov – pietistov, ktorí sú obrátení, no o ďalší budovanie a duchovný rast sa nestarajú.

c) Tí, čo chcú “dôjsť hojného úžitku” majú dbať na nasledujúce pravidlá“ pri čítaní Božieho slova:

1. Ešte pred samotným čítaním si treba uvedomiť „pravý cieľ, pre ktorý“ sa číta, nie len pre samú známosť Božieho tajomstva, ale... staťsa „Božím priateľom, s ním sa zjednotiť“.⁶⁸⁹

2. “Písmo sväté čítať s opravdovou bážňou, pokorou a úctivosťou“.⁶⁹⁰

3. “Na čítanie sa treba pripraviť „nábožnou modlitbou, v pokornom uznaní prirodzenej slepoty svojho srdca“.⁶⁹¹

4. “Nedať sa odradiť od čítania Písma svätého, ak hneď nemožno pochopiť všetky jeho tajomstvá“, preto je rozumné „ťažšie veci...nechať na pokoji“, až kým Boh čitateľa neobdarí hojnším svetlom a ráci to vysvetliť.⁶⁹²

5. Nič nezľahčovať, čo sa nachádza v Písme svätom, ale bedlivo pozorvať všetky, aj tie najmenšie prípadnosti. V konečnom dôsledku to znamená uvádzanie do života to, čo sa čítaním Písma získalo. Bel to vysvetľuje na príklade: Ako nás slnko osvecuje proti temnosti, tak nás aj zohrieva proti zime, podobne aj Slovo Božie... pôsobí pri nás aj osvietenie rozumu, aj vrúcnosť srdca. Je potrebné, aby sme to, čo z Písma svätého ako pravdu v jeho svetle vyznávame, ihneď skutočne uvádzali do života“.⁶⁹³

6. V Písmach... pilne a nábožne hľadaj Krista pána, tam zaslúbeného, tu však už príšlého“. Kristus Pán zaiste je cieľ, koniec a jadro celého Písma svätého“.⁶⁹⁴

„Maj teda... toto za ustavičnú regulu alebo pravidlo, aby si Písma aväté tou nysľou a k tomu cieľu čítal, rozjímal a v svojom srdci ukladal, aby sa ti Kristus Ježiš čoraz väčšmi

---

⁶⁸⁷ BEL. M. Op.cit., nepag. s. 9.

⁶⁸⁸ BEL. M. Op.cit., nepag. s. 9.

⁶⁸⁹ BEL. M. Op.cit., nepag. s. 10.

⁶⁹⁰ BEL. M. Op.cit., nepag. s. 10.

⁶⁹¹ BEL. M. Op.cit., nepag. s. 10.

⁶⁹² BEL. M. Op.cit., nepag. s. 10.

⁶⁹³ BEL. M. Op.cit., nepag. s. 11.

⁶⁹⁴ BEL. M. Op.cit., nepag. s. 11.

zjavoval v Písmach Mojžišových, prorockých a apoštolských, v tvojom srdci sa premenil, vo viere ťa utvrdil a priviedol k večnému životu“.⁶⁹⁵

Ethica Davido Solomonica (1724).⁶⁹⁶ - Aj keď sa jedná len o *Praefatio Editoris* je to Belova zásadná práca, kde vyjadruje svoj názor na filozofickú etiku, jasne poukazuje na nedostatky pohanskej morálky. Pre peknú latinčinu tento úvod vytlačili aj zahraničné noviny.⁶⁹⁷

Bel začína skonštatovaním, že ľudská spoločnosť nepochybne chce formovať mladých ľudí tak, aby žili cnostne.⁶⁹⁸ Ale prístup je rozdielny. Jedni chcú tento cieľ dosiahnuť Božím slovom a za príklad dávajú Krista.⁶⁹⁹ Druhý chcú formovať charakter podľa pravidiel starých filozofov, tu sa jedná o pohanskú morálku - *ethica ethnicam*.⁷⁰⁰

Medzi týmito dvoma prístupmi je rozpor, ktorý Bel dokumentuje v rozdielnom chápaní najvyššieho dobra - *Summum bonum*. Najprv dáva priestor pohanským filozofom, keď cituje ich názory: Pytagoras hovorí, že „blaženosť človeka je v tom, aby sa stal bohom“.⁷⁰¹ Cieľom Platonovej etiky je „aby sme sa podobali bohu, nakoľko môžeme.“⁷⁰² Podobne Plotinus „Najvyšší cieľ človeka je vlastné dobro, t.j. boh“.⁷⁰³

Bel zavrhuje etiku týchto filozofov, no najmä Aristotela, ktorého etiké názory sú ako „kvetinky, ktoré kresťania začali presádzať do svojich sklenníkov“. Bel Aristotelovu etiku striktno odmieta, podobne ako tzv. filozofickú etiku a stavia ju do protikladu s princípmi reformačnej kresťanskej morálky, ktorú formuloval Luther a ktorá je založená na dokonalosti Boha a nedokonalosti človeka – jeho rozumu a vôle, podmieňovanými milosťou Božou. Luther na výroky pohanských etikov hovorí: „Cnosti sa odlišujú podľa cieľov, nie podľa poslušnosti... Preto žiadna morálna cnosť nemá Boha za cieľ a nemôže ho milovať nado všetko, ináč by milosť nebola potrebná... Správne veci, ale nesprávne ich hovorili. Dobré, ale nie dobre konali“.⁷⁰⁴ Podľa Bela je chybou, že ľudia chcú mať cnosť vo svojej moci. Je známy Senecov

⁶⁹⁵ BEL, M. Op.cit., nepag. s. 12.

⁶⁹⁶ CASTELLIO, Sebastian: *Ethica Davidico Salomonea, Siue Psalmi Davidis, Salomonis Proverbia & Ecclesiastes : Quibus accesserunt Liber sapientiae atque Siracidis ... in vsum iuuentutis edidit & De Naeuis Ethices Ethnicae ... / Ex interpretatione Sebastiani Castellionis.* - [s.e.]. - Lipsiae : Prostat apud Sam. Beni. Waltherum, 1724. - [48], 408 s. ; 8°.

⁶⁹⁷ OBERUČ, J. *Matej Bel*, s. 89.

⁶⁹⁸ BEL, Matej. *Praefatio editoris*. In CASTELIONIS, Sebastiani: *Ethica Davidico Salomonica*. Lipsiae : S. B. Waltherum, 1724. nepag. s. 1.

⁶⁹⁹ BEL, M. *Praefatio editoris*. nepag. s. 2-3.

⁷⁰⁰ BEL, M. Op.cit., nepag. s. 4.

⁷⁰¹ BEL, M. Op.cit., nepag. s. 6-7: Beatitatem vero hominis, DEVM FIERI.

⁷⁰² BEL, M. Op.cit., nepag. s. 7: pro.j th,n omoi.wsin Qew/ kata, to, du,natovn..

⁷⁰³ BEL, M. Op.cit., nepag. s. 8: Supremus hominis finis, merum bonum, id est, DEVS.

⁷⁰⁴ BEL, M. Op.cit., nepag. s. 9-10: Virtutes... discernuntur finibus, non officiis... Quare, NVLLA VIRTVS MORALIS HABET DEVM PRO FINE, nec potest Deum diligere super omnia; alioquin gratia non esset necessaria. ... VERA, sed non VERE dixerunt: BONA, sed non BENE fecerunt.

výrok, že „je hlúpe prosieť o dobrú myseľ, keď ju môžeš dosiahnuť sám... Veď boh je blízko teba, s tebou, v tebe!⁷⁰⁵. Ale Luther k tomu hovorí, že „máme síce vôľu aj rozum, ale ako nepriateľský voči Bohu“, a preto nemožno súhlasiť s peripatetikmi: „urobme správne veci a staneme sa správnymi“, lebo podľa Luthera „len ak sa staneme správnymi, urobíme dobré veci... Dobré skutky nerobia človeka dobrým, ale dobrý človek robí dobré skutky“.⁷⁰⁶ Luther v Komentári k Genesis poznamenáva, že, človek je rozumný živočích s klamným srdcom“.⁷⁰⁷ Človek je náklonný kradnúť Bohu slávu a seba ju pripočítavať, no potom „koľko v nás zostáva človečiny, toľko zostáva aj klamu a prázdnoty“.⁷⁰⁸ Ohľadom etiky dávidovsko-šalamúnskej Lactantius konštatuje: „Božie príkazy, pretože sú jednoduché a správne, koľko znamenajú v ľudských dušiach, to dokazuje denná skúsenosť“.⁷⁰⁹ Lebo „aj málo Božích prikázaní tak premení človeka, že zo starého človeka urobí nového, takže ani nepoznať, či je to on“.⁷¹⁰

Ďalšie práce - *De Imitando Christo*⁷¹¹ vydal pre vzdelaných ľudí, ovládajúcich latinský jazyk. Predhovore vyzýva čitateľov, aby nasledovali Krista a nechali sa viesť jeho duchom. Nie výzorom, ani nadchýňať sa jeho zásluhami, lebo to vedie k pokrytectvu, ale podľa evanjelia, chudobou ducha, lebo len tak sa stáva človek podobným Kristovi. V texte často cituje Písmo, ale aj Luthera a Symbolické knihy.⁷¹² Spomedzi ľudí dáva za vzor: Luthera, Arndta, Gerharda, Hoepffnera, Olearia, Spenera, Buddea. Kvôli tejto knihe mal problémy zo strany katolíckej cirkvi a na svoju obranu vypracoval elaborát *Modesta apologia*, v ktorej objasňuje svoje pohnútky.⁷¹³ Poslednými Belovými edičnými činmi na poli vydávania náboženskej literatúry a publikovanej teologickej práce vôbec, boli modlitebné knižky pre potreby praktickej nábožnosti. V roku 1726 pripravil na vydanie zbierku modlitieb, ktoré zostavil, ale tlačou vyšli

---

⁷⁰⁵ BEL, M. Op.cit., nepag. s. 14: Stultum est, inquit, bonam mentem optare, cum possis a te impetrare.... prope est a te Deus, tecum est, intus est.

⁷⁰⁶ BEL, M. Op.cit., nepag. s. 18: Habemus, inquit, voluntatem & rationem, sed aversa a Deo.. dicunt peripatetici.... faciendo iusta, temperata, efficimur iusti, temperati... Bona opera non faciunt bonum virum; sed bonus vir, facit bona opera.

⁷⁰⁷ BEL, M. Op.cit., nepag. s.20: ANIMAL RATIONALE HABENS COR FINGENS.

⁷⁰⁸ BEL, M. Op.cit., nepag. s. 31: Quantum in nobis manet humanitatis, tantum manet, et mendacii, et vanitatis.

⁷⁰⁹ BEL, M. Op.cit., nepag. s. 40: DEI autem praecepta, quia et simplicia, et vera sunt, quantum valeant in animis hominum, quotidiana experimenta, demonstrant.

⁷¹⁰ BEL, M. Op.cit., nepag. s. 41: Pauca vero Dei praecepta, sic totum hominem immutant, et exposito vetere, novum reddunt, ut non cognoscas eundem esse.

⁷¹¹ THOMAS, von Kempen: *De Imitando Christo Libri Tres* : Accedit Liber Quartus De Sacramento vulgo inscriptus / Sebastianus Castellio Latinitate puriore donavit ... Nunc denuo edidit Matthias Belivus, qui etiam De genuino eoque Euangelico Imitationis Christi Principio praefatus est. - [s.e.] - Lipsiae : Apud Samuelem Beni. Walther, 1725. - [44], 298, [6] s. ; 8°

⁷¹² Podľa OBERUČ, J. Op.cit., s. 90.

⁷¹³ Pozri KOLLÁROVÁ, Ivona. *Matej Bel - vydavateľ náboženskej literatúry*. s. 272-273.

až o dva roky s názvom - *Preces Christianae*⁷¹⁴ s krátkym úvodom od J. F. Buddeusa a je určená pre intelektuálov. Pre nemeckých veriacich zostavil odlišnú zbierku modlitieb - *Die Gottsuchende Seele*.⁷¹⁵ Tieto modlitebné knižky prakticky určite pomohli veriacim, pre teológiu však nemajú až taký význam.⁷¹⁶

4.5.1.3 Vedecké dielo

Pietizmus bol určujúcim aj pri formovaní vedeckých postojov Mateja. Už zo štúdií bol ovplyvnený J. F. Buddeusom, podľa ktorého učebnice „Základy eklektickej filozofie“ vyučoval aj na gymnáziách. Z tohto diela čerpal najnovšie poznatky z prírodných vied, o svete, zemi, človekovi. Práve Buddeusovo dielo s množstvom informácií z moderných prírodných a spoločenských vied určili jeho vedeckú orientáciu. Odsudzuje scholastickú filozofiu a nevedecké názory a vyzdvihuje moderných vedcov. V prírodovedných názoroch bol stúpencom descartovskej fyziky, v logike, gnozeológii a metodológii stúpenec induktívnej metódy F. Bacona. Napriek širokému spektru záujmov M. Bela za jeho ťažisko vedeckej práce možno považovať geografiu a históriu.

Geografia. - Geografické práce majú vlastivedný charakter. Tejto činnosti sa začal venovať hneď po príchode do Bratislavy. Na veľký vlastivedný projekt sa svedomito pripravoval. Keďže neboli žiadne podklady, sám urobil rekognoskáciu krajiny, ktorú systematicky precestova v rokoch 1716, 1723, 1725 a 1727. Budoval si okruh spolupracovníkov a používal dotazníkovú metódu na získanie potrebných údajov. Spolupracovníci boli z radov študentov, ale aj farárov a vzdelancov. Okrem toho excerptoval množstvo literatúry. Zlomový bol rok 1720, keď bol za svoju činnosť obivenený zo špionáže, no obhájil sa a získal podporu samotného cisára Karla VI. Svoju predstavu načrtoval v diele *Hungariae aniquae et novae prodromus*. Cieľom bolo zostaviť tri knihy: História, Geografiu a Prírodu. Tieto predstavy sa naplnili len čiastočne a zo zamýšľaných titulov vyšly len torzá – bol to príliš ambiciózny projekt, na ktorý ešte neboli vhodné podmienky. No aj tak sa vytvoril podklad pre Belovo celoživotné dielo – *Notície, Historické a zemepisné vedomosti o novom Uhorsku*. Vlastne tu sa zrealizovala

---

⁷¹⁴ *Preces Christianae Ad Excitandum Promovendumque, Verae Resipiscentiae, Fidei, Renovationis, Solidaeque Pietatis, Studium Comparatae, Et Tripartito Divisae*. Accesit Praefatio Io. Francisci Budei, Theol. D. Et Prof. Prim. In. Acad. Ienensi. Lipsiae : Typis Georgii Schniebesii, 1728. [4], 397, [18] s

⁷¹⁵ *Die Gottsuchende Seele, oder kurzgefasste und schriftmässige Andachten, ...* Leipzig : Sam. Benj. Walther, 1729. 384, 140 s

⁷¹⁶ V rukopisoch sa zachovali poznámky, ktoré Bel používal pri katechizácii v roku 1747, sú uložené v Lyceálnej knižnici: *Catechisationes Belii*, 1747, sig. 107 f. a *Belove kázne – Sacres Sermones* – sign. 432 v.

druhá kniha z pôvodne zamýšľaného Prodrumu. Po vyjdení prvého zväzku v roku 1735 sa Matej Bel stal najznámejším uhorským vedcom v Európe. Zvolili ho za člena viacerých vedeckých spoločností – londýnskej, berlínskej, atď. Celkovo sa vydali 4 zväzky Notítí – ďalšie v rokoch 1736, 1737 a 1742. Zo 48 uhorských stolíc vyšlo tlačou len 11, zvyšné ostali v rukopise.

História. - Historické dielo je úzko spojené s jeho dielom geografickým. Bol priekopníkom vedeckého výskumu v histórii, vyzýval k štúdiu prameňov, apeloval na šľachticov, aby sprístupnili svoje archívy. Jeho systematickosť sa preukázala pri koncipovaní programu zberu historických dokumentov, ktoré usporiadal podľa dôležitosti: listy a listiny, verejné snemové záznamy a mierové zmluvy, nariadenia panovníkov, palatínov, pečate, mince, atď.

Tieto Belove snahy sa pretavili do diela *Adparatus ad historiam Hungariae* (Príprava k uhorským dejinám). Adparatus začal vychádzať v roku 1735 a postupne do roku 1743 vyšlo desať prameňov prvého zväzku. No v rokoch 1745-1746 edícia zanikla.

Práve v tomto období v roku 1742 dostal M. Bel porážku, z ktorej sa síce zotavil, ale postupne sa uťahoval z verejného života. Zomrel 29. augusta 1749.

4.5.1.4 Bratislavskí spolupracovníci Mateja Bela

Belova práca v Bratislave v na škole i v zbere bola úspešná aj preto, lebo mal okolo seba dobrý kolektív. Aj keď sa nejedná o slovenských pietistov, zaslúžia si našu pozornosť.

Johann Rabacher (1686 -1768). - Narodil sa v Bratislave, kde aj započal svoje štúdium a cez Merseburg sa dostal roku 1704 na univerzitu v Halle, kde bol spolužiakom Mateja Bela.⁷¹⁷ Pôsobil vo viacerých nemeckých mestách, kde pôsobil v rôznych funkciách: vychovávateľ v Eislebene, katechéta v Berlíne, kazateľ v Ilsme (1711-12). Nakoniec zakotvil v rodnej Bratislave ako farár nemeckého zboru v rokoch 1712-44. Od roku 1721 bol seniorom v Bratislave.⁷¹⁸ Nakoniec však rodné mesto opustil v dôsledku náboženského útlaku a vstúpil do služieb grófa Seckendorfa v Meuselwitze (od 1744).⁷¹⁹ V roku 1714 pozval Mateja Bela za učiteľa na bratislavské gymnázium a spolu s ním sa pričínal o to, že Bratislava sa stala najvýznamnejším centrom pietizmu v Uhorsku. Počas bratislavského pôsobenia vydal tlačou iba jednu prácu – kázeň prednesenú v auguste 1737 pri inštalácii superintendenta E. Mohla.

---

⁷¹⁷ ZOVÁNYI, J. 328

⁷¹⁸ SBS, V. s.11.,

⁷¹⁹ Szinnyei. 8, s.701.

Johann Matthias Marth (1691-1734). – Tiež pochádzal z Bratislavy, narodil sa 21. júla 1691. Ako polosirota s chatrným zdravím, no odhodlaný študovať. Vzdelával sa na školách ale aj ako samouk. V roku 1703 odšiel do Győru, aby sa naučil po maďarsky. V nasledujúcom roku sa matka vydala vlastníka hostinca a tak Marth spoznal krčmový život v celej jeho drsnosti.

Venoval sa aj hudbe a istý čas túžil ísť k vojsku, no nakoniec išiel študovať do Nemecka na tubingenskú univerzitu (18.7.1708). Tu býval u dr. Pfaffa, mohol používať jeho bohatú knižnicu a získal rozsiahle vedomosti. V 1710 cez Altdorf prišiel do Jeny.⁷²⁰ Tu mal na ho spomedzi učiteľov najväčší vplyv Buddeus a to to tej miery, že sa jeho duchovný život sa začal meniť a stal sa zapáleným kresťanom. O dva roky išiel do Lipska, no tu sa mu nepáčili pomery. Napriek nevole rodičov odišiel do Halle. Býval u Langeho, no bol v styku aj s Freylinghausenom a Franckem, ktorý ho odporučil ako informátora do Königsbergu na Collegii Fridericiani. Marth však na radu Johanna Weiszbecka, s ktorým sa stretol v Halberstadte, chcel prísť domov, no v Bratislave zúril mor a tak bolo bezpečnejšie využiť Franckeho ponuku.⁷²¹ Ostal tu až do roku 1718. Po návrate do Bratislavy sa rok venoval súkromne štúdiu. Po odchode M. Bela v roku 1719 z lýcea ho zvolili za rektora, no v tomto úrade zotrval len do roku 1721, keď sa stal farárom.⁷²² Vysvätiť sa nechal v Jene kvôli antipietistickému postojú superintendenta Daniela Krmana.

Na ceste domov zažil nepríjemné dobrodružstvo, lebo v Prahe ho pokladali za husitského kazateľa a jeden deň ho držali vo väzení. Nakoniec 9. augusta prišiel do Bratislavy, kde statočne zastával svoj úrad aj keď postupne telesne chradol a nakoniec sa ho v júni 1734 musel vzdať úplne. Zomrel 8. augusta toho istého roku.

Fridrich Viliam Beer (1691-1774). – Pochádzal z remeselníckej rodiny. Narodil sa 4. januára 1691 v Bratislave.⁷²³ Už v mladom veku sa prejavil ako nadaný a tak sa rodičia postarali o jeho dobré vzdelanie, dokonca mu najali aj súkromných učiteľov. Aby si osvojil slovenčinu, poslali ho rodičia do Trenčína (1702), ale tu ťažko ochorel a tak ho priviezli domov. Po vyzdravení ho poslali do Győru, aby sa naučil maďarsky, ale aj tu ochorel a tak sa vrátil domov. V Bratislave študoval pod vedením konrektora Adama Petrőczyho a neskôr rektora Samuela

---

⁷²⁰ Haan, s. 41

⁷²¹ HORÁNYI, J. *Memoria II.* s. 557.

⁷²² REZIK, J.– MATHAEIDES, S. *Op.cit.*, s. 428.

⁷²³ HORÁNYI, J. *Memoria I.* s. 156-158; SZINNYEI, J. *Op.cit. I.* s. 751; REZIK, J.– MATHAEIDES, S. *Op.cit.*, s. 338, 428; SBS I., s. 181.

Muessera. V roku 1708 ho otec odprevadil do Öttingenu, kde aj ostal na tamojšom gymnáziu. Tu si pod vedením rektora Michala Preua dobre osvojil staroveké jazyky.

V nasledujúcom roku ho rodičia poslali do Halle. Ale cestou cez Norinberg, Altdorf prišiel do Jeny a tu ho priatelia a rodáci presvedčili, aby zostal a tak sa zapísal v zimnom polroku 1709.⁷²⁴ V Jene začal študovať právo, ale čoskoro prešiel na teológiu. Oduševnene sa pripojil ku „pietistickej generácii“ k Johannovi Franzovi Buddeusovi, ktorý bol v tom čase pýchou Jeny. Tieto vzťahy ovplyvnili aj budúce smerovanie Beera. Podľa vzoru Franckeho sa budovali po celom Nemecku sirotinca a v jednom takomto zariadení v Langendorfe pri Weissenfelse pôsobil ako vychovávateľ od roku 1712 takmer nepretržite do roku 1715, keď dostal pozvanie od bratislavského evanjelického zboru učiť na lýceu, kde sa stal konrektorom a v roku 1722 rektorom. Oba svoje úrady vykonával s veľkým nasadením a láskou voči študujúcej mládeži. Na lýceu pôsobil 27 rokov. V roku 1747 ho zvolili za farára nemeckého zboru. Vo farárskom úrade slúžil verne, aj keď ho staroba už oberala o silu. V roku 1752 ochrnul na ľavú stranu, no aj v týchto skúškach Beer s veľkou presnosťou si vykonával úradné povinnosti; až nakoniec, keď už nevládal, 1. novembra 1763 sa vzdal úradu. Ešte desaťročie si užíval zaslúžený odpočinok. Do večnosti odišiel 30. novembra 1774.

4.5.2 Eliáš Milec (1691-1757)

Ako bolo možné si všimnúť M. Bel vydal svoje poslené náboženské dielo v roku 1729 a venoval sa už len vede. Je symbolické, že práve v tom roku iný kazateľ vydávan mnohostránkovú Postylu od P.S. Spenera. Bol to Eliáš Milec, ktorý v nasledujúcom roku prišiel do Bratislavy a vyvinul tu nevídanú duchovnú a vydavateľskú aktivitu. Priblížime si jeho život a dielo.

Narodil sa 17. júla 1691 v Turčianskom sv. Martine.⁷²⁵ Pochádzal z urodzeného rodu, ktorého korene siahajú až do 13. storočia.⁷²⁶ Mal zemiansky pôvod po otcovi Danielovi Košťálovi z Trnovca a matke Eleonóre Szaladiniove.

Od detstva mal náklonnosť k vedám a pretože v tom čase boli z „Martina múzy vyhnané“, učil sa v Dražkovciach s inými zemianskymi deťmi u učiteľa Martina Portvaya, ale

---

⁷²⁴ MOKOS, Gy. Op.cit., s. 36; HAAN, L. ho v *Jena Hungarica* nemá.

⁷²⁵ Historiografia ohľadom dátumu narodenia nie je jednotná. Maďarskí historici udávajú dátum 29. jún 1693, pozri SZINNYEI, J. Op.cit. VIII, s. 1401; ZOVÁNYI, J. Op.cit., s. 406.

⁷²⁶ WURZBACH, Constant von. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen*. Theil 18, Wien : k.k. Hof- und Staatsdruckerei, 1868. s. 312.

keď Rákociho povstania martinská škola ožila učil sa tu pod vedením Mateja Klačányho a Daniela Bodorovinyho.⁷²⁷ Po potlačení povstania bola škola zrušená a Milec prešiel do artikulárnej školy v Ivančinej, kde ho učiteľ Ján Kuzmáni povzbudzoval k ďalšiemu štúdiu a tak kvôli nemčine a vyššiemu vzdelaniu odišiel na gymnázium do Levoče, kde počúval lekcie z teológie a filozofie u Martina Dubovského st. a pokračoval v susednom Prešove, kde bol rektorom Samuel Matthaeides. Ďalšou zastávkou jeho peregrinácie bolo sedmohradské Kollégium Gabriela Bethlena v Nagy-Egyede (v období rokov 1714-1722, dnes Aiud), kde si zdokonaľoval nielen nemčinu a učil sa maďarčinu, ale navštevoval aj prednášky Františka Páriz Pápaiho (1649-1716) z logiky, fyziky a gréčtiny, z filozofie a hebrejčiny sa vzdelával pod vedením Petra Szilágyiho a s teológiou sa oboznamoval u Štefana Szigethyho.⁷²⁸ Nie je celkom jasné, kedy a kde sa Eliáš Milec oboznámil a dostal pod vplyv pietizmu, možno už v Levoči a v Prešove, no s vysokou pravdepodobnosťou v Kollégiu Gabriela Bethlena, kde študovali aj poslucháči zo Saska, ktorý sem pietizmus priniesli. Po návrate zo Sedmohradska bol krátky čas vychovávateľom v rodine Daniela Ištváňa, no už 6. februára 1722 sa v Jene zapísal na tamojšiu univerzitu, kde pôsobili aj pietistickí profesori ako Johann Franz Buddeus (1667-1729), ale predovšetkým Johann Jacob Rambach (1693-1735).⁷²⁹ V Jene študoval tri roky (1722-1725) a dostal sa úplne pod vplyv pietizmu a z univerzity sa vrátil plný odhodlania šíriť jeho myšlienky vo vlastnom národe. Prvým milcovým pôsobiskom po návrate bola mestská škola v Prešove, kde nastúpil v roku 1726 po smrti pietistu P. P. Topertzera a pôsobil na škole ako „Vice Rector“ a zástupca rektora (Substitutus Rector), ale už nasledujúcom roku bol pozvaný do Bytčice a po vysvätení superintendentom Jánom Schwarzom sa stal aulickým farárom na dvore barónky Calisovej-Révaiovej.⁷³⁰ V roku 1730 prechádza do Bratislavy na uľoňnené miesto farára slovensko-maďarského zboru, kde plodne pôsobil. Tu sa po dvoch rokoch pobytu oženil so Zuzanou Vörösovou (zomrela 1747), s ktorou mal 8 detí, no len dve ho prežili.⁷³¹ V zbere bol činný až do svojej smrti 24. novembra 1757.

---

⁷²⁷ REZIK, J.– MATHAEIDES, S. Op.cit., s. 476.

⁷²⁸ HORÁNYI, A. *Memoria III.* s. 616; HAAN, L. Op.cit., s. 45-46.

⁷²⁹ MOKOS, Gy. Op.cit., s. 42; HAAN, L. Op.cit., s. 45.

⁷³⁰ HÖRK, József. *Collegium Története.* Kassán : Bernovits G., 1896. s. 98. Pozri aj FABO, A. *Monumenta III.*, s. 136.

⁷³¹ BRTÁŇOVÁ, E. *Náboženské a literárne dielo Eliáša Milca. Tvorba 2007*, č. 1., s. 15.

4.5.2.1 Dielo

Eliš Milec bol predovšetkým prekladateľom a sprostredkoval slovenskému čitateľovi diela zakladateľa pietizmu P. J. Spenera a J. J. Rambacha, vlastných prác má poskromne.

Cieľom nie je podrobne charakterizovať dielo, kvôli obmedzenému priestoru a rozsiahlosti prekladateľskej práce E. Milca. Užitočné však bude určiť, ktoré diela Milec preložil, pomenovať originál a určiť, ktoré sú jeho samostatné práce. Je to potrebné, lebo tu panuje od samého začiatku ako medzi maďarskými (Szinyei, Zoványi) tak aj slovenskými (Rizner, Ďurovič, autor hesla o Milcovi v Slovenskom biografickom slovníku) autormi nejasnosť a tendencia pripísať Milcovi autorstvo.

Prvým jeho prekladateľským počinom bolo preloženie známej Spenerovej postyly, ktorá vyšla pod názvom *Postylla a neb gruntowní učenj a článých víry křesťanské*⁷³² v roku 1729, bez udania miesta, autora i prekladateľa. Jedná sa o rozsiahle dielo na 1900 stranách bez príloh. Milec preložil rané Spenerovo dielo *Die Evangelische Glaubens-Lehre*, ktoré vyšlo prvýkrát vo Frankfurte v roku 1688 a potom ešte viackrát.⁷³³ Dielo pozostáva z kázní na nedele a cirkevné sviatky. No nielen z kázní. Autor sa snaží ku každej téme priradiť aj adekvátny článok viery, čo nie je jednoduché a tak v Predmluve si nárokuje istú „slobodu“ v tejto veci a taktiež sa ospravedľuje, že poradie „článkov viery v takom prirodzenom spojení ako je Snešení apoštolské sa tu nepredstavuje“; to sa napráva tým, že hneď za úvodom je tabuľka obsahujúca „maličké systema Theologicum“.⁷³⁴ Poriadok článkov viery nasleduje za predmluvou a delí sa na dve časti, prvá je o Bohu, (theológia) a druhá o človeku (anthropológia). Prvá časť pozostáva z článkou o Otcovi, Synovi a Duchu Svätom; druhá podľa stavu človeka: nevinnosti, hriechu, milosti, slávy. Potom nasledujú témy na jednotlivé nedele a sviatočné dni. Téma pozostáva z textu Písma, po ktorom nasleduje predmluva a výklad textu v troch bodoch. A potom prichádza časť „článok viery“ a na úplný záver modlitba. Všetky podnadpisy sú uvádzané v latinčine, aj keď sú v texte hneď preložené, predsa len, zdá sa, autor predpokladá vzdelanejšieho čitateľa. Kniha je skôr dogmatikou ako postyllou.

---

⁷³² SPENER, Philipp Jakob. *Postylla a neb Gruntownj Včenj a Článých Wjry Křesťanské, Na obyčegná Nedělnj a Swátečnj Ewangelia, Z Swatého Božského Slowa důvodně předložené, A pro rozssjřenj spasytedlné známosti prawdy wydané.* [B. m. t.] Léta Páně M DCC XXIX. [=1729], [VIII] - 1900 - [XLIV] s. ; 8°. Existujú aj vydania, len po stranu 976, tieto pokrývajú cirkevný rok od 1. adventnej nedele po svätodušný utotok. Takýto exemplár mal k dispozícii zrejme J. Ďurovič; pozri jeho *Slovenský pietizmus*, s. 191.

⁷³³ Autor má k dispozícii vydanie z roku 1710.

⁷³⁴ Predmluva autora, nepag. s. 1-2.

V roku 1736 vyšiel maďarský preklad *A Bárányoknak az ö Jó Pásztoroknak karjaira való Egybengyűjtetések*,⁷³⁵ pre potreby časti jeho zboru od nemeckého evanjelického teológa a skladateľa piesní, absolventa hallskej univerzity, Bernharda Walthera Marpergera a jeho dielka *Sammlung der Lämmer in ihres guten Hirten Arme* (Leipzig 1735).

Vydavateľsky je bohatý rok 1738, keď mu vychádzajú hneď tri preklady, všetky od J. J. Rambacha. Prvý je venovaný deťom pod názvom *Utěšená ruční knižička zvlášte pro dítky křesťanské*.⁷³⁶ Toto dielo pozostáva z katechizmu pre menšie deti (1-159), modlitieb pre žiakov a deti (160-205), príhovoru k rodičom (206-215), príhovoru k žiakom (216-224), naučení deťom (225-278), zo sto povinností kresťanského života (279-293), príkladov pobožných detí (294-332), mravnej knižky pre deti (333-347 – pravidlá dobrého spravia sa, napr. „Ústa každého rána vodou vymývati, a zuby prstem čistiti neb škrabati, slouží k jej zachování“, s. 343).

Ďalším a prvým dielo z dlhého radu „přemýšlování“ je *Přemýšlování s výkladem a naučenjm o osmerým blahoslavenství*.⁷³⁷ Milec tu prekladal z diela *Betrachtungen uber auserlesene heylsame Worte*, Jena : Johann Bernhard Hartung, 1733 a to jeho druhú časť s názvom *Betrachtungen über die acht Seligkeiten* (na stranách 853-984). Ako názov prezrádza práca sa venuje blahoslavenstvám akosú zaznamenané v Mat. 5, 3-12. V krátkej predmluve konštatuje, že Ježišova kázeň na vrchu mnohí vnímajú ako „summu celého kresťanstva“ a že mnoho výnámnych ľudí inšpirovala k písaniu kázaní a menuje Augustina, Luthera i Jána Arndta. Dielo pozostáva z 10 kázaní, meditácií. Prvá je venovaná „všeobecnému prístupu“, kde sa venuje „osobe, ktorá toto učenie predkladá“ a potom „tým osobám, ktorým Pán Ježiš túto reč držal“. Ďalšie úvahy sú už venované blahoslavenstvám, kde sa „každé slovo svetle vyjadruje, sama věc představuje a vykláda a jiné pravdy odtut vyvodí“. Posledná úvaha je opakovaním, „aký má „tedy učiteľ evanjelický býti“. Každá úvaha končí modlitbou. Na konci je „registřík pamätných vecí“.

---

⁷³⁵ MARPERGER, Bernhard Walther: *A Bárányoknak az ö Jó Pásztoroknak karjaira való Egybengyűjtetések: A vagy Bátoróságos és egyenes Vezérlés, miképen kellessék Az Ifjú Keresztyén embereknek az Ur Vatsorájához való első járulásokban magokat A Jésus Kristusnak ajánlani és szentelni*. Melly is német nyelven kibocsátattott, majdan pedig Magyar nyelvre fordítattott. - [s.e.]. - [s. l.] : [s. t.], 1736. - 104 s. ; 8° Kniha je preložená aj do bibličtiny pod názvom *Shromážděnj Gehňátek do gegjch dobrého Pastýře Náručj : A neb; Bezpečné a přjmé Nawedenj, ...* - [s.e.]. - [s. l.] : [s. t.], 1736. - 81 s. ; 12° Podľa knihopisu K5217, je autorom prekladu Heinrich Milde.

⁷³⁶ RAMBACH Johann Jacob. *Utěšená ruční knižička zvlášte pro dítky křesťanské*. [s.e.]. - [Halle] : [J. Gebauer], 1738. - 118, [4], 347, [9] s.; 12°. Názov originálu: *Erbauliches Handbuchlein für Kinder*, Leipzig 1734.

⁷³⁷ RAMBACH, Johann Jacob. *Přemyslowánj s Výkladem a Naučenjm o Osmerým Blahoslavenstwj*, Kterým Pán Gežjš swé kázanj na hoře začal, w kterých se Každé slovo swětle wygadruge, sama věc představuge a wykládá, y giné prawdy odtud wywodj, Wssecko pak k wzdělánj wynakľádá. [s. l.] : [s. t.] Léta Páně 1738. 128 s.; 8°.

Súčasťou predchádzajúcej knižky je *Přemyšlování o sedmi posledních slovích ukřižovaného Ježíše*⁷³⁸ aj s prídavkom *Tajemství zákona z strany zločinců pověšených na dřevě* a Milec prekladal z knihy *Betrachtungen über die Sieben Letzten Worte des gecreuzigten Jesu*, (Halle 1726), ktorá obsahuje aj spomínaný príväzok. Dielo má dlhšiu predmluvu, ktorý sa spomína aj v nadpise: O tajemství mlčení Kristového v jeho trpení. Pre lepšiu predstavu do akých detailov sa pri týchto „premyšlovaniach“ sa zachádzame Rambachových 12 dôvodov: 1. aby naplnil Písmo, 2. aby svoju hotovosť k smrti ukázal, 3. aby vinu hriešneho rozhovoru našej prvej matky s pokušiteľom niesol, 4. aby za hriešne Adamovo vyhováranie zaplatil, 5. aby za všetky hriechy potomkov Adamových, ktoré jazykom spáchané bývajú, zadosť učinil, 6. aby za rôzne hriešne mlčanie, ktorým sa človek cudzích hriechov účastným stáva, zadosť učinil. 7. zdržal sa všetkej pravdivej výmnuvy svojej nevinnosti, 8. nevyhováral sa, aby ten veľký hriech vyhovárania zmiernil, 9. aby tie hriechy zmiernil, ktoré skrze vyhováranie bývajú spáchané, 10. aby svojim služobníkom a dieťkam milosť získal, 11. aby mlčanie svojich služobníkov a dieťok, v ktorom sa naposledy po vydanom svedectve o nevinnosti a pravde oddávajú, posvätil, 12. aby nasledovníkom dal dobrý príklad.

V hlavnej časti sa medituje nad Ježišovými výrokmi, ktoré zazneli pri ukrižovaní: I. „Otče odpusť im, lebo nevedia, čo robia (Lk 23,34); II. Amen hovorím, tebe, dnes budeš so mnou v raji (Lk 23,34), III. Žena, ajhľa tvoj syn! Ajhľa, matka tvoja! (J 19,26.27), IV. Bože môj, Bože môj, prečo si ma opustil (Mt 24,46), V. Žiznim. (J 19,28), VI. Je dokonané (J 19,30) a VII. Otče do tvojích úk porúčam svojho ducha (Lk 23,46). Po každej meditácii nasleduje modlitba. Spoločným menovateľom všetkých úvah je srdečnosť, vrúcnosť, súcit i láska k trpiacemu Ježišovi. V obidvoch dielach cituje rôznych teológov: Augustín, Chryzostomos, Luther, Olearius, Spener.

Po odmlke vychádza viacero prekladov Rambachových diel v roku 1744. Jedná sa o kratšie dielo *Ewangelium Izaiáse o narození Krista Pána s príväzkom pri neprerušenej paginácii: Přemyšlování o sedmi zaslíbeních, kterážto Syn Boží po svém v jíti do slávy v lidech zjevení dal, těm, kteříž zvíťezí.*⁷³⁹ V tomto prípade Milec prekladal z nasledovných originálov: *Betrachtungen Über das Ev. Esaia Von der Geburt Christi, Cap. 9,6 Wie auch über dessen*

---

⁷³⁸ Přemyšlování O Sedmi Posledních Slovích Vkřižovaného GEŽJSSE; s Přídavkem o Tagemstwj Zákona z strany Zločinců pověšených na dřevě 5. Kn. Mož. 21, 22, 23. a Předmlúwau o Tagemstwj mlčenj Krystového weho Vtrpěnj. [s. 1.] : [s. t.] Léta Páně 1738, 152 s.; 8°.

⁷³⁹ RAMBACH, Johann Jacob. *Ewangelium Izaiáse O Narozenj Krysta Pana*, Kap. 9, 6. Gako též o geho potěssenj plněm gměnu Immanuel, W zwláásntnjch Přemyšlowánjch předložené a k wzdělánj wydané. – Od str. 101 príväzok: *Přemyšlowánj o Sedmi zaslíbeních, kterážto Syn Boží po swém w giti do sláwy w lidech Zgewenj dal, těm, kteříž zwjtezj* [s. 1.] : [s. t.] Léta Páně MDCCXLIV. [=1744]. 205-[II] s.; 8°

Trostvollen Namen Immanuel, Zur Erbauung mitgetheilet. (Halle 1724) a *Betrachtungen über die Sieben Verheissungen Welche Der Sohn Gottes in denen Apocalyptischen Briefen ... gegeben hat.* (Halle 1724). V prvom diele sú úvahy nad výrokmi verša z Iz 9,6: I. „Dieťa sa nám narodilo, syn nám je daný“, II. „a bude kniežatstvo na jeho ramene“, III. „a nazvané bude jeho meno, Predivný“, IV. „Radca“, V. „Boh silný“, VI. „Otec večnosti“, VII. „Knieža pokoja“ a pridané je ešte jedno „přemýšľovanie“ – O mene Immanuel (Mt 1,23). Po každej úvahe je modlitba, no tentokrát veršovaná, napr. v VI. premyšľovaní: Otče všech věčností, / Ujmi se mne statečně, / nakloň v běhu časnosti / Srdce mé k cestě věčné...⁷⁴⁰ V príväzku *Přemýšlování o sedmi zaslíbeních, kterážto Syn Boží po svém v jíti do slávy v lidech zjevení dal, těm, kteříž zvítězí* sa medituje nad siedmymi výrokmi z knihy Zjavenie Jána 2. a 3. kapitoly, ktoré začínajú várazom: „Tomu, kto víťazí,...“. zase sa tu stretávame s úvahami, zakončenými modlitbou.

Objemné je dielo *Přemýšlování s výkladem a navčením o utrpení Ježíše Krista*.⁷⁴¹ Tu sa jedná o preklad kníh: *Betrachtungen über das gantze Leiden Christi*, (Jena 1722, 1723, 1732), ktoré ramnách písal postupne v priebehu desaťročia, no v bibličtine vyšli v jednom objemnom zväzku, takmer 900 strán. V tomto prípade poznáme aj miesto vydania – Žitava. Celé dielo zodelené do 5 častí a podrobne rozoberá utrpeniu Krista, a to: I. vnútorné v záhrade Olivetskej, II.. vonkajšie v v záhrade Olivetskej, III.. pred duchovným súdom židovským, IV. pred svetským súdom Pilátovým a Herodesovým a V. na hore Golgota.

O rok pozdejšie, v roku 1745, vyšiel posledný Milcov preklad Rambacha: *Spasytedlné řeči Pána Ježíse vysvětlené a k vzdělání vydané s príväzkom: Přemýšlování o tajemství Ježíše Krista, o figuře hada měděného, a měst utočistných Izraelských z 4. knihy Mojžíšove v. 21. a 35. kapit. predložená*.⁷⁴² V tomto prípade Milec prekladal z diela: *Betrachtungen über auserlesene heylsame Worte* (Jena 1733). Nemecký originál je rozsiahle dielo – obsahuje 27 kázni a príväzok *Betrachtungen über die acht Seligkeiten*. Zo spomínaných kázni vybral Milec šesť. V pôvodine je zaznamenaný aj čas a miesto, kedy odzneli. Kázeň III. Otvorená škola večnej múdrosti (na text Mt 11,29-30) od znela 23. októbra 1722 V Stadt-Kirche v Jene, teda v dobe Milcovho pobytu v tomto meste. Podobne aj oba príväzky, aj keď sa ich pôvodiny zatiaľ nepodarilo v objaviť, sú nepochybne z pera J. J. Rambacha, o čom svedčí predmluva, kde sa

⁷⁴⁰ RAMBACH, Johann Jacob. *Ewangelium Izaiásse O Narozenj Krysta Pana.* s. 77.

⁷⁴¹ RAMBACH, Johann Jacob. *Přemýšlování s Výkladem a Navčením O Utrpenj Gežjsse Krysta* : podlé srownaného Wypsánj čtyř Ewangelistů na pět částek rozdělená, ... - [s.e.]. - W Žitawě : [s. t.], 1744. - [14], 114, 82, [2], 205, [3], 257, [3], 210, [2] s. ; 8°.

⁷⁴² RAMBACH Johann Jacob. *Spasytedlné Řeči Pána Gežjsse Wysvětlené a k vzdělání vydané.* S príväzkom: *Přemýšlování o Tajemství Ježjsse Krysta, o Figuře Hada Měděného, a Měst utočistných Izraelských z 4. knihy Mojžssowe w. 21. a 35. kapit. predložená* - [s.e.]. - [s. l.] : [s. t.], 1745. - 231 s. .

píše, že tieto premyšľovania „nejprve v nemecké zemi a řeči, léta 1726... velikému zhromaždeniu lidu předloženo bylo: k tomu se přidává jiná předcházejícího 1725“ a taktiež dikcia a spôsob citovania poukazuje na veľkého nemeckého teológa.

Z editorskej práce sa Milec zaslúžil o vydanie obľúbenej modlitebnej knižky od Jána Eichhorna *Duchovní zbraní a pokladů věčných pokojík*.⁷⁴³

Pôvodným Milcovým dielom je *Evanjelický budič srdce záležící v šesti částkách* z roku 1744. Jedná sa o misijný traktát, ktorý chce povzniesť duchovný život veriacich.

Evanjelický budič tvorí šesť častí, ktoré tvoria istú postupnosť v duchovnom živote: navedenie ku kresťanstvu, skúmanie vlastného duchovnému stavu, obhajoba proti odporcom, presvedčovanie k pravému kresťanstvu, horlivosť v duchovnom živote. Prvý oddiel „Sprostičké a kratičké navedení ku křesťanství“ má dve časti. Prvá začína povbudením: „Tvoj Pán a Stvoriteľ ťa stvoril k životu večnému a nič iné nehľadá, len tvoje časné a večné pohodlie“⁷⁴⁴ a potom nasleduje 75 rád ako tento stav dosiahnuť. Druhá časť je vedená dialogickou formou a obsahuje 12 otázok a odpovedí na pochybnosti veriaceho ohľadom spasenia. Druhý oddiel „Spasitedlné zkušování nynějšího křesťanství mnohých duší“ pozostáva zo 100 otázok a výrokov, ktorými autor chce dosiahnuť, aby čitateľ správne diagnostikoval svoj duchovný stav. Tieto otázky a výroky vkladá fiktívne do úst Ježiša Krista. Oddiel končí odpoveďou úprimného čtenáře z víry pochádzajúci: „Pane, ku komu pôjdem“ Slová večného života máš... Přived' mne skrze tebe k Otci!“⁷⁴⁵ Tretí oddiel „Obhájení pravého křesťanství proti 133 obecným výmluvám“ ponúka konkrétne odpovede. Napríklad na námietku: „To sú veci privysoké a nemám dobrú hlavu“, nasleduje odpoveď: „Stačí dobré srdce, komu sa nedostáva múdrosti, nech prosí Boha, Jk 1,5. Ž 111,10. On rád dáva potrebnú známosť a vysoké veci od teba nevyhľadáva, 1Kor 3,2“.⁷⁴⁶ Štvrtý oddiel „Evangelické namlouvání k pravému křesťantví“ pozostáva zo 75 rád na pestovanie vzťahu s Kristom: „Ale musíš o to bojovať, aby len v Kristu si bol nájdený a tak s ním spojený bol, aby si na vlastnú spravodlivosť a skutky nestaval, ale na onej spravodlivosti z viery vo vieru. Sám Ježiš chce byť tvoja spravodlivosť, múdrosť, posvätenie i vykúpenie v skutku a pravde a nie len v púhom domnení, R 8,1; 3,25; 1,17; G 3,11; F 3,12; 1Kor 1,30“.⁷⁴⁷ Piaty oddiel „Spasytedlné probuzení k horlivosti v křesťanství“ hovorí

⁷⁴³ *Duchownj Zbranj a Pokladů věčných Pokojík : Plný překrásných, horliwo-wraucných Modliteb, ... / od Jana Eichhorna ... ; Potom z Nemecké, w Českau Řeč přeložené, od Michala Lani, ... - [s.e.]. - Wytisštěn w Haly Kragi Magdeburgickem : v Jana Justinusa Gebauera, 1744. - [2], 272, 200, [8], 134 s. ; 8°.*

⁷⁴⁴ MILEC. E. *Evanjelický budič srdca*. s. 3.

⁷⁴⁵ MILEC. E. *Op.cit.*, s. 34.

⁷⁴⁶ MILEC. E. *Op.cit.*, s. 39.

⁷⁴⁷ MILEC. E. *Op.cit.*, s. 34.

o duchovnom napredovaní tým, že skutoční veriaci sú „horliví“ a „navracajú sa k prvej láske“. Posledný, šiesty, oddiel „Milostivé navštívení Boží k spasiteľnej výstrahe a prípravě k nastávajúcemu soudu“ je rozhovorom učiteľa a poslúcháča na konkrétne otázky: Máme sa báť Božích trestov? Odkiaľ pochádza súženie?, atď.

4.6 Pietizmus na východe krajiny

Pietizmus v tejto časti krajiny sa ujímal len ťažko. Narážal na odpor v Prešove, aj v Levoči. Nakoniec sa ujal v Kežmarku, ale len v pedagogike. Okrem tohto centra tu ešte pôsobilo niekoľko pietistov v malých vidieckych zboroch.

4.6.1 Kežmarské lýceum

Strediskom pietizmu na východe krajiny sa stalo lýceum v Kežmarku, kde sa pestovala pietistická pedagogika s veľkým dôrazom na prírodné vedy. Takmer nepestovali teológiu. Základ pre pietistickú pedagogiku bol položený na začiatku 18. storočia konrektorom Schmidom, ktorý používal Komenského knihu *Orbis pictus* a vyučovaní praktických zručností ako napr. koncipovanie listov, ale kládol dôraz aj na gréčtinu, v ktorej vysvetľoval evanjeliá. Študenti taktiež obľubovali jeho výuku poetiky. Ešte viac realizmu a záujem o prírodu do vyučovania zaviedol Jeremiáš Titius, absolvent lipskej a wittenbergskej akadémie, matematik a astronóm.

Juraj Bohuš (1687-1722). - Prvým skutočne pietistickým učiteľom bol Juraj Bohuš z Banskej Bystrice, ktorý doma absolvoval základné štúdiá pod pietistickým vedením J. Pilárika a J. Buriusa, čo ho ovplyvnilo na celý život. Na banskobystrickom gymnáziu bol spolužiakom M. Bela. V roku 1707 odišiel na štúdiá do Wittenbergu,⁷⁴⁸ kde bol žiakom ortodoxných učiteľov *Löschera a Deutschmanna*.⁷⁴⁹ Po návrate a krátkom pobyte na banskoštiavnickej škole ho v septembri 1711, keď zúrila v krajine mor, pozvali za slovenského kazateľa a súčasne aj za rektora kežmarského gymnázia. Juraj Bohuš bol všestraný a vynikal spoločenských aj prírodných vedách. Podľa vzoru M. Bela vypracoval a zaviedol nový školský poriadok v duchu pietistického realizmu.⁷⁵⁰ Vynikal aj ako básnik a rečník a skvele ovládal latinský jazyk. No hlavnú pozornosť venoval prírodným vedám a fyzike. „Venoval sa prírodovednému

⁷⁴⁸ BARTHOLOMAEIDES, *Memoria*, s. 203.

⁷⁴⁹ FABÓ, A. I. *Monumenta I.* s. 156..

⁷⁵⁰ LIPTÁK, Johann. *Geschichte des evangelischen Lyzeums A,B. in Kesmark*. Kežmarok 1933. s. 72.

a historickému výskumu Kežmarku a jeho tatranského okolia, zaoberal sa históriou, genealógiou, geológiou, minaralógiou, geografiou, speleológiou, botanikou.“⁷⁵¹ Korešpondoval s domácimi aj zahraničnými vedcami. Bol menovaný za člena prírodovedeckej spoločnosti v Erfurte. Viacero diel mu vyšlo tlačou. Juraj Bohuš zomrel mladý 22. mája 1722 vo veku 35 rokov.

Juraj Buchholtz ml. (1688-1736). - V Bohušovom diele pokračoval Juraj Buchholtz ml., ktorý pochádzal z Kežmarku, kde sa narodil 3. novembra 1688. O jeho detstve nevieme takmer nič. Učil sa doma v Kežmarku, z tohto štúdia sa zachovalo jeho „vysvedčenie“ datované dňom 28. marca 1704. Do Rožňavy na tamojšie gymnázium sa vypravil 14. decembra toho istého roku. Tu študoval do apríla 1708. Z tohto štúdia sa zachovali dokonca dve „testimonia“, ktoré ho charakterizujú ako študenta znamenitého, zbožného, skromného a usilovného. Po absolvovaní domácich škôl sa vydal na štúdiá v zahraničí. V lete roku 1709 študoval niekoľko týždňov na gymnáziu v Gdaňsku, no kvôli epidémii, ktorá tu prepukla bol nútený opustiť mesto. Odišiel na univerzitu v Greifswalde.⁷⁵² Tu pobudol od novembra 1709 do septembra 1711, počúval hlavne prednášky z filozofie a teológie. Ani z tadiaľko neodišiel dobrovoľne, ale kvôli severskej vojne. Doma bol domácim učiteľom v rodine gemerského podžupana Pavla Lániho z Rožňavy. V lete 1713 je znova v zahraničí, doprevádza svojho žiaka Jána Lániho do Halle a zároveň navštívil niekoľko nemeckých miest a univerzít: Drážďany, Lipsko, Halle, Jénu, Wittenberg. Na jar 1714 ho požiadali, aby viedol artikulárnu školu vo Veľkej Paludzi v Liptove. Pozvanie prijal a pôsobil tu do apríla 1723.

Už v Paludzi sa venoval prírodným vedám a výskumnej činnosti. Špecializoval sa na Liptov, preskúmal jaskyne v Demänovskej a Jánovskej doline. Náčrty máp a svoje výskumné poznatky posielal Matejovi Belovi, ktorý tieto geologické písomnosti vydal. V roku 1723 prijal pozvanie Kežmarčanov na rektora lýcea a zároveň aj farára slovenskom evanjelickom zbore. Nové pôsobisko mu ponúklo ďalšie príležitosti venovať sa prírodným vedám a fyzike. Zvlášť sa venoval Vysokým Tatrám. Venoval sa aj fyzike a meteorológii. Veľa publikoval, väčšinou vo Vratisave, kde sa stal aj členom tamojšej prírodovedeckej spoločnosti. Samozrejme, taktiež pôsobil ako kazateľ, básnik a dramatik, písal moralisticko-didaktické hry s námetmi so Starej zmluvy a náboženského života.. V roku 1736 ho pozvali do učíť Banskej Bystrice, pozvanie najprv prijal, no nakoniec si to rozmyslel. Po krátkej chorobe zomrel 3 augusta 1737.

---

⁷⁵¹ SBS, I. 284.

⁷⁵² SBS I. s.341

4.6.2 Peter Pavol Toppertzer (1687-1726)

Narodil sa 11.12.1687 v Spišskom Podhradí. Domáce štúdiá absolvoval v rodisku, na gymnáziu v Levoči, Štítniku, Rožňave (5 rokov) a na kolégiu v Prešove. Aj keď nevieme presne datovanie, v akom poradí absolvoval uvedené školy, mal možnosť nadobudnúť vynikajúce vzdelanie pod vplyvom pedagógov ako v Levoči Samuel Gunther, absolvent jenskej univerzity, či v Rožňave Michal Mišovic, ktorý bol ovplyvnený pedagogikou J. A. Komenského a nazývaný aj „Praceptor Hungariae“ a v Prešove Ján Rezik, vynikajúci rétor, teológ, filozof a zakladateľ historiografie školstva na našom území. Z kusých informácií nemožno zistiť, kedy a ako sa dostal pod vplyv pietizmu. Isté je, že známy protipietistický spis od Jevera⁷⁵³ ho medzi pietistov zaraďuje. Z vyššie uvedených lokalít do úvahy prichádza jedine Levoča, kvôli enviromentu, ktorý tu zanechal Jonáš Bubenka, či Daniel Sinapius a prvé pietisticky ladené diela na našom území od J. A. Komenského, Michala Ácsa, či Jána Simonidesa vydávané v tamojšej Brewerovej tlačiarňi. Naproti tomu Prešov pod vplyvom Rezika bol protipietistický a viedli sa tu dišputy, v ktorých sa pietizmus prirovnával k socinianizmu.⁷⁵⁴ Túto otázku nemožno rozhodnúť aj keď by mnoho napovedala, pre porozumenie jeho správaniu sa v nasledovných rokoch. Totiž, že 19. októbra 1708 sa zapisuje na univerzitu vo Wittenbergu,⁷⁵⁵ no po ôsmich mesiacoch opúšťa baštu luteránskej ortodoxie a 9. júla 1709 je imatrikulovaný na pietistickej univerzite v Halle,⁷⁵⁶ kde sa venuje štúdiu teológie. Vyvetlení sa núka viacerou:

Po Ružomerskej synode 1707 sa neodporúčalo chodiť do Halle a tak študenti začali svoje štúdium vo Wittenbergu, no neskôr z rôznych dôvodov prestúpili, Iné prirodzenejšie vysvetlenie je peregrinácia, štúdium na viacerých školách. Topperczer nebol ojedinelým prípadom. Dokonca v ten istý deň sa vo Wittenbergu zapísal Andrej Blaho z Ostrej Lúky,⁷⁵⁷ no do Halle prišiel už 5. marca 1709. Z Jeny do Halle prišiel napr. Ján Treitmann⁷⁵⁸ a pod. Toppertzer strávil na hallskej univerzite štyri roky, zrejme z existenčných dôvodov, využil sociálnu pomoc univerzity, keď sa od 23. januára 1710 eviduje ako „Freitischler“ v sirotinci,⁷⁵⁹ teda univerzitný študent, ktorý tu za stravu a ubytovanie vyučuje deti zdarma. Tu sa dostal

⁷⁵³ JEVERUS, J. *Verzeichnis*, s. 134.

⁷⁵⁴ RIBINI, J. *Memorabilia Augustanae*. s. 367.

⁷⁵⁵ BARHOLOMAEIDES, L. *Memoriae Ungarorum*. s. 204.

⁷⁵⁶ CSEPREGI, Zoltán. *Magyar pietizmus 1700-1756*, Budapest : Teológiai Irodalmi Egyessulet, 2000, s. 89, pozn. 1.

⁷⁵⁷ BARHOLOMAEIDES, L. *Memoriae Ungarorum*. s. 204.

⁷⁵⁸ HAAN, L. *Jena Hungarica*, s. 41. MOKOS, Gy. *Magyarországi tanulók a jénai egyetemen*, Budapest : MTA 1890, s. 37

⁷⁵⁹ HAAN, L. *Jena Hungarica*, s. 41. MOKOS, Gy. *Op.cit.*, s. 37.

cekom pod vplyv pietizmu, ako o tom svedčí poznámka jeho rovesníka a priateľa Juraja Buchholtza ml., ktorý vo vlasti študoval aj v Rožňave, kde sa mohol s Toppertzserom zoznámiť, vo svojom Diariu, kde približne v tomto čase, hodnotí Toppercera ako „qui jam pietistica spirat“. A len vďaka Jurajovi Buchholtzovi ml., ktorý sa po skončení štúdia v Greifswalde vydal na okružnú cestu po Nemecku, vieme, že na jeho ceste späť spolu opúšťajú Halle 18. septembra 1713 a cez Vratislavu sa za približne mesiac dostali do Kežmarku (15. október 1713). Buchholtz šiel ďalej do Rožňavy, no kam išiel Toppertzer, nevedno. No od 1. júna 1715 je konrektorom v Prešove, odkiaľ v 15. júna 1719 keď píše list Augustovi Hermanovi Franckemu do Halle. Po odchode S. Mathaeidesa v roku 1721 preberá rektorský úrad, ktorý zastáva až do svojej predčasnej smrti v roku 1726.⁷⁶⁰

4.6.3 Ján Treitman

O Jánovi Treitmanovi sa zachovalo pomerne málo informácií, narodil sa v Levoči, no nie je známy presne dátum narodenia. Z dát jeho pôsobenia na školách a učiteľov, ktorý ho učili možno spätne relatívne presne niektoré etapy jeho života zrekonštruovať. A teda narodil sa približne v rokoch 1686-87 a tak do levočskej školy mohol nastúpiť v 1693, či 1694, kde „pochvalne napredoval“ (Mocko) a získal „znamenité vedomosti z gréčtiny, zemepisu, rétoriky, logiky, etiky a bibličtiny“.⁷⁶¹ Podľa Haana sa učil aj v Rožňave, kde ho mohol priviesť záujem o chýrneho Mišovica, ktorý tu pôsobil v rokoch 1702-1705. Po oživení Prešovského kolégia počas rákociovského povstania, ho nachádzame práve tu, kde „bol jedným z prvých a „najmilších“ žiakov Jána Rezika“.⁷⁶² Zrejme pre jeho vzdelanosť mu rodičia zverujú svoje deti do opatery. Možno už počas štúdiu je vychovávateľom „syna prešovského občana Juraja Desia“.⁷⁶³ Zrejme po skončení štúdia sa stal vychovávateľom synov Ondreja Szirmayho – Melchiora, Ondreja a Adama, s ktorými odišiel aj študovať na akadémiu do Jenu, kde sa zapísali v zimnom polroku 1711. No po istom čase sa zrejme nepohodol so svojimi chovancami, opúšťa Jenu a od 31. augusta 1713 sa stáva poslucháčom Hallskej univerzity,⁷⁶⁴ ktorú ukončuje v nasledujúcom roku – 1714. Potom ho na chvíľu nachádzame v Levoči, zrejme sa tu oženil, no už v 1715 je vychovávateľom Jakuba Preussera a Georga Wolffa v Holsteinsku, kde pôsobí až

⁷⁶⁰ REZIK, J. – MATHAEIDES, S. Op.cit., s. 303

⁷⁶¹ REZIK, J.– MATHAEIDES, S. Op.cit., s. 495.

⁷⁶² REZIK, J.– MATHAEIDES, S. Op.cit., s. 495.

⁷⁶³ REZIK, J.– MATHAEIDES, S. Op.cit., s. 495.

⁷⁶⁴ REZIK, J.– MATHAEIDES, S. Op.cit., s. 496.

do roku 1723. Na naliehanie matky, vdovy, sa vracia do Levoče, zrejme s ašpiráciou učiť na levočskom gymnáziu, čo vyvolalo odpor „tamojších občanov, ktorí sa obávali bludných náhľadov hallského pietistického prostredia“.⁷⁶⁵ Pri tejto príležitosti došlo ku korešpondencii medzi Levočou a Halle. Zrejme pre Levočanov Treitmann neobstál a miesto nezískal, lebo ho nachádzame ako posledného známeho rektora nižšej latinskej mestskej školy v Lipanoch (1724-1727). Nakoniec však jeho pietizmus uspel pred superintendentom Jánom Schwarzom, ktorý ho 4. februára 1727 ordinoval za farára v Spišskom Podhradí,⁷⁶⁶ kde pôsobil v rokoch 1727-1729.⁷⁶⁷ Po tomto období sa nám stopa Jána Treitmanna stráca.

4.6.4 Ján Sartoris (??-1768)

Narodil sa v Kračúnovciach (pri Giraltovciach) v Šariši. Otec sa volal Michal Szabó a matka Katarína, rodená Jasinská. Domáce štúdiá absolvoval v Prešove, Kremnici a ukončil v Kežmarku. 19. apríl 1728 sa zapísal na univerzitu vo Wittenbergu.⁷⁶⁸ Zase nemožno vedieť presne, kde sa dostal pod vplyv pietizmu, no mohlo to byť už aj doma, napr. na lýceu v Kežmarku, no ešte s väčšou pravdepodobnosťou na samotnej wittenbergskej univerzite, kde v tomto čase pôsobili propietistickí profesori Johann George Joch (1677-1731) a Johann Caspar Haferung (1669-1744). Z tohto obdobia sa zachovali aj jeho literárne práce. Pri príležitosti úmrtia obľúbeného profesora Gottlieba Wernrsdorfa, ktorý bol zarytý anti Pietista, vydávajú „bolestivo zarmútení obyvatelia Pannónie“ (acerbissime deplorant Pannonii cives) epicédiá *Luctus publi[cus]*, kde prispel aj Joan. Sartoris. Je iste zaujímavé, že svoje verše tu majú aj Pavol Doležal a Daniel Sartorius. Veselšou jeho prácou je novoročný pozdrav Johannovi Gottliebovi Krausovi v roku 1730. V tomto roku pod predsedníctvom Johanna Caspara Haferunga obhajuje svoju prácu venovanú téme „Dopĺňania Pavla na Kristových utrpeniach podľa Kol 1,24“ (Dissertationem theologicam de defectibus afflictionum Christi a Paulo supplendis ex Coloss.1.24) a vracia sa domov (Bartholomaeides datuje jeho príchod už v októbri, čo nie je možné.) nevedno, čo robil bezprostredne po návrate do vlasti, ani kde sa zdržiaval. Je pravdepodobné, že učil na niektorej škole v Šariši a snáď v tomto čase sa aj oženil, vzal si dcéru Juraja Očovíniho, no jej krstné meno nie je známe. Po ordinácii 1. júla 1733 je farárom v Chmeľovci, no už v roku 1734 sa nachádza v Rankovciach, kde pôsobil až do roku 1754. Práve z tohto obdobia sa zachovali správy o jeho

⁷⁶⁵ REZIK, J.– MATHAEIDES, S. Op.cit., s. 496.

⁷⁶⁶ HAAN, L. Op.cit., s. 41

⁷⁶⁷ EES, s. 344.

⁷⁶⁸ BARHOLOMAEIDES, L. *Memoriae Ungarorum*. s. 227,

obvineniach z pietizmu riešených na úrovni šariško-zemplínskeho seniorátu. Najprv na kongregácii dňa 15. októbra 1737 v Kukovej bol Ján Sartoris na tri mesiace suspendovaný za „výstupok“ (Mocko), počas tejto doby ho mali zastupovať Ján Martini z Giraltovec a Ján Stephanides z Uhorských Raslavíc. Sartoris bol suspendovaný za odlišný názor. Kongregácia to aj konkretizovala, keď prijala uznesenie, že „ak niektorý kňaz o ´dobrých skutkoch´ neučí v zmysle Svätého Písma, musí opustiť úrad.“⁷⁶⁹

Vo veci rankovského farára Jána Sartorisa sa angažoval aj superintendent Podhorskej superintendencie Samuel Antoni (1699-1738), ktorý napísal list dozorcovi dištriktu Tomášovi Szirmaymu posilňujúc rozhodnutie synody. V liste konštatuje, že „sa pietizmus začal rozmáhať okrem iných miest aj v Sabinove, tak začal konať“ a o spoluprácu požiadal aj Tomáša Szirmayho, aby mu pomáhal, „lebo on vysväťí len tých, ktorí sa zaviažu dodržiavať ním stanovených 7 bodov“ a zároveň ho prosí, aby k takémuto kroku vyzval aj superintendenta slobodných kráľovských miest Kristiána Pfanschmidta z Levoče. Chce dosiahnuť, aby „každý nový farár bol podrobený spoľahlivej pravovernej teologickej skúške a až tak vysvätený“.⁷⁷⁰

Podľa Antoniho sa v spomínaných 7. bodoch majú kňazi zaviazať, že

- a) budú hlásať pravé ev. náboženstvo;
- b) budú bezúhonne žiť ako Sv. Písmo vysvetľuje a nakladá;
- c) budú učiť podľa Symbolických kníh a Formula Concordiae a jej Epitome;
- d) predpisy viery, tak ako znejú, dodržia;
- e) ohľadom spasenia a ospravedlnenia budú učiť, ako cirkev požaduje;
- f) učenie hallských, tübingenských a jenských teológov zavrhnú, lebo sa s uhorským učením nezrovnáva;
- g) každé učenie pod akýmkoľvek názvom, ktoré smeruje proti učeniu luterskej cirkvi, či verejne či súkromne, zavrhnú.

Všetko toto robiť sa zaväzujú prísahou.

Na ďalšom stretnutí, 12. februára 1738 v Chmeľove, kongregácia posielala Sartorisa k superintendentovi, lebo sa nezdá, že by bol čisto ortodoxný.

Po tomto zázname už nebol predmetom sporov. V Rankovciach slúžil do roku 1754 a potom prešiel do Vyšnej Kamenice, kde zrejme aj dokončil beh života v roku 1768.

---

⁷⁶⁹ HÖRK, József. *A Sáros-zempléni ev. esperesség története*. Kassán 1885. s. 151.

⁷⁷⁰ HÖRK, J. *A Sáros-zempléni ev. esperesség története*. s. 151.

4.7 Zhrnutie

Hlavným predstaviteľom vrcholného obdobia slovenského pietizmu je Matej Bel. Jeho pietistické formovanie začalo v Banskej Bystrici a dovŕšilo sa v Halle a naplno prejavilo v Bratislave. Je integrujúcou osobou slovenského pietizmu. Je ho dielo a život vtisli pečať a najvlastnejšiu charakteristiku slovenského pietizmu. Jeho teologické dielo *Forma sanorum verborum* stanovilo dogmatické hranice slovenského pietizmu, ktorý vychádza z Luthera, symbolických kníh a typické pietistické dôrazy nachádza aj v lutheránskej teologickej tradícii. Bohatá je jeho vydavateľská činnosť zameraná na vydanie Božieho Slova a na podporenie modlitebného života, teda na duchovný rozvoj človeka. Príznačný je u neho záujem o prírodu ako Božie stvorenie, ktoré treba skúmať a popísať a tak poslúžiť okolitému svetu.

Slovenský pietizmus je pod drobnohľadom protivníkov, z ktorých sú tu predstavení S. Hruškovic a P. Severini. Pre slovenský pietizmus je to dôležitý korektív, nakoľko ich kritika je zameraná skôr na chyby svetového pietizmu a tak pomáha slovenskému pietizmu nedopúšťať sa rovnakých chýb.

Popri banskobystricko a bratislavskom centre slovenského pietizmu sa vyformovalo aj ďalšie – v Banskej Štiavnici s hlavným predstaviteľom S. Pellionisom. Svojou literárnou činnosťou v tomto období vynikajú najmä E. Milec a D. Sartorius. Milec sprostredkoval slovenskému čitateľovi J. J. Rambacha. D. Sartorius polúžil svojou vlastnou tvorbou. Odlišne sa vyvinula situácia na východe krajiny, kde sa pietizmus len ťažko presadzoval a upevnil sa len v Kežmarku v podobe pietistickej pedagogiky. O to viac si zaslúžia úctu jednotliví, osamotení reprezentanti pietistických myšlienok (P.P. Toperczer, J. Sartoris, atď.)

5. DOZNIEVANIE SLOVENSKÉHO PIETIZMU 1758-1803

V tomto období si priblížime troch reprezentantov tohto obdobia: Pavla Doležala, Samuela Lišoviniho a Michala Institorisa Mošovského. Regionálne sú dedičmi pietizmu v Bratislave a v Banskej Bystrici. Východ krajiny v tomto období absentuje.

5.1 Pavol Doležal (1700-1778)

Narodil sa v Skalici. Po dovŕšení nižšej školy sa vyučil za súkenníka, ale keď odišiel na vandrovku do Šoprone, pod vplyvom tamojších pietistov sa znova dal na štúdiá. V Šoporone skončil školský kurz a v Győrí sa naučil po maďarsky, v roku 1727 odišiel študovať na wittenbergskú univerzitu.⁷⁷¹ Bolo to v čase, keď tu pôsobili pietisticky orientovaní profesori Johann George Joch (1677-1731) a Johann Caspar Haferung (1669-1744). Pri návrate zo štúdií prijal v Lužiciach na niekoľko rokov miesto súkromného učiteľa detí. Po návrate do vlasti sa stal kaplánom v Nemeš-Čove v Zadunajsku. Ostal tu niekoľko rokov. Okolo roku 1738 odišiel do Prešporka a tu učil až do roku 1743 dievčatá na evanjelických školách a úplne sa dostal pod vplyv bratislavských pietistov M. Bela a E. Milca, s ktorými spolupracoval aj po odchode. Ďalšou jeho zastávkou bola služba aulického kazateľa v Zemianskom Podhradí u A. Príleskom. Tu však prislúchoval večeru Pánovu okrem zemanov aj poddaným v okolitých obciach (napr. Bošáca) a tak bol vyobcovaný a Príleskému zakázali držať kazateľa, Po známostiach sa v roku 1764 dostal do artikulárnych Necpál, kde pôsobil asi do roku 1762 ako kazateľ. No aj z tadiaľto ho vypovedali, pretože často chodil do filiálnych cirkví a tam podobne ako na predošlom mieste prislúchoval Večeru Pánovu. Odsťahoval sa najprv do Dulíc, kde mal svoj dom a odtiaľ na Vyšnú Bocu, kde ostal kazateľom až do smrti.

Vo vede sa formoval najmä pod vplyvom bratislavského kruhu spolupracovníkov M. Bela, ideologicky pod vplyvom pietizmu, neskôr raného osvietenstva. Autor významných jazykových diel poznačených slovakizujúcimi úsiliami v rámci čs. jazykovej jednoty, pričom vychádzal z Vavrince Benedikta z Nedožier, ale aj Daniela Krmana. Je autorom prvej slovenskej gramatiky *Gramatika Slavico-Bohemica* (1746), ku ktorej napísal krásny úvod s oslavou slovanského jazyka M. Bel. vydal viacero učebníc pre deti. V pedagogickej spisbe akcentoval vyučovanie

---

⁷⁷¹ BARTHOLOMAEISS, J. L. Op. cit., s. 226.

v materinskom jazyku. Pre školské potreby zostavil obrázkový šlabikár s veršíkmi na každé písmeno a veršované výťahy zo Starého i Nového zákona: *Bibliá svatá Rytmovnými Summovníky představená.*(1745)

Pre našu tému je zaujímavé, že sa pustil do prekladu kázni Rambacha: Jana Jakuba Rambacha Pisma Proffessoria ordonarii Evanjelicka Premišlovani aneb kazani na nedelni a svatečni evanjelia celeho roku, ktoré aj preložil, no ostali v rukopise, ktorý je uložený v Literárnom archíve Matice slovenskej. Popri Milcovi je to teda ďalší záujemca o tohto autora, resp. jedná sa o vplyv E. Milca na P. Doležala. Prekladal aj katechizmy – Konrada Gräffa Tabule katechismové, ostali v rukopise.

Ako farár na Vyšnej Boci pracoval svetovo v prospech ľudových vrstiev, čo možno pripísať vplyvu pietizmu.

Pavol Doležal je reprezentantom pietizmu, ktorý vyšiel z M. Bela a E. Milca, no pôsobením na vidieku ho prispôbil potrebám svojho okolia.

5.1. Samuel Lišovini (1712-1774)

Pochádzal z tradičnej farárskej rodiny, ktorá si meno odvádzala od hontianskej obce Lišov. Narodil sa 31. januára 1712 vo Veľkej Paludzi. Svoje prvé vedomosti získal doma v artikulárnej škole, ktorú v tom čase viedol pietista Juraj Bucholtz ml., neskôr prešiel do školy v Necpaloch, kde sa vzdelával pod vedením konrektora Ondreja Balasiho a rektora Mateja Augustiniho. Kvôli osvojeniu si nemčiny odišiel v roku 1723 do Kežmarku⁷⁷² a neskôr z rovnakých dôvodov do Bratislavy, kde študoval pod vedením pietistov rektora Fridricha Beera a konrektora Martina Bohuradta, ktorý mu bol strýkom. Tento prevzal nad ním patronát a zabezpečil mu štúdium kvôli osvojeniu si maďarčiny v maďarských centrách pietizmu: V Győri, kde učil Ján Tomka-Sásky a Šoprone u Krištofa Deckarda.⁷⁷³ Je len prirodzené, že v roku 1732 viedli kroky mladého študenta na univerzitu v Jene, kde študoval teológiu.⁷⁷⁴ Po návrate v roku 1735 sa stal vychovávateľom detí Gabriela Zmeškala v Zemianskom Podhradí, odkiaľ prešiel za aulického kazateľa k barónovi Calisiovi do Bytčice. Kvôli tomuto poslaniu ho za farára vysvätil superintendent S. Michaelides v Banskej Bystrici v roku 1739. Neskôr prešiel do rodnej Veľkej Paludze, skadiaľ ho v roku 1759 pozvali do Banskej Bystrice za pomocného farára. V tom čase tam bol ešte v službe

⁷⁷² SLÁVIK, J. Dejiny zvolenského evangelického. s. 267.

⁷⁷³ SLÁVIK, J. Op.cit., s. 268.

⁷⁷⁴ HAAN, L. Op.cit., s. 50.

Daniel Sartorius, po jeho odchode sa stal farárom v slovenskom zbore, kde pôsobil až do svojej smrti 30. augusta 1774.⁷⁷⁵

Je len prirodzené predpokladať, že po absolvovaní toľkých pietistických destinácií sa stal pietistom. Bol aj literárne činný. Opísal obrovský požiar v Banskej Bystrici v roku 1761 a ku opisu pripojil aj kajúcnu kázeň Pevná naděje.⁷⁷⁶ Na žiadosť pani Gostoničovej preložil Arndtovu Postyllu.⁷⁷⁷ Pripojil k nej úvod *O pravém a Bohu příjemném zjevné i domové služby neb pocty Boží vykonávaní*. V Arndtovej Postylle sú len kázne na texty z evanjelií, v jednej poznámke Lišovini uvádza, keďže na daný sviatok nenašiel vhodný kázňový text od Arndta, preložil kázeň od Spenera. Postylla vyšla v roku 1776 za asistencie Michala Institorisa Mošovského. Objednávateľka, ani autor prekladu sa knižného vydania už nedožili. Skutočnosť, že v čase, keď už v Nemecku sa Arndtove knihy považovali za prekonané, sa v našich končinách venuje veľké úsilie k jeho vydaniu, svedčí o silnom, dlhotrvajúcom vplyve a dedičstve pietistického hnutia.

5.3 Michal Institoris Mošovský (1733-1803)

Institoris pochádzal zo zemianskej rodu, ktorého korene siahali do Prahy a cez Trenčín sa dostal až do Turca. Elementárne školy absolvoval v Ivančinej, Súlove, Necpaloch. V roku 1749 prešiel do Prešporka, kde ho učil Michal Peško, roku 1751 na radu Eliáša Milca za pomoci Daniela Lehotského odišiel do Debrecína, kvôli maďarčine a tu študoval až do roku 1753. V tom toku sa vrátil do Prešporka, stal sa učiteľom Danielových detí Ondreja a Pavla. V roku 1759 odišiel s podporou svojho patróna Daniela Lehotského do Wittenbergu, kde študoval necelé 2 roky.⁷⁷⁸ Po smrti Eliáša Milca ho zvolili za jeho nástupcu. Miesto po istom váhaní prijal. Pôsobil tu ako slovensko-maďarský kňaz a profesor lýcea až do svojej smrti. V mnohých ohľadoch ho

---

⁷⁷⁵ SLÁVIK, J. Op.cit., s. 268.

⁷⁷⁶ *Pevná Naděje Wěřjých w čas obecné Vzkosti*, kterau w Kagjým Kázánj, z přjležitosti strassliwého Ohně w Banské Bystricy, w Neděli XII. po Sw. Trogicy, [= 2. srpna] z pořádného Swat. Nedělnjho Ewangelium a s njm spogenych Ržečj Ozeásse VI. w I. s pomocj Mil'osti Božské, w Sl'owanském Shromážděnj předstawil', Samvel Lischoviny, Cýrkwy Bystrické obogj Nácý Sl'. Připogené gest Hystorycké toho strassliwého Ohně wypsánj, z Německého Gazyka přeložené. Nákl'adem Samuele Qwendl, Měsstěnjna a Knjhaře w Banské Bystricy, 1761., 70 s.

⁷⁷⁷ ARNDT, Johann: *Drahého Muže Jana Arnda, ... vzdělawatedlná Kázanj, na obyčegná Nedělnj a Swátečnj Ewangelia přes celý Rok*, z geho Německé Ewangelické Postylle, ... w Slowansky Gazyk wvedená, skrze Samuele Lischoviny, Cýrkwe Bystrické Ewang. Nácý Slowanské Sl. B. Kazatele. ... wydaná, skrze Michala Institoris (:Mossótzj:) Cýrkwe Ewang. Pressporské Vherského a Slowanského Slowa Božjho Kazatele. Wytisštěná w Presspurku, w Frantisska Augustýna Pařko, Král. Privil. Impress. Roku Páně, 1776., 36 - 836 - 58 - [XVII] str. ; 4°

⁷⁷⁸ BARTHOLOMAEIDES. J. L. Memoria, s. 256.

možno vnímať ako nasledovníka M. Bela a E. Milca. Jeho spisy majú hlavne náboženský charakter, budovali duchovný chrám veriaceho človeka. Zaslúžil sa však v roku 1775 pre Bratislavčanov aj o vybudovanie kamenného chrámu – dnešný malý chrám. Venoval sa nielen svojmu zboru, ale mal záujem o rast duchovného života ľudí, ktorých si dosiaľ nikto nevšímal – vojakov. Zostavil a vydal pre nich zbierku modlitieb *Modlitby pro vojáka*.⁷⁷⁹ Zaslúžil sa o vydanie *Arndtovej Postyly v preklade Lišoviniho*. Nanovo vydal Arndtovu Záhradku rajskú (1777), kde v Predmluve chváli Arndtovu „sprostnosť a úprimnosť, nábožnosť a vrúcnosť“. od toho istého autora pripravil aj reedíciu Belovho vydania *Paterý knihy o pravém křesťanství*. Toto vydanie opatril vlastou úvahou *O přednostech křesťanské mravní theologie nad mravní filosofii*.⁷⁸⁰ Úvaha nám dáva obraz o jeho náboženskom postoji a myslení na dobové tendencie. Krátko si ju priblížime. Institoris tu nachádza 10 predností mravnej teológie nad filozofiou:

Prvý dôvod vidí Institoris v pôvode, lebo filozofia je „len od ľudí, no (kresťanská) od Boha“.⁷⁸¹ K tomuto tvrdeniu uvádza argument: „Lebo aj tí najväčší filozofi... boli len ľudia, ktorí mohli ľahko padnúť a zblúdiť. No mravná teológia má základ v Kristovi: „Ale Kristus... bol večný a jednorodný Boží syn. On najlepšie mohol ukázať cestu do neba, pretože sám prišiel z neba. Na jeho slovo sa môžeme bezpečne spoľahnúť“.⁷⁸² Ale to neplatí len o Kristovi, ale sa to týka aj „svätých prorokov a apoštolov týka“, lebo títo „síce neboli viac ako ľudia, a dokonca chatrní a jednoduchí, od pluhu, dláta, rybárskych sietí“ povolani a práve takéto neučení „hovorili a písali o takých veľkých veciach a božských hlbokostiach,“ že je evidentné, že to „nie je z ich vlastného rozumu a moci, ale že sám Boh a jeho Svätý Duch hovoril a písal skrze nich“.⁷⁸³ Druhá prednosť je, že má omnoho istejšie pravidlo. Lebo pravidlo celej filozofie je len ľudský rozum, ktorý je veľmi obmedzený a v duchovným a nebeských veciach porušený. No pravidlom kresťanského učenia je sväté slovo Božie, mnohými a veľkými divmi a zázrakmi potvrdené.⁷⁸⁴ Tretia veľká prednosť kresťanského mravného učenia nad filozofiou je, že je založená na „omnoho pevnejšom gruntu“. Filozofia zakladá povinnosti rozumného človeka na zákone a prirodzenom práve, ale kresťanské náboženstvo na Kristovi a na jeho svätom evanjeliu, na diele nášho drahého vykúpenia. Filozofia predstavuje Boha ako nášho najvyššieho Pána, ale

---

⁷⁷⁹ INSTITORIS, Michal Mossótzty: *Modlitby pro vojáka od Mich. Institorisa*. (B.m.) [Druhá polovica 18. stor.] Str.16. (B.t.) ; 12° : .

⁷⁸⁰ INSTITORIS, Michal Mossótzty: *O přednostech křesťanské mravní theologie nad mravní filosofii*. Úvod k prekladu diela J. Arndta, O pravém křesťanství, Prešporok 1783.

⁷⁸¹ INSTITORIS, Michal Mossótzty: *O přednostech křesťanské mravní theologie nad mravní filosofii*. s. 5.

⁷⁸² INSTITORIS, M. M. Op.cit., s. 5.

⁷⁸³ INSTITORIS, M. M. Op.cit., s. 5.

⁷⁸⁴ INSTITORIS, M. M. Op.cit.,s. 5.

mravná teológia ako najvlastnejšieho Otca.⁷⁸⁵ Štvrtá prednosť kresťanského mravného učenia nad filozofické je, že omnoho hlbšie siaha, do vnútra ľudského srdca, omnoho pilnejšie ho pozoruje, omnoho pozornejšie v ňom skryté hriechne porušenie zjavuje, než svetská múdrosť a filozofia. Tu má iste krátky zrak aj ten naj ostrovtipnejší filozof.⁷⁸⁶ Piatou veľkou prednosťou našej kresťanskej mravnej teológie náleží v tom, že nás k omnoho k väčšej dokonalosti vedie, než filozofia. Medzi pohanskými filozofmi neboli subtilnejší ako stoici, ktorí sa snažili „všetky ľudské afekty a náruživosti v sebe potlačiť. No oveľa lepšie je, že sväté evanjelium Kristovo, tieto porušené afekty napráva a polepšuje!⁷⁸⁷ Šiesta veľká prednosť kresťanského mravného učenia je, že ľudské povinnosti voči Bohu, bližným a sebe samému omnoho gruntovnejšie a zreteľnejšie predstavuje, než filozofia. Nie každý môže filozofa o tejto alebo onej veci mudrujúceho pochopiť, ale tým ľahšie Boha a Krista, ktorý k nám hovoria vo svojom svätom Slove. Filozofia je len pre učené hlavy, ale Svätá Biblia pre všetkých.⁷⁸⁸ Siedmou prednosťou je že filozofia len ukazuje rozumnému človeku, čo by mal robiť a čoho sa vyvarovať, ale Kristovo sväté evanjelium dáva potrebnú moc i silu k dodržovaniu týchto kresťanských povinností.⁷⁸⁹ Ôsmou prednosť kresťanského mravného učenia nad filozofiou je, že hrozí omnoho prísnejšími pokutami bezbožným priestupníkom svätého zákona Božieho a omnoho hojnejšiu odplatu jeho verným činiteľom sľubuje. Môže síce aj rozumný filozof povedať, že pobožnosť je ku všetkému užitočná, ale svetlom evanjelia Kristovho osvietený Pavol, aj to môže smelo pridať, že pobožnosť má zaslúbenie pre terajší, aj budúci život. (1Tim 4,8).⁷⁹⁰ Deviata veľká prednosť kresťanského mravného učenia nad filozofickou je v tom, že omnoho sladšie a prenikavejšie potešenie proti všelijakému krížu a utrpeniu podáva, než filozofia. Každý človek má svoj kríž, svoje trápenie. Naposledy prichádza smrť. Medzi všetkými filozofmi, len niektorí (Sokrates, Platón, Cicero) sa trocha dotkli o nesmrteľnosti ľudskej, ale o vzkriesení nášho tela žiadnemu z nich ani len sa nespávalo. Naproti tomu svätým slovom Božím osvietený kresťan o jednom i druhom je dostatočne presvedčený. On cez údolie tieňa smrti hľadá až do budúceho života a slávy.⁷⁹¹ Naposledy, po desiate, aj to je jedna veľká prednosť kresťanskej mravnej teológie nad filozofiou, že Kristus a jeho apoštoli to, čo iných učili, to aj svojím vlastným životom a príkladom potvrdzovali. Ako príklad uvádza Senecu, ktorý bol prísny stoik a ktorého mnohí

⁷⁸⁵ INSTITORIS, M. M. Op.cit., s. 6.

⁷⁸⁶ INSTITORIS, M. M. Op.cit., s. 6.

⁷⁸⁷ INSTITORIS, M. M. Op.cit., s. 7

⁷⁸⁸ INSTITORIS, M. M. Op.cit., s. 8

⁷⁸⁹ INSTITORIS, M. M. Op.cit., s. 8

⁷⁹⁰ INSTITORIS, M. M. Op.cit., s. 9.

⁷⁹¹ INSTITORIS, M. M. Op.cit., s. 10-11.

z kresťanov takmer k svätému Pavlovi apoštolovi prirovnávajú, však podľa svedectva vlastných pohanských scribentov, vo svojom živote a obcovaní bol skutočným epikurejcom, v tých istých ohavnostiach, ktoré na iných trestal, bol až po hrdlo ponorený, ako lakomec, nespravodlivý dráč a lichotník, pochlebovač, smilník a cudzoložník, nádherný skvostník.⁷⁹²

Takže na záver konštatuje: A toto sú tie mnohonásobné veľké prednosti, ktorými sa naša kresťanská mravná teológia, and mravnou filozofiou slušne pýšiť môže. Tu je všetko lepšie a dokonalejšie, pôvod a prameň, regula a pravidlo, grunt a základ, cieľ a koniec, napomáhajúce prostriedky, výbornosť cností, jasnosť predloženia, odplata pobožnosti, pokuty za hriech, potešenie v kríži, príklady pobožnosti, slovom, všetko omnoho väčšiu má platnosť, než to, čo nám svetská múdrosť a filozofia predstavuje.

Zaslúžil sa aj o vydávanie prác iných autorov, napr. Laučekovej Slovníkě alebo Michalkovho osvietenského diela o škodlivosti povery (1802), ku ktorému napísal úvod. V slovenčine a neskôr i v maďarčine vydal r. 1793 spis *Strom bez kořene a čepice bez hlavy*, zameraný proti francúzskej revolúcii. Proti Napoleonovi vystúpil brožúrkou *Od Boha zlomená pýcha našich i božích nepřátelů* (1799).

V jeho činnosti sa naplňuje pietistický dôraz, ktorý dovtedy v slovenskom pietizme chýbal – misia. Po vydaní Tolerančného patentu 1781 českým a moravským evanjelikom chýbali kazatelia a on ich tam vysielal: Markovič, Leško a iní.⁷⁹³ mal však záujem aj o okolitý svet a prírodu – vlastnil zbierku minerálov. Michala Institorisa Mošovského možno vnímať ako dovršiteľa slovenského pietizmu.

5.4. Zhrnutie

Pre toto obdobie v spoločnosti už preniknutej osvietenstvom a prevládajúcim racionalizmom predstavitelia slovenského pietizmu sa vyrovnávajú návratom k počiatkom, k Arndtovi, Spenerovi a Rambachovi. Voči zmenám, aj keď im čiastočne podliehajú, sú konzervatívni. Pozitívom je, že sú pripravení poslúžiť núdzným a to i v zahraničí.

---

⁷⁹² INSTITORIS, M. M. Op.cit., s. 12.

⁷⁹³ ĎUROVIČ, J. Evanjelická literatúra, s. 242.

6 ZÁVER

Pietizmus ako svetové teologicko-kultúrne hnutie je charakteristické svojou rozmanitosťou, s množstvom odtieňov, pozitívnych i negatívnych prejavov, ktoré stojí za to preštudovať a spostredkovať, v nádeji, že sa získané výsledky, či už pozitívne alebo negatívne, zmysluplne zúžitkujú v súčasnej praxi. Škoda, že slovenský pietizmus tak dlho stál mimo takéhoto bádateľského záujmu. Tento deficit bol aj impulzom k napísaniu tejto práce. Predovšetkým si kládol za cieľ nájsť zdroje slovenského pietizmu a výskum ukázal, že to bol tzv. spenero-hallský prúd, ktorý sa odvoláva na dedičstvo Arndta, teologické dôrazy Spenera a prax hallskej univerzity, ktorá v našom prostredí najviac zarezonovala. Pravda tento vplyv nebol prevzatý epigónsky, ale v domácom špecifickom prostredí sa autonomizoval a pretransformoval na originálny fenomén, ktorý svoje služby ponúkol a vykonával ako v prospech cirkvi, tak aj v prospech spoločnosti v nádeji, že slúži k rastu Božieho kráľovstva. Snahou bolo objaviť a čo najkomplexnejšie predstaviť reprezentantov slovenského pietizmu, ich život, vplyvy, ktoré ich formovali, dielo, ktoré po sebe zanechali. Samozrejme, na vymedzenej ploche to bolo možné, len s obmedzenou možnosťou, no získané poznatky, môžu byť dobrým východiskom k hlbšiemu bádaniu.

Z časového hľadiska sa slovenský pietizmus vyvíjal takmer paralelne s nemeckým, no k výrazným prejavom dochádza až koncom 17. storočia a v počiatkoch 18. storočia v Banskej Bystrici, kde sú jeho protagonistami J. Burius na gymnáziu a J. Simonides v cirkvi. Už v tomto období sa slovenský pietizmus orientuje na teológiu P. J. Spenera.

Nový impulz novovznikajúcemu hnutiu dal svojou teologickou a vedeckou prácou, ako aj dôrazom na praktický život M. Bel, ktorý v sebe integroval slovenský pietizmus na celom území dnešného Slovenska. Svojou pracou *Forma sanorum verborum* vytýčil teologické hranice slovenského pietizmu a uvedením kníh J. Arndta, dal impulz k pestovaniu zbožnosti s dôrazom na neustály duchovný rast. M. Bel sa zaslúžil aj o to, aby slovenský pietizmus prenikal všetkými spoločenskými vrstvami, národnými i stratifikačnými. M. Bel implementoval do slovenského pietizmu aj otvorený prístup k prírode ako Božiemu stvoreniu, ktoré je potrebné skúmať. Pokračovateľmi jeho myšlienok a pridaním nových impulzov k formovaniu slovenského pietizmu boli E. Milec a D. Sartorius. E. Milec svojimi prekladmi implementoval do slovenského pietizmu dôrazy J.

J. Rambacha. D. Sartorius prispel vlastnou tvorobou, ktorá svojou hodnotou prekonala aj časové hranice historického slovenského pietizmu. V poslednom vývojovom období slovenský pietizmus sa stal konzervatívny a prežíval už len z minulosti, čo nakoniec viedlo k jeho zániku.

Celkovo slovenský pietizmus znamenal veľký prínos pre evanjelickú cirkev a slovenskú kultúru vôbec. Zaslúži si zvýšenú pozornosť. Ďalší vývoj bádania by sa mohol uberať smerom k popisu života a zhodnoteniu diela jednotlivých osobností.

7. SUMMARY

The dissertation entitled *The History of Slovak Pietism and Its Influence on Society and Culture* is written from both chronological and geographical points of view. In it, I have identified three periods of Slovak Pietism: its inception, its growth and its abating. In each of the phases I pay attention to what was going on in the centres of Pietism (and their adjacent surroundings) – in the west, in the middle and in the east of the country.

There are several goals that this work is attempting to accomplish: the first is to ascertain the influences and personalities of the foreign Pietism echoed or accommodated in the Slovak Pietist movement. The second goal is to describe Slovak Pietism as an authentic phenomenon and establish the landmarks of its development – as it was a historically demarcated movement. My third goal is to determine who were its main protagonists and shortly describe their life, work and theological as well as practical achievement.

The work is divided into five chapters. The first chapter is a survey and assessment of the past and contemporary research in this field of study. The second chapter deals with the relationship between worldwide and Slovak Pietism – on the one hand it discusses the problem of definition of “Pietism”, on the other hand it also presents the trends and personalities that inspired Slovak Pietism. The most significant of these is considered to be the Spener-Halle movement. The third chapter gives the history of the beginnings of Slovak Pietism in the years 1670-1707. The environment in which Pietism grew is described in its political, economic and religious dimensions. The personalities are discussed here: in the west (Bratislava and surroundings) are G. F. Schnaderbach, A. Mittuch, P. Major; in the middle (Banská Bystrica) J. Burius, J. Pilárik and J. Simonides. In the east it is impossible to determine either a fixed centre, or a remarkable Pietist personality. The turning point in this period was the 1707 synod in Ružomberok that stopped the unhindered spread of Pietism. The fourth chapter organically continues the preceding one and its focus is the flowering of Slovak Pietism. It is the period between the years 1707-1757. The most important representative of this era is Matej Bel (1683-1749) who lived and worked in Banská Bystrica and in Bratislava. In his position of a teacher and parson he worked out the main line of Slovak Pietism. Its characteristic attributes could be given as moderate, avoiding one-sidedness and stressing practice in Pedagogy, in school as well as in church life. His follower was Eliáš Milec (1691-1757) known especially through his translations of P.J.Spener and J.J.Rambach. In Banská

Bystrica another personality is Daniel Sartorius known first of all as an exegete and an author of sermon collections. At this time, in the east of the country – in Kežmarok – a Pietist centre is being formed, a lycee whose leading personalities are J. Bohuš and J. Buchholtz. They concentrated their efforts on the so called “real Pedagogy”. The content of the fifth chapter is the abating of the Pietist movement in Slovakia in the years 1758-1803. It was being replaced by the Enlightenment, or we could say, these two movements co-existed for the time being. The main representatives in this period are: M. Institoris-Mošovský and P. Doležal.

The work ends with a Conclusion, gives a Summary in English, Name index and Bibliography.

MENNÝ REGISTER

ALBERTI, Valentin.....	58	KOMENSKÝ, Jan Amos.....	12
ANDRICIUS, Izák.....	23, 116, 152	KRMAN, Daniel.....	10, 11, 15, 17, 18, 23, 25, 27, 28, 29
ARNDT, Johann.....	12, 14, 17, 18, 20, 21, 33, 36, 37, 38, 42, 45, 47, 48, 87, 107, 118, 121, 124, 129, 136, 149	LÁNI Daniel.....	60
ARNOLD, Gottfried.....	32, 44	MASNÍK, Tobiáš.....	62, 63, 64, 75
BAYER Ján.....	55, 56	MILEC, Eliáš.....	14, 16, 17, 18, 19, 20, 23, 51, 55, 73, 133, 134, 135, 136, 138, 139
BAYLY, Lewis.....	12	MITTUCH, Adam.....	72, 73, 74, 78, 79
BEL, Matej.....	11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 50, 52, 55, 58, 60, 65, 72, 73, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 104, 109, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 140, 141	MOCKO, Ján.....	13, 14, 29
BENGEL, Johann Albrecht.....	32, 44, 45, 46, 52	NEUMANN, Gašpar.....	57
BURIUS, Ján ml.....	57	OBERUČ, Ján.....	16, 26, 30
CABAN Izák.....	55, 56, 75	OLEARIUS, Gottfried.....	58
CALOVIUS, Abram.....	35	PELLIONIS, Samuel.....	98, 116, 117, 118, 119
CARPZOV II., Johann Benedict.....	58	PILÁRIK IV., Štefan.....	71
COCCEIUS, Johannes.....	36	PILÁRIK, Ján ml.....	59
DOLEŽAL, Pavol.....	57	SARTORIUS, Daniel.....	57, 112, 114, 115, 116, 144
ĎUROVIČ, Ján.....	17, 18, 20, 21, 22, 27, 30	SECKENDORFF, Veit Ludwig von.....	31, 33
FRANCKE, August Gotthilf.....	46	SEVERINI, Pavol.....	10, 13, 15, 17, 29
FRANCKE, August Hermann.....	22, 24, 25, 26, 28, 31, 33, 39, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 58, 70, 73, 74, 87, 117, 118, 132, 143	SCHMID, Heinrich.....	34
GERHARD, Johann.....	35, 36	SIMONIDES, Ján.....	57, 60, 61, 62, 63, 64
HAMADA, Milan.....	24, 55	SPENER, Philipp Jacob.....	14, 17, 19, 22, 24, 25, 31, 33, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 45, 47, 48, 49, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 64, 72, 78, 87, 94, 107, 110, 129, 133, 135, 137, 149
HRUŠKOVIC, Samuel.....	10, 11, 15, 17, 24, 25, 29	STENGER, Johann Melchior.....	33
HUTTER, Leonhard.....	35	TERSTEEGEN, Gerhard.....	36
CHEMNITZ, Martin.....	35	VOET, Gisberg.....	36
JEVERUS, J.....	10, 12, 29	VYVÍJALOVÁ, Mária.....	26, 28, 29, 30
KELLIO, Mikuláš.....	62, 63	WALCH, Johann Georg.....	34, 51
KEMPENSKÝ, Tomáš.....	12, 18, 33, 37	ZINZENDORF, Nikolaus Ludwig Graf von.....	32, 46, 47

POUŽITÁ LITERATÚRA

Primárne pramene

BEL, Matej. *Hypotyposis Hygiainonton Logon Sive Forma Sanorum Verborum / Quam ... Rectore ... Philippo Wilhelmo, ... Praeside ... Ioach. Ivsto Breithavpt, ... M DCC VII. Avctor Et Respondens Matthias Bel, ...* - [s.e.] - [s. l.] : [s. t.], 1711. - [8], 50, [6] s. ; 4°

BEL, Matej. *Praefatio Christianae : Ad Excitandum Promovendumque, Verae Resipiscentiae, Fidei, Renovationis, Solidaeque Pietatis, Studium, Comparatae, Et Tripartito Divisae / Accessit Praefatio Io. Francisci Bvddei, ...* - [s.e.] - Lipsiae : typis Io. Georgii Schniebesii, 1728. - [6], 397, [19] s. ; 8°

BEL, Matej. *Předmluva. Pobožný Čtenáři!* In: [Pjsma Swatého Nowý Zákon Pána a Spasytele nasseho Gežsse Krysta] : [Podlé rozličné wydaných Exemplářůw W Českém Gazyku S velikau Bedliwosti přehlidnutý A nynj w nowě wydaný]. - [s.e.] - [Witisstěný w Halle] : [v Sstěpána Orbána], [1709]. - [2], 24, [8], 762, [6] s. ; 12°.

BEL, Matej. *Předmluva. Pobožný Čtenáři!* In: ARNDT, Johann: *Paterý Knihy O Prawém Křestanstwj* : Genž konagj: O Spasytedlném Pokánj ... Nynj Pak možnau pilnostj podlé wnowě wydaných Německých Exemplarů ponapraweny a s Pripogenjm y Páté Knihy ... / od Kněze Michala Longolia z Německého Gazyku w Český uwedený. - [s.e.] - [Halle] : Wytisstěný Nákladkem nekterjch pobožných Křestánů, 1715. - [32], 928, [8] s. ; 8°

BEL, Matej. *Předmluva. Pobožný Čtenáři!* In: ARNDT, J. Záhradka Ragská, plná Křestánských Ctnostj genž skrze wraucné nábožné a potěssitedlné Modlitby do Dussi wsstjpené býti magj; K Obnowenj obrazu Božjho Provkazovánj prawé Wjry a k wzdělánj nowého duchownýho Žiwota S Pomocy Milosti Božj ..Wytisstěná Roku Páně M.DCC.XX [=1720] [XLVI] - 624 - [LXXII] str. ; 12°

BEL, Matej. *Předmluva. Pobožný Čtenáři!* In: *Biblia Sacra* To gest: Biblj Swatá Aneb Wssecka Swatá Pjsma Starého y Nowého Zákona Možnau Pilnostj opět přehljdnuta Krátkými Summownjky, a mnohými Concordancyemi zaopatřena A wnowě wydána Pracý, Wynasnažowánjm a Nákladkem, Lidj o zrůst Cýrkwe Božj vpřjmně pečugjých. - [1. vyd.]. - [W Hále Magdeburské] : [w Kannsteinské impressý syrotčjho domu], 1722. - [27], 916, 224, [2], 316, [20] s. ; 8°

BEL, Matej. *Praefationis Editoris* In: CASTELLIO, Sebastian: *Ethica Davidico Salomonea, Siue Psalmi Davidis, Salomonis Proverbia & Ecclesiastes : Quibus accesserunt Liber sapientiae atque Siracidis ... in vsum iuuentutis edidit & De Naeuis Ethices Ethnicae ... / Ex interpretatione Sebastiani Castellionis.* - [s.e.] - Lipsiae : Prostat apud Sam. Beni. Waltherum, 1724. - [48], 408 s. ; 8°.

BEL, Matej. ÚVOD In: THOMAS, von Kempen: *De Imitando Christo Libri Tres : Accedit Liber Quartus De Sacramento vulgo inscriptus / Sebastianvs Castellio Latinitate puriore donauit ... Nunc denuo edidit Matthias Belivs, qui etiam De genuino eoque Euangelico Imitationis Christi Principio praefatus est.* - [s.e.]. - Lipsiae : Apud Samuelem Beni. Walther, 1725. - [44], 298, [6] s. ; 8°

BEL, Matej. *Die Gottsuchende Seele, Oder Kurzgefasste und Schriftmässige Andachten : bestehend ind Morgen- und Abend-Buss- und Glaubens-Creutztes-Zeit-Stands-Berufs- und Sterbe-Gebeten, wie auch in anderen Bitten, Gebeten und Fürbitten. Zu Beförderung Gottsuchender Andacht, zusammen getragen und entworfen / von einem dürftigen Mit-Beter.* - [s.e.]. - Leipzig : bey Samuel Benjamin Walther, 1729. - [12], 384, [12] s. ; 12°

DOLEŽAL, Pavel. *Biblj Swatá [maj.] Rytmowňjmi Sumowňjky předstawená, Gichž slówa w tom pořádku se nalezaj, že litery, na mjstě gistém postawené, počet Kapitoły neomylně; a kde newyhnutedlná potřeba toho wyhledává, y Křihu ž ňjž ryt m takový wtak gest, dosti zřetedlně vkazuj: Čjmž wssem miłowňjkům Pjsma swatého, obzwlásstně Skolňj Mládeži K pamatowáňj na řeči a skutky BOžj Přjležitost Dává Se.* [= Paulus Doleschalius Sacolcensis] Wytisštěno Léta Páňe, 1745. [VI] - 97 - [IV] str. ; 12°

LIŠOVÍNÍ Samuel. preklad (a úvod): *O pravém a Bohu příjemném zjevné i domové služby neb pocty Boží vykonávaní.* In: ARNDT, Johann: *Draheho Muže Jana Arnda, někdy Slawného Knjžectwj Luneburgského General Superintendenta, wzděláwatedlná Kázanj, na obyčegná Nedělnj a Swátečnj Ewangelia přes celý Rok, z geho Německé Ewangelické Postylle, k rozssjřenj Sláwy Božj, a napomoženj prawého Křestanstwj na žádost gedné horliwé Slowa Božjho a Pjsm Arndowých Milownice, wybraná, a w Slowansky Gazyk wведенá, skrze Samuele Lischoviny, Cýrkwe Bystrické Ewang. Nácý Slowanské Sl. B. Kazatele. Po gegich pak blahoslawené smrti, s dwogjm vžitečným Přjdwkem wydaná, skrze Michala Institoris (:Mossótyz:) Cýrkwe Ewang. Pressporské Vherského a Slowanského Slowa Božjho Kazatele. Wytisštěná w Presspurku, w Frantisska Augustýna Paßko, Král. Privil. Impress. Roku Páně, 1776., 36 - 836 - 58 - [XVII] str. ; 4°*

LIŠOVÍNÍ Samuel. *Pewná Naděge Wěřjčych w čas obecné Vzkosti, kterau w Kagjčým Kázánj, z přjležitosti strassliwého Ohně w Banské Bystricy, w Neděli XII. po Sw. Trogicy, [= 2. srpna] z pořádného Swat. Nedělnjho Ewangelium a s njm spogenych Ržečj Ozeásse VI. w I. s pomocý Miłosti Božské, w Slowanském Shromážděnj předstawil, Samvel Lischoviny, Cýrkwy Bystrické obogj Nácý Sl. Připogené gest Hystorycké toho strassliwého Ohně wypsánj, z Německého Gazyka přeložené. Nákladem Samuele Qwendl, Měsstějnna a Knjhaře w Banské Bystricy, 1761., 70 str. ; 8°*

MARPERGER, Bernhard Walther. *A Bárányoknak az ö Jó Pásztoroknak karjaira való Egybengyűjtetések: A vagy Bátoróságos és egyenes Vezérlés, miképen kellessék Az Ifjú Keresztyén embereknek az Ur Vatsorájához való első járulásokban magokat A' Jésus Kristusnak ajánlani és szentelni. Melly is német nyelven kibocsáttatott, majdan pedig Magyar nyelvre fordíttatott.* - [Preložil MILEC, Eliáš] [s.e.]. - [s. l.] : [s. t.], 1736. - 104 s. ; 8°

[MILEC, Eliáš]: *Ewangelicky Budič Srdce : záležegjčý w Ssesti Částkáh. ...* - [s.e.].-[s. l.] : [s. t.], 1744.-134 s. ; 8°

RAMBACH Johann Jakob. *Ewangelium Izaiásse O Narozenj Krysta Pana*, Kap. 9, 6. Gako též o gehu potěssenj plném gménu Immanuel, W zwlásstnjch Přemysslowánjch předložené a k vzdělánj wydané. – Od str. 101 přívázok: Přemyšlowánj o Sedmi zaslíbeních. Kterážto Syn Boží po swém w gjeti do sláwy w lidech Zgewenj dal, těm, kteříž swjtezý [Preložil MILEC, Eliáš], [w Haly Kragi Magdeburgickem? v Jana Justinusa Gebauera?] Léta Páně MDCCXLIV. [=1744]. 205-[II] s. ; 8°

RAMBACH Johann Jacob. *Přemysslowánj O Sedmi Poslednjch Słowjch Vkrížowaného GEŽJSSE*; s Přjdawkem o *Tagemstwj Zákona z strany Zločinců powěssených na dřewě 5. Kn. Mogž. 21, 22, 23.* a *Předmlúwau o Tagemstwj mlčenj Krystowého wgeho Vtrpěnj.* [Preložil MILEC, Eliáš], [W Haly Kragi Magdeburgickem | v Jana Justinusa Gebauera?] Léta Páně 1738, 152 str. ; 8°

RAMBACH Johann Jacob. *Přemysslowánj s Wýkladem a Naučenjm o Osmerým Błahosláwenstwj*, Kterým Pán Gežjš swé kázanj na hoře začal, w kterých se Každé słowo swětłe wygadruge, sama wěc předstawuge a wykládá, y giné prawdy odtud wywodj, Wssecko pak k vzdělánj wynakládá. [Preložil MILEC, Eliáš], [B.m., t.] Léta Páně 1738. 128 s. ; 8°

RAMBACH Johann Jacob. *Přemysslowánj s Wýkladem a Navčenjm O Utrpenj Gežjsse Krysta* : podle srownaného Wypsánj čtyř Ewangelistů na pět částek rozdělená, ... [Preložil MILEC, Eliáš], - [s.e.]. - W Žitawě : [s. t.], 1744. - [14], 114, 82, [2], 205, [3], 257, [3], 210, [2] s. ; 8°

RAMBACH Johann Jacob. *Spasytedlné Řeči Pána Gežjsse Wyswětlené a k vzdělánj wydané.* S přívázkom: *Přemysslowánj o Tajemstwj Ježjsse Krysta, o Figuře Hada Měděného, a Měst utočistných Izraelských z 4. Knihy Mogžjssowe w. 21. a 35. kapit. predložená* - [Preložil MILEC, Eliáš] [s.e.]. - [s. l.] : [s. t.], 1745. - 231 s. ; 8°

RAMBACH Johann Jacob. *Utěšená ruční knižečka zvlášte pro dítky křesťanské.* [Preložil MILEC, Eliáš], vytištená Léta Páně 1738 - [s.e.]. - [Halle] : [J. Gebauer], 1738. - 347, [9] s.; 12°

SARTORYUS Daniel. *We Gménu Páně! FLORILEGIUM BIBLICUM aneb Kwětná Zahrádka Biblická*, w kteréžto hlawnj Człánkové Včenj a Náboženstwj Křesťanského, na swé náležitě summownj Czástky, co nĕgaké Tabule kwětné, rytrowně rozdělenj, důwodnými Řečmi a zřetedlnými Swědectwji Pjsma Swatého, gako ljběžně wonnými, a Dussi pronikawě občerstwugjými Kwjtky se ozdobugj, wyswětlugj y potwruzugj; Wedlé Pořádku, od mnohých slawných a wznessených Theologů a Doktorů Cýrkwe Ewangelické, zachowaného, K Chwále BOha Trog-gediného, Lidu pak, gehu Slowo a Czest milugjýmu, zwlásstě Mládeži Křesťanské a sprostĕgssjm k potřebnému Wzdělanj s mnohau pilnostj sepsaná, a na swětlo wydaná. Léta Páně M DCC XLII [=1742. B. m. t.], 500 - [XXXIV] str.; 8°

SARTORYUS Daniel. *We Gménu Páně! Summownj Postylka, na wssecky Dny Nedělnj a Swátečnj w Roce*, dwogjm Kázanjm, Ewangelickým y Epistolickým, k Rannj y Nesspornj Nábožnosti Domownj, zaopatřená: w njžto Každý zpořádaný Text, po dwogj kratičké Předmluwě, na tři Czástky rozdělený, we wssj vpřjmné Sprostnosti se wyswětluge, a k tomu Spasytedlné Naučenj, Horliwé Naprawenj a Pronikawé Potěssenj, wssudy napořád se připoguge: K Sláwě Neyswětĕgssjho Gména Božjho, a Dussj po Slowu gehu srdečně

taužjých, prospěšnému Wzdělánj, na swětlo wydaná. [B. m. t.] Léta Páně 1746, I., [IV] - 828 str. + [I] příl., II., 640 str. zachov. ; 8°

SEVERINI, Pavel. *COLLECTANEA ANTIPIETISTICA.* to gest Spolu-Sebránj Včenj toho w němž Opradowj Lutherani tēm domnělým tak rečeným Pietistum Podle Pjsem S. a Lutheranského Náboženstwj Sněmownjch Knih odporugj: K wůli a žádosti těch, z Lidu Obecného kteřjby radi nětco mjstného o tom zwěděti chtěli, sepsané Od gednoho Páně Služebnjka [=Pavla Severini] Při Cýrkwi Božj nad Hronem gehožto, Pán Spomocnjk [=Pavel Severini] gest [: k žid. kap. 13. w. 6:] Nákladem gistého poctiwého Bratrstwj Cestau Prawdy Bežjčjho. [V Púchově, u Daniela Chrastiny?] L. P. 1741. [XVI]-206-[IV] str. ; 8°
SIMONIDES, Ján: *Řeči, v kterých se lid boží napomíná,* rukopisná zbierka kázni (tzv. Kurucké kázne), 1706-1707 (rkp.)

SIMONIDES, Ján. *Summownjk aneb Krátké Učenj Křestánského obsáhnutí, w kterém se předkládagj Otázky na Katechismus.* D.M.[artina] L.[uthera] na Tabuli domownj, o Knihách sněmownjch, o Lutherowém narozenj, naučenj, mnišstwj, manželstwj, smrti, těla pohřbenj atd. od Jana Simonidesa Bohu k slávě a mladým k užitku sepsané a roku b.MDCCV[=1705] wytlačené w Lewoči u Žofie S. Brewerky. 294. (mimo předml. a registřík). str. ; 12°

SIMONIDES, Ján. *Wyswětlenj Křestánského Včenj Podle Pařadku (!) maleho Katechysmu předraheho (!) muže Božjho D.M. Luthera* Na Otazky a Odpowědj zpořadane Swědectwjmj Pjsma Swateho potvrzene z wykladu S. Katechysmu mnohych slawnych mužuw a wybornych y wřimnych wčitelum. Od Jana Symonydesa při Cyrkwi Slowenske w Bystřicy Banske w wřich Služebnjka Paně a Slowa Božjho Kazatele křozssiřenj (!) Slawy Božske a k wzdělánj maličkeho Stadce Zepsane. Sdowolenjm (!) neywyšssjho Consystoře Saskeho. Leta Pane MDCCIV. [=1704] wytlačene w Zittawě w Michala Hartmanna. [XXX] -795-[XXXVI] str. ; 8°

SPENER, Philipp Jakob. *Postylla a neb Gruntownj Včenj a Člácých Wjry Křestánské, Na obyčegná Nedělnj a Swátečnj Ewangelia, Z Swatého Božského Slowa důwodně předložené, A pro rozssjřenj spasytedlné známosti prawdy wydané.* [Preložil MILEC, Eliáš], [B. m. t.] Léta Páně M DCC XXIX. [=1729], [VIII] - 1900 - [XLIV] str. ; 8°

Sekundárna literatúra

ADAMIŠ, Július. *Pamätnica bratislavského evanjelického a.v. sboru slovenského.* Bratislava : Bratislavský ev. a.v. sbor slovenský, 1927. 73 s.

ALAND, Kurt. *Luther Deutsch; die Werke Martin Luthers in neuer Auswahl für die Gegenwart;* Bd. 5; Stuttgart: Ehrenfried Klotz Verlag, 1960. 325 s.

BEL, Matthias. *Notitia Hungariae Novae Historico-Geographica.* Tomus Secundus. Viennae Austriae : Impensis Paulli Straubii, 1736. 587 s.

BEL, Matthias. *Institutiones linguae germanicae.* Leutschoviae : Typis Brewerianis, 1718. 125 s.

BELÁK Blažej a kol. *Matej Bel 1684-1749. Výberová personálna bibliografija k 300. výročiu narodenia Mateja Bela.* Martin : Matica slovenská, 1984. 200 s.

- BLASIUS, Ján st.** *Milownjků Pjsnj Duchownjch Rozkosse Nowé.* [Bratislava] : [J. M. Landerer], 1743. - [8], 509, [10] s.
- BOEHM, A.W.** *A Short Account Of Some Persons who have been Instrumental in promoting the most Substantial Points Of Religion in some Parts of Germany. Whose Proceedings some have endeavoured of late to render Odious by the new-invented Name Of Pietism. Published for the Information of the impartial Reader,* London : J. Downing, [1707].
- BRECHT, Martin (ed).** *Gechichte des Pietismus. Der Pietismus im achtzehnten Jahrhundert.* Band 2. Göttingen : Vandenhock & Ruprecht, 1995. 826 s.
- BRECHT, Martin (ed).** *Gechichte des Pietismus. Der Pietismus im neunzehnten und zwanzigsten Jahrhundert.* Band 3. Göttingen : Vandenhock & Ruprecht, 2000. 607 s.
- BRECHT, Martin (ed).** *Gechichte des Pietismus. Der Pietismus vom siebzehnten bis zum frühen achtzehnten Jahrhundert.* Band 1. Göttingen : Vandenhock & Ruprecht, 1993. 584 s.
- BRTÁŇOVÁ, Erika.** Náboženské a literárne dielo Eliáša Milca. *Tvorba*, 2007, roč. XVII. (XXVIII.), č. 1, s. 15-18.
- BURIUS, Joannes:** *Micae historiae evangelicorum in Hungaria. Ab anno 1673. ad 1688. annum.* (Ex autographo Posoniensi edidit Paulus Lichner), Pisonii 1864. 220 s.
- CSEPREGI, Zoltán.** *Magyar pietizmus 1700-1756.* Budapest : Teológiai Irodalmi Egyesület, 2000. 319 s.
- DROBNÝ, Ján P.** *Evanjelickí slovenskí martýri (mučeníci).* Liptovský Svätý Mikuláš : Tranocius, 1929, 184 s.
- DUROVIČ, Ján.** *Evanjelická literatúra do Tolerancie.* Turčiansky sv. Martin : Matica slovenská, 1940. 418 s.
- ĎUROVIČ, Ján.** *Slovenský pietizmus.* In *Historia slovacca*, III-IV, 1945-46. s. 165-201.
- FAZEKAŠ, Ľudovít.** *Matej Bel - teológ.* In: KOLEKTÍV. *Odkaz Mateja Bela generáciám XXI. storočia*, Banská Bystrica : Trian, 1999. s. 38-66. ISBN 80-88945-06-2.
- HAAN, Ludovico.** *Jena Hungarica, sive memoria Hungarorum a tribus proximis saeculis Academiae Jenensi adscriptorum.* Gyula : Leopold Réthy, 1858. 180 s.
- HAAN, Lajos.** *Bél Mátyás.* Budapest : A M.T. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 1879. 75 s.
- HAMADA, Milan.** *Zrod novodobej slovenskej kultúry.* Bratislava : SAV, 1995. 344 s. ISBN 80-88746-05-1.
- HAMADA Milan; NOVACKÁ Mária.** *Matej Bel v kontexte školy, vzdelanosti a kultúry od reformačného humanizmu k osvietenstvu.* In: KOLEKTÍV. *Odkaz Mateja Bela generáciám XXI. storočia*, Banská Bystrica : Trian, s. 13-37. ISBN 80-88945-06-2.
- HÖRK, József.** *A Sáros-zempléni ev. esperesség története.* Kassán 1885. 383 s.
- HÖRK, József.** *Collegium Története.* Kassán : Bernovits G., 1896. 343 s.
- HRUŠKOVIC, Samuel.** *Vlastný životopis.* (Z latinskej pôvodiny preložil a pod tlač pripravil Dr. Ján Vilikovský), Liptovský sv. Mikuláš : Tranoscius, 1943. 139 s.
- HURBAN, Jozef Miloslav.** *Slovensko a jeho život literárny.* In: Jozef Miloslav Hurban: *Dielo II* (ed. Viera Bosáková), Bratislava : Tatran, 1983. s.11-205.
- CHAPUPKA, Adam.** *Hystorické Paměti Cyrkwě Ew. Březňanské.* W B. Šťawnici : Pjsmem Frantisska Lorbera, 1837. 80 s.
- JEVERUS, Johannes** [= Sebastian Ezzardus]. *Verzeichniss Allerhand Pietistischer Intriguen und Unordnungen : in Litthauen, vielen Städten Deutschlands, Hungarn, und America .* - [S. l.] : [S. n.], 1729. 173 s.
- KARŠAI, František.** *Jan Amos Komenský a Slovensko.* Bratislava : SPN 1970. 364 s.

- KERULOVÁ, Marta.** *Latinská báseň Tobiáša Masníka a Jána Simonidesa: Crucis et lucis schola (Škola kríža a svetla, 1675)* In: KERULOVÁ Marta (ed).. *Nahliadnutia do staršej slovenskej literatúry*, Nitra : FF UKF, 1999. s. 155-171. ISBN 80-8050-218-8.
- KETTERING, Danielle Denis.** *Pietism and Patriarchy: Spener and women in seventeenth-century German Pietism.* University of Iowa, 2009. 354 s.
- KOLLÁROVÁ, Ivona.** *Matej Bel - vydavateľ náboženskej literatúry.* In: *Historický časopis*, 51, 2003, č. 2, s. 263-276.
- KÓNYA, Peter.** *Dejiny ECAV na Slovensku v rokoch 1610-1791.* In: UHORSKAI, Pavol (ed.). *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry III.*, Liptovský Mikuláš : Transcius, 2002, s. 26-62. ISBN 80-7140-175-7.
- KOŠTIAL, Rudolf.** *Biblia u nás.* Cirkevné nakladateľstvo Bratislava pre Transcius Liptovský Mikuláš, 1989. 216 s.
- KOWALSKÁ, Eva.** *Evanjelické a.v. spoločenstvo v 18. storočí.* Bratislava : Veda SAV, 2001. 220 s. ISBN 80-224-0704-6.
- KVAČALA, Ján.** *Dejiny reformácie na Slovensku 1517-1711.* Liptovský sv. Mikuláš : Transcius, 1935. 320 s.
- LIPTÁK, Johann.** *Geschichte des evangelischen Distriktual-Lyzeums A. B. in Kesmark.* Kesmark : Emil Schmidt Buchbinderei, 1933. 237 s.
- MARKUSOVSKÝ, Sámuel.** *A Pozsonyi ág. hitv. evang. liceum és az evang. népiskolák rövid története.* Pozsony 1907. 267 s.
- MARTULIAK, Pavol.** *Banská Bystrica – kolíska vzdelanosti.* Banská Bystrica : Trian, 2005. 317 s. ISBN – 80-88945-77-1.
- MIKLEŠ, Ján.** *Pedagogické pôsobenie Mateja Bela v Banskej Bystrici v rokoch 1708-1714.* In: KREJČOVÁ Margita (ed.). *Pedagóg Matej Bel (1684-1749), Zborník referátov vedeckej konferencie konanej v Bratislave v dňoch 29. a 30. mája 1984*, Bratislava : MšaP na Slovensku, 1985. s.137-152.
- MINÁRIK, Jozef.** *Z vlasti na galeje*, Bratislava : Vydavateľstvo krásnej literatúry, 1961, s. 199.
- MIŠIANIK, Ján.** *Antológia staršej slovenskej literatúry.* Bratislava : SAV, 1964, 849 s.
- MIŠIANIK, Ján a kol.** *Dejiny staršej slovenskej literatúry.* Bratislava : SAV, 1958. 320 s.
- MOCKO, Ján.** *Historia posvätej piesne slovenskej a história kancionálu. Časť druhá, Životopisy cirkevných spevcov.* Liptovský Sv. Mikuláš : Transcius, 1912. 109 s.
- MOCKO, Ján.** *Rozpomienka na Samuela Hruškovica, superintendenta banského okolia.* In: *Cirkevné listy IX (1895)*, č.9. s. 156-157.
- MOCKO, Ján.** *Rozpomienka na Samuela Hruškovica, superintendenta banského okolia.* In: *Cirkevné listy IX (1895)*, č.10. s. 169-170.
- MOCKO, Ján.** *Ján Muthmann.* In: *Cirkevné listy XIX (1905)*, č.1, s. 18-24.
- MOKOS, Gyula.** *Magyarországi tanulók a jénai egytemen 1558-1882.* Budapest : MTA, 1890. 205 s.
- OBERUC, Jean.** *Matthieu Bel. Un piétiste en Slovaquie au 18e siècle.* Strasbourg 1936. 200 s.
- OBERUČ, Ján.** *Matej Bel – pietista na Slovensku v 18. storočí.* prel. M. Brtko, Bratislava : Chronos. 2002. 96 s.
- PAVELEK, Juraj.** *Listy Mateja Bela.* Martin : Matica slovenská, 1990. 512 s. ISBN 80-7090-065-5.
- RAK, Vít (ed.).** *Pavel Doležal. Pedagog a spisovateľ (1700-1778).* Bratislava 1978. 128 s.
- REZIK, Ján – MATTHAEIDES, Samuel.** *Gymnaziológia. Dejiny gymnázií na Slovensku.* (prel. Vladislav Ružička). Bratislava : SPN, 1971. 620 s.
- RIBINI Ioannes.** *Memorabilia Augustanae confessionis in regno Hungariae.* Posonii 1789. 608 s.
- RITCHEL, Albrecht.** *Geschichte des Pietismus.* Bonn : Adolph Marcus, 1880. 600 s.

- RITCHL, Albrecht.** *Geschichte des Pietismus.* Bonn : Adolph Marcus, 1884. 590 s.
- RITCHL, Albrecht.** *Geschichte des Pietismus.* Bonn : Adolph Marcus, 1886. 469 s.
- SCHMID, Heinrich.** *Die Geschichte des Pietismus.* Noedlingen : Verlag der C. H. Beckschen Buchhandlung, 1863. 507 s.
- SCHMIDT, Martin.** „Pietismus“ In: CAMPENHAUSEN Hans et al. *Die Religion in Geschichte und Gegenwart, (RGG) 5. band,* Tubingen : J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1961. s. 370-383.
- SCHMIDT, Martin.** (ed.), *Gesammelte Studien zur Geschichte des pietismus.* Witten : Luther Verlag, 1969. 439 s.
- SCHMIDT, Martin.** (ed.), *Gesammelte Studien zur Geschichte des pietismus II.* Gottingen : Vandenhoeck & Ruprecht. 1984, 338 s.
- SCHMIDT, Jan Jiří.** *Historia cirkve evanjelické podle Augsburského vyznání v Uhřích všeobecně, obzvláště pak: Velkohontského ev. a. v. seniorátu.* Pešť : Hornýánský a Träger 1866, 304 s.
- SIMONIDES, Ján - MASNÍK, Tobiáš.** *Väznenie, vyslobodenie a putovanie Jána Simonidesa a jeho druha Tobiáša Masníka.* (prel. Jozef Minárik) Bratislava : Tatran 1981, 232 s.
- SLÁVIK, Ján.** *Dejiny zvolenského evanjelického a.v. bratstva a seniorátu.* Banská Štiavnica : August Joerges, 1921. 885 s.
- SÓLYOM, Jenő.** *Zatracovala ružomerská synoda pietizmus?* In: *Cirkevné listy* č.11, roč. LXX (1957), s.167-169.
- SPENER, Phillip Jacob:** *Eine Busspredigt an die evangelische Kirche. Philipp Jacob Speners PIA DESIDERIA.* Berlin : Furche-Verlag, 1939. 85 s.
- STOEFLER, Ernst J.** *The rise of evangelical pietism.* Leiden : E.J. Brill, 1973. 261 s.
- Symbolické knihy.** (prel. Oto Vízner), Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 1992. 377 s. ISBN 80-7140-002-5.
- SZEBERINYI, Joannes (ed.).** *Corpus maxime memorabilium synodarum evangelicarum Augustanae confessionis in Hungaria.* Pesthini 1848, 167 s.
- TABLIC, Bohuslav.** *Pamäti česko-slovenských básnikov alebo veršovcov.* (prel. Rudo Brtáň), Bratislava : Tatran, 1974. 320 s.
- TARNAI, Andor.** *A magyarországi irodalomtörténetírás megindulása.* In SZAUDER József (ed.). *Irodalomtörténeti Közlemények.* 75. évf. 1. sz. Budapest : Akadémiai kiadó, 1971, s. 35-77.
- TIBENSKÝ, Ján.** *Veľká ozdoba Uhorska.* Bratislava : Tatran, 1984. 270 s.
- TIBENSKÝ, Ján (ed.).** *Matej Bel – doba, život, dielo.* Bratislava : Veda, 1987. 416 s.
- TÓTH, Gergely.** *Bél Mátyás kéziratái a pozsonyi evangélikus líceum könyvtárában.* Budapest : Gondolat kiadó, 2006. 158 s. ISBN 963 200 504 X.
- UHORSKAI Pavol - ALBERTY, Július. a kol.** *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry 3.* Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 2002. 504 s. ISBN 80-7140-175-7.
- VESELÝ Daniel.** *Dejiny kresťanstva a reformácie na Slovensku.* Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 2004, 384 s. ISBN 80-7140-221-4.
- VYVÍJALOVÁ, Mária.** *Matej Bel a idea občianskej spoločnosti.* Martin : Matica slovenská, 2001. 267 s. ISBN 80-7090-627-8.
- VYVÍJALOVÁ, Mária.** *Z rukopisu Miscellanea scientifica Mateja Bela.* In: *Filozofia*, roč. 39, 1984, s. 493-502
- WALLMANN, Johannes.** *Was ist Pietismus?* In WALLMANN Johannes (ed.). *Pietismus-Studien,* Tubingen : Mohr Siebeck, 2008. s. 211-227. ISBN 978-3-16-149504-5.
- WINTER, Eduard.** *Die tschechische und slowakische emigration in Deutschland im 17. und 18. Jahrhundert.* Berlin : Akademie Verlag, 1955. 568 s.
- ZSILINSZKY, Mihály.** *A magyarhoni protestáns egyház története.* Budapest : Atheneum, 1907. 797 s.

ZSILINSZKY, Mihály. *Egy forradalmi zsinat története 1707-1715.* Budapest : Hornyánszky, 1889. 134 s.
ZSILINSZKY, Mihály. *Kermann Dániel. Evangélikus püspök élete és művei.* Budapest 1899, 118 s.

Encyklopédie

BARTHOLOMAEIDES, Joannes Ladislaus. *Memoria Ungarorum qui in alma condam universitate Vitebergens...* Pesthini : Typis Joannis Thomae Trattner 1817. 310 s.
BARTHOLOMAEIDES, Ladislaus. *Incltyi Superioris Ungariae Comitatus Gömöriensis Notitia Historico-Geographico-Statistica.* Leutchoviae 1805-1808. 785 s.
BECK, Jakob Christoph. - BUXTOR, August Johann. *Supplement zu dem Baselisten allgemeinen historischen Lexicon.* Basel 1744, 1150 s.
CZWITTINGER, Dávid. *Specimen Hungariae Literatae,* Francofurti et Lipsiae, typis et sumptibus J. G. Kohlesii, 1711. 408+80 s.
DANIELIK József. - FERENCZY Jakab. *Magyar írók. Életrajz-gyűjtemény.* Pest : A Szent-István társulat, 1856. 650 s.
FABÓ, András. *Monumenta Evangelicorum Aug. Conf. In Hungaria historica I.* Pest : Osterlamm Károly, 1861. 200 s.
FABÓ, András. *Monumenta Evangelicorum Aug. Conf. In Hungaria historica II.* Pest : Osterlamm Károly, 1863. 440 s.
FABÓ, András. *Monumenta Evangelicorum Aug. Conf. In Hungaria historica III.* Pest : Osterlamm Károly, 1865. 418 s.
HORÁNYI, Alexius. *Nova Memoria Hungarorum et Provincialium,* Pestini : Typis Matthias Trattner, 1792. 800 s.
HORÁNYI, Alexius. *Memoria Hungarorum et Provincialium.* Pars 1, Viennae : Impensis Antonii Loewii, 1775. 741 s.
HORÁNYI, Alexius. *Memoria Hungarorum et Provincialium.* Pars 2, Viennae : Impensis Antonii Loewii, 1776. 719 s.
HORÁNYI, Alexius. *Memoria Hungarorum et Provincialium,* Pars 3. Posonii : Impensis Antonii Loewii, 1777. 740 s.
KLEIN, Johann Samuel. *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften Evangelischer Prediger in allen Gemeinen des Königreichs Ungarn.* Leipzig und Osen : Diepold und Lindauer, 1789. 512 s.
KLEIN, Johann Samuel. *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften Evangelischer Prediger in allen Gemeinen des Königreichs Ungarn.* Zweyten band. Leipzig und Osen : Diepold und Lindauer, 1789. 537 s.
PETRÍK, Boris (ed.). *Evanjelická encyklopédia Slovenska.* Bratislava : BoPo, 2001. 447 s. ISBN 80-968671-48.
SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái I–XIV.* Budapest : Hornyánszky. 1891–1914.
TABLIC, Bohuslav. *Pamäti česko-slovenských básnikov alebo veršovcov.* (prel. Rudo Brtáň). Bratislava : Tatran 1974. 320 s.
Slovenský biografický slovník, I. zv. A-D, Martin : Matica slovenská 1986. 539 s.
Slovenský biografický slovník, II. zv. E-J, Martin : Matica slovenská 1987. 587 s.
Slovenský biografický slovník, III. zv. K-L, Martin : Matica slovenská 1989. 447 s.
Slovenský biografický slovník, IV. zv. M-Q, Martin : Matica slovenská 1990. 561 s.

- Slovenský biografický slovník*, V. zv. R-Š, Martin : Matica slovenská 1992. 559 s.
- WALLASZKY, Pavlo.** *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria.* Budae : Typis regiae universitatis Hungaricae, 1808. 640 s.
- WURZBACH, Constant von.** *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen.* Theil 1, Wien : k.k. Hof- und Staatsdruckerei, 1856. 482 s.
- WURZBACH, Constant von.** *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen.* Theil 9, Wien : k.k. Hof- und Staatsdruckerei, 1863. 503 s.
- WURZBACH, Constant von.** *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen.* Theil 18, Wien : k.k. Hof- und Staatsdruckerei, 1868. 492 s.
- WURZBACH, Constant von.** *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen.* Theil 34, Wien : k.k. Hof- und Staatsdruckerei, 1877. 374 s.
- ZOVÁNYI Jenő.** *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon.* 3. kiadás, Budapest : A Magyarországi református egyház, 1977, 712 s. ISBN 963-7030-15-8

PRÍLOHY

PRÍLOHA 1 – Ján Simonides: O pôvodcy wogny

I N J.

Reč prwny
O pôwodcy wogny etc.
s 5. kn. Mogž. s kap. 28/49-52

v. 49. Přiwede Hospodin na tebe národ z daleka, od neydalssjch končin země, gako letj orlice; národ, gehož gazyku nerozumjš. v.50. Národ nestydatý, kterýž ani starce nebude ssanowati, a nad djtětem se neslituge. v.51. A zžjře plod dobytků twých, y vody a nezanechá tobě obilj, wjna mladého a olege, prworozeného z skotů twých, ani stáda brawů twých, až tě y wyhladj. v.52. A oblehne tě we wssech městech twých, dokudžby nepadly zdi twé vysoké a pewné, w nichž ty daufáš, po wssj zemi swé a obležen budeš we we wssech městech swých, po wssj zemi swé, kterauž Hospodin, Bůh twůg, dal tobě.

Predmluwa

Wogna a zástup wogenský na mnohých mjstech w Pjsme S. wipisuge a maluge se pod Podobenstwým wod a řek prudkých, číteg Ψ 85.14., Esa 8.7. Ger. 46.7 Ezech. 38./9. Apoc. 17/15. Nebo gako keby nenadále tak weliké a prudké a príwalůw tuhých se strháwagi, že to s přirozených Brehůw swých wilewagi, wssecko na skazu priwozugj, stromi s koreně, Paláce, Města s gruntu wiwracugi; take se děge y s wognů a s zastupem wogenským. I ten čas nepokogny a neb od wichodu, a neb od západu etc. nenadále prichazj, a čo se sebau prinassi? Nepotreby oznamiť. To prstem ukazuge na staw bydný a zarmucený králowstwý Uherského. O materii této tak zgewne a zřetedlne káže, a mluwi, že s kancle neni potřebné o tom něco pridati a kázaty.

A toto wssecko staw nassé milé vlasti Uherské býdnj, komu se ma pripogovat? Mnozy lidé sláwny y sprostý obsirný o tom diskurs magi, a gedem té, druhý giné příčine to pripisuje: ale nekaždý dotýka se gadra t.g. nekaždý příčinu prawů poznáwa. Pročež, abychom se této materii nebludili, než gruntovné winaučení byli, s Textu přečteně predložim.

Autorem Belii Půwodce wogny.

Kdo gest ten, který dopustí, že tak weliké wogny se strháwagi a v tych tak weliké a newimluné sskody a skazy se stáwagi?

Ach, Hospodine sessly nám s Nebe dari Ducha Swatého, abychom příčinu toho zlého poznaly, poznavsse w rozum se wzaly, s hrychu se bály, u Tebe milost dosáhly, bremene wogenského zbaweny byly etc.

Tractatio.

A z této 28. kapitoli werný Božy služebnik Mogžiš predložil predne požehnánj, potom zlorečenj B. Zákona plnjtelům y gé prestupnjům. Onimno že Bůh požehná na každém mjste, pri plodu, a prácech, na wogně, pri žiwnosti, we sláwe, pri bohatstw. Timto pak zrobit rozličnu pomstu, e.g. že se gich dotkne. Zlorečenj, na rozume oslepeny, na Tele Kwapoviny y giné nemocy na manželkách, manželých, dítkach etc. zagimagj na statku a tak dále, zagety

sskody, mnohé nesstestj etc. zwlasste prožil walku gim a wognu rka: Priwede Hospodin na Tebe Národ etc. Wtichto řečech a Nowjch predkladagi se rozlične *circumstantiae*.

a) Quis. Kdo priwedl. etc. Hospodin Zastupů Panownik na Neby y na Zemy. b) Qua. Odkud privedl? Zdaleka, od negdalssjch končin Zeme. Ne zblizka a od susedské kraginy, w které obiwatele pro susedstwj litostiwě gsau srdce: Než zdaleka, aby zabili a običege toho národu, a tak any žádost gehu nepoznali, *consequenter*, k hnevu ge povzbudili, a narodowé aby rozhnewany wetssy Tyranstwy nad nimi prokazovali. c) Quomodo? Gakože privedl, Richle, že priletěl čo Orlice. Orlice gakby richly let měla, to y očima lidé spatruji, zwlasst kdy se s druhau potika. Mogžiss tedy podobenstwým timto znamena rychly, nenadaly, neočekawany Národu rozličneho Prichod etc. d) Qualis? Gaky byl národ, kterým Bůh lidu Izraelskému hrozil, že ho privede? Nestidatý, ukrutný, nemilosrdný, který neodpustil, ani starým ani mladým, ani statku a dobitku etc., který sužoval lid na poli, w meste, domich, w branach etc. To gest ta pomsta, kterau Bůh hrozil lidu Izraelskému, co prestupniku zákona.

USUS

Predkladá se nám tuto

1. *Informatio*, naučenj. *Belli justii Authorem esse Deum*, že půwodce sprawedlivé wogny gest sám Bůh, neb z té wogny, která se wede z příčiny slusně, potřebne, užitečne, w porádku dobrém, k rozssjrenj sláwy Božské a k Obecnému dobrému. A ač Bůh gest *Deus Pacis*, Bůh Pokoge, swornost a pokog nám schwaluge, Pokognich též zwlasste miluje, a nechce zahinuty neb mordowánj, než zachowanj pri žiwote lidského Pokolenj. Nemá též oblíbení w lúpeži nesprawedliwé, y w ginich mnohých zlých skutčých, které se w bogi a w čas wogny strháwagi: Wssak pro hrichi a neprávosti lidské, čo sprawedliwi saudce dopusti y plundrowanj y mordowanj, giné pádi rozličné nesst'asstné na lid, na Mesta, dedini, hradi, na statek etc. Čo pocitj za hřjch etc. žeby pak on byl půwodce Boge, znat se dáwa 1) *ex Scr. S. dictis* z Písma S. Reči: Priwede Hospodin etc. mluwi Mogžiss w přečtěném textu Stane se, mluwy Izaiáss cap. 7/18 že possepce Hospodin mucham, kteréž gsau w Udoljch pustych a w děrách skalných y na wssech chrastinách, y na wssech stromjch užitečných. Zlý gakosti na ně, meč, hlad, a Mor, a naložim s nimi gak s sjtj trpkjmi, kterýchž nelze gjsti pro trpkost'. Nebo s stihati ge budu mečem, hladem y morem, a wydam ge ku posmýkánj po wssech králowstwjch zeme etc. Ger. 29./ 17. Ja rozrazým gedno od druhého, gakož otce, tak také syny, dj Hospodin: Nebudu ssanowati, aniž odpustjm, aniž se smilugi, abych zkaziti gich neměl Ger. 13./14. *Confer. atia etiam Scr. S. dicta*. Dáwa se to znáti. 2) *Lex Scr. S. consequentiis*, s tych Písma S. Reči, w kterých se wyprawuge že wssecko zlé pocházý od Boha, rozumné *non malum culpae, sed malum poenae*, ne to zlé, které se gmenuge hřjch, to Bůh nechce, to Bůh tresce, než to zlé, které se nazýwa pokuta. O tom Syrach w kap. 11/14. takto: Dobré y zlé wecy život y smrt, chudoba y bohatstwj ode Pána gest. Prorok Amos w kap. 3./6. zdaliž, když se má stájt w městě co zlého, Hospodin toho s nama nečinj? Nečinjť zagistě Panownjk Hospodin wjce, lečby zgewil tagemstwj swé služobnjům swým etc. Confer. Esa 45./ 7. Ger. 28./11. Cap. 24./9. Čo gest Wogna? *Illias malorum*, zle newimluwitedlne, pro mordi, laupeže, weliké kriwdi, které se w tě strháwagi. Wssecko zdopusstjenj od Boha, čo sprawodliwého saudce. Že člowek zbawen sa sweho statku etc. musy uznat' s Jobem *Dominus dedit, Dominus abstulit*, Pán Bůh dal, Pan Bůh vzal. Zanechám giné důwodi, s kterými bych to mohl potvrditi, totiž, že půwodce sprawedlivé Wogni gest sám Pán Bůh. Když tedy widjme y slissjme, y citjme, že se y snami w nassé mileg Wlasti tak dege w čas tento Wogenský, gako někdy s lidem Izraelským, ne ginému než Bohu samému, čo saudci sprawedliwému, wssecko to připisowat máme. Proč? Pro mnohé neprávosti, které w nassé vlasti mezi lidem swobodni post magj... etc.

Nyni poznawame s tohto naučenj, že zahanbeny magi byt.

a) Pohané který Bohu swému, Mars rečenému, wognu pripisugj.

b) Astrologii, hvezdári, který pissu, že *ex conjunctione Martis & Saturi*, tichto odpornich Planetur sobě, bog a rozkol se strháwa. Než wime dobre, že y Planety *influentiam* a moc od Boha magi.

g) Stoicis, který se domniwagi, že toto se bůg mezy Potentáti strháwa, negináče, gako husa zrno tam nacházý, kde se nedomnjwa. Ale nepadály s hlavy nasse wlas marny bez wůli Boha a geho dopusstenj, gak a kterak by tak welike skodliwé etc. Wogni bez Rizeni Božjho se strháwaly?

d) Homines plurimi. Mnozi lide z nichžto mnozý pripisugj to wrchnostem, že Regentowé w kraginách w Městich etc. tak a tak mali činiti, a kdyby byli to a to učinily, keby bez wogni bez nakladkůw býti mohlo. Tu přičinu mnozý na vrchnost těžke srdce magj, wrchnost' proklinage, že gim jarmo wogenské na hrdlo wložili etc. Některý pripisugj to lidem woubec, že sú sobě odporný bez wsseliké přičiny, proto riká se gako w Kristowy: Každý dotud pokog má, pokud saused gě pokog miti chce. Ale y timto wssem odpowida Mogžiss. Hospodin priwozuge národ Izraela, *consequenter* y Hospodin odwozuge národ z kragini, od hradu, od mesta. Ba possly nanj meč etc. slisseli w Reči s Jer. 29./ 17. A čo mluwy u Eza. 37./ 29. Ponewadž ty se wztekáss proti mně, a twé zpauzeni přisslo w ussi mé; protož wpustjm udicy swau w chřjpe twé, a uzdidlá swa w usta twá, a odwedu tě zase tu cestu, kterouž sy prissel. A což by smě o matérii této mnohé mlauwily? Wiwodzugeme Pisma S., že d'ábli bez privolenj Kristowého nemohly sskoditi stádu weprůw. Matt. 8. Aomino Sabegssy nemohly wpád učiniti, any statek Jobow zagati a zahnati gen kdy Bůh dopustil na Joba, kterakby tedy anebo wogna bez priwolenj Božjho se strhla, anebo w wogne tak weliké lupezstwý, plundrowanj a tak dále se stalo? etc.

Predklada se tuto

II. *Admonitio*, napomenutj, gak by lidé na wpád wogenský hledeti a čo by činiti mely, kdy zástup wogenski co Orlice rychle a nenadále prileti a wssecko kazi, ani starim ani mladim neodpusti? Totiž, že ma nasledugjci *imperativa verba* zachowati.

a) *Agnosce*, Vzneg, že Bůh lid pro hřjch wognů tresce. Tak učy Mogžiss w řečech giž wiloženich podobně y w S. knih 26 /25. Proč kričís nad swim potřením a težkau bolesti swau? Pro mnohau nepravost twau a nezčjslné hřjchi twé to činjm tobě. Ger 30./15. Widuce tedi wogensky lid a zastup.

b) *Te converte*, obrať se od sweta k Bohu, od lži k Prawde, od hřjchu k sprawedlnosti, od temnosti k swetlu. Padni a skloň se k nohám Nebeského Otce, modlj se, aby hřjchy odpustil, nepokogné a hnewliwé srdcia upokojil, s tesskostj wogenských tě wyslobodil, o čemž zatim nětco wice. A do nasse wlasti Bůh W. w této pominulé Roki poslal Narod cizý, a to národ, který z dalekých kragin prissel, co Orlice kdy leti, národ N0emecký, Polský, Racký, pred nekterim rokem Turecký etc. který čoby činil w kralowstwý nassem a nám wnem, nechcem pripominaty.

To wssetko proč Bůh učinil? Pro hřjchi. Ach, gak mnohé h.(richy) swobodný passj w nasse milé Wlasti měly? My sme za zlim, za smilstwjm, za opilstwjm etc. co Orlice beželi, aby Bůh také powzbudil lid cizi, že co Orlice prissel. To smě zaslužili. Nechteli sme rozumeti Rečem Boským, které nám skrz kazatelůw predkladal, a ku pokanj nás volal, ted' poslal nám národ, gehožto Jaziku nerozumjme, tu přičinu nesses'tastni gsme a mnoho trpime. Nestidatý sme byli, na Boha na lid nehledely, any starim, any mladim neodpusstely. Žádného naležitú cty neprochazely. Ký lid měly sme y máme gesste w nasse wlasti, který což činil s mladými etc. známo gest. Požehnáli nám Bůh na poly, w zahradách, w piwnicách, čo sme s tim činily? K čemu naložili? Poslal Bůh těch, který bydlj w domich gichžto nestawěli, magi zahradi, které nesstepili, wssecko trowili, k poslédku ani olege, ani obili, any stada na mnohych M.(istech) nezanechali.

Na rinku, w bránach wadily sme se a zažily, co se d'álo na branach mnohých pewnosti, y nasse města w čas protiwensttwi? a wogenského saužení pred nekterim Rokem a časem,

a čo se y nymy gesstě degě na mnohych mjstech? Spoléhalí sme se na hradi, na pewnosti, kde gsau? Se zemi srownané. Na mnohých mjstech kamen na kameny nezústal. Wssecko to stalo se nám pro neprawosti nasse.

Protož predkladá se

III. *Cautio*, wystraha, ne *infortalitiis confidas*, abys w pewnostj nadeği a daufany newkladal. Nebo Bůh snadno může národ poslati, kterému lechká wec gest y pozustalé pewnosti wiwrátiti, w Prach promenity, se zemi srownati. Kdo ruku gě může wtom swazaty? Weže pewná gest s meno Hospodinowo, k tomu utečely se sprawedliwi, bude powissen. Prov. 18./10. K tomu budessly se utikat stane se tobe podle Slowa tohoto. Dáwa se Wáha *ut Securitatem, fugias*, abys pred bezpečnosti utikal, aniž se domniwal, že anebo lid wogensky se nepribliży anebo približili se, že tobe neusskodi. Wté opinii mnohi bily w Nassě milé vlasti pred nekterim časem mnozi w posmech brali prorocwti kazateluw slowa Božjho rikagjce y predtým od dawnych časuw o tom učytele w cyrkwy kázaly, hrozili etc. a nestalo se podle gegich prorocwtwy, y niny se to nestane? Ale kdi bezpečni byli, w ten čas nepřítelē prissli, čo činili? Mam, se mnozi w pameti sapsané magj, tech mame gesste y nimi w nasse vlasti na mnohych mjstech aniž wjme, kdy tech sbaweny budeme. A ač mi zde na Banskich Mestech y okolnich mjstach na hrdle ge nemame, wssak ponewadž bezpečnj sme, snadno mohu co Orlice prijity, snadno se muže na nas plnity reč Pawlowa: *Et cum dixerit Pax et Securitas etc.* 1Thess 5./2 Ah, kdi by se stalo, a čo na ginich y na nas take pripadlo, čo bys mel činiti krestansky čloweče? Čim bys mel w tom se tessity? Že *diligentiba Dominum Omnia operantur in bonum*, milugucim Pana wssecko k dobremu napomaha k Rim 8. Že Bůh gest Otec, a to Otec milosrdenstwy a Bůh wsselikeho potesseny, kde pak a který Otec gest tak twrdy, aby na djtky swe zapomenul. Pohibugi se zagiste wnitrnosti me s Přičinau Efraima Jer 31 k tomu *Dextra Dei in melius wertere cuncta potest*. Prawice Hospodinowa může wssecko w okamženy promeniti. Pán nezamita na wečnost', nybrž ač zarmucuge, wssak slitowawa se podle milosrdenstwy swého Thren. 3/31. Může nepřitelům cestu ukázat y Nasse mile vlasti, a to potessenj na mně, na tebe, na celém kralowstwy splniti, wssickny, kteriž zžiragi tebe, sežrani budau, a wssickni, kteriž utiskagi tebe, wssjckni prawim, do zageti pũgdau; a kteriž tě posslapawagi, posslapány budau, a wssecki, kteriž te laupí, w laupež widany Jer 30./16. Priklady nebudau pripominati. Snadno gest, gak obratil Bůh Saula, gak sahanbil Pharaona, gak wiswobodil Samsona, (gak pohledl na Zuzanu). Dosti na tom niny a w tuto chwili w prwnim kagjcnym kázánj.

W kterem učili smě se kdo by byl půwodce boge a wogni. Hledtež, co ste slisseli, abys to zachowaly, podle toho se spravowaly. Djlo to Božy gest djlo On sam ráčž to působitj w srdcy nassem. Jemuž bud chwaly Sláwa až na weky wzdana.

PRÍLOHA 2 – Matej Bel: FORMA SANORUM VERBORUM

GRATIAM, MISERICORDIAM, PACEM,

A DEO AC PATRE
DOMINI NOSRTI IESV CHRISTI

precatur

AVCTOR.

Triennium fere est, gratia Dei, cum partim Vestra, MAECENATES OPTIMI! partim ALIORVM in Incluta Fridericiana liberalitate adiutus, diuini studiis operam nauare exorsus sum. Et mihi certe iucunda est quoties subit, subit vero quam saepissime, singularis VESTRAE illius, qua me a puero persecuti estis, beneuolentiae recordatio. Seu enim educationem, quae si dextera sit, vita potior est, seu studiorum quantulacunque incrementa aestimen; VETERIS vtrumque illud curis, pro vtilitate publica numquam non excubantibus, in acceptis referre, gratus praecipit animus. Me namque puerum admodum, & vix rudiori tinctum litteratura, posteaquam Parens dulcissimus, nu/n en a`gi,ois(ante hos XII annos in VESTRUM deduxisset Gymnasium; equidem non PRAECEPTORUM modo spectatam in erudiendo fidem, sed tempore procende VESTRUM quoque, MYSTARUM & PATRONORUM, fauorem, plane mirificum, abundanter sum expertus. Possem hic, & merito quidem, testari vberioribus, quae tum omnium, tum singulorum in me fuerint studia, cum mutato Patriae solo, Germaniam, illam artium liberalium matrem, petere constituissem; nisi & VESTRA, qua estis, modestia, id renueret; nisi & ipsa etiam suaderet pietas, accepta beneficia, magis deprecando apud Deum, quam laudibus quibusuis compensare. Ita enim, nec male, existimo, gratos iure dici, non qui chartas, immo aera ipsum, encomiis implere adsolent, vt fauorem hominum sibi vel concilient, vel concilliatum fulciant; quippe ralis beneficiorum praedicatio, vt vanitatis multum, ita adulationis plurimum habet: sed eos, qui EVERGETARUM bene de se merita recolunt tantispermemores, donec verecunda quaedam, & extra adulationis posita suspicionem, grati animi accesserit significatio. Hi cancelli, hac leges erant, MAECENATES! quae beneficiorum apud animum memoriam, hucusque, silentio haud sterili, continebant. Ita nolui, tamquam intempestiue ac moleste gratus, notam adulationis mihi colligere: at vero nec potui diuitius, quin suspicionem ingratae mentis declinarem, Ceterum vbi dispexissem solite, gratiam Vobis, si non dignam, saltem non plane nullam, relaturus, nihil inveni, quod tantis melius conueniret nominibus, praeterquam istam SANORVM VERBORVM UPOTU,,PWSIN. Munusculm est, si me, a quo id proficiscitur, aestimaueritis, tenue; verum, si argumenti habita fuerit ratio, tale, quod nec vos accipere, sed nec me offerre, pudeat. Etenim, quid erat, quod a diuinarum studioso litterarum, SACRO ORDINI, REIQVE ECCLESIASTICAE CVRATORIBVS, iure potiori offerri potuisset, quam exacta haec, ac diuini Verbi camodum enim vestri esse officii haud dubitatis, puriorem doctrinam, non solum a corruptelis omnibus in sinu quasi alere intemeratam, sed prouidere etiam, ne vera pietas, quae germana orthodoxiae est soboles, vllo vnquam modo sufflaminetur; ita mearum partium duco, tum caelestis veritatis semper esse studiosissimum, tum testari quoque, hac in primis tempestate, parrhsiazikw/j, nihil mihi prius, exquo in Academia peregre ago, nihil antiquius fuisse, quam vt animum doctrina, quae ab omni errorum admixtione esset pura, bene subigerem. Accipite ergo, MAECENATES! hanc & VESTRO, & meo quodam iure, ita dicatam VOBIS animi deuoti tesseram, ac persuasi estore,

vbicunque terrarum vixero, operam me, diuina iuuante gratia, daturum, vt intelligastis olim, beneficia VESTRA non prorsus male in me esse cumulata. Agite interea, piaie illius, qua me fouistis, munificerantiae feructus, in Musarum alumnos ita porro sese diffundant, vt constet liquido, vos esse, quibus & hac temporis difficultate, cura de melioribus litteris inter primas numeretur. Hoc religio, hactenus multis modis adfecta, hoc adflicta Patria, hoc ingenia, QUORVM VIRTVTIBVS OBSTAT RES ANGVSTA DOMI, a VOBIS expectant, petunt, efflaginant. Iniucundam, immo in vitio positam, ducatis, illam rei amplioris possessionem, in cuius consortium diuiniore Musae admissae non fuerint. Equidem dubito, vllos vmquam vtilitati publicae melius consulere atque efficacius, quam qui ad formanda alendaque ingenia, omnem, aut operam, aut sumtus conferunt. Maior quippe vis est litterarum, quam vulgus existimat. Certe studia sunt, quae Ecclesiam ornant, Rempublika fulciunt, augent, conseruant. Verum enim vero, de industria cesso, animum & benevolentiam VESTRAM, non iam mihi, sed Musis exorare amplius. Cur enim dubitem, VIROS, quibus vel dignitatem ipsam, vel dignitati ornamentum adtulit eruditio, in meliores litteras, & eas quidem cum primis, quae circa diuina occupantur, semper fore propensissimos. Vota nimirum supersunt. VOS ergo, PATRES VENERANDI, PATRONI MAXIMI, & rem Vestram, magno Ecclesiae, Reique publicae commodo, tueatur DEVS, quam diutissime! A VOBIS, immo vniuersa Gente nostra, tot belli sessa difficultatibus, clades clades & infortunia, omneque calamitatem, depellat clementissime; vt de VOBIS, paci tandem perpetuae, ac libertati pristinae, quod mecum boni omnes percipiunt, adsertis, occinatur inter Gentes: *IEHOVAH ILLIS MAGNA PRAESTITIT. ITA FIAT! ITA precari numquam definet VESTER. Valet IN DOMINO! Scrib. Halae Magdeburgicae in incluta Academia Fridericiana ex Museo. Anno M DCC VII. Prid. Idus. Aug.

*Psal. CXXVI.2.

Evn tw Onomati Kuriou!

CONSPECTVS DISSETATIONIS

Aphorismus I. De Theologia, eiusque indole. Aph. II. De Religione Christiana. Aph. III. De Verbo Dei, tamquam vnico Theologiae principio. Aph. IV. De Notitia Dei naturali, & huius ad salutem insufficientia. Aph. V. De Notitia Trium Dei reuelata. Aph. VI. De Creatione. Aph. VII. De Prouidentia. Aph. VIII. De Praedestinatione. Aph. IX. De imagine Dei homini creata. Aph. X. De Lapsu; Causa peccati; Mais ex lapsu orientibus; Peccato item originali & actuali; Induratione, & peccato in Spiritum Sanctum. Aph. XI. De Libero Arbitrio. Aph. XII. De Christi, tamquam salutis nostrae Instauratoris, Persona & officio. Aph. XIII. De gratia Dei applicatrice, & huius dein actibus. Aph. XIV. De Vocatione. Aph. XV. De Illuminatione. Aph. XVI. De Regeneratione. Aph. XVII. De Penitentia, seu Conuersione. Aph. XVIII. De Iustificatione, eiusque demum fructibus. Aph. XIX. De Libertate Spiritus, seu Christiana. Aph. XX. De Adoptione, Pace & Gaudio in Spiritu S. Aph. XXI. De Vnctione & obsignatione. Aph. XXII. De Vnione cum Christo mystica. Aph. XXIII. De Renouatione. Aph. XXIV. De Bonis Operibus. Aph. XXV. De Lege & Euangelio. Aph. XXVI. De Baptismo & Coena Domini. Aph. XXVII. De Ecclesia. Aph. XXVIII. De Statibus Hierarchicis. Aph. XXIX. De Nouissimis. Denique Conclusio.

APHORISMVS I.

*De Theologia, eiusque indole.
Rom. 3,2. 1Petr. 4,11. Thess. 2,13. &c.*

Theologia, quemadmodum vi vocis sermo est, a DEO, de DEO, ad DEVM, diuinus; ita habitus est mere practicus, diuina haustus reuelatione; sacris litteris comprehensa, qui hominem summe miserum sufficiente & efficaci doctrina ad salutem vitamque aeternam reducit.

MEre practicam dici theologiam, monemus cum B. Calouio, Isag. c. X. p. m. 249. col. p. 203. & 217. non, quod mecum eiusdem (causale) sit, hominem perducendi ad salutem, praxis & studium bonorum operum, (quippe quod, tamquam via, demum sequitur salutem, quatenus haec per fidem

inchoate constitua fuerit) sed ob fidei praxin, qua sola ad aeternam salutem adspiramus. Hinc & B. Baierus Compend. Theol. Pos. Proleg. c. I. §. XIX. p. m. 37. col. 39. recte sinem formalem intermedium Theologiae constituit, fidem in Christum, tamquam causam impetrandae gratiae apud deum. Quo deinde (consequens) pertineat amor Dei, tamquam nobis reconciliati: Immo & actus Alici, quibus diuinae bonitatis percipere reddimur: ac suo modo tota vitae sanctimonia, Quibus praemissis, qualis apud impios, *fidei praxi atque sanctimonia destitutos*, eatenus sit Theologia, facile est ad colligendum. Quocirca, acquiescimus in eo, quod modo laudatus D. Baierus ibid. p. 66. definit, vna cum Musaeo Introd. c. III. §. XLII. XLIII. p. 189. sqq. Egregie Lutherus Theologum illum demum adfirmat, qui habitum Theologiae, *orationis, meditationis, tentationis feriis exercitiis* sibi comparauerit. Tom. I. Alt. f. 6. b. 7. a. Conf. B. Gerhardum de Meth. Stud. Theol. c. I. II. III. & adiecta sub finem coronide de tentatione. Item B. Hülsemannum de Meth. Stud. Theol. Et. citatae Isag. Calouianae Lib. II. Paed. Theol. vbi ille fuse agit de Oratione, Meditatione, Tentatione, ceu requisitis, cuiuslibet ad solidam Theologiae exin adspiranti, prorsus necessariis.

CONSENSVS ORTHODOXORVM.

B. Danhauerus descript. Hodosophias, p. 10. D. Io. Olearius Vniuersae Theol. Tract. Prooem. p. 2. seqq.
D. Calouius Theol. Pos. Proleg. c. I. p. I. seqq. &c.

APHORISMVS II.

De Religione Christiana.

Deut. 6,13. c. 10,20. Matth. 4,10. &c.

Religio, vt nomen a religando accepit; ita Christiana, quae sola vera est ratio colendi deum fide in Christum caritate erga Deum proximum, secundum verbum scriptum, vt homo, auulsus a Deo, eidem reduniatur. Hinc etiam multum omnino interest, immo vnice est necessarium, tum veram hanc profiteri Religionem, tum sub ipsius Christianae nomine non ad ea delabi, quibus eiusdem veritas corrumpi posset.

Libri Ecclesiae nostrae Lutheranae Szmbolici, non nouae cuiusdam, sed enim antiquae Prophetico Apostolicae Religionis declarationem complectuntur atque professionem. Vnde patet, non eos obtinere auctoritatem iudicis; haec enim dignitas solis sacris litteris debetur: sed duntaxat pro religione nostra testimonium dicere, eamque explicare ac ostendere, quomodo singulis temporibus sacrae litterae in articulis controuersis in Ecclesia dei a Doctoribus, qui tum vixerunt, intellectae & explicatae fuerint, & quibus rationibus dogmata cum Scriptura S. pugnancia reiecta & condemnata sint. ita Lib. Symbb. p. 572. col. p. 635. Cum ergo in iis vnanimem & communem Ecclesiarum nostrarum piam sententiam contineti, merito semper sit iudicatum, auctoritas eorum, *neque eleuanda, neque contemnenda, & magno Ecclesiae consensu receptorum, a quouis Ecclesiae Lutherano Euangeliae membro, acceptanda omnino est.* Neque igitur locum habent: Libertinismus, Indifferentismus, Separatismus, Syncretismus &c.

CONSENSVS ORTHODOXORVM.

B. Königius Theol. Pos. Praecog. c. I. §. 58. seqq. D. Calouius Theol. Pos. Proleg. c. 2. Th. I. seqq. p. 8. seqq. Idem. Isag. c. XII. p. m. 275. seqq. &c.

APHORISMVS III.

De Verbo Dei, tamquam vnico Theologiae principio.

1Tim 3,16. Tit 1,19.20.21. Ps. 119,105.

Vnicum Theologiae principium reuelatio divina est, seu verbum Dei, monumentuis prophetarum veteris, Euangelistarum & apostolorum noui Testamenti canonicis, ex inspiratione Spiritus S. comprehendendum, quod non tantum perfectum, perspicuum & verissimum est; sed etiam ad producendos motus supernaturales ita efficax, vt hominem lapsum ad agnitionem veritatis, ipsamque adeo salutem aeternam perducere queat.

Verbum dei efficax esse, in suo debito vsu, auditionis, meditationis, praedicationis, constitutum, monet Danhauerus Hodosoph. Phaen. I. p. 93. conspirantibus Balduino, in Epist. I. ad Thess. c. I. qu. I. Brentio, in Harm. Euang. c. 61. p. 1097. At enim vero tantum abest, vt his insitam Verbo dei efficaciam, quippe quod teste Luthero Tom. IV. ien. lat. fol. 530. x. *inseparabilum comitem Spiritum S. habet*, vel detrahamus ipsi, vel idem Danhauero aliisque adfingamus; vt potius cum D. Calouio

adserere nihil dubitemus, Verbum dei virtute diuina *intrinsece* ita animatum esse, vt non opus sit, vt extrinsece demum eleatur ad actus spirituales perficiendos, quando actu ipso homo conuertendus est. Calouius theol. pos. proleg. c. III. §. 83. p. 29. ex. Ioh. VI. 63. Rom. I.16. Ebr. IV.12 Iac. I.22. I.Petr. I.23. Quod B. Musaeus Introd. P. II. c. V. §. VI. p. 561. & §. VII. p. 571. ita docet: vim diuinam communicari Scripturae, non demum in vsu, per nudam para,zasin & externam adsistentiam, ita vt *in se* & semper efficacem esse, & vi illuminaandi conuertendique hominum animos pollere, fiue ea vsu, fiue *in se* extra vsum spectetur. Placent praeterea, quae D. Baierus in Comp. proleg. c. II. p. m. 156. scribit: non solum renatos & fideles, verum etiam irrogenitos & impios, vi ipsius claritatis verborum ex instituto sibi significantium, quae ad omnes lectores aequaliter sese habet, assequi posse *notitiam* sensus per verba significati *litteralem* quidem seu *biblicorum*; non autem *salutarem* seu *fidei*, quam diu *tales* perseuerent. Conf. *ibid.* citati.

CONCENSVS ORTHODOXORVM.

Libb. Symbb. p. 570. seqq. p. 632. & passim. B. Brochmandus System. Theol. Art. de Script. S. c. 1. seqq. D. Olearius Vniu. Theol. Art. De Verbo Dei. p. 206. seqq. &c. D. Breithaupt Instit. Theolog. Loco IV. c. II. p. 443. *idem* Thes. Cred. & Agend. Lib. IV. c. II. Th. I. p. 229.

APHORISMVS IV.

De Notitia Dei naturali, & huius ad salutem insufficientia.
Act. 17,27.28. it. 25.26. Rom. 1,19. & 20. it v. 28 25. 2Tim. 3,7. &c.

NOTitia Dei alia naturalis est, eaque partim insita, partim acquisita; alia reuelata: illa ex naturae; haec ex gratiae lumine. Tametsi autem homo ex propriae stimulo conscientiae, mundique opificio amplissimo, &, quae huic insunt, omnibus conuinci omnino potest, quod sit deus, idemque iustus, misericors; quid tamen de illo credendum, ratione ipsius Personarum & voluntatis habita, ex natura lumine assequi haud valet; multo minus ad salutem perdicu. Igitur notitia naturalis non tantum imperfecta & languida, sed etiam nullo modo sufficiens est, & proinde euitabilis penes saluandos reuelatae notitiae necessitas.

Nulla omnino prorsus est notitia naturalis, quod supernaturalia Dei mysteria; quae homini sibi relicto, mera sunt stultitia, adeo, vt ea intelligere non possit. I.Cor. II.14. Rom. VII.6. I.Cor. II.7. Calu. Theol. Pos. P. I. C. I. Th. IV. §. 153. p. 50. Pie vero obseruat B. Chemnitius LL. Th. P. I. c. I. n. VI. p. m. 21. (1) Mentem confirmandam ex verbo Dei & illustribus testimoniis, in quibus se deus humano generi peculiariter patefecit: *postea* vtiliter posse addi considerationem *philosophicarum demonstrationum*. (2) Notitiam naturalem debere subordinari diuini reuelationi in verbo: ita, vt sicubi dissentiat vel pugnet, cedat naturalis diuinae &c. (3) Colligi ex illa quasi scintilla tantum notitiae, quae reliqua est in natura, quam illustris fuisset notitia in integra natura, quam firmus assensus, quam obsequens obedientia conformis notitiae. Et in quantum labefactata, immo pene extincta sint haec omnia, in hac deprauatione non melius posse considerari, quam in his vestigijs, (*naturalibus*) *quae etiam propter hanc causam* Deus esse voluit reliqua.

CONCENSVS ORTHODOXORVM.

B. Chemnitius L. C. D. Calouius Theol. Pos. I. c. I. Thes. I. seqq. p. 45. seqq. Konigius Theol. Pos. P. I. §. 4. seqq. p. 22. seqq. D. Breithaupt Instit. Theol. L. I. c. I. §. I. II. III. p. 1. seqq. *Idem* Thes. Cred. & Agend. L. I. c. I. Th. II. p. 2. seqq.

APHORISMVS V.

De Notitia Triunitus Dei reuelata.
Ioh. 4,24. Rom. 6,6. Matth. 28,19. Joh. 5,7. Ioh. 1,2. 18.

EX reuelatione autem per verbum facta, dicimus & credimus, quod Deus ille sit {myhla hwhy spiritus simplicissimus, infinitus. Vnus in Essentia, Trinus in Personis; Pater qui est AGE,NNHTOS; Filius, qui ab aeterno generatus a Patre; Spiritus S. qui a Patre & Filio spiratur modo ineffabili. Profundissimumvero mysterium istud patefactum est eatenus, quatenus ad reparandam in nobis per Christum imaginem Dei, ipsamque salutem aeternam nobis impertiendam, est necessarium.

Pulcherrime Christus in colloquio cum samaritide, Ioh. IV. 24. colligit, ab essentia Dei apirituali, ad cultum Deo in Spiritu & veritate praestandum, dum inquit *Deus est Spiritus, & qui adorant eum,*

oportet, ut pne,umati kai. alhqeia, Spiritus & veritate adorent. A qua religionis & veri dei cultus indole, si alieni sint Christiani, ipsis certe haud meliores sunt Ethnicis; quippe qui nature stimulo ac propriae dictamine conscientiae, tale quid deo se debere, apud animum sentiunt, quemadmodum Cato ille cecinit:

*Si Deus est animus, nobis vt carmina dicunt:
Hic tibi praecipue pura sit mente colendus.*

Immo ne vnitatis quidem Essentiae diuinae agnitionem, otiosam apud nos esse debere, fati innuit Paulus, Eph. IV,4.5.6. col. Ioh. XVII, 21.22.23. Cuiusmodi vsum practicum, circa attributa Dei reliqua, pio lectori in facie Domini nostri Iesu Christi meditandum reliquimus.

CONCENSVS ORTHODOXORVM.

Libb. Symbb. praeter Szmbola A.C. praemissa p. I, 2.3. Art. I. p. 9. Apolog. A. C. p. 50. Artic. Smalc. p. 303. seqq. Catech. Mai. p. 400. B. Chemnitius LL. Th P. I. L. De Deo c. II. p. m. 23. D. Kromayerus Theol. Pos. Pol. Art. II. de Trin. D. p. 97. & D. Breithaupt Instit. Theol. L. I. c. II. p. 12. seqq. Id. Thes. Cred. & Agend. Lib. IV. c. I. Th. II. p. 197.

APHORISMVS VI.

De Creatione.

*Ambros. in c. I. Rom. Gen. I. Ioh. 1,1. Ps. 33,6. Ps. 104,4. & 103, 20.21. Ef. 6,3. Hebr. I,14. &c.

VNus ille Deus, {myhla hwhy natura inuisibilis, vt visibilibus sciri posset*, ex nihilo hoc vniuersum, & quae ei insunt, omnia, ergw e'xahme,rw'|, condidit, vt essent valde bona. Creatis autem rebus vniuersis, ipsum denique formauit hominem, propter quem creauerat omnia; quin & ipsos angelos, natura longe digniores, suae gloriae & humani generis saluti, inseruire voluit.

Moses Angelorum creationem tacet, non quod creaturarum censu eos eximeret, sed quod propositum sibi haberet enarrare nyraw mymvh twrlt adeoque substantiarum visibilium, non inuisibilium. Conditi autem sunt Angeli perfecte boni; sed enim magna eorum pars, per lapsum voluntarium, perfecta illa bonitare excenderunt. Hinciam Angeli, alii boni, alii mali: illi in bono ita firmatim vt labi amplius nonpossint: hi ad poenas aeternum duraturas, sine vlla futurae liberationis spe, damnati, cruciatibus adseruantur maioribus. Ceteroquin, praeclare articulum creationis Psaltes ad cultum transfert creatori praestandum. Psal. XCV. 6. 7. *Agire vero! prosternamur, incurui procumbamus, genua submittamus ante conspectum Domini factoris nostri. Nam ipse Deus noster, nos vero populus pascuorum eius, & grex manus eius.*

CONCENSVS ORTHODOXORVM.

Libb. Symbb. A. C. Art. I. Artic. Smalc. p. 303 Catech. Min. p. 370. Catech. Mai. p. 489. seqq. B. Lutherus Tom. VIII. fol. 164. 165. & de ergw'| exahme,rw Tom. VI. fol. 3. B. Chemnitius LL. Th. Part. I. L. IV. p. m. 104. seqq. B. Gerhartus. LL. CC. Tom. II. p. 1. seqq. &c. Doct. Breithaupt Instit. Theol. L. I. c. III. p. 53. seqq. Idem, Thes. Cred. & Agend. Lib. IV. c. I. Th. III. 295. seqq.

APHORISMVS VII.

De Prouidentia.

Act. 17,28. Ps. 139,7. Math. 6,32. Esa. 47,15.

ITA conditam a se vniuersi huius machinam deus haud deseruit, sed enim conseruat eam & gubernat, sapientissime, potentissime; quae actio dei latine Prouidentia, graece pro,noia dicitur, tres in se actus complectens, pro,gnwsin,, pro,qesin & dio,khsin: illo, tamquam in perpetuo nu/n, deus intuetur omnia; isto prospicere vult omnibus; hoc res omnes, maxime vero humunum genus, & quae ex eo colligitur, Ecclesiam, conseurat gubernatque: ita, vt in iis institutum quidem naturae ordinem abseruet, atq; cum creaturis concurrat; at vero id non ex necessitate, sed liberrima sua voluntate, quippe qui praeter & contra causas secundas, agere possit, immo quadoque agat.

Deus vita, & actiones humanas respicit, su bonae sint, praecipiendo, iuuando, approbando; sin malae, permittendo, metas praesigendo, & bonum ex illis eliciendo. Fatum Christianorum est *Prouidentia diuina*, cui sano sensu casus omnes, fortuitaque omnia, merito adscribimus. Vsum Prouidentiae diuinae ipse Christus docet Matth. VI. 25. seqq. c. X. 26. seqq. & Psaltes regius Psal. XXXVII. toto. Ergo cum B. Gerhardo LL. CC. T. II. De Prou. c. XV. p. m. 40. ex. Augustini Libr. III.

Conf. c. II. grati exclamemus: *Tibi o bone Omnipotens, qui ita curas vnumquemque nostrum, tamquam solum curares, & ita vniuersos, vt singulos, sit laus, honor, & gratiarum actio in aeternum. Amen.*

CONCENSVS ORTHODOXORVM.

Libb. Symbb. locis supra citatis B. Gerhardus LL. CC. T. II. De prou. D. Danhauerus Hodos. Phaen. III. p. 300. seqq. D. Olearius Vniu. Th. Art. XXIII. p. 410. seqq. 7. &c. D. Breithaupt Inst. Theol. L. I. c. III. §. V. p. 61. Idem thes. Cred. & Agend. Lib. . IV. c. I. Thes. III. qu. y. p. 209.

APHORISMVS VIII.

De Praedestinatione.

Eph. 1,4. 2.Thess. 2,13. 2.Tim 1,9. Rom. 8,28.29.30. Act. 15,18. 1.Tim. 2,4 Rom. 8,17. Ezech. 33,11 Ioh. 3,18 19.39 Marc. 16,16. &c.

QVemadmodum vero creationem totius vniuersi Deus ab aeterno decreuerat; ita creatum in Adamo genus humanum, vti lapsurum praeuidit, restaurandum etiam per Christum statuit, atque ab aeterno ad vitam aeternam ordinavit Idque non absoluto quodam, sed respectivo decreto, ex immensa nimirum misericordia in Christo, iuxta propositum & praescientiam suam, vt, omnes ac singuli, qui efficaci Spiritus S. per verbum vierute, finaliter in Christo essent credituri, vitae aeternae fierent heredes. Neque reprobavit alios, quam quos vniuersalem, per Christum paradam, atque a Spiritu S. per vocationem mediante verbo, offerendam omnibus gratiam, sua ipsorum culpa morose repudiaturus praeuidit. Sic ergo, nec quidquam culpae Dei decreto, si damnentur reprobat, adscribendum est.

Obseruamus cum B. Luthero ex praef germ. super Epist. ad Rom. §. ad Cap. IX. male suae consulere saluti, qui actibus gratiae sancrificantis posthabitis, ad scrutandam circa hunc articulum diuinae sapientiae abzssum sagaces properant. His enim facile est, desperationis absorberi fluctibus. Quapropter suadet Megalander, vt de epistolae nexu viuidius primum apud nos applicando, de ipsa videlicet ad ductum capp. I. II. III. IV. V. VI. VII. *seria peccatorum per gratiam Dei agnitione, Iustificatione per fidem, lucta contra peccata*, simus solliciti; & tum demim, vbi in cap. VIII. *cruce & passionibus bene subacti suerimus*, eo planius placidiusque nos edoctum iri affirmat, quid cap. IX. X. XI. ipsa sit *Electio* atque *Reprobatio*. Quae scala, si quis du sui Electione certior fieri voluerit, presso omnino pede est scandenda: nec quisquam alius, nisi qui hos gratiae sanctificantis actus intra se expertus fuerit, ad iudicandum de Electione haberi potest *satis idoneus*. Igitur, Fratres! *studeamus* (eo ordine) *vocationem & electionem nostram firmam efficere: haec enim si fecerimus, numquam impingemus*. 2. Petr. 1,10.

CONCENSVS ORTHODOXORVM.

Libb. Symbb. Epit. 617. vsque. ad p. 622. Declarat. p. 797. vsque ad p. 823. B. Gerhardus LL. CC. T. II. p. m. 41. seqq. Brochmandus system. Art. XIV. p.m. 248. seqq. Olearius Vniu. Th. Art. CX. p. 881. seqq. & Art. CXI. p. 893. seqq. Dietericus Instit Catech. De Elect. p. m. 597. seqq. &c. D. Breithaupt Instit. Theol. L. III. c. II. §. VII. p. 354. seqq. Id. Thes. Cred. & Agend. Lib. III. c. Th. III. p. 156. seqq.

APHORISMVS IX.

De imagine Dei homini creata.

Gen. 1,27. Gen. 2,25. 1Thess. 5,23. Rom. 5,12. 1Tim. 1,17.c. Gen 1,26.

Creauit ergo DEVS hominem ad imaginem sui, quae in perfecta Sapientia, Iustitia, sanctitate, consistebat, perfectionibus item vitae animalis, facultatemq; omnium harmonia rebellionis ignara, corporis immortalitate & domino in creaturas. Neque imago haec substantia ipsa erat hominis, sed nec supernaturale quodam & externum modo ornamentum, verum concreatumatque insitum decus; adeo, vt propagata omnino fuisset ad posteros, generationis naturalis beneficio, ni homo debit erga deum obsequii immemor, peccato auscultasset. Finis concretae huius integritatis erat, tum fruitio Dei in tempore, tum aeterna & coelistis beatitudo, in quam homo sine mortis interuentu fuissetprouehendus; nec non gloriae diuinae manifestatio.

Imaginem hane dei, incuitabili penes saluandos necessitate (que tamen ex parte hominum, *ordinis est, non meriti*,) per Christum aeternam Patris imaginem, vere instaurandam, itidem *in iustitia & sanctitate veritatis consistere debere*, Paulus perdocet, Eph. IV, 24. col. Ioh. III. 3. seqq. vsum Loci de

Imagine Dei B. Gerhardus LL. CC. Tom. II. de I. D. c. X. p. 121. triplicem bene asserit; siquidem attendenda eius consideratio ducat nos: 1. *Ad agnitionem bonitatis diuinae*, cui acceptum referendum, quod nos ad imaginem suam in Adamo condiderit, iamque hoc bonum per Christum in nobis reparare incipiat, in vira aeterna opus illud consummaturus. 2. *Ad agnitionem miseriae nostrae*, cum ex tanto dignitatis gradu velut a caelo delapsi, ex iis parentibus nascamur, *qui prius nos faciunt damnatos, quam natos*. Bernh. in. med. c. II. col. 1190. Quam in rem, pulchre transfert lacrimas populi Israel super templo Zorobabelis, quod templi prioris dignitati non responderet. Esd. III.12. 3. *Ad fulcimentum spei nostrae*, cum dies extremus, tempus omnino futurum sit th/j apokataza,sewj pa,ntwn, Act. III, 21. Tum enim, vti exekplum secundum Hierosolymitanum ex rudibus excitatum, aduentu Christi priore gloriosius redditum fuit; ita imago etiam illa dei, per Christum in nobis instaurati coepta, lucidius multo & gloriosius in nobis, quam in Adamo, fulgebit: ille namque *poterat non mori, nos*, tandem resuscitati, *non poterimus mori*. En stimulum, ad imaginem Dei, eo maiori in nobis fidelitate instaurandam / Col. III. 3. 4.

CONSENSVS ORTHODOXORVM.

Libb. Symbb. Apolog. A. C. p. 54. & p. 643. lin. 28. B. Lutherus Tom. IV. f. 13. seper c. 1. Gen. B. Gerhardus Tom. II. de I. D. c. I. seqq. p. 93. seqq. Brochmandus Syst. Artic. IX. Sect. V. p. m. 318. Danhauerus Hodosph. Phaen. V. p. 419. qui & Lutherum de tribus animae proprietatibus differentem, citat. Königius Theol. Pos. P. II. p. 70. seqq. D. Breithaupt. Instit. Theol L. II. c. I. p. 88. seqq. Idem Thes. Cred. & Agend. L. I. c. II. seqq. Th. I. seqq. p. 21. seqq.

APHORISMVS X.

De Lapsu; Causa peccati; Mais ex lapsu orientibus; Peccato item originali & actuali; Induratione, & peccato in Spiritum Sanctum.

Ioh. 8,44. Gen 2,17. Heb. 12,12 Gen. 5,3. Marc. 7,21.seqq. Rom. 6, 23. &c. 8,11. Rom Ps 19,13. Gal. 5,19. seqq. Matth. 12,31.32.

SEd enim vero in concreata hac integritate homo non perstitit, verum astutia satanae & propriae abusu ;ibertatis, qui in infidelitate erga Deum, & amore sui inordinato, ipsaque adeo legis diuinae transgressione, consistebat, tristissime lapsus est. Certe enim deus, qualem condidit, talem perpetuo esse voluit hominem, ac proinde ei ad lapsum causa, neque phzica, neque moralis existit. Sic ergo amissa integritate, corpus peccati, cum poena legi paradisiacae adnexa, illico successit; quod naturam hominis profundissime omnino corrumpit, haud tamen factum est ipsa hominis substantia. Peccante autem ita Adamo, non vt priuato quodam homine, sed foederali totius generis humani capite, participatiue peccavimus omnes; peccatique ipsius labec, & culpa & reatu constans, in nos propagata est, ceu fons, origo & radix, actualium peccatorum omnium: quae sublato per Iustificationem reatu, in ipsa dein Sanctificatione, collatis gratiae diuinae viribus, quamvis ita hebetetur & retundatur, vt homini dominari nequeat; manet tamen vere peccatum, semperque adhaeret homini ad propullulare nititur, hinc si praeter voluntatem, ex ignorantia, imbecillitate vel praecipitantia fiat apud renatos peccatum, quod gratia dei reprimatur, veniale est; sin ex destinata voluntate dominatum obtineat, mortale est: idem ipsum, accedente DEI & mediorum salutis contemtu malitioso, induratio sequitur iustissima. Huc & peccatum in Spiritum S. referimus, sed ita, vt antegressam veram illuminationem, & spontaneam ac sinalem ceritatis caelestis abnegationem supponat; id quod irremissibile est.

Debita lapsus & peccati originatis & actualis consideratio, non vtilis tantum, sed summe etiam est necessaria. *Beneficia enim Christi, non poterunt intelligi, nisi intelligamus mala nostra*. Apol. A. C. p. 59. I. 10. Prodest adhaec (pie obseruante B. Chemnitio LL. Th. P. I. p. m. 240. col. b.) ne Christiani securi fiant, sed vt intelligant, militiam vitae suae rem esse omnium difficilimam, vtpote in qua cum tot bestiis in propria sua carne latitantibus sit depugnandum. Vnusquisque ergo verorum Christianorum vna cum Paulo 1. Cor. IX, 27. proprium suum corpus contundat, & in seruitutem redigat, ne reprobis fiat; quod quidem precibus per Christum asfiduis obtineri a Patre caelesti posse. B. Vir. simul tradit. Lege eandem in rem Gerhardum LL. CC. Tom. II. de Pec. Or. c. X. p.m. 156. & de Pec. Act. c. XXV. p. m. 203.

CONCENSVS ORTHODOXORVM.

Libb. Symbb. A. C. Art. II. p. 9. 10. & Art. XIX. p. 15. Apol. A. C. p. 50. seqq. Epit. p. 572. seqq. Declar. p. 639. Artic. Smalc. p. 317. 7c. B. Lutherus, Tom IV. f. 556. & passim. B. Chemnitius LL. Th. P. I. L. V. p. m. 131. seqq. & L. VII. p. m. 196. seqq. &c. D. Breithaupt Instit. Theol. L. II. c. II. p. 116. 7 c. III. 5. I. II. p. 165. seqq. Id. Thes. Cred. & Agend. L. I. c. III. p. 39. L. II. c. I. p. 52. seqq. c. II. p. 83. seqq.

APHORISMVS XI.

De Libero Arbitrio.

Gen. 6,5. 1.Cor. 3,5. Rom. 2,18.

EX teterrima paraba,sewj illius labe, factum porro est, vt arbitrium hominis, quod in statu integritatis liberrimum exstitit, & in deum ferebatur iugiter, iam in rebus mere spiritualibus penitus emortuum, immo nullum sit, atque totum in peccata ruat. Vtut vero viribus naturalibus, circa naturalia, ciulia, moralia, ipsasq, res spirituales paedagogicas & externas, homo possit aliquid; in ipso nihilominus conuersionis negotio, adeo nihil virum confert ad sui conuersionem, siue inchoandam, siue promouendam, siue complendam, vt ea vnice & in solidum, diuinae adscribenda sit gratiae. Immo licet seruum hoc arbitrium vera conuersione & regeneratione reddatur liberum, vt libertate operandi & cooperandi bonum in spiritualibus gaudeat, quidquid tqmen operatur, id non ex se, verum ex collatis diuinae gratiae viribus, per luctae & victoriae viam, operatur. Arbitrium, in futura, quam exspectamus, vita, erit longe liberrimum, atque omnis expers captiuitatis.

Egrege iterum incomparabilis noster Chemnitius LL. Th. P. I. L. VI. c. VII. p. m. 185. monet: doctrinam de Libero Arbitrio, & diuinae gratiae momentis, quae conuersionem in nobis inchoant, promouent ac complent, debere singulis (*nan ex otiosis dissputationibus; nec alienus exemplis; sed ex propriis serie poenitentiae exercitiis*) notissimam esse. Sed, (pergit B. Vir.) *quia plerique sine vllis exercitiis fidei & inuocationis viuunt*, de rebus ignotis multa inextricabilia colligunt, Hinc etiam sub finem Loci eiusdem obseruat, necessum esse, exstare Loci huius doctrinam pure explicatam; non vt implicentur mentes prolixis disputationibus; nec vt laquei iniiciantur conscientiis; aut deterreantur homines a studio obediendi: nec vt contemnantur, *sed vt monstreantur beneficia filii Dei*, quae apud eundem, loco eod, prolixius lege sub sin. c. VI.

CONCENSVS ORTHODOXORVM.

Libb. Symbb. A. C. Art. XVIII. p. 14. Apol. A. C. p. 2 Artic. Smalc. p. 318. Epit. p. 578. Declar. p. 654. B. Lutherus integro tractaru de seruo Arbitrio contra Def. Erasmum, cum notis D. Seb. Schmidii, &c. B. Chemnitius & reliqui. Doct. Breithaupt Instit. theol. Loco II. c. III. §. III. p. 184. seqq. Id. thes. Cred. & Agend. Lib. II. c. III. p. 107. seqq.

APHORISMVS XII.

De CHRISTI, tamquam salutis nostre Instauratoris, Persona & officio.

Gen. 3,15 Ps. 2,7. Eph. 1,4. c. 2,20. 1.Cor. 3,11. Luc. 1,27.34.35. Gal. 4,4. 1.Tim. 3,16. c.2,5. Ioh. 1,14. Hebr. 2,14,16. Matth. 16,16. Marc. 15,39. Rom. 9,5. Ioh. 5,20. 1.Pet. 2,22. Tit. 2,14. 2.Cor. 5,21. 1.Ioh. 2,2. Ps. 45,8. deut. 18,18.19. Luc. 7,16. Ps. 110,4. Heb. 7. Ps. 2,6. &c. Rom. 8,34. Act. 1,11. c.10,4. & c. 17,31. &c.

NOstrum omnium salute adeo desperata, Deus Opt. Max. aeterni de instaurando genere humano decreti memor, quem protoplastis promiserat, Filium, ab aeterno genitum, tandem emisit, vt carnem nostram ex vtero intemeratae virginis assumens, non tantum Praedestinationis ab aeterno factae, sed etiam Regenerationis, lustrificationis & Renouationis, quae contingunt hominibus in tempore, totiusque adco salutis nostrae, fundamentum esset ac instaurator. Filius ergo DEI, Iesus Christus, conspicuus factus in carne, in vna persona aeterna verus (per hypostaticam vnionem, quam, communicatio naturarum, idiomatum, maiestatis & apotelesmatum, nec confusionem, nec separationem admittens sequitur) qea,nqropoj, & ipse quidem anama,rththj omnium nostrum peccata recepit in se, & pro iis agendo, patiendo, solus perfectissime, satisfecit atque sic a diabolo, peccato & morte liberatis, tergemino simul post exinanitionem triumpho, descendu ad inferos, resurrectione, ascensione & exaltatione ad dextram Patris, gratiam, iustitiam, vitamque, aeternam promeruit; tanquam vnicus N. T. Propheta, Sacerdos & Rex, qui regno potentiae omnia, regno gratiae Ecclesiam, regno gloriae

beatos omnes moderatus acgubernat; iamque consummato, ratione meriti, redemptionis opere, gloriosus post resurrectionem a mortuis triumphator, ad dextran Patris sedens, pro suis interpellat, rediturus, vt iudicet viuos & mortuos.

Missis, quae in hunc Locum, vsuum practicum longe fertilissimus, ex Patrum & Theologorum nostratum monumentis pie moneri possent, notamus ex B. Chemnitii, de duabus in Christo naturis, tractatu; quemadmodum totius missionis Filii, *restaurandam in nobis imaginem Dei*; ita Vnionis quoque personalis, & communicationis naturam in Christo, finem esse, *reduntionem nature nostra cum Deo per fidem in hunc ipsius Filium*, per cuius sanguinem illa purgatur, *si vera poenitentia patiamur nos regenerari*; in qua regeneratione, despositio aeterna onchoatur, & coniugium animae fidelis cum Christo, *ipseque perus amor Dei*, Eph. III.17.19. 1.Ioh. I.7. Hos. II.19.20. Ephes. II.21. c. V. Ioh. XVII.22. adde 2.Pet. I.4. 1.Cor. VI.17. Dignissime & B. Gerhardus in Loco de Officio Christi inquit: Christus Rex & Sacerdos noster, fecit *nos* coram Deo Patre *Reges & Dacerdotes*. *Imperemus* igitur carni, *dominemur* peccato, *resistamus* diabolo, *vt Reges*; *offeramus* corpora *pictimam spiritualem*, *vt Sacerdotes*. Christiani a Christo dicimur; aequum igitur est, *vt Christo capiti nos conformemus*, in ipsius clientelam *nos resignemus*, ab ipso *nos regi patiamur*, salutem nostram *ipsi vnice commendemus*. Clamat ad nos: *EGO SVM VIA*, *ergo exemplum eius imitemur*, *EGO SVM VERITAS*, *ergo perbis eius fidem habeamus*; *EGO SVM VITA*, *ergo in morte ipsi animas nostras commendemus*, &c. B. autem Lutherus graviter toties totiesque monere solitus est; *vti nos debere Seruatore Iesu, non vt DONO tantum, sed etiam vt EXEMPLO, hoc est: non ad IUSTIFICATIONEM solum, verum quoque acceptis ab eo in Regeneratione viribus, ad SANCTIFICATIONEM impertrandam*. Alioquin, ita Christum *non acceptantes, vtut Personae in Christo qeanqrw,pw vnitatem contra haeticos adsertum eant, eundem reuera scindunt*.

CONCENSVS ORTHODOXORVM.

Libb. Symbb. praeter Symbola. A. C. praem. ssa & supra citata. A. C. Art. III. p. 10. Apolog. A. C. p. 59. Catech. Min. p. 371. Catech. Mai. p. 493. Epit. p. 605. seqq. Declar. p. 761. seqq. Et, qui loco multorum, vnus sufficit, B. Chemnitius in aureo de duabus in Christo Naturis Tractatu &c. D. Breithaupt Inst. Theol. L. IV. c. I. p. 408. Idem Thes. Cred. & Agend. L. IV. c. I. Th. IV. p. 221 seqq.

APHORISMVS XIII.

De Gratia Dei applicatrice.
Rom. 15,16. c. 8,13.14.15.16. &c.

QVemadmodum vero caelestis Pater vniuersalisua misericordia, genus humanum in Christo ad vitam aeternam destinavit, & Christus id ipsum, ceu vnicus, inter Deum & homines Mediator, Redemptor vnicus, satisfactiione sua & merito, itidem catholico, redemit; ita Spiritus S. gratia sua applicatrice, destinata illa & parta bona, omnibus offert, atque iusto salutis ordine, per medium verbi & Sacramentorum, ex sua intentione semper efficaciter applicat: cuius gratiae applicatricis, varii, iique mere gratuiti actus obseruantur, distincte omnino considerandi. haudquaquam tamen diuellendi.

Non sufficit, *nosse parta nobis per Christi meritum bona, a Patre ab aeterno destinata*; sed enim vero, necessum est, *bona illa per Spiritum S. nobis applicentur*, alias rei efficiemur *iudicii grauioris*, ni spiritus S. meriti Iesu *efficaciam in animis nostris queat exserere*. Christus ergo *in praedicandus est atque docendus*, vt habeant homines, *non de quo in securitate sua sibi gratulentur*, sed quem applicante Spiritus S. *apprehendant in vera poenitentia & paupertate spiritus fidem, ad Iustificationem & Sanctificationem obtinendam*. Pulchre sane huc faciunt emphatica B. Lutheri verba in libro de Liber. Christ. p. m. 18. §. 38. 39. quae ita habent: Non est satis, nec Christianum, si Christi opera, vitam & verba praedicemus *historico more*, ceu res quasdam gentas, quas nosse fatis sit ad vitae formandae exemplum, quomodo ii, *qui nunc optimi sunt*, praedicant: multo minus, si penitus taceatur, & leges hominum, decretaque Patrum, vice eius doceatur. Iam sunt *non pauci*, qui eo studio Christum praedicant & legunt, vt adfectus humanos moueant, ad condolendum Christo, & indignandum Iudaeis, & id genus *alia puerilia & muliebria deliramenta*. Oportet autem, *vt eo sine praedicetur, quo fides in cum promoueatur*, vt non tantum sit Christus, *sed TIBI ET MIHI SIT CHRISTVS*, & *id in nobis operatur, quod de eo dicitur, & quod ipse vocatur*. Haec autem fides nascitur & conseruatur ex hoc, si praedicetur, *quare Christus venerit, quid adtulerit & dederit, quo vsu & fructu acceptandus sit*. Haec Lutherus. Ita verovbi Spiritus S. *Gratiam Domini Iesu Christi, Caritatem Dei, Communionemque sui*

animabus nostris, in Regeneratione, Iustificatione & Sanctificatione, intime applicauit & reuelauit; illic certe, non tantum Christus sit, quod est, & quod de eo dicitur, sed exoritur etiam totius diuinitatis agnitio experimentalis, quae omnino iis omnibus, quae extra hoc gymnasium Spiritus S. humana assequi valet industria, tanto est validior, quanto diuina antecellunt humanis. Hic enim, pro vnitate essentia diuine, vnam & indiuisam eius gratiam, sed quae diuerso appropriationis ordine a singulis personis proscribitur, in nostra ipsorum anima agnoscimus atque experimur. Ideo Paulus suis precatur Corinthiis, vt cum iis sit Gratia Domini Iesu Christi, & Caritas Dei, & Communicatio Spiritus S. 2Cor. XIII,13.

CONCENSVS ORTHODOXORVM.

Libb. Symbb. Catech. Min. p. 371. seqq. Catech. Mai. p. 495 seqq. Edit. p. 618. Declarat. p. 804. D. Baierus in Compend. Parte III. c. I. p. m. 553. seqq. D. Königius Theol. posit. P. III. §. 425. & 426. D. Dietericus Instit. Catech. de Spiritu S. qu. 6. vid. eiusd. ibid. adnotationes p. m. 403. D. Lyserus in Summarioi LL. Th. de salutis Oblat. & Rnd. Dn. Io. Simonides noster in Catech. Bohem. p. 224. seqq. D. Breithaupt Instit. Theol. L. III. c. I. §. I. p. 221. seqq. Idem. Thes. Cred. & Agend. I. III. c. I. Th. I. p. 119. seqq.

APHORISMVS XIV.

De Vocatione.

1.Tim. 2,4. 2Tim. 3,9. Col. 1,23. Rom. 10,21.16. Es. 65,2. Matth. 23,37. c.28, 19. Rom. 10,18. Gen. 3,15. c. 9,9.27. 2Petr. 2,5. Rom. 1,21.19.20. Act. 14,17. c. 17,27. 1.Tess. 1,8. c.4,12. Gen. 6,3. c.11,1. Matth. 11,1. seqq. Luc. 22,21. Act. 9,3.4. &c.

Vocat ergo spiritus S. homines speciali per verbum Vocationes, serio, ad vitam aeternam, atque huius caussa ad instaurandam in ipsis diuinam imaginem: neque id violenter, verum ita, vt posint resistere omnino, id quod sit, naturali repugnantia in morosam abeunte. Hic enim ordo eius est, vt gratia Dei praeueniendo primum; mox, vbi acceptata fuerit, praeparando & si hinc non resiliant homines, operando cooperando, denique & stabiliendo; sese insinuet atque exserat. Vocatio autem haec, vt gratuita, ita vniuersalis est; vrpote quae non in Nouo tantum Testamento, per missionem Apostolorum, sed iam tum quoque in Veteri Testamento, partim post lapsum in proteuangelio, partim post, diluuium per Noachum, toti generi humano solemniter obtigit. Proinde non Dei, sed ipsorum est culpa genitium, quibus specialis per verbum vocatio non contigit; quippe qui vocatione generali, (ad quam tum naturalis Dei notitia, post lapsum adhuc residua, tum lux Ecclesiae V. & N. Testamenti, in aprico posita, refetur) rite adhibita, spiritum Dei arguentem excutientes, verbo eius semet ipsos priuarunt, adeoque facit sunt a=napolo,ghoi. Datur & vocatio extraordinaria, in qua pro libertate oeconomiae diuine, sub diuersis quidem circumstantiis & mediis paedagogicis, non alliae tamen vires credendi vocatis offeruntur.

Pulchra & pia sunt, quae noster Chemnitius L. de Lib. Arb. c. VII. circa diuinae gratiae nos conuertentis momenta, obseruat: *Conuersio, inquit, non est talu mutatio, quae vno momento Statim omnibus suis partibus absoluitur & perficitur, sed habet sua initia, suos progressus, quibus in magna infirmitate perficitur. Non ergo cogitandum est; secuta & otiosa voluntate exspectabo, donec renovatio seu conuersio, iuxta gradus recensitos }gratiae puta, praeuenientis, praeparantis &c.) operatione Spiritus S. sine meo absoluta fuerit &c.* Et paulo post: *In principio desiderium est obscurius, assensio sanguidior, obedientia tenuior; illa dona oportet crescere. Crescunt autem in nobis, non sicut truncus violento impulsu provebitur, vel sicut lilia non labotantia, non curantia, crescunt; sed comando, luctando, quaerendo, petendo, pulsando; & hoc non ex nobis, DEI DONVM EST.* Luc. XIX. 13. seqq. Matth. XXV. 15. seqq. 2.Tim. I.6. Primariae vero huic ad vitam aeternam Vocationi, Apostoli mirando nexu in vita cinili externum, subordinant. Vnicum placeat exemplum. In Epistola ad Ephesios, postquam cap. I. de gratuita ad vitam aeternam praedestinatione &c. & dein Cap. II. & III. de vocatione per Euangelium ad Ecclesiam, ac mysterio feruandarum gentium, Paulus fuse differuisse; tandem Cap. IV. precatur eos, quo ambulent, *vt conuenit Vocationi, qua vocati sint, & quidem cap. V. VI. pro diversitati statusexterni, Vxoress, Mariti, Liberi, Serui &c.* Id quod in reliquis Apostolorum Epistolis, Pio Lectori, observandum sollicite, relinquimus, monentes: *omne vitae genus, quocunque id veniat nomine, ita comparatum esse debere, vt ne id pocatini ad vitam aeternam sit contrarium.* Conferatur 1.Cor. VI,19.20. c. VII,20.34. c. X,31. Rom. XIV, 7.8.9. c. XII. toto. 1.Petr. IV, 10.113 &c. Qua sine relatione, quidquid tum in Ecclesiastico, tum in Politico, tum in Oeconomico

Statu *agitur*, vtut splendide id ipsum fiat, *male certe agitur*. E contrario, *quaecunque* in hac relatione, *tamquam in Domino geruntur*, seu sublimia sint, seu vilissima; sane ea omnia *sancta opera & vera sacrificia in quibus Christus aduersus Diabolum triumphet*, cum Apolog. A. C. p. 95. iure meritoque appellamus. Quod ipsum etiam omnibus ac singulis ex Verbo Dei studiose inculcandum, censemus, ne homines vana se seundaria vocatione sua, vt toto die fieri adsolet, praesumptione male fascinati, salutem, quomodocunque vixerint, temere sibi polliceantur. Nota enim sunt proverbialia vulgi: Wenn ich nur in meinem Beruff sterbe / so sterbe ich seelig. Et patria nostra lingua: A ki hivatalzaban hal meg, a boldogul hal meg. Bohem. Kdo w swem powolanj umjra / ten dobre umjra. Largiemus id faciles, dummodo *Vocationis primariae, digna, eaque potior curra fuerit habita. Tu vero Domine! doce nos per Spiritum tuum, vt cum timore ac tremore, tam nostram ipsorum salutem, quam opus etiam manuum nostrarum, ad quod veliam destinati, vel adhuc destinandi sumus, conficiamus.* conf. Phil. II,12 2Pet. I,10. Ier. XLVIII,10.

CONCENSVS ORTHODOXORVM.

Libb. Symbb. I. c. D. Calouius Theol. Posit. sect. IV. c. I. p. 486. B. Hülsemannus, De Auxiliis Gratiae. D. Königius Theol. Posit. P. III. p. 184. seqq. D. Olearius Vniu. Theol. Art. XCI. p. 746. seqq. Rud. Dn. Simonides in Catech. Boh. p. 435. seqq. &c. D. Breithaupt Inst. Theol. L. III. c. I. §.III. p. 221. Idem Thes. Cred. & Agend. Lib. III. c. I. Th. II. p. 121.

APHORISMVS XV.

De Illuminatione.

Hebr. 4,12. 1.Pet. 1,23. 1Pet. 1,19. Eph. 1,17. 2.Cor. 3,16. Ps. 119,10

PRImus penes eos, qui vocationem apud se sfficacem esse sinunt, gratiae sanctificantis actus vera & spiritualis est Illiminatio; quae ex audito verbo, tamquam ordinario Illuminationis medio, penes vocatum orta, eundem, pulsus tenebris infernalibus, tum ad suae ipsius ignorantiae, arrogantiaeque detestandae, tum ad veritatis caelestis, conscientiam vel maimae adficientis, agnitionem ita adducit, vt is, ex diuinis verbi viribus in Deum credat, atque tractioni Patris, ad Christum veniendo, obsequatur. Haec vero Illuminatio, pro ipsa subiectorum, circa inuocationem, verbi meditationem, fideique in tentationibus exercitia, fidelitate, admittit magis & minus.

Quidquid Illuminationis spiritualis statuimus, ex Verbo Dei reuelato, ceu lucerna pedibus nostris, & luce itineri nostro, Psal. CXIX. 105. col. v. 18. hauriri debere adseueramus: sed quae Illuminatio, Paulo Fwtismo, s th/j gnw,sewj th/j do,xhj tuo/ Qeou/ e‘‘n prosw,pw“‘| Ihsou/ Cristou/, dicta, 2. Cor. IV,4.6. ita intellectum collustret, vt & ipsa voluntas, eodem momento temporis, gratiam regenerantem admittat. Cum enim intellectus & voluntas non realiter a se iuicem differant, sed dictus & voluntas non realiter a se inuicem differant, sed distiguantur tantum per mentis operationem, certe intellectu salutariter illustrato, necesse est, voluntas ipsa iisdem verbi diuini viribus, illico corrigatur & immutetur, reformanda magis atque magis, vbi gratia haec rite fuerit adhibita. Alias, voluntate morose repugnate, sane intellectus quoque densissimum errorum caligne manebit obsitus. Conf. Ioh. XIV,17.21. 1Cor. II,14. col. Ephist. Iudae v. 19. Ioh. III,6. Bene ergo & scripturis consentane B. Seb. Schmidius ad Illuminationem, *si vera sit ac spiritualis* (naturalis enim & philosophica abusine modo sic appellatur) *FIDEM* requirit, in Epist. ad Hebr. p. 1272. *FIDES*, inquit ille, *per verbum Dei praedicata & donata, intellectum, hominis illuminat, & intelligere facit, quod intelligere & assequi sine EA non potest. Hoc est, quod Apostolus dicit, pi,zei noou/men, fide intelligimus. Hebr. XI.3. Quoando namque dicit, quod FIDE intelligamus, ostendit, quod SINE FIDE non intelligeremus. Quando autem intellectus incipit intelligere, quod prius non intellexerat, cere illuminari eum oportet AB EO, PER QUOD intelligit.* Ita Schmidius. Qui ergo, dari bestias, theologico sensu, *illuminatissimas*, salua orthodoxia possit adseri; id ii. qui talia operose propugnatum eunt, viderint. Nos cum B. Luthero ex Libelli de Liber. Christ. epilogo, quemadmodum in omnibus doctrinae Christianae capitibus, ita & hic, *oratione opus esse censemus, vt Dominus nos traba, & THEODIDACTAOS, id est, dociles Deo faciat, & ipse in cordibus nostris, sicut promisit, legem scribat; alioquin actum est de nobis. Nisi enim INTVS IPSE DOCEAT, hanc sapientiam in mysterio absconditam, natura non potest, nisi damnare eam, ac haereticam pronuntiare.* Conf. Votum Pauli ad Eph. I.17.18.

CONCENSVS ORTHODOXORVM.

Libb. Symbb. A. C. Art. V. p. 11. lin. 2. Catech. Min. p. 372. Catech. Mai. p. 496 seqq. Danhauerus Hodosoph. Phaen. IX. p. 938. Calouius Theol. Posit. Sect. IV. c. 2. p. 487. Brochmandus in Syst. Art. XXI. Sect. II. p. m. 221. Rnd. Dn. Simonides in Catech. Bohem. p. 439. &c. Doct. Breithaupt Instit. Theol. L. III. c. I. §.V. p. 250. Idem Thes. Cred. & Agend. Lib. III. c. I. Th. III. p. 131.

APHORISMVS XVI.

De Regeneratione.

Tit. 3,5. Ioh. 1,4.9. Eph. 1,18.19.20. c.4,18. c. 5,8.26 c. 2,5.6.12. Rom. 6,2. seqq. c. 8,2. seqq. Ioh. 3,6. Col. 3,9.1.3. c. 2,13. 2Pet. 2,4. Ioh. 1,13. 1.Ioh.5,1.4. Gal. 6,15. 1.Pet. 3,4.

REgeneratio stricte sumta, vt cum reliquis actibus ex vno gratiae fonte promanat, ita & ab Illuminatione non alio differt modo, quam quod haec intellectum, pellendo crassas mentis tenebras, atque caelestem adfundendo lucem; illa voluntatem magis, credendi vires simul & ipsi conferendo, respiciat. Est vero ea siue infantis, per Baptismum, siue adulti, per Verbum, vera (sed manente essentia vitaque naturali) ac realis immutatio, qua homo per fidem, acceptis ex Christi morte viribus peccato demoritur, & ex spiritu, atque adeo ex filio satanae, filius Dei, ex veteri homine, nouus homo, creaturaque noua, ad omne opus bonum creata, euadit. Isthacaem Regeneratio, amitti omnino potest, peccato voluntario, sed recuperari etiam iterata poenitentia, si haec fuerit seria. Consummata non huius, sed futurae vitae est.

Audiendus B. Lutgerus, de mutatione illa, qua sit penes regeneratos, in Comment. in. Epist. ad Gal. c. VI. de nova Creat. ita differens: *Noua, inquit, Creatura, qua reparatur imago, non sit fucio, aut simulatione vllorum operum externorum, (quia in Christo Iesu, neque circumcisio aliquid valet, neque praepitium) sed per Christum imaginem Dei in iustitia & sanctitate veritatis creatur. Opera cum fiunt, niuam quidem speciem adferunt, qua mundus & caro capiuntur, sed non nouam creaturam. Cor enim manet impium, sicut antea, plenum contemtu dei, infidelitate &c. Ideo noua creatura est opus Spiritus S. qui fide purificat cor, & efficit timorem Dei, caritatem, castitatem &c. ac donat virtutem domande carnis, & fugienda iustitiae & sapientia mundi &c. Hic non est fucus, aeut tantum noua externa species, sed res ipsa geritur. REVERA SENSVS ALIVS. & ALIVD IVDICIUM, nempe spirituale nascitur, quod ea, quae prius magnificet, post abominatur &c. Quae ante hanc nouam reaturam, pro summe sanctis adorauimus, de illis, cum redeunt in memoriam, erubescimus. Quare mutatio vestitus, & aeliarum externarum rerum, vt Monaibi somniant, nonest noua creatura, sed renouatio mentis per Spiritum S. quam sequitur etiam postea mutatio membrorum & sensuum corporis. Nam vbi cor nouam lucem, novum iudicium, & nouos mortus per Euangelium concipit, sit, vt externi quoque sensus innouentur. Aures enim verbum Dei, non amplius traditiones & somnia humana, gestiunt audirae. Os & lingua, non sua opera & iustitias, & regulam iactant, sed solum misericordiam Dei in Christo exhibitam, cum gaudio praedicant &c. hae sunt mutationes, vt ita dicam, NON VERBALES, SED REALES; que afferunt, nouam mentem, voluntatem, nouos sensus & actiones etiam carnis, vt oculi, aures, os & linguae, non solum aluter, quam antea, videant, audiant & loquatur; sed vt ipsa mens etiam alius probet & sequatur. Idem cum reliquo orthodoxorum coetu & D. Brochmandus sentit, cuius eximia plane verba, quo minus hic adscribamus, brevitatis prohibet studium; legesis esdem in Systemate Theol. Artic. De Iustif. Sect. IV. p. m. 192. Recte ergo Danhauerus, *Regenerationem actum dicit diuinum, a;nwqen kai. uogano,qen, excitatum, ex diuino consilio, voluntario, semen foecundante: actum stupendum, multo admirabilioem generatione naturali: actium dei nobilissimum, multo nobilioem prima hominis creatione; haec enim verbo facta, resictio Filii impendio acpretio constitit. Ioh. III.3. 1.Pet. I.3. Tit. III.5 Luc. VII.30. Iac. I.18. Es. XLIV.3. c. LV.10. Ps. CXXXIX.14. Eccl. XI.5. Ita ille Hodos. Phaen. IX. p. 924. Legantur etiam atque etiam dequantia. Regenerationis autem tanta est necessitas, vt Chrisus ipse, Nocidemo, emerito illi in Israel Doctori, salutem denegarit aeternam, ni is ex aqua & Spiritu regeneraretur. Qua de caussa, videndum omnino, ne vti Nicodemo *Circumcisio, Iudaismus, vita honeste ante acta, & rerum diuinarum qualis cunque perita; ita nobis persuasio inanis, de Baptismo, Religionis Lutherano Euangelicae professione, vitae bene ciuili, cognitionererum diuinarum solis intellectus viribus acquisita, turpiter imponat. Tamesti cuncta haec, quod fides non defuerit, maximi prorsus facienda, nec dubitandum, qui per baptismum vere regeneremur; assertum tamen (contrarium docente experientia) neutiquam ibimus, in illo regenerationis statu, quem in baptismo obtinuerant, pleroaque ita perseuerare, vt per iuuentutem peccatis contra conscientiam se haud contaminent, adeoque iterata per poenitentiam Regeneratione non indigeant. Quod ego post circumcisionem Nicomedo, id post baptismum adultis etiam dictum***

esto: *Nisi quis regeneratus sit, non potest videre Regnum Dei.* Ea propter, *vitamur, vt en th/ plhrofori, a th/j pi,zewj,* cum Petro gloriari queamus, & Deo ac Patri Domini nostri Iesu Christi benedicere, qui ex multa sua misericordia regenuerit nos in spem vitam per Resurrectionem Iesu Christi ex mortuis. 1.Petr. I.3.

CONCENSVS ORTHODOXORVM.

Libb. Symbb. vid. ad Aphorism. sequentem. Item A. C. Art. IX. p. 12. Apolog. A. C. p. 156. Artic. Smalc. p. 329. &c. Calouius Theol. Posit. Sect. IV. c. III. p. 489. Königius Theol. Posit. P. III. p. 187. seqq. Baierus in Compend. Parte III. c. IV. p. m. 663. brochmandus I. c. Danhauerus I. c. Cons. idem Lacte Catech. Olearius Vniuersae Theol. Art. XCII. p. 753. &c. D. Breithaupt Instit. Theol. L. III. c. I. §.VI. p. 279. seqq. Idem Thes. Cred. & Agend. Lib. III. c. I. Th. IV. p. 136.

APHORISMVS XVII.

De Penitentia, seu Conuersione.

Psal. 51,5. &c. I. Ioh. 5,4. Rom. 6,6..

CONuersio, Resipiscentia seu poenitentia, idem, qui Regeneratio, gratiae sanctificantis actus est; nisi quod haec & infantibus, vsu rationis nondum pollentibus, tribuatur; illa ipsorum modo sit adultorum: hinc quoque poenitentia, alia olapsorum, alia stantium, dicitur. Essentiales eius partes, duae sunt. Contritio, quae veram peccatorum agnitionem & detestationem includit; & Fides, quae in vere contritis per Spiritum S. ex Euangelio excitata, in Christi satisfactione & merito acquiescit, motusque illos, luctantis cum iradei conscientiae, sedat, ac ipsam adeo complet veram poenitentiam. Haec autem inde dignoscitur, si peccatum non domicetur amplius, sed vero efficax nouae obedientiae adsit studium.

Contritionem & Fidem, haud in dolo versari intellectu, egregie contra aduersarios adstruit Apol. A. C. p. 125. I. 1. *Sicut terrores, unquit, peccati & mortis, non sunt tantum cogitationes intellectus, sed etiam horribiles motus voluntatis, fugientis iudicium Dei: ita Fides, non tantum est notia in intellectu, sed etiam in voluntate, hoc est, est velle & accipere hoc, quod in promissione offertur, videlicet, recomiliationem & remissionem peccatorum. Sic vitur nomine Fidei Scriptura, vt testatur haec sententia Pauli: Iustificati fide pacem habemus erga Deum. Rom. V.1. Et p. 168. lin. 27. p. 169. seqq. Synonyma Contritionis & Fidei, ex vsu Paulino, in Conuersione & Renouatione, dicuntur, *MORTIFICATIO ET VIVIFICATIO, seu expoliatio cirpus peccatorum, & resuscitatio per Fidem.* Sed recte ibidem monet Apologia: *Neque haec verba, mortificatio, viuificatio, expoliatio corporis peccatorum, resuscitatio, Platonice intelligi debent, de simulata mutatione; sed mortificatio significat, VEROS TERRORES, QVALES SVNT MORIENTIVM, quos sustinere natura non posset, nisi exigerentur fide. Ita hic (Col. II.11.) expoliationem corporis peccatorum (Paulus) vocat, quam nos dicimus vsitate CONTRITIONEM; quia in illis doloribus, concupiscentia naturalis expurgatur. Et viuificatio intelligi debet, non imaginatio Platonica, sed consolatio, quae vere sustentat fugientem votam.* Vnde merito exclamat Apologia p. 193. I. 9. *Quis non malit loricatus & cataohractus quaerere templum Iacobi, Basilicam, Petri &c.* (aut, quod facilius est, extremis pronunciare labiis: *peccaui Domine! quam vocem, impii & securi homines, non emittunt serio.* ibid. p. 169. lin. 20.) *quam sustinere ILLAM INEFFABILEM VIM DOLORIS, quae est etiam IN MEDIOCRIBVS, si sit vera poenitentia.* De genesi autem fidei, ita eadem loquitur Apologia p. 86. lin. 11. *Fides existit in poenitentia, hoc est, concipitur in terroribus conscientiae, quae sentitiram Dei aduersus peccata, & quaerit remissionem peccatorum, & liberari a peccato. Et in talibus terroribus, & aliis afflictionibus, debet haec fides crescere & confirmari. Quare non potest existere in his, qui secundum carnem viuunt, qui delectantur cupiditatibus suis, & obtemperant eis.* Tantum ergo abest, vt vera de poenitentia doctrina, homines in desperationem agat praecipites, vt eos potius, olim in desperationem certo certius ruituros, ni resipicerent, tempestiue ad Christum adducat. Alioqui verum est, *poenitentiam veram, numquam seram esse:* At dicto hoc, qui temere abutuntur, viderint, ne aliquando, quam ex malitia sua *seram voluere, minime sit vera poenitentia.* Cuiusmodi praesumptione, decemmillia damnari, si ex desperatione fortean mille, factum apud Theologos prouerbum. Nobis itaque, curae cordique sit, illa scripturarum vox: *Hodie, si vocem eius audiueritis, vt obdurate corda vestra.* Hebr. III.7.8. *Vt abiectis omnibus sordibus & excremento malitiae, cum lenitate excipiamus illum sermonem, qui potest seruare animas nostras.* Iac. I.21.*

CONCENSVS ORTHODOXORVM.

Libb. Symbb. A. C. Art. XII. p. 12. Apol. A. C. p. 161. seqq. Art. Smalc. p. 319. seqq. Acuratissimus D. Io. Musaeus in Tract. De Conuersione. Gerhardus LL. CC. T. III. p. m. 183. seqq. Conferatur Hülsemannus in Breu. a D. Schertzero extenso. D. Calouius, D. Quebsted, D. Carpzou. & Schertzerus in Systematibus, in Loco de poenitentia. &c. D. Breithaupt Inst. Theol. L. III. c. I. §. VIII. p. 304. Idem Thes. Cred. & Agend. Lib. III. c. I. Th. V. p. 141.

APHORISMVS XVIII.

De Iustificatione.

Rom. 3,24. Ps. 37,1. Gal. 2,16. Eph. 2,8.9.10. 1Cor. 5,17.18.

Actus higratae sanctificantis, mere gratuiti, vbi debito apud hominem ordine fundati sunt, Iustificatio, ceu aeternae executio Pradestinationis, emergit, estque actio miserentis Dei iudicialis, qua is vere poenitenti & credenti, gratis, sine vllo respectu operum, siue antecedentium, siue concomitantium, siue consequentium fidem, iustitiam christi imputat, & propter hanc, peccata omnia remittit. Consequens est, vt eidem reconciliatio, Spiritum Filii conferre, vitaeque aeternae illum heredem reddere possit deus, in laudem gloriosae gratiae suae.

Multi ex persuasione fictae seu mortuae fidei, sibi cum iniurua vitae & salutis aeternae imponunt, *inquit B. Chemnitius* in L. De Iustific. de vocab. Fidei, p. m. 244. Quam ob rem, ob seruamus ex eod. *ibid.* *Fidem in Articulo Iustificationis intelligendam esse, non tantum pro notitia & generali assensione, qua in genere statuat, veram esse promissionem Euangelii; sed complecti simul motus voluntatis & cordis: hoc est, esse desiderium & fiduciam, quae in lucta cum peccato & ira Dei, singulis credentibus promissionem ita applicet, vt in generalem promissionem, quisque credentium, se quoque includat, & ita se exigat, vt sine haesitatione statuens, promissionem Euangelii sibi quoque firmam esse, inde vitam & consolationem in tentationibus concipiat.* Dignissima est, quae hanc in rem legatur, Oratio *B. Henrici Höpffneri, De Actibus Fidei Iustificantis, quatenus illa iustificat*, ante hos tres annos Gryphsualdiae edita. Constituit autem curatissimus Theologus, actus quatuor: (I) *DESIDERIVM summe in hians promissioni*; quod vt exponat, illud Habacuci c. II.3. citat: *Si moram fecerit (promissio) inbia illi, quia veniens veniet, & non tardabit*; vrgentque emphasin hebraeam *yl-hkh inhia cupide*, a rad. *hbh inhiauit*. &c. (II) *APPREHENSIONEM MERITI CHRISTI* quam *theoreticam & practicam* statuit: illa est, *dum quis promissioni gratiae in intellectu assentiur*, quae & impiorum esse possit; haec autem, *practica* nimirum, quae fidei iustificanti propria sit apprehensio, *motus est cordis seu voluntatis, quo conscientia ira diuine sensu, ob reatum suum territa obedientiam Christi legi diuinae pro genere humano praestitam, in Verbo & sacramentis oblatam, & hominibus pri iustitia imputabilem, cupide accipit ac tenet, ceu summe sibi necessariam, vt in indicio Dei, cui sisti debet, stare possit.* Quem Fidei actum in fontibus graecis Noui Test. verbum *labei/n** [*Ioh. 1,5. Rom. 5,17. & v.11.15. Ioh. 17,8. Gal. 2,14. c. 4,5 1.Tim. 6,13. col. v. 19. Item Luc. 10,10. Act. 2,41. c. 8,14. Iac. 1,21. col. 1.Tim. 1,15. Rom. 11,7. Heb. 3,33.], eiusque composita, *apolabei/n(katalabei/n(epilabei/n kai. paralabei/n(* emphatice exprimant, vt & verbum *de,ceqai kai. tugca,nein*) (III) *APPREHENSAM CHRISTI IVSTITIAE APPROPRIATIONEM*, *eique distinctam tenacem adhaesionem & vnitionem*, quorsum pronomina possessiua, *meus, mihi, &c.* tamquam verba fidei pertineant &c. (IV) *FIDUCIAM, quae sit, cordis fidelis, suavis & accepta quies, in obedientia Christi desiderata, apprehensa & sibi appropriata*; vnde Fides dicatur *upo,zasij* Heb. XI,1. Quamuis vero, dum meritum Christi *desideramus*, id omnino *amamus*; Fides tamen, (*vt bene monet ibidem laudatus Höpffnerus*) *NON ACCIPIT VIM ET EFFICACIAM VIVIFICANDI A CARITATE, seu, IVSTIFICAT non ideo, quod homo creden amat Christum, eiusque beneficia, sed quia Christum, vt est IVSTITIA NOSTRA, apprehensum tenet VERA FIDUCIA.* Idem, suffragante orthodoxorum consensu, saepius laudatus *Brochmandus*, adsertum reliquit in Systemate Art. De Iustific. c. I. Sect. II. p. m. 189. sic vero ille: Quocirca, quando contendimus, hominem sola fide iustificari; non aliud intendimus, quam quod, licet vera & viuua fides, stipata semper sit dilectione dei & proximi, aliisque virtutibus a Deo

acceptis, tamen virtutes istae, quae cum fide nexu indiuiduo copulatae sunt, actum Iustificationis non ingrediantur, sed *SOLA FIDES* meritum Christi apprehendat & applicet, atque ita in iustitiam sola imputetur. Quid porro sit Fides iustificans, solide non minus, quam pie docet Apol. A.c. p. 108. lin. 30. *Saepe, inquit, iam ostendimus, quid appellemus Fidem? non enim loquimur, de otiosa notitia, qualis est etiam in Diabolis, sed de fide, quae resistit terroribus conscientiae, quae erigit & consolatur perterrefacta corda. Talis Fides, neque facilis res est, ut somniant aduersarii, neque humana potentia, sed diuina potentia, qua Diabolorum & mortem vincinus, sicut Paulus ad Colossenses ait, quod Fides sit efficax per potentiam Dei.* Lege quoque A. c. Art. XX. p. 17. lin. 11. seqq. Prolixiora sint licet, quae *B. Seb. Schmidius* in Disput. *De Fide viua & mortua* ex Iacobi II. v. 17.20. 26. habet, ea nihilominus, quum grauissime scripta sint Lectori beneuolo in gratiam huc transcribere, nihil dubitamus. *Quicunque, inquit, fide deum apprehendit, tamquam imputata Christi iustitia ita absolutentem a peccatis, iustificantemque, ut se in peccatis commorantem & quodlibet facientem, saluaturus tamen sit: ille sane Fidem iustificantem non habet, sed ista haec illius fides, plane mortua est, aut si quid mortua peius est. Illa fides, quae Deum apprehendit, ut renouaturum, sanctificaturum, in sancta vita ducturum, in bonis operibus rectorum, tandemque glorificaturum; illa inquam, fides, demum est vera fides iustificans, & formam fidei intrinsecam habet, non extrinsecam. Patet autem hinc, quod, eadem haec fides fit primum principium & prima radix omnium bonorum operum. Huius namque fidei, non tantum soboles est caritas, quam deus reconciliatus in Renouatione cum aliis virtutibus in iustificatis creat, sed & per caritatem sic operatur, ut caritate ad agenda bona opera excitet, moueat, vrgeat, tamquam sanctitatis in vitae operibus cupidissima. Et certe fieri non potest, ut haec fides non producat bona opera, adeo, ut vbiunque non sunt bona opera, hanc fidem oporteat non adesse, aut exspirasse, & necessaria sit consequentia, ab absentia bonorum operum, ad absentiam huius Fidei.* Conf. Art. Smalc. p. 336 l. 20. Rem, clarissimorum Theologorum dictis, fusius paulo explicuisse, pretium operae visum est, ut neque fides cum caritate permisceatur; sed nec torpentes & securi Christiani (*Libb. Symbb. p. 693. lin. 11.*) opinionem quandam loco iustificantis fidei, sibi imaginantes, in sua obfirmetur securitate. Praeter hunc diuinae canonem veritatis, aliud quiddam ita loquentibus adfingentes, *otiosi certe sunt homines, qui non norunt, quomodo contingat remissio peccatorum, & quomodo in iudicio Dei, & terroribus conscientiae fiducia operum nobis excutiatur.* Apol. A. C. p. 63. I. 16.

CONSENSVS ORTHODOXORVM.

Libb. Symbb. A. C. Art. IV. p. 10. Apol. A. C. suse satis. a p. 60. vsque ad p. 144. Art. Smalc. p. 335. seqq. immo, singulis fere paginis. B. Höpffnerus praeter locum cit. in Tractatu plane incomparabili, De Iustificatione. Chemnitius, Gerhardus, Kromayerus in Loco De Iustidic. &c. D. Breithaupt Inst. Theol. L. III. c. II. p. 322. seqq. Idem Thes. Cred. & Agend. L. III. c. II. 1. Th. I. p. 151. & Th. II. p. 152. seqq. Ven. Dn. D. Antonius in Disput. De Harmonia Fidei. Excellentiss. Dn. Francke Praeceptor aetatem venerandus, in germanico Tractatu: Gnad und Wahrheit. Idem. in nupero Responso germanico ad quaest. De Iustificatione. Et in peculiaribus Concionibus, Feria II. Pentecost. Item Dominica XI. Trinit. de Iustificatione.&c.

APHORISMVS XIX.

De Libertate Spiritus, seu Christiana.

Ioh. 8,24.26. Gal. 5,1. 22.23 I. Cor. 15,54.55.56. Rom. 8,1.2.10. Apoc. 14,13. Ioh. 11,25.26. c. 8,51. Gal. 5,17.18. it. v.13. I. Cor. 6,12. c. 10,23.24.32.

IMmediatum iustificationis penes hominem consequens, seu fructus est, Libertas Spiritus, qua is, arbitrium, antea sub morte, peccato ac ira diuina captiuum, per fidem ex iustificatione, ita libertum accipit, ut, licet in tentationibus, aculeum mortis spiritualis, temporalis ac aeternae, peccatique dominium adsectantis, & ex lege servilem nonnunquam adfectum, rursus persentiscat, ei tamen fide, quae Dei est potentia, resistere omnino possit, donec soluto prorsus peccati corpore, libertati post hanc vitam adseratur omnibus modis perfectissimae. Libertas autem haec spiritualis, ad corpus aliter referri nequit, nisi quatenus id Spiritus

dominium admiserit: secus si fiat, abusus maxime noxii circa res quasuis, tamersi in se indifferentes, euitari certe nequeunt, tum ratione sui ac proximi, tum ratione superiorum.

Egrege hunc Iustificationis feructum, *Libertatem videlicet Spiritus*, B. Lutherus expendit, peculiari, eoque insigni libello: *DE LIBERTATE CHRISTIANA*, quem vti saepiuscule citamus, Ven. Dn. D. Antonius, Praeceptor aetatem colendus, anno superiore edidit. Fused vero illie, non minus, quam pie, de proposita sibi materia disserit Lutherus adstruendo, conciliamdoque duo illa rationi para,doxa: *CHRISTIANVS HOMO OMNIVM DOMINVS EST, LIBERRIMVS*. Et: *CHRISTIANVS OMNIVM SERVVS EST OFFICIOSISSIMVS, OMNIBVS SVBIECTVS*. Ad quem Megalandri libellum, sollicita euolitione dognissimum, Lectores remittimus, vbi degustanda eisdem propinauerimus, quae ibi p. 30. §. LIX. leguntur, sequentia: *Quis ergo comprehendere queat, diuitias & gloriam Christianae vitae, quae omnia posfidet & habet, & nullius indiget, peccati, mortis, inferni domina, simul tamen omnibus, serua, & obsequiosa, & utilis, sed quae [pro dolor!] hodie ignora est, nec praedicatur, nec quaeritur, ADEO, VT PRORSVS NOSTRVM NOMEN IPSIMET IGNOREMVS, cur Christiani simum & vicemur: CERTE A CHRISTO SIC VOCAMVR, NON ABSENTE. SED INHABITANTE IN NOBIS, id est, dum credimus in eum, & inuicem mutuoque sumus ALTER ALTERIVS CHRISTVS, facientes proximis, sicut Christus nobis facit &c.* De huius vero abusu Libertatis, quae spiritus esset debet, a securis nihilominus ad caenam transfertur, un Comment. in Epl. ad Gal. c. V. sic conqueritur: *Maior pars hominum carnaliter intelligit doctrinam DE FIDE, & LIBERTATEM SPIRITVS in libertatem carnis rapit. Hoc cernere est hodie in omnibus vitae gegeneribus, superiiorum & inferiorum, Omnes iactant se EVANGELICOS, iactant CHRISTIANAM, LIBERTATEM, & tamen interim obsequentes suis cupiditatibus, conuertuntur ad auarittam & voluptates, superbiam, inuidiam &c.* Tu vero Fili Dei, Iesu Christe vindica nos in libertatem, vt simus vere liberi; & non velut malitiae velamen habentes libertatem, sed vt serui Dei. Ioh. VIII.36. 1Pet. II.15.16.

CONCENSVS ORTHODOXORVM.

Libb. Symbb. De hac Libertate Christiana passim, dum de Iustificatione, Votis Monast. Ritibus Ecclesiast. agunt. De Libert. circa Adiaphora vid. p. 791. B. Lutherus loco cit. & in suis Scriptis toties totiesque B. Chemnitius LL. Th. P. III. p. m. 40. qu. IV. Hutterus in Compendio Loco XIX. &c. Doct. Breithaupt. Instit. Theol. L. III. c. III. §.I. p. 363. seqq. Thes. Cred. & Agend. L. III. c. III. Th. I. p. 164. seqq.

APHORISMVS XX.

De Adoptione, Pace & Gaudio in Spiritu S.

Ioh. 1,12.13. Rom. 8,15.16.17. 1.Ioh. 5,4.10. Gal. 4,7. Rom. 5,1.2. c. 14,17. Phil. 4,7. &c.

Libertatem Spiritus indiuiduo passu u'ioquesi,a, seu Adoptio comitatur, Cuius adoptionis Spiritus, testimonium reddit spiritui nostro, quod Filii simus & heredes Dei, filialemque in nobis clamorem, Abba pater, excitat. Praestantior ea est adaptione humana, vel eo maxime, quod haec sine generatione naturali fiat, illa supernaturalem ex deo regenerationem supponat; haec periturae; illa aeternae hereditatis nos reddat compotes. Ex dulcissimo adoptionis testimonio, pax & gaudium in Spiritu S. placidisme exoritur; quae pax, praesidium fidelibus adeo firmum est, vt corda eorum & mentes, in Iesu Christo ad vitam aeternam custodiat.

Ita D. Io Olearius Vniu. Theol. Art. XCIV. p. 707. non refragante Orthodoxorum consensu, Adoptionem interfructus Iustificationis numerat, eamque definit, *quod sit credentis, ex aliena peccatorum, in Deifamiliam translati, per & in Filio vnigenito, in Dei Filium receptio &c.* Et ibidem Obs. I. hoc. modo scribit: Adoptio est summum Dei beneficium & Spiritus S. donum, summaque Christianorum gloria, ex Christi merito orta, & credentibus communicata exousi,a, Ioh. I.12 licentia, potestas, auctoritas, & caelestis dignitas, vt liceat gaudere hoc priuilegio (ab e;xezi, licet) & potestatem exercere, velut exousi,ai, siue Superiores & Magistratus, Rom. III.1. Quae dignitas, vere est inexplicabilis, 1.Ioh. III.1. Videre potaph,n aga,phn, *que, qualis, quanta* sit illa dilectio, vt non solum nominemur, v. 1. sed etiam simus filii Dei, v. 2. & quidem tales futuri, qui ipsi sint similes, & summi Regis filii, & ipsi Reges coram Deo. Apoc. I.6. Precamus itaque Deum, vt, disiecto per Filium, regno satanae, suum ipsius, *quod est Iustitia, Pax & gaudium in Spiritu S.* erigat in nobis, atque stabiliat. *Immo, praesidio suae illius pacis, quae omnem exsuperat mentem, corda & mentes nostras custodiat in Christo Iesu.* Rom. XiV. 17. Phil. IV.7.

CONCENSVS ORTHODOXORVM.

D. Brochmandus in Systemate Art. de Iustificat. Sect. III. p. m. 190. Olearius I. c. Konigius Theol. Posit. P. III. §. 561. p. 208. Baierus in Compend. Parte III. c. V. §. XIV. p. m. 762. Et, citante eodem, Hopffnerus de Iustific. Disput. VII. IIX. IX &c. D. Breithaupt. Institut. Theol. L. III. c. III. §. II. p. 372. seqq. Idem Thes. Cred. & Agend. Lib. III. Th. I. p. 167. seqq.

APHORISMVS XXI.

De Vnctione & obsignatione.

1. Pet. 2,9. 1. Cor. 1,21.22. Eph. 1,17 14. Rom. 5,2.

EX eodem gratiae miserentis fonte, ipsa quoque emanat Vnctio, qua renatus & iustificatus, virtute Vnctionis Christi, qui nobis in Prophetam, Sacerdotem, Regem vnctus est, Spiritus S. delibutus, donis eius ad exercendum regalis Sacerdoti spirituale officium, instruitur. Tekmh, rion Vnctionis praesentis, caritas Dei est, per Spiritum S. in nostris effusa cordibus. Vnctionem hanc vna cum reliquis Iustificationis fructibus, Spiritus S. ex euangelicis promissionibus dum conformat, testimonium suum instar figilli & arrhae, seu depositi, stabiliendo; Obsignatio hinc, atque Arrhabo dicitur.

Adposite huc facit illud D. Calouii Theol. Posit. Sect. IV. Tit. II. c. X. Th. II. p. 511. quod ita habet: *Christianus, est homo renatus, QUANTENVS a Christo accepit charisma, vel vnguentum, Spiritum Sanctum.* Et mox in adnexa §. *Ideo dicuntur Christiani a Christo, vnto illo Domini, quia participes facti sunt eius dem in vnctione Spiritus S.* Ps. XLV.8 &c. Quo ipso innuit curatissimus Theologus, suo haud satisfacere nomini eos, qui externa modo professione, non vero illius virtute Vnctionis sint Christiani, a qua tamen suum accipiant nomen. Conf. eund. idib. p. 510. Th. I. & subnexa §. vbi vnctionis huius ope, donis nos instrui, & consecrati docet: vt simus: *MYSTICI PROPHETAE, alios docendo, cum ab Vnctione edocti simis ipsi, 1. Ioh. II.27. SACERDOTES, Deo nos offerendo, Rom. XII.1.2. & pro aliis apud Deum intercedendo 1. Tim. II.1. ac RECES, super Diabolum, Carnem ac Mundum dominando, hostesque illos subiugando 1. Ioh. V.4. Ioh. XVI.33. Rom. XVI.20. Eph. VI.12. seqq. adde Hebr. XII.1.2.3.4. seqq. Heic quaeres (verba sunt Lutheri in Lib. de Libert. Christ. laudatae edit. Hallens. p. 18. §. 36.) si OMNES, qui in Ecclesia sunt, SACERDOTES sunt, quo nomine discernentur ii, quos nunc SACERDOTES dicimus, a LAICIS? Respondeo: *Vocabulis istis, SACERDOS, CLERICVS, SPIRITVALIS, ECCLESIASTICVS, iniuria facta est, dum a reliquis Christianis omnibus, tralata sunt ad paucos istos, qui nunc vsu noxio, dicuntur Ecclesiastici. Scriptura enim S. nihil discernit inter eos, nisi quod MINISTROS, SERVOS, OECONOMOS appellat, - qui ceteris seruiant ministerio verbi, ad docendam Fidem & Libertatem fidelium. Nam etsi verum est, NOS omnes (puta fideles) AEQUALITER SACERDOTES ESSE, NON TAMEN POSSVMVS, NEC SI POSSEMVS, DEBEMVS PVBLICE OMNES SERVIRE ET DOCERE. Sic Paulus 1. Cor. IV. Sic nos existimet homo, sicut MINISTROS Christi, & DISPENSATORES mysteriorum Dei. Ad insignem hunc Lutheri locum, citatur ibid. Sekendorssii Lib. I. Hist. Luth. §. 6. f. 100. (1.4.5.) f. 144. (b) & Indice III. ad A. 1520. n. 11. Suppl. (3) f. 149. (f).**

CONCENSVS ORTHODOXORVM.

D. Calouius I. c. Danhauerus Hodosoph. Phaen. IX. p. 938. Rnd. Dn. Ioh. Simonides Catech. Bohem. p. 354. seqq. &c. D. Breithaupt Institut. Theol. L. III. c. III. §. II. p. 373. Idem Thes. Cred. & Agend. Lib. III. c. III. Th. II. qu. 4. 5 p. 167.168.

APHORISMVS XXII.

De Vnctione cum Christo mystica.

1. Pet. 1,4. 1. Cor. 6,15.16. Ioh. 15,4. Eph. 5,1. Gal. 2,19. Ioh. 14,23.

FRuctus Iustificationis omnes, Vnio cum Christo mystica, in se complectitur; estque artissima, vera ac realis, haud vero essentialis, diuinae pariter ac humanae Christi naturae, cum iustificato coniuncto, qua Christus, vnus cum fidei sit Spiritus, cum inhabitat, diuinae indolis participem reddit, in ipso & per ipsum ita operatur, vt quae agit, aut partitur fidelis, ea sibi Christus appropriet.

B. Lutherus I. c. p. 12. §. 21. 22. *Tertia, inquit, Fidei gratiae incomparabilis haec est, quod Sacramento (vt Apostolus docet) Christus & anima efficiuntur VNA CARO. Quod si vna caro sunt; verum inter eos matrimonium, immo omnium longe perfectis simum, consummatur (cum humana matrimonia huius vnici figurae & sint tenues) sequitur, & omnia eorum comminia fieri, tam bona, quam mala, & quaecunque Christus*

habet, de iis, tamquam de suis, praesumere & gloriari possit fidelis anima; & quaecunque anima sunt, ea sibi arroget Christus, tamquam sua. Conferamus ista, & videbimus inaeslimabilia. Christus plenus est Gratia, Vita & Salute: anima plenae est peccatis, morte & damnatione, Intercedat iam fides. & fiet, vt Christi sint peccata, anima vero gratia, vita & salus &c. Variis praeterea sub schematibus Scriptura hanc cum Christo Vnionem fidelium proponit. Ita dicitur non Christi tantum, Eph. III. 17. c. II. 22. sed totius quod; SS. Trinitatis inhabitatio ac mansio in cordibus nostris, Ioh. XIV. 23. Christum inter & nos mutua agnitio, Ioh. X. 15. XV.10. XVII.21 &c. Palmitum in vite Christo insitio, Ioh. XV.1.2. seqq. Membrorum & Capitis coniunctio, Eph. I.22.23. Huc & Canticum spectat Salomonaem. col. Ezech. XVI.8.9. Os. II.19.20. seqq. Certe D. Io. Olearius Vniu. Theol. Art. XCIV. p. 803. Plane adfirmat, dari in hoc mysterio, *verissimam*, non solum respectu miseriae, sed etiam respectu gloriae, *communicationem, idiomatum, Axiomatum, Apotelesmatum*; quae ibi suse legantur. ex huius vero intimae communicationis iucunditate longe suauissima, (quippe quae aeternae vitae praegustus est, Heb. VI.4.5.) gloriatio in afflictionibus, & animus ad quodlibet pro Christo sufferendum promptissimus, enascitur, Rom. V.3. VIII. &c. spernere edoctus, quidquid illecebrarum mundus habet, tamquam a Patre non emanantium, 1.Ioh II.15.16. Id vero omne, sub spe vnica futurae gloriae Dei, 1.Pet. I.3.4. *Cuius itaque cor, haec audiens, non totis medillis gaudeat*, exclamat Megalander Lutherus, & *tanto solatio accepto non dulcescat in amorem Christi*, Conf. 1.Cor. II,7.9. *Adglutinemur EIA! & nos Domino, VT VNVS CVM EO SIMVS SPIRITVS; & per maxima ac pretiosa illa promissa, quae nobis donauit Deus, efficiamur DIVINAE CONSORTES NATVRAE, elapsi ex corruptione, quae est in mundo per cupiditatem.* 1. Cor. VI.17. 2.Pet. I.4.

CONCENSVS ORTHODOXORVM.

B. Lutherus I. c. & in scriptis suis passim effusissime. B. Seb. Schmidius in Disput. Academ. De Coniugio Mystico. D. Olearius I. c. D. Calouius Theol. Posit. Sect. IV. c. VIII. p. 502. seqq. & c.IX. p. p. 505. seqq. Konigius Theol. Posit. P. III. §. 564. seqq. p. 209. seqq. Rnd. Dn. Io. Simonides Catech. Bohem. p. 3. lin. 4. seqq. &c. D. Breithaupt Instit. Theol. L. III. c. II. §. II. p. 375. lin. 4. seqq. Idem. Thes. Cred. & Agend. L. III. c. III. Th. II. qu. 7.8. p. 169.

APHORISMVS XXIII.

De Renouatione.

Rom. 7,17. & c. 6.. Rom. 8,14. Ephes. 4,22. 23.24. Ioh. 5,6. Hebr. 12,3.4.5. Ps. 119,71.75. 1Cor. 2,15. Hebr. 5, vlt. &c.

TAMetsi autem bonorum, quae iam commemorauimus, fideles hac vita, virtute meriti Christi, vere omnino fiunt participes; manente nihilominus peccati originalis apud eos radice, Renouatione, seu Sanctificatione, prout haec Iustificationem sequitur, perquam certe indigent, ne habitans in iis peccatum recrudescat, & dominium, quod semper adfectat, denuo obtineat, sed vero hebetetur in dies, ac eneruetur, & contra, Iustificationis fructus, excolantur, conseruenturque. Ithaec Renouatio, cum nihil sit aliud, quam poenitentia quotidiana, hinc etiam ex colltis gratiae diuinae viribus iisdem, quibus poenitentia partibus, Mortificatione, puta, & Viuificatione, hic actiue se habentibus, ita absoluitur, vt facultates renati omnes, magis atque magis instaurentur, immo ipsa etiam membra corporis arma fiant iustitiae. Medium eius est Euangelium & Sacramenta, horumque Iustificationem Fides, per caritatem efficax, his lex cum cruce, ad producendam mortis & resurrectionis Christi viribus dignam abnegationem, famulatur. Ex fideli renouationis exercitio Dokimasi, a spiritualis, cum sensibus exercitatis, redundat.

Caueamus omni studio, *NE IUSTIFICATIO cum SANCTIFICATIONE confundatur*; licet huius, radix a subiecto Iustificationis *haud diuellenda sit*. Certe enim vera, vitua, atque practica illa fides, quae *solum, vtut non qua talis*, iustificat, non potest non, exclusa omni temporis mora, *iustificatum illico sanctificare*. Vna quippe eademque est fides, tum quae *iustificat*, tum quae *sanctificat*; nisi quod illius sit, *MERITVM CHRISTI APPREHDERE*, huius, ex eiusdem energie, a *PER CARITATEM OPERARI*. Hinc curare omnino Konigius Theol. Posit. P.III. §. 577. p. 212. *Momentum*, inquit, *Vnionis cum Christo, regenerationis, Iustificationis, Renouationis, idem omnino est: fiunt enim haec apostelesmata simul & in instanti*: addit: *est tamen vnum altero prius quoad nostrum concipiendi modum, ob diuersa connotata*. Placent praeterea, quae hanc in rem Form. Conc. ex Luthero verba adducit, p. 692. circa fin. *Bene* (legitur ibi) *conueniunt, & sunt connexa inseparabiliter, Fides, & bona opera: SOLA FIDES est, qua apprehendit benedictionem, sine operibus: & tamen NVNQVAM EST SOLA*. Legatur eadem pagina curatius, col. Apol. A. C. p. 107. add Iac. II, 24. D. Brochmandi Comment in eundem locum. Hutteri Compend. de iustific. q. 19. seqq. Renouationis autem in hac vita imperfectio, quanta quanta sit, tantum abest, vt securitatis praesidium esse possit, vt ea potius D. Paulo faces subdiderit & calcaria, ad Renouationem eo maiori studio ac fidelitate continuandam. Phil III. 12. seqq. & v. 15. seqq. it. v. 7. seqq.

Si enim auari, quos haud latet, non se vniuersos totius mundi thesauros, coaceruare posse, rem tamen suam familiarem, augere nihilominus multo labore ac sudore nituntur; quidni studium, isthoc filios lucis deceat? vt, quamuis perfectionem in Renouatione debitam addqui haud possint, tamen satagant ad eam contendere assiduo. Etenim, *noua vita*, inquit, Lutherus, *sic instituenda est, vt assidue crescat, & porro pergendo incrementa accipiat*. Catech. Mai. p. 556. lin. 13. Nobis itaque, illud dictum esse, certo existimemus, si ipsius quidem Spiritus Christi tacti sumus compotes, quod Paulus suis perscripsit Romanis: *Adhortor vos, Fratres! per miserationes Dei, vt sistatis corpora vestra, hostiam viuam, sanctam, placentem Deo, rationalem illum cultum vestrum; & ne vos configurate saeculo isti, sed transformate vos, PER RENOVATIONEM MENTIS VESTRAE, ad hoc, vt probetis, quae sit voluntas Dei bona illa, placent ac perfecta*. Rom. XII. 1.2. *Respiciamus ergo nosmet ipsos, ne perdamus, quae egimus, [a[eirgasa,meqa] sed vt mercedem plenam recipiamus*. 2.Ioh. v.8. Conf. Gal. III. 4.

CONSENSVS ORTHODOXORVM.

Libb. Symbb. p. 613. & Apolog. A. C. passim, in primis vbi se Dilectione Dei, & Impletione Legis agit. p. 83. seqq. Brochmandus System. Artic. XXIII. & XXIV. Sect. V. p. 805. seqq. Baierus in Compend. Parte III. c. VI. p. 765. seqq. &c. Breithaupt Instit. Theol. L. III. c. III. §. III. p. 378. seqq. Idem. Cred. & Agend. Lib. III. c. III. Th. III. p. 170. seqq. &c.

APHORISMVS XXIV.

De Bonis Operibus.

Gal. 5,6. 1Pet. 3,16. 1.Cor. 10,31.32. Rom. 8,14. 2.Pet. 1,3.seqq. x, 1.Petr. 1,14. Rom. 8,1 2.Pet. 1,9. Iac. 2,xx &c.

Fidei iustificantis indicia, & Renouationis fructus, sunt Bona Opera, siue interna, siue externa, non meriti, sed beneplaciti diuini, atque aedificationis proximi ergo, per gratiam regenerationis, iuxta legis normam, praestita. Quae licet imperfecta sint, ac multis modis contaminata, placent tamen Deo, tamquam in filiis obedientiae, propter Christum. Absentia Bonorum Operum, gratiam regenerationis, & ipsam adeo fidem exoleuisse, certissimo est indicio.

In proponenda Bonorum Operum dictrina B. Chemnitius LL. Th. P. III. De B. O. c. III. qu. 2. p. m. 16. hanc tradit, methodum: *vt primum accipiatur Spiritus, qui hominem renouet. Accipitur vero Spiritum regenerationis, non vt habitus ex crebris actionibus, neque ex operibus Legis, Gal. III.2. sed ex auditu fidei. Et tamen a Lege faciendum est initium, ad poenitentiam excitandam. Lex enim monstrat peccata & operatur iram, vnde oritur CONTRITIO. Vt vero haec contritio sit salutaris, necesse est, ad eam accedere FIDEM. Legi itaque subiungenda est, doctrina Euangelii, de RECONCILIATIONE propter MEDIATOREM: cum hac vere doctrina reconciliationis, coniuncta est DONATIO SPIRITVS S. qui mentem renouat & novos motus excitat in corde, congruentes legi Dei; vt homo iam incipiat Deum diligere, & Lege eius condelectari. Et quando ita Spiritus S. scribit Legem in corda credentium, TVM DEMVM FIVNT VERE BONA OPERA. Nam quando arbor bona est effecta, Matth. XII.33 tam fructus etiam fiunt boni, qui ex bona radice proficiscuntur. Haec B. Chemnitius. Male ergo, fuis docendo, aliis. fuis agendo, sibi ipsis, consulunt, qui isto gratiae ordine, vt temere loqui amant, praesupposito, hoc est fere, penitus neglecto, tum ab aliis, tum a se ipsis, opera extorquent mere legalia. Quare docenda est primum poenitentia, & hinc demum requitendi, fructus aigni poenitentiae, Matth. III.2. &8. Ceterum ob rationem peruersam, de adunamiam, seu, vt malunt, impossibilitate veri Christianismi, turpiter ac indignissime conquerentem, meditandum in timore Domini proponimus 2. Pet. I. totum, col. 1. Pet. I. & Eph. I. &c. Fidem autem non per Bona Opera, sed in virtute Dei, 1. Pet. I.5. & vsu verbi ac Sacramentorum conseruari, Libri Symbb. p. 705. 706, optime docent: vbi & epicurea illa opinio, *fidem esse in proaereticis peccantibus*, retunditur, ipsaque vocatio bonis operibus firmanda requiritur, ibid. p. 706. I. 22. 2Petr. I.10. in quibus, tamquam in exercitiis, fides ipsa crescat & roboretur magis atque magis. Conf. Apol. A. C. p. 117. lin. 14. & p. 86. lin. 15. 1.Petr. I.6.7 Denique, de Impletione Legis. & Perfectione Christianorum in hac vita, cum, vti circa Articulos Fidei omnes, ita hic etiam, *ne latum quidem vnguem*, discedamus a Libb. Ecclesiae nostrae Symbb. eosdem *curate obserundos etiam atque qtiam statuimus*. A. C. Art. XX. p. 15. seqq. Apol. A. C. p. 83. vsque ad p. 144. Art. Smal. p. 335. 336 & alibi passim. *Deus vero pacis, qui magnum illorum ouium, per sanguinem pacti aeterni, Pastorem, Dominum nostrum Iesum ex mortuis reduxit, instauret (katarti,saj) nos ad omne opus bonum, ad praestandam ipsius voluntatem, efficiens in nobis, quod**

gratum sit in conspectu suo, per Iesum Christum: cui sit Gloria in saecula saeculorum. Amen. Hebr. XIII.20.21.

CONCENSVS ORTHODOXORVM.

Libb. Symbb. A. C. Art. VI. p. 11. & Art. XX. p. 15. Apol. A. C. p. 83. seqq. Art. Smalc. p. 336. &c. B. Chemnitius LL. Th. P. III. p. m. 9. seqq. B. Gerhardus LL. CC. Tom. IV. Kromayerus Theol. Pos. Polem. Loco. XII. p. m. 674. seqq. &c. D. Breithaupt Instit. Theol. L. III. c. III. §. IV. p. 394. Idem Thes. Cred. & Agend. L. III. c. III. Th. III. IV. p. 170. seqq. Ibid. Thes. Moral. Thes. II. q. 4. seqq. p. 185. seqq.

APHORISMVS XXV.

De Lege & Euangelio.

Gen. 2,3.16. Gal. 3,23. 13. Rom. 1,16. xx. 1.Cor. 1,18. &c.

BONorum Salutis media dotika., SUNT Verbum & Sacramenta. Quorum illud in Legem & Euangelium ita dispescitur, vt Lex doctrina sit a Deo post lapsum denuo patefacta, reliquias Legis naturae cordibus inscriptae explicans, & cum obligatione docens ac praecipiens, quales non esse, quae facere, & quae omittere oporteat, exigens simul obedientiam consummatissimam; qua non praestita, damnationem annunciat aeternam, nisi fiat Reconciliato per Christum, vnde etiam Lex, paedagogus ad Christum dicitur: Euangelium autem verbum gratiae, quod Christum, tamquam vnicum inter Deum & homines Mediatorem, qui legi perfectissime pro nobis satisfecerit, & nos Deo reconciliauerit, vna cum beneficiis eius omnibus, nobis offerat, ipsa perterrefacta corda soletur, & vires credendi conferendo, erigat, saluet, nec non ita viuificet, vt idonei ad omne opus bonum reddamur. At vero Euangelium late sumtum, ipsamquoque concionem poenitentiae notas; pariterque Lex late sumta, Scripturam vniuersa.

Vsus discriminis Legis & euangelii, ita per totam se diffundit Theologiam, vt bene sibi constet. illud B. Lutheri in Com. ad Gal. c. II. Tom. IV. Ien. lat. f. 40. v. Qui bene nouit discrimere Legem & Euangelio, is gratias agat Deo, & sciat se esse Theologum. Hinc maiores nostri, praeter Apol. A. C. quae hac de re passim perquam grauiter, in Form. Conc. p. 592. it. p. 705. seqq. accurata diligentia Legis & Euangelii discrimen adseruandum in Ecclesia, praegnantibus inducti rationibus, censuerunt. Neque isthoc Legis & Euangelii discrimen, in solo tantum intellectu, docendo; sed vel maxime in ipso Conuersionis negotio, & apud iam conuersos, in assiduo renouationis exercitio, obseruetur, necesse est. Certe enim, vti sine isto discrimine vera esse nequit Conuersio; ita & Renouatio, quam Euangelicam esse oportebat, eodem rite non adhibito, in anxiam nimis & legalem degenerabit, vel omnino nulla euadet. Hic Rhodus, hic salta! Propria id Lutherum experientia docuit, vnde grauer in Com. cit. c. III. Speculatiue, inquit, coniunguntur facillime, sed practice ea coniungere, est omnium difficillimum; id quod propria experientia saepe didici. Item: Discamus recte distinguere tempus Legis & Gratiae, NON VERBIS, SED ADFECTV, id quod est omnium dissicillium. Ideo Paulus suum hortatur Timotheum, vt studeat semetipsum probatum sistere Deo operarium, qui non erubescat, orqotomou/nta, recte secantem verbum veritatis. 2.Tim. II.15. col. 1.Tim. I.5. seqq. Ceterum nihil dubitandum est, quin Verbum Legis & Euangelii, quatenus vere ac legitime, fiue a digno, diue ab indigno proponitur, Phil. I.15.16.18. efficaciam diuinam in audientibus, legentibus, & meditantibus exserat. De ipsa vero Legis in Moralem, Caerimonialem, Iudicialem, diuisione, vsu item apud securos, iustificandos & iustificatos, triplici, vid. iam iam advocandi.

CONCENSVS ORTHODOXORVM.

Libb. Symbb. qui circa Legis & Euangelii doctrinam enucleandam, curatissime versantur, praeter I. c. in Apol. A. C. De Implet. Legis. De Dilectione Dei. Art. Smalc. p. 318. 7 p. 329. B. Lutherus in praefat. in Vet. Test. Philippus in LL. Th. p. m. 147. & recensente B. Chemnitio in Loco de Lege Dei. D. Kromayerus Theol. Pos. Pol. L. XIII. & XIV. Calouius & ceteri. D. Breithaupt Instit. Theol. L. IV. c. II. p. 443 §. I. & §. II. Id. Thes. Cred. & Agend. L. IV. c. II. Th. I. p. 229. seqq.

APHORISMVS XXVI.

De Baptismo & Coena Domini.

Matth. 28,19. Gal. 3,26. Et Matth.. 14,22. 1.Cor. 10,16.17.

Addidit DEVS verbo reuelaro & Sacramenta, ceu sigilla gratiae, quorum vt in V. T. duo erant Circumcisio & Pascha, ita ad horum in N. Test. ex institutione Christi, analogiam, duo

itidem, Baptismum videlicet, qui Sacramentum initiationis, & Coenam Domini, quae Sacramentum confirmationis, dicitur, numeramus. Baptismus est actio a Christo in N. Test. instituta, qua homines per Ministerium Ecclesiae aqua (fiue id adpersione, sine immersione fiat) in Nomine Patris, Filii & Spiritus S. abluuntur, vt Spiritu fidei, circumcidantur, regenerentur, atque in filios Dei adoptentur. Coena Domini est actio a Christo instituta, qua per Ministerium Ecclesiasticum, in, cum, & sub benedicto pane & vino, verum & essenziale corpus, & verus ac essentialis sanguis Iesu Christi, modo quidem hyperphysico, vere tamen, ad manducandum & bibendum ore corporis, porriguntur vescentibus & distribuuntur, in gratissimam mortis eius commemorationem, gratiae foederalis ac remissionis peccatorum, nutritionis item spiritualis, mutuaque dilectionis obsignationem.

Monemus hic cum Aug. Conf. *quod Sacramenta instituta a sint, non modo vt sint notae professionis inter homines, sed magis vt sint signa & testimonia voluntatis Dei erga nos ad excitandam & confirmandam fidem in his, qui vtuntur, proposita.* A. C. p. 13. *Impium ergo & damnandum est, docere & existimare quod sacramenta non ponenti obicem, conferant gratiam ex opere operato sine bono motu vtentis. ITA NOS DOCEMVS quod in vsu Sacramentorum debeat fides accedere, que credat illis promissionibus, & accipiat res promissa, quae ibi in Sacramento offerentur. Et est ratioplana & sirmissima. Promissio enim est inutilis, nisi fide accipiatur. At Sacramenta sunt signae promissionum. Igitur in vsu Sacramentorum debet accedere Fides &c.* Vid. Apol. A. C. p. 203. lin. 3. & I. 12. p. 267. seqq. Quemadmodum vero efficacia Verbi, quoad pure id proponitur ac legitime, (vid. Lutheri Postil. Eccl. Edit. Berol. p. 88. Also siebest du etc.) a persona & vita Ministri haud dependet; ita & efficacia sacramentorum, non ex Ministri pietate vel impietate, sed ex institutione ac promissione diuina, modo huic administratio sit consentanea, aestimanda est. Cui scrupulo medetur A. C. Art VIII. dum inquit; *licet vti Sacramentis, quia per malos administrantur.* Conf. Apol. A. C. IV. De Eccl. De pia rituum Baptismi sidnificatione, studiose legatur B. Lutherus in Catech. Mai. p. 548. 549. qui ibidem p. 551. I. 4. ita scribit: *Cuique Baptismus ita babendus est, vt amictus quotidianus, quo indutus aemper debet incedere, vt numquam non in Fide qius que fructibus inueniatur, vt coercitis veteris hominis concupiscentiis, in nouo adolescat. Si enim Christiani perbiberi contendimus, Baptismi opis sedulo nobis exercendum est, vnde Christiani appellationem promeremur. Si quis autem exciderit, ille accedat vicissim.* Paedobaptismum iuste adsertum vide in Apol. A. C. p. 156. 157. quo sine si decedere contingat infantes Christianorum, valet illud: *Non priuatio, sed contemptus baptismi damnat.* De vsu denique & fructibus S. Coenae, conuiuis eius dignis aequae ac indignis, caussis praeterea, quibus ad vtendum Caena Domini saepiuscule inuitamur, commendanda merito est Lutheri Catech. Mai. a p. 551. vsque ad p. 569. Alioquin peccantes proaereticae, nec quidquam de correctione atque emendatione animi coritantes a sacro hoc epulo arcendos tam diu censemus, donec indubia verae poenitentiae indicia penes eos licuerit obseruare. *Nulli enim* (inquit A. C. p. 24. lin. 6.) *admittuntur, nisi prius explorati.*

CONCENSVS ORTHODOXORVM.

Libb. Symbb. A. C. Art. IX. & X. p. 12. it XIII. p. 13. Apol. A. C. p. 156. & p. 200. 267. seqq. Art. Smalc. p. 329. 330. Catech. I. c. &c. B. Chemnitius in LL. Th. P. III. Idem in Tractatu de Fundd. sanae. Doctr. Coen. D. &c. D. Breithaupt Instit. Theol. L. IV. §. III. p. 465 seqq. Id. Thes. Cred. & Agend. Lib. IV. c. II. Th. II. p. 234. seqq.

APHORISMVS XXVII.

De Ecclesia.

Matth. 16,18,19. Marc. 15,16. Rom. 8,29. 1.Pet. 3,4. Act. 1,8. 2.Thes. 2,13. seqq.

Hisce mediis colligit sibi Deus Ecclesiam, quae visibilis, coetus est hominum per Verbum & Sacramenta, mediante Ministerio, e mundo profano, vocatus, vera & vnanimi diuinae veritatis professione, & Sacramentorum administratione legitima, conspicuus. Hunc Concilia, ad normam Verbi Diuini iuste instituta repraesentant. Eadem Ecclesia, prout inuisibilis spectatur, est Corpus Christi mysticum, e mundo hypocritico, per veram fidem ad communionem Filii selectum, adeoque turbae promiscuae incognitum, ex Capite suo Christo, vitam accipiens & dona spiritualia. Idem hic coetus, diuerse ita spectatus, vnus, sanctus, catholicus est, ac licet deficiibilis, manebit tamen, sed durante militia, inconcussus, ad consummationem vsque saeculi,

adserendus tandem triumpho aeternum duraturo, illa sui parte, quae Christum digne & finaliter amplexa fuerit. opponitur eidem regnum Antichristi visibile & inuisibile.

Concedimus, quod hypocrite & mali in hac vita admixti sint Ecclesiae, secundum externam societatem signorum Ecclesiae, hoc est, Verbi professionis & sacramentorum, praesertim si non sint excommunicati; sed vero illi, in quibus NIHIL AGIT CHRISTVS, non sunt MEMBRA CHRISTI, igitur neque Ecclesiae. Apol. A. C. p. 144. l. 22. p. 145. l. 145. i. 9. *Certe enim Ecclesia, non est tantum societas externarum rerum ac rituum, sicut alie politiae; sed principaliter est SOCIETAS FIDEI ET SPIRITVS S. IN CORDIBVS.* Ibid. p. 144. l. a sin. 3. lege & seqq. quae demum spiritualis societas fidei, communionem veram Spiritus constituit, vt quibus fidelium certus esse queat, quidquid vlli inter fratres a Deo datum est, id suo etiam bono datum; quidquid vlli promissum, id & sibi promissum esse; omniumque orationes pro se quoque fundi: quae communio obligat eos vicissim, vt omnia bona malaue credant communia, aliis compatiantur, alios iuuent, diligant, pro aliis orent. 1. Cor. XII. 18. seqq. Rom. XII. 4. 5. 6. Eph. IV. 15. VI. 18. Lutherus Tom. I. Ien. p. 356. Contra ea impii, ab ista Spiritus communionem alienssimi, hoc tanto, tamque dulci solatio destituuntur, & si plagis a deo caedantur, (crux enim vera piorum est) fuas, neque aliorum esse, inter prauae angore conscientiae, misere ingemiscunt. Ps. XXXII. 10. Quis ergo non malit, Regni Dei, quod est iustitia, Pax & Gaudium in Spiritu S. fieri cuius, Rom. XIV. 17. Hebr. XII. 18-21. seqq. XIII. 13. 14. seqq. quam sine Christo ab alienatus esse a politia Israelis? Eph. II. 12. 13. seqq.

CONSENSVS ORTHODOXORVM.

Libb. Symbb. A. C. Art. VII. & VIII. p. 11. Apol. A. C. p. 144. seqq. Art. Smalc. p. 335. & c. B. Chemnitius in LL. Th. P. III. B. Gerhardus LL. CC. Tom. V. Danhauerus Hodosoph. Phaen. II. p. 104. seqq. & c. D. Breithaupt Instit. Theol. L. IV. c. III. §. III. p. 474 seqq. Id. Thes. Cred. & Agend. Lib. IV. c. III. Th. I. p. 239. seqq.

APHORISMVS XXVIII.

De Statibus Hierarchicis.

Matth. 16, 18. 19. c. 18, 18. Ioh. 20, 21, 22, 23. Eph. 4, 11, 12. & Rom. 13. item, Gen. 1, 27. c. 2, 22, 23, 24. Leuit. 17. Matth. 19. 1. Cor. 7. col. Eph. 5, 23. & c.

Militantem hunc Ecclesiae coetum, tres explent status Hierarchici, a Deo instituti: MINISTERIVM, seu STATUS ECCLESIASTICVS, ad verbum & Sacramenta, clauium item, circa soluenda & liganda peccata, potestatem, nec minus disciplinam, & quae huius sunt, ecclesiasticam, legitima vocatione separatus ac ordinatus: POLITICVS, qui ciuili donatus potestate, ita curam gerit ecclesiae & reipublicae, vt secundum leges praescriptas, diuinis tamen non ablonas, laus bonis, at vero malis operibus ira tribuatur: OECONOMICVS, in quo Vir & Femina, accedente vtriusque consensu debito, cum ordine diuinitus instituto haud pugnante, ad humanum genus propagandum, auxilium mutuo ferendum, & scortationes vitindas, in vnam carnem iuncti sunt per ministerium Ecclesiasticum indissolubiliter.

De Vocatinis secundariae, ad Vocationem primariam necessaria relatione, iam tum ad Aph. XIV. p. 20. 21. non nihil adnotatum est. Addimus porro, nullum vitae genus, si in verbo Dei conueniat, temere deserendum, 1. Cor. VII. verum omnium abnegatione sincera, 1. Cor. VII. 29. 30. 31. exercendum esse. ministerium vero a Christo institutum. Eph. IV. II. efficax esse ad aedificationem corporis Christi v. 12. vtique adseueramus; sed nec diffitemur, cupla impiorum Ministrorum, pertim ob verarum, pro auditoribus, precum, & exempli sanctimoniae, pertim experientiae, demonstrationis Spiritus ac potentiae, ipsiusque adeo orqotomi,aj defectum aedificationi plurimum detrahi posse. Vid. Ier. XXIII. 21. 22. 1. Cor. II. 4. 13. 14. Act. XX. 18. - - 31. seqq. 2. Tim. II. 15. Ceterum inter requisita, quae Paulus a Ministris Ecclesiae exigit, illud facile praecipuum. 1. Tim. III. 9. studiose notamus; *tenere eos debere* to. muzh, rion th/j pi, zewj en kaqara”/ suneidh, sei) Vnde adposite *Danhauerus*, hanc Theologiae exhibert definitionem, Hododos. p. 11. *Theologia nostras, est habitus diuinitus datus, IN CONSCIENTIA PVRA, AC ANIMO DEVOTO, qui hominem summe miserum efficaci doctrina ad salutem vitamque aeternam reducit.* Legantur data opera, quae Vir. akribe, zatO, ibid. a p. 10. vsque ad p. 22. adferit. Ergo nemini, NB. *cito imponendae manus*, 1. Tim. V. 22. nec NB. *quaestui habenda pietas.* c. VI. 5. seqq. De Magistratu, & praestando huic obsequio vid. Rom. XIII. & c. Coniugium denique factum, castum ac intemeratum esse debere, ceu tu, pon communionis Christi & ecclesiae tenerrimum, Paulus grauter docet. Ephes. V. 5.

seqq. Liberorum educatio, atque administratio rei familiaris, ARENA est, in qua vinci potest Diabolus. Vid. Pauli & reliqq. Apost. in. Epist. paraeneses.

CONCENSVS ORTHODOXORVM.

Libb. Symbb. A. C. Art. XIV. p. 13. Art. V. p. 10.11. Art. XIV. p. 14. Apol. A. C. p. 104. & p. 114. seqq. Art. Smalc. p. 334. B. Gerhardus fusissime in LL. CC. Tom. VI. VII. &c. D. Breithaupt Instit. Theol. L. IV. c. III. p. 478 seqq. Idem. Thes. Cred. & Agend. L. IV. c. III. Th. Moral. p. 243. seqq. &c.

APHORISMVS XXIX.

De Nouissimis.

Heb. 9,27. Rom. 5,12. c.6,23. Luc. 16,22.23. &c. 1.Cor. 15,21. seqq. Iob. 19,25.26.27. Ex. 37,5.6. Dan. 12,2.3. heb. 9,28. 1.Pet. 4,5. seqq. Matth. 25,31. seqq. &c. 2.Pet. 3,10. &c.

Saluti Ecclesiae, in hac vita vere inchoatae, consummationem addiucent nouissima. Et Mors quidem, corporis & animae dissolutio, ex peccati labe, communis omnibus, transitus est fidelibus ad salutem, infidelibus ad condemnationem aeternam. Recipient vtrique corpora sua in Resurrectione, dum Christus, ad iudicandum viuos & mortios, gloriose rediturus, atque suis haereditatem patris, incredululis vero cruciatus aeternos adiudicaturus est. Tum creaturae mundi omnes, rationalibus excepti, igne conflagrabit, damnati autem ad ignis infernalis poenas detrudentur, cum Diabolis aeternum excrucianti; elect, corporibus glorificatis Deo conformes redditi, aeternae ac ineffabili gloriae adserentur.

Grauis illa Christi in suos Discipulos obiurgatio: *Non est vestrum, nosse tempora, fiae opportunitates, quas Pater in sua ipsius auctoritate statuit*, Act. I.7. ab intempestiuo opinionum circa nouissima, quarum aetas haec, mirum, quam sit fertilis, aucupio, reddit nos quam alienissimos; quippe qui compertum habemus, nihil tutius, consultius nihil esse, quam in regno gratiae ita viuere, vt ne olim regno gloriae indigni, civitate caelesti, excludamur. Apoc. XXII.14.15. Beati! quibus illud Pauli haud fictum est: *Nemo nostrum sibi vluit, nemo sibi moritur; sed fiae viuimus, fiae morimur, Domino morimur; fiae ergo viuimus, fiae morimus, Domini sumus*. Rom. XIV.7.8. Confer. cautela Christi. Luc. XXI.34.35.36. col. cum 2.Pet. III. &c.

CONCENSVS ORTHODOXORVM.

Libb. Symbb. A. C. Art. XVII. 14. Apol. A. C. p. 217. &c. B. Gerhardus LL. CC. Tom. VIII. & IX. D. Lyserus in Summario. LL. Theol. De Salutis Consummatione &c. D. Breithaupt Instit. Theol. L. IV. c. III. p. §. IV. p. 481. seqq. Idem. Thes. Cred. & Agend. L. IV. c. III. Thes. II. p. 241. seqq.

CONCLVSIO.

Finem itaque Dissertationi impominus nostrae, tractatione eiusdem, a primis Theologiae capitibus, ad ipsa nouissima, tamquam vltimam rerum analusin, perducta. FORMAM SANORVM VERBORVM, illa Apostoli cohorttatione pensi habita: u`potu,pwsin e;ce u`giaino,ntwn lo,gwn, 2.Tim. I.13. exhibere sedebat animo; non prout quidem exhiberi potuisset, diffuse, verum tamen, frictim modo, vti id speciminis academici ratio, & alia, quae nos circumstant, multa, permittebant. Verum super est, quod monendum simul videtur; quidquid hic, Pio Lectori sistitur, candida id ipsum mente, ceu in facie Domini, ex Scripturis adsertum, atque testiminio, seu consensu Patrum Ecclesiae nostrae illustratum esse. Aequis rerum aestimatoribus sat! Nullum enim, teste Philippo, remedium est aduersus Sycophantae morsum. Nec tam circumspecte dici potest quidquam, vt calumniam euitare queat. Apol. A. C. p. 144.

Sed euge, o IESV CHRISTE! quid TIBI pro his omnibus nos miseri & egen retribuemus? Tua enim sunt omnia, & nihil a nobis petis, nisi vt saluemur: at hoc ipsum etiam TV das: et quidem accipientibus gratiam habes, propter ineffabilem TVAM bonitatem. TIBI sit gratia, quod, cum non essemus, dedisti, vt essemus, cumque perdit essemus, ex gratia nobis donasti, vt bene essemus: ac, qui inde prolapsi sunt, eos rursus erigis ac reducis eo, propter ineffabilem TVAM demissionem. Precamur TE porro, perface in nobis, TVAE, quod incepitsti, opus gratiae Enimvero mundus, quem incolimus, errorum & illecebrarum, plenissimus est: ergo, doceas nos & ducas; quippe VIA & VERITAS ES. Caro, quam gerimus, peccari semen altius adhuc

insitum habet: igitur, ne propullulet, TVA virtute prohibe; quippe VITA es. *Satanas*, cui resistimus lanquidi, nos supplantare nititur: hunc TV breui pedibus nostris subiice; quippe LEO es. Et quid precemur amplius? Da, vt abs diuellamur numquam, sed enim TE sequamur perpetuo; per gloriam & dedecus; per conuicia & laudes; vti impostores, & tamen veraces; vti ignoti, & tamen noti; vt morientes, & tamen vt viuamus; vt qui castigamus, neque tamen morte afficiamur; vt tristes, semper tamen gaudentes; vt nihil habentes, unquam omnia obtinentes. DOMINE! sanctifica nos in veritate TVA, Verbum TVVM est veritas; quo sic in nobis, & per nos, TVI, non nostri, nominis gloria intendatur.

PRÍLOHA 3 – Matej Bel: Předmluwa (Paterý knihy o pravém křesťanství)

Předmluwa.

Pobožný Čtenáři!

Dejž tobě Bůh oswjcené oči k Poznánj Prawdy!

FAlessné Křesťanstwj tak se gest w této poslednj časy rozmohlo mezy Křesťanj / že takmer wjce rozeznáno býti nemůže, kdeby se prawé Křesťanstwj nalezalo. Sám Spasytel náš Krystus Gežiš, co Půwodce prawého Křesťanstwj, zdáwna o poslednjch těchto časých předpowedel / že mnozý w nich řjkati budau: Ay zde / aneb tamto gest Krystus /Luk. 17/23. Kterýžto křik, poněwadž sam Pan před nim wystřjha, a mjsta mu dati do cela zakazuje, owsem k falessnému Křesťanstwj přslůchati musý / gehož se, co sskodliwého osýdla, wystřjhati slussj.

Hodná tehdy wěc gest, abychom falessné Křesťanstwj, od opravdowého dobře rozsaudili / a ge podlé obogjho Půwodu, Wlastnosti, Mocy a Působenj, tež y Owocý rozeznáwati se wčili: co zwłasste w této poslednj časy welice potřebné jest / w nichžto Křesťanstwj od oné starobilé sprostnosti y čistoti tak gest wzdáleno a mnohými nálezký a přjdawký swé wlastnj sprawedlnosti zmáteno / že drahý žiwot Krystu, mezy Křesťanj, nelze gest, wjce naleznůti. Zagistě, kdybychom Wraucnosti a Sprostnosti starobiljch a prawých Křesťanu náležitě powázili. A gi snyneyssj hroznau zkázu a Pokryctwj m srownali; musylibychom truchlau zkázu mysli s onima starcý nařjkati / kterjžto plakali, Zakladánj gruntů chatrnjch druhého Chrámu spatrugice / Ezdraš 3/12. Au k takowému Rozeznánj Laskawému Čtenáři poslužiti chtege, w této Předmluwe, o Rozdjlj prawého a falessného Křesťanstwj podlé prawidla Pjsem Swatých nětco **(2)** w milé sprostnosti oznámjme; aby tak při čtenj Knih těchto o Prawém Křesťanstwj / Prawdu od lži prázdne wolánj, Pane! Pane! od wprímného činenj Wůle Božj / a hanebné pokryctwj, od prawé Pobožnosti, tím snadněgi rozeznati, Křesťanstwj falessného se wystřjhati; na proti pak, prawému Pokánj / žiwé wjře / a hořjý Lásce pomoc Duchu Swatého wynasnažowati se mohl.

Gest pak prawé Křesťanstwj od falessného rozdjlne: I. Strani geho Počátku a Půwodu. II. Strani Cýle / knemuž změruge. III. Strani Gruntu, w němž se zakladá. IV. Strani Mocy, w niž se dokazuje. V. Strani Spůsobu / podlé kteréhož se we wěcech zewnitřnjch prokazuje. O gedné každé částce krátice.

I. Počátek, aneb Půwodnj Přjčina prawého Křesťanstwj a s nim spogeného Spasenj / gestiž sám Krystus Gežjš, prawý Bůh a Člowěk. Aposstol S. Pawel, nazýwa geg Wudcem a Dokonawatelem wjři, (genž gest Základ a Grunt prawého Křesťanstwj) k Žid. 12/2. A w kap. 5/9. Gmenuge ho, Půwodem spasenj wěčného wssechnem sobě poslussným. Rowně y S. Petr tůž čest Krystu odewzdáwa, dauwodně wkazugjce / že krom Krysta, nenjť w žádném giném spasenj / neboť nenj giného gména pod nebem daného lidem, skrze kteréžbychom mohli spasení býti, Skutc. 4/12. A takt' dj y sám Pán w Jána w kap. 18/37. že se k tomu narodil, a proto na swět přissel, aby swědectwj wydal prawdě. Odkud se patrně znati dáwa, gak welice Prawda (Effežsk. 4/21.) a prawé Křesťanstwj musylo býti zkazené, že Krystus Pán w poslednjch dněch přigiti musyl, aby prawdu wynahradjwsse gi swědectwj wydal. Protož dj S. Jan w k. 1 / 17: že milost a prawda skrze Gežjssse Krysta stala se gest: čehož y S. Pawel potwzuge, k Effežsk. 4 / 21. Swědčjce; že w Gežjssowi prawda gest. Aníž to prázdne gsau řeči, ale wsseckno to, co w Pjsme S. o Krystu se wyprawuge, onť také w skutku a w prawdě gest. Takt' sám sebe gmenuge **(3)** prawým kmenem, Jan. 15/1. Prawým chlebem, kap. 6/32.

Nyzýwá tělo swé prawým pokrmem, a krew swau prawým nápojem, v. 55. K dotázánj toho / že Pán a Spasitel náš Krystus Gežjš nowého člowěka mnohém wjce posylnuge, nežli chléb a nápoj tělesný, člowěka zewnitřnjho.

Gako pak sám Krystus Pán Půwodem gest prawého Křest'anstwj a Spasenj nasseho: taky od člowěka vyhledáwa se, aby gemu čest takowau wynahrazenj prawého Křest'anstwj a Spasenj odevzdal, geg tím býti vyznal y wyznal / w neho wěřil, a gemu poslussen gsa w Pořádku pokánj a wjry w nem spasenu býti snážně se vsylowal. Musý, prawjm, člowek Krysta se chopiti co oběti dokonále za hřjch, geg sobě přiwlastniti, a w nem odpussrenj hřjchuw, Sprawedlnosti, Pokoge s Bohem, radosti w Duchu S. Ržjm. 14/17. nabudnuti; odkud se potem gako ze žiwého pramene prýsstj Poswěčenj aneb Swatost žiwota. Gakt' prawý Křest'an z Boha gest w Krystu Gežjšsi, kterýž mu učiněn gest Maudrost od Boha y Sprawedlnost y Poswěčenj y wykaupěnj, 1Kor. 1/30. Tak dosahuje moc Synem Božjm býti, nebo přigal Krysta a uweřil w gméno geho, Jan. 1/12. Tudy z milosti Krystowé beře milost za milost, v. 16. Tak giž Krystus skrze wjru přebjwa w srdcy geho / k Effezsk. 3/17. tak že mu darowáno gest od geho Božské mocy wssecko, což potřeby bylo k žiwotu a k pobožnosti, skrze známost toho, kterýž powolal nás k sláwe a k cnosti, 2 Petr. 1/3. odtud potom pocházý rozmanité owoce Ducha: láska, radost, pokog, tichost, dobrotiwost, dobrota, wěrnost, krotkost, středmost, Gal. 5/22, aniž křest'an takowý co před sebe beře, co by w nem nepůsobil Krystus, ten Půwodce prawého Křest'anstwj.

A tim spůsobem prawé Křest'anstwj při a w člowěku nic giného nenj, než Obnowenj skrze Krysta toho, co gsme skrze pád Adama zmrhali: gestiť, prawjm, wynahrazenj ztraceného obrazu Božjho: gestiť nadobytj práwě Swattosti a Sprawedliwosti. (4) Z té přjčini čas Nowého Zákona, s welikau powahu, časem naprawenj, k Žid. kap. 9/10. a cestu k Swatyni, v. 8. sluge: časem, w němž staré wěcy pomínůti / a wssecko má nové učineno býti, 2 Kor. 5/17. w němž sláwu Páně odkrytau twáry gakožto w zrcadle spatrugjce, w týž obraz proměneni býwame, od sláwy w sláwu, gakožto od Ducha Páně / 2Kor. 3/18. Odtud y Křest'an w prawde Nowého Zákona stogjcy, mábýti co gasné wypoljrowané zrcadlo, genž moc a swětlo Žiwota Krystowého přigjma, a gako zrcadlo od sebe opět paprssleky vydáwa; což powaha slowjčka katoptrizesk w řečech na plac přiwedenjch, milé ukazuge.

Wsse pak to musý w Srdcy a Dussi Křest'ana Prawda býti; to gest: Swětlo wjry / genž podle řeči Krystowé šlowěk má od sebe vydáwati, musý swětlo opravdowé býti. Sám Krystus Pán musý geg w Dussi skrz slowo ptawdy zažjti a roznjtiti. Nebo gako Krystus gest to prawé Swětlo, Jan. 1/9. takt' y wěřjcy swé tehož prawého swětka aučastné činj: pročež y Křest'ane swjcmi hořjcy a swjtjcy se, slugj, gako psáno gest o Janu Křtiteli, Jan. 5/35. Sem přináleží ono Podobenstwj, Matauš. 13/33. w němž Krystus Pán Králowstwj swé k kwásu připodobnuge. Nebo gako kwas zadělánj, činj, aby celé cestu skysalo; takt' y swětlo a Duch Krysta wěřjcyho Křest'ana pronjká / že wsseckno, co před sebe bere, buďto w slowjch aneb skutčých, žiwau geho známosti zadělané a gakoby progaté gest. A toť gest počátek a Půwod prawého Křest'anstwj.

Degmež giž pozor na falessné Křest'anstwj, zdáličby se s tím, co gsme giž na plac přiwědli, srownáwalo. Půwod falessného Křest'anstwj nenj z Boha, ale z lidj. Nepocházý ono z Božského přeswědčenj, ale z lidského namlůwánj a običegů wychowánj. Kdy takowý Křest'an zeptan býwa, pročby toto aneb oné za prawau a neylepsší Náwku aneb Religj měl: nic giného odpoweděti newj, než toliko, že to od ginjch lidj tak slyssel / a od swých Učiteluw, Kazateluw, Rodičuw a starssjch tomu tak a ne gináče, wyučen gest. Slowo Božj přigjma co slowo lidské, a ne co Slowo Božj / proti příkladu Tessalonicenských, 1Tes. k. 2/13. Nic newj o oném swědestwj Ducha S. gemž srdce nasse skrze ugisstenj Božské w poznáné Slowa Božjho prawdě, potwrditi a w wnitřnostech nassjch swědectwj vydáwati musý / že Duch prawda gest / 1Jan. 5/6. Neskausyl toho že ten který potwzruge nás w Krystu, a který pomazal nás / Bůh gest / kterýž y zapečetil nás / a dal záwdawek Ducha S. w Srdce nasse / 2Kor. k. 1/21,22. Nic newj o mocy Božj, w niž nasse má založená býti / 1Kor. 2/5. Nic o Pomazánj,

kterěž nás včj o všech wěcech, a práwé gest, a neoklamawatedlné, 1Jan. 2/27. Nic newj o Oswjcenj, Pokánj, Wjře žiwé / nic o Zjewenj Ducha S. skrze slowo prawdy / kterýž wssak, wedle zasljbenj Krystowého v Jana w k. 14/26. wssému nás navčiti / a wssecko nám připomenůti musý / Effezsk. 1/18. wděluge nám oswjcené očimysli nassi. Nic nezná o oné Sskole Maudrosti, genž milownjkuw swých kárá a wyučuge / kterak kráčeti magj po stezkach prawdy.

Poněwadž tehdy sám Bůh při temto křesťanstwj s swým Přeswědčenjm / Obráčenjm / Oswjcenjm / Mocy / Působenjm a Djlem se nenacházý; nasleduge odtud / že mu Půwod prawý, z nebožby mocy nadobudnutí mělo, chybuge. Nebo gako Potůček Wod žiwjch bez Studnicy aneb pramene prýsstjcyho se wstawičně toť swůg mjtí nemůže, ale wysychá, ano smrduté wody se promenuge; tak y Křesťanstwj nemůže gináče, než falessné býti bez Půwodu a Pramene prawého, to gest, Boha a Krysta. A toť gest owsem vitium primae concoctionis prwný Zkáza, že lidé Křesťanstwj swé ne z Krysta a mocy gehu, ale z půhého običege, genuž od mladosti přiwikli, wedau. Odtud se stáwa že Křesťanswj na wětssjm djlu w půhau Návku lidskau a zewnitřný toliko pohanskau Mrawnost, (6) promeneno býwa: což potom příčinu gest *Atheismi*, bezbožnosti a mnohých ginjch ohawnostj / kterežto se mezy Lidem Křesťanským hauffem vyskytugj; a to proto / že se Křesťanstwj bez Krysta / wěcy Božské bez Boha a Oswjcenj Ducha Swatého konagj. Nebo wěrná owsem gest řeč Krystowá: Gakož ratolest nemůže nesti owoce od sebe sama / nezustaliby při kmenu: takž ani wy / leč zstanete me (správne: we) mně. Ga gsem winnj kmen a wy ratolesti; kdo zůstáwa we mně, a gá w něm, tenť nese owoce mnohé: nebo bezemne nic nemůžete wčiniti. Nezustaliby kdo we mně, wywržen bude wen, gako ratolest / a vschneť: a sberauť ty ratolesti / a na oheň wvrhau, a sbořjť. Jan 15/4.5.6.

II. Druhý Rozdíl mezy Prawým a falessným Křesťanstwjgm gestjť strani Cýle, k nemuž oboge změruge. Gakož pak prawé Křesťanstwj swůg Půwod z Boha má; tak y wstawičně k Bohu se nawracý; a tak konec hledá počátku swého. Poněwadž Křesťanstwj z hury pocházý / protož také y wrchnjch wěcy hledá, kdež Krystus naprawicy Božj sedj / podlé napomenůtj S. Pawla, Kolos. 3/1. Křesťan opravdowý má mysl nebeskau, a očisťuge se, ne od zgewnjch toliko skutkůw těla; ale y od vlastnjho milowánj wůle, zysku vlastnjho, a ginjch gakychkoli wnitřnjch ohawnostj srdce: wedúce, že to wssecko, ze Zkázy přirozené pocházý a powěcech zemských chápage mysl wprímnu od cýle Křesťanstwj opravdowého odwozuge. Ačkoli pak očisťowánj takowé s mnohau za časté Křeckostj se koná; proto wssak prawý Křesťan w powolánj swém a předsewzetj dobrém neklesá. Pěkný toho Příklad máme na S. Pawlowi, kterýžto o sebe takto pjšše: Ne žebych giž dosáhl a dokonalým byl: ale snázně bežjm / zdabychom dosáhnůti mohl, na čež vchwácen gsem od Krysta Gežjsse; ale to gedno činjm / na ty wěcy, které gsau za mnou zapomjnage, k cýli bežjm k odplate swrchowaného powolánj Božjho w Krystu Gežjsi / Filip. 3/12.14. Toť ay (7) gest wynasnažowánj prawého Křesťana / toť cýl ten, po nemž bez přestánj chwáta / a to tím wětssj ochotnostj, čím pewneyssj grunt Křesťanstwj swého, na vhlawným kamení; Krystu Gežjsj, založil. Strom zagistě čím hlubegi kořeňe swé do země w pússtj; tím wětssj Zrust ratolesti gehu dosahugj: rowně y Křesťan, čjm wětssj snážnostj hledal skrz wjru zakořenenu býti w Krystu; tím ochotnegi po wěcech nebeských se wznássj. Tu se čest a sláwa Božj a rozssirowánj Kralowstwj Krystowého cýlem gehu stáwa. Tu se on wstawičně w skutcích lásky cwičj, wynakladagjce wsseckau snážnosť swau aby w wjře wsseliké ctnosti prokazowati mohl: we wsem pak tem žádné odpłati nehledá, ani se tím nehonosý. Almužni a wsseka práce gehu degj se ne k zaljbenj v lidj; ale k wžitku gegimu. A poněwadž wssecko zřenj gehu na Boha změruge / protož y saudy lidské, kterežto o nem wynássegj zmužile trpj. Wsseckno mu to za rowno platj / budto geg lidé chwáli / aneb hanj. Sláwu y pohanenj, zlau y dobrau powěšť wdatnau mysli znássj; poněwadž při Křesťanstwj swém / Bohu a ne lidem ljbiti se snažuge.

Spasytel náš Krystus Gežjš, Cýl tento, k nemuž Skutkowé prawého Křesťanstwj smerowati magj s okem srownal, wyhledáwagjce k tomu vlastnosti welice potřebné / totiž

aby bylo sprostné / Luk. 11/34. Nebo gakož oko, wěcy sobě předstawené náležitě shljdati a sprawowati a spatrowati chtege / od wssech ginjch wěcý odwráčené, a na tyž gedinkau wěc obráčené býti musý: takt' náležj aby y Křesťan prawý zřenj swé od lásky swěta a wěcý stwořenjch odwrátiwsse ge po Bohu / Lásce / chwále a Poznánj geho obrácel. Aníž sprostné toto oko Křesťana gestit' vlastnj a zemský geho rozum aneb Umysl / kterýžto po plačliwém Pádu od oné přistwořené sprostnosti a čistote odpadl a se w rozličné chutnánj a žádosti těla zahružil; ale gestit' vlastnost takowá, genž wseliký rozum přewyssuge / a v S. Pawla Vmyslem aneb Opatrnosti Ducha / (8) Ržjm. 8/6. tež y Sprostnosti, kteraž gest w Krystu Gežjssj / 2Kor. 11/3. sluge; a to proto / že člowěk Vmysl tento Ducha, ne od Přirozenj / ale z Nowého narozenj přigjma, a skrze moc geho s wssemi skutky swými na Krysta se wstěhuga. Tiž co se s tímto cýlem srownáwa / to Křesťan prawý přigjma; zamjta naproti, co mu odporuge. Takož pak oko y té neymenssj mrwí trpěti w sobě nemůže / ale tak dlůho slžy, ažby se gi sprostilo; takt' y Vmysl prawého Křesťana od wselikého zřenj falessného / kteréžby slutky geho posskwrniti mohlo, w pokánj každodennjm, skrze Ducha wjry, snážně se očist'uge.

Powážimeli giž naproti Cýle falessného Křesťanstwj / nalezneme owsem že gako půwod geho falessný a ničemný gest, také y cýl lepssj býti nemůže. Falessný Křesťan gsa ze země, po wěcech zemských díchtj. Cokoli před sebe bere a koná, to wsse z pramene zemského se prýsstj a opět do neho wtěká. Sám sobě gest cýlem / pročež wssickný skutkowé geho tam změrugj / aby pod zásteru gména Křesťanského, žádosti těla, žádosti očj a pýcha žiwota prowozowati mohl, gestli ne wždycky zgewně, wssak tagně vsylowánj geho wsseckná ačkoli za časté pobožná se býti zdagj / wssak po swětském pohodlj gsau obráčená. Neylepssj co se při takowémto falessném Křesťanu nalézá, gest tak řečené dobré Přirozenj aneb Natura nyž se on welice honosý: ale takowá daleg netrwá, než pokud chwáli v lidj, Dnů Dobrých a pohodlj tělesnjho mjti může; nebo tyto wěcy bywagj običegná falessného Křesťanstwj odmena: ale kdy křjž na falessného takowého Křesťana doljha / tu y hned dobré takowé přirozenj mizý; ba y pilně se wystřjha aby gim obtjženo nebylo. Odkud y Křesťanstwj swé podle běhu swěta tohoto a ničemné wůle a náklonnosti swých dobře přegjčjch Přjtelow a ginjch lidj wede, gegich zaljbenj hledá; zapomjnage na onu Regulj Aposstolsku: že kdo se gesste lidem zalibuge / slůžebnjkem Krystu býti nemůže / Gal. 1/10. Než (9) kteraž prosým může gináče býti: falessný takowyto Křesťan, oné prwný Sprostnosti, w nyž na počátku Hospodin člowěka byl stwořil / a která skrze Krysta opět gest wynahrazená w pořádku pak prawého Pokánj skrze wjru v wnitřnostech nassich obnowená býti musý, gesste nedosahl; protož y Skutky geho, gakkoli wznessené a podlé zewnitřnjho blesku swaté se býti zdagj, nic giného negsau, než skutky zkazeného Přirozenj. Slowem: poněwadž oko / (to gest, cýl a zřenj) falessného Křesťana gest nesseslechtné / takt' y tělo (to gest, wssicknj skutkowé) tmawé gest / Luk 11/34.

III. Třetj rozdjł mezy prawým a falessným Křesťanstwjgm gestit' strani gruntu, w nemž se oboge zakladá. Krystus, Půwodce prawého Křesťanstwj w Srdcy a w nitřnostech dussi prawé Křesťanstwj nařizuge: tamť musý přirozená zkáza spolu y s wselikau ohradu a wysokosti wůli přewráčené a rozumu powyssugjčjho se oproti vměnj Božjmu podwráčená a Krystu w poddanost wvedená býti / 2Kor. 10/4.5. Tu sám Krystus skrze wjru přebýwa w srdcy / Efezsk. 3/17. a křesťan takowý přigjma slowo Božj s ochotnostj a zachowáwa ge w ctném a dobrém srdcy, přinásege wžitek w trpěliwosti, Luc. 8/15. w srdcy swém skladá řeč Hospodinowu / Žal. 119/11. Srdce geho otewřel Pán, podlé přjkladu Lidye / Skutc. 16/14. Srdce kamenné odnaté gest od neho / a dáné gest do wnitřnosti geho Srdce nowé a Duch nowy /Ezech. 36/26. Ano srdce čisté stwořil mu Bůh / a Ducha přjmého obnowil w wnitřnostech geho / Žal. 51/12. Tak že giž celý člowěk strani Dusse y Těla sluge: Nowé Stwořenj / 2Kor. 5/17. Gal. 6/15. Ačkoli pak starý Adam / to gest Tělo a Krew žádá proti Duchu / a geg opět w službu sobě podrobiti wlisně vsyluge / že prawý Křesťan za časté tůžebně hořekowati musý: bjdný gá člowěk kdo mne wyswobodj z tohoto těla smrti / Ržjm.

7/24. Duch wssak w něm přebýwagjcy a geg řjdcy zmužilě odporuge tělu, Gal. 5/17. a **(10)** Křest'an obnowuge se duchem myśli swé / Efezsk. 4/23. wystřjhage se wssj pilnostj, aby srdce geho, gsa chramem Ducha S. žadostnj oklamáwagjcyými poskrwnené a lstj hřjcha zatwřeně nebylo. Takt' se ay hle prawé Křest'anstwj v wnitřnostech, skrz působenj Ducha Krystowa, zakládá.

Dameli giž pozor na falessné Křest'anstwj / y spatrugeme, že se ono Srdce a wnitřnostj Dusse na skrz nedotjká. Falessný Křest'an, swé Křest'anstwj w samě paměti, vmenj a w rozumu zakládá / gehož pomocy o wěcech Křest'anstwj duchownjch wssetečně saudj. Kdy se mu přjležitost k rozmlůwánj o materj Theologické zawdáwa / tu on vmj obsjrně a mnohau rozssaffnostj *discurowati*, hádkyo wjře rozsuzowati, mjněnj a náwku swau dauwodně potwřowati, a co se s ní nesrownáwa, podwřowati wsse to, a gesste y mnohém wjce může ffalessný Křest'an činiti, nemage wssak prawého Křest'anstwj a Srdce znowuzrozeného; ba naplněn gsa wnitř Pýchu, wlastnjm milowánjm, lakomstwjm, chlipnostj a ginjma ohawnostnj ffaryzeiskýma / kteréžto wssak zásteru zewnitřnj hořliwosti pro wjru a náwku prawau, mistrowně přikrywa. To pak wsseckno činj falessný Křest'an mocy a prozřetedlnostj rozumu, a přirozené paměti swé / zwlástě kdy k tomu přicházý včenj vysoké a čtenj y rozgjmánj knjch mnohých: co owsem bjdu a slepotu geho welice rozmnožuge. Sám zagistě Panownjk Hospodin falessnjch těchto Křest'anuw takto obwinuge: Což tobě do toho že ty wyprawugwš wstanowenj má, a bereš smlauwu mau w usta swá / ponewadž sy wzal w nenáwist kázeň a zawrhl sy za sebe slowa má. Wídjšli Zlodege hned s ním bežjš / a s cyzoložnjký djl swůg máš: wsta swá pústjš ke zlému, a gazyk twůg skladá lest: vkazugeš se a mluwjš proti bratru swému a na syna matky swé lehkost wwodjš. To sy činil a gá mlčel gsem: mekliž se ty domnjwati že gá tobě podobný budu: nýbrž trestati tě budu, a předstawjwť to před oči twé. Srozumegtež tomu giž **(11)** aspoň / wy kterjž se zapomjnate na Boha / aby snad nepochytil a nebylby kdoby wytrhl / Žal. 50/16=22.

IV. Čtwrtý rozdjl mezy prawým a falessným Křest'anstwjm nalezá se strani Mocy, w nyž se oboge dokazuge. Prawý křest'an zapjra sebe samého, to gest, podlé wýkladu Aposstola: odřjka se bezbožnosti a swětských žadostj / Tyt. 2/12. Křižuge y té náklonnosti zlé k nimž geg přirozenj zhubené neywjce táhne. Opowážuge sebe samého a gmenj swé pro Králowstwj Božj / aniž nesnážnostj gakýchkoli vtka / toliko aby w požádku Božjm do neho wgjtj mohl. Násylí samému sobě činj / aby pro Krysta dedicem se stal žiwota wěčného. Snážj se, aby wcházel těsnau bránu, weda toho, že y sprawedliwý sotwa spasen bude / a že mnozý, genž hledagj wgjtj do králowstwj Božjho, wytwořeni budau. Pročež onono Aposstolské napomenutj ne toliko na pameti má / ale ge y skutkem plnj: S báznj a s třesenjm spasenj swé konegte! Filip. 2/12.

Kterák se pak naproti tomu falessný křest'an chowá: Y on za to chce gmjn býti, gakoby nětco pro Krysta zapřel; ale wssak gsau to w vbec wěcy takowé, k nimž on od přirozenj ne welmi naklonen gest / odkud y k gegimu zapřenj mnohé nesnáži nepotřebuge. Takowý byl Agryppa, kterýž w některých wěcech, gichžto tělo a Krew ne welice sobě wážilo, samého sebe zapřjti a Křest'anem se státi neodporowal; ale kdy mu Pawel obsjrnegi wyložil, coby k prawému Křest'anstwj náleželo / tu y hned odstupil, Skutc. 26 / Mnozý rady by owsem, s onimno faryzeusem / desátky dáwali ze wsseho / kdyby toliko wěcy a gmenj pozustalého, podlé nakazené wůle a ljbosti těla swého vžjwati mohli. A buď by takowý wedlé domnenj swého y mnoho opustil a zapřel; gakowý lidé tu y tam se nalezagj, kteřj chudobu mjsto bohatstwj, potupu mjsto hodnosti, ale wssak vmyslem nesselechetným, wywolugj: wssak pokánj srdečného ne čině, we wssem tom Krysta nenalezá / to gest: Gho Krysta **(12)** geho pokoru, Tichost, žiwot, Obcowánj, Trpěliwost, Ducha a mysl na sebe ne beře; co pak znakem gest neomjlným opravdowého zapřenj swěta a sebe samého.

Onekterjch Včiteljch židowských čteme / že Včedlnjkům swým túto reguli gsau předepsali: aby totiž ze wssech přikázanj Božských gedno sobě wywolili a se w zachowáwánj geho ze wssj pilnostj cwičili; w té náděgj že přestúpenjm ginjch Přikázanj Bůh tim snadegj

pozhowj. Ach gak obecná gest přewrácená regule táto y mezy falessnými Křest'anj. Tym se mnozý honosý / že Bohu slaužj a prikázanj gehu zachowáwagj; než aby gjm zachowáwánj takowé k obtženj nebylo, objragj sobě z prikázanj Božských tá neylechssj, w gegižto gakémkoli zachowáwánj zewnitřným cwičj se, chcege tym způsobem swědomj swé spokogiti. A tak slaužj sýce Bohu / ale swěta se nespusstegj. Obcy milosti Božj požjwati / než při tém y w swěta swůg *credit* Zácnost a tak rečené dobré gméno Zachowati vsylugj. Wsseckno to přináležj k oháwnostem faryzeyským / kterjžto dosti chtiwe a pečliwě dáwali desátky s maty, z kopru, a z kmjnu; ale opussteli to, co težssjho gest w Zákone /totiž, saud a milosrdentwj a wěrnost / Matauš. 23/23. A tant' gest običeg falessných Křest'anů stogjcých w Duchu faryzeyském; že radnegj nescyslné skutky zewnitřnj, z to welikau nesnážnosti spogené konati budau / nežby gedinkau toliko zlau žadost vmrtwiti a ze srdce, mocy smrti a žiwota Krystowého, wypauditi měli: rowně gako w starém Zákone Židé nesseslechtnj, radegj množstwj weliké howád obětowali / nežby slastnj a přewrácené wůle swé byli zapřeli; co se wssak podlé wýpowedi Páne od nich wjce wyhledáwalo, nežli oběti. Falessné toto Křest'anstwj očitě se poznati může na příkladu Herodesa / kterýžto Jana Křtitele kázánj, pokudž se nesseslechtnjch wnitřnostech gehu nedotýkalo, netoliko rád poslauchal / ale mnoho y činil; než kdy gedinkým toliko slowjčkem: neslussit' / **(13)** pokrytecké gehu swědomj ranil / tu y hned gak ge a wsadil do Žaláře, ba y zamordowal, Mark. 6/17. seqq.

Moc Křest'anstwj opravdowého ljbezne se prokazuge y w Skutčých s nymiž gestit' spogeno. Skutky prawého Křest'anstwj nazýwa Pjsmo S. owocým, Gal/ 5/22: nebo gako owoce skrze působenj nebes ze semene zrůst swůg befe a časem swým y dozýra; Takt' y owoce wjři ze slowa Božjho, genž gest semeno neporussitedlné w srdcy znowu zrozeném, skrz působenj Ducha S. roste. Naproti skutky falessného Křest'ana neprýsstj se z tegož semene do srdce wsatého; ale gsau tolko prázdna a zewnitřnj twarnost. Skytky prawého Křest'ana wstawičně plynau z Ducha swobodného / Jan. 7/38. ale skutky falessného Křest'ana pocházj z násylj Zákona, a to gen na čas toliko. Skutky prawého Křest'ana gsau potučkower wypljwagjcy z Přirozenj zhubeného, a gméno toliko dobrých skutků magj: gako y sám Křest'an falessný má gmého že gest žiw, gsa mrteý, Zgew. 3/1.

Zwłasste pak Moc Křest'anstwj w Křjži a w pokussenj se zgewuge, kdy ono za časté při prawdu nastáwa. Tu se owsem falessný Křest'an a gehu wnitřnosti, wygewugj. Nebo zagisté Křest'an lepeg poznán býti nemůže, gako pod Křjžem. Kdy se mu gen zdaleka Křjžem hrozý / tu y hned znati se dáwa, zdaližby swau čest', zbožj, přátelstwj a přjzeň swětků, a co wjce přirozenj wysoce sobě wážj / pro Krysta hotow byl opustiti? Křest'an falessnj pro Krysta ničehož se zhostiti nechce, ale by se pžrdce udal nětco činiti / tehdy nasleduge onich nesseslechtných Židůw / kterjžto slepé, chromé, kulhawé, obětowali / pročež y Hospodin ge obwinuge / Malach. 1/8. Naproti Křest'an prawý mocy swé w tom dokazuge / že pro Krysta wssecko rád opússtj. Starobylý Křest'ane, genž moc Křest'anstwj hrdjnskau audatnostj dokazowali / rozchwátanj statků swých z radosti trpěli nebo gsau wedeli / že w sobě měli wětssj Zbožj nebeské a trwanliwé, **(14)** Žid. 10/34. Očemž mnohé přjklady čjsti můžeš tamže, kap. 11.

V. Páty Rozdjl mezy prawým a falessným Křest'anstwjm nacházj se y strani Spůsobu / podlé kteřehož se we wěcech zewnitřnjch oboge prokazuge. Prawé Křest'anstwj může se k ohni připodobniti. Gako oheň vkryt býti nemůže / ale wygewiti se musý; tak y prawé křest'anstwj, kdy gednůc w srdcy wěřjčým skrz Ducha swatého gestit' zapalené, wždyť se ono musy přowkázati / ne w prázné twárnosti, ale w skutku samém a dokazowánj mocy Ducha S., a to podlé přjkladu Krysta Spasytele, kterýž dřjw činil a potem wčil / Skutc. 1/1. napomjnage y swé následownjky: wy přátele mogj ste wčinjtelj to, což gá prikazugj wám, Jan. 15/14. Gako pak oheň skrze swětlo a pálčiwost swau se wygewuge; takt' y prawé Křest'anstwj z wnitřnosti Srdce a přirozenj Božského, gehož wěřjcy wčastnj wčastnj wčinenj gsau, prýsstj se skutky rozmanité / podlé napomenutj S. Petra: Na to wssecku snážnost wynaložjce / prokazugte w wjře cnost, a w ctnosti wměnj, w uměnj pak zdrželiwost, a w zdrželiwosti trpěliwost, w

trpělivosti pak pobožnost, w pobožnosti pak bratrstwa milowánj a w milowánj bratrstwa lásku, 2 pet. 1/5. segg. Ted' máš ljbezne prawého Křest'anstwj provkazowánj. Sémt' přináležj oneno wjry prawé wypsánj: Wjra gest' dělná, působjcy a mocná wěc / ona nemůže než wždycky konati to, co dobrého gest; ne ptá se / takligest potřeba dobré skutky činiti / ale bez optánj ge činj a wždy gest w konánj a djle dobřém. W prawdě, gako zdravý Člowěk chtiwě a s mnohau ochotnosti práce swé wykonáwa, chutně gj a pjge; takt' / ba mnohém wětssj chtiwosti ochotnosti a chuti prawý Křest'an skutky dobré bezewsseho zewnitřnjho násylj anebo zunawenj, stále prokazuje. Gest on hotowý wssudy a wsem dobře činiti / wedá že owoce swé Duch S. ktomu koncy w něm a skrze neho působj / aby nymi bližnjmu poslauženo bylo. tot gest žalm 1/3, dj: Že prawý Křest'an gest gako (15) strom sstjpený při těkúcých wodách / kterýž owoce swé vydáwa časem swým.

Popatřjměli giž na Křest'anstwj falessné / tu ay we wsem odporný spůsob nalezneme. Mnoho slow / skutkuw málo. Falessný Křest'an podobný gest onemuno Synowi / kterýž kdy ge Otec wysýlal do winnicy aby dělal, odpowedel, gdu Pane! a nessel. Matauš. 21/30. a tak wůli Otce newyplnil. Aníž muž gináče býti! Falessný Křest'an nemá w wnitřnistech swých přebýwagjcyho Ducha S., a tak ani milostne nabjzenj k činenj dobreho / to gest, nemá žiwé a dělagjcy wjry / pročez y hned wstáwa dobře činiti. Wjra zagisté skrz látku dělná zachowáwa mysl člowěka při wstáwíčné chtiwosti a hotowosti k Skutkum dobrým. Giž poněwadž se falessnému Křest'anu wjry nedostáwa / dege se, y geho neywýborneysj skutky, nic giného negsau, než zewnitřnj toliko twárnost, a púhe ctnosti pohanské, genž se Bohu ljbti nemohau, ba samy hřjch gsau. Nebo bez wjry nemožné gest ljbti se Bohu, k Žid. 11/6. a čožkoli nenj z wjry / hřjch gest / Ržjm. 14/23. Falessný Křest'an gest manem swého wlastnjho milowánj / protož y wssickni geho Skutkowé wstěhugj se, né k Vžitku bližnjho; ale k swé wlastnj cti a chwále. Slowem / co koli před sebe beře / tam se koli obrácy / nemage očisstené swědomj od skutku mrtwých k slauženj Bohu žiwému / w ohawnosti gest před Hospodinem.

Totož gest, Laskawý Čtenáři! kracké wypsanj Rozdjlu mezy Prawým a Falessným Křest'anstwjm, wypsánj s náležitau srdce bedliwostj k powáženj hodné. Nebo ach gak mnozý nalézagj se mezý Křest'anj, kterjž o sobě zmýsslegj s onimno Angelem Cárkwe Laodycenské: Bohatý gsem a z bohatl gsem a žádného nepotřebugi / a weděti nechtěg / že gsau bjdnj, mizernj, a chudj, a slepj a nahý, Zgew. S. Jana 3/17. W kteremžto márném domněnj wezýcým, toto prawj Amen / Swědek ten wěrný a prawý, počátek stwořenj Božjho, Krystus Gežjš: radjm tobě aby sebě kaupil zlata (16) ohnem zprubowaného / aby byl Bohatý: a rucho bjle aby oblečen byl / a neokazowala se hanba nahoti swé: a oěj twých pomaz kolliryum, aby wydel, v. 18. Rada owsssem spasytedlná. Zagisté gakož v Lekáruw se řjká: Gradus ad sanitatem, est nosse morbum, že poznánj nemocy stupnem býwa k dosaženj Zdrawj; takt' se to y při Duchownjm lékařenj Dusse řjcy může / že poznánj swé chudobi, nahoti a slepoti duchownj, začátkem býwa prawého obráčenj, genž se dege w pořádku prawého Pokánj a Wjry žiwé.

K takowému Poznánj a Rozeznánj stawu twého, Laskawý Čtenáři! poslaužj tobě ne toliko sprostná Předmluwa táto / ale y zwlástě Patero těchto Knih a Prawém Křest'anstwj / k gegimužto wychwalowánj nenj potřeba aby mnoho slow na plac přiwodil. Skaussenj stoletnj / ba y dluhssj zřegmě vkazuge / že tý, kterjžto při snážném Pjsem Swatých čtenj y Knihy této k gegimu Wzdělanj náležitě vžjwali / mnohého odtud wžitka a prospěchu w Zrústu prawého Křest'anstwj dosáhli: o čemž nescyslná wznánj a swědectwj mnohých wážných a we wěcech duchowných zbehlých lidj tu y tam se nalezagj. Chcessli pak / Křest'anský Čtenáři! tehož Vžitku a prospěchu spasytedlného z Čtenj Knjh takowýchto nadobudnutí / nasledugjcy wprímnu spráwu se wssj snážnosti zachoweg.

1.) Pilně se wystřjheg / abys k čtenj takowému z wssetečnosti aneb giných gakýchkoli přjčin, gimíž lidé tělesný a swětskj pauzeni býwagj / nepricházel; ale z wprímné žádosti po wzdelanj Dusse twé v wjře / nadegj a lásce. K tomu zagisté koncy psané býwagj Knihy duchownj, pročez y tauž myslj čtené býti magj. Kdo co giného tu hledá / aníž se lepssjti chce /

ten sám sebe zwodj / shromažduge sobě hnew k dni zgewenj sprawedliwého saudu Božjho / Ržjm. 2/5. podlé toho / že slaužebnik ten kterýž znal wůli Pána swého a nepřiprawowal se / a nečinil podlé wůle geho, bit bude welmi / Luk. 12/47. **(17)**

2.) Pomniž na swau nedostatečnost přirozenu / že z vlastnj sweg mocy, těch wěcý, které Ducha Božjho gsau chápati nemůžeš. pokoř se tedy před trůnem milosti Božské srdečnau wraucnostj žádage Otce swětél a sláwy / aby dal tobě Ducha maudrosti a zgewenj k poznánj geho / a tak oswjcené oči mysli twé / abys wědel kteréby byla naděge powolánj twého a gaké bohatswj sláwi dědictwj Božjho w swatých / Effezsk. 1/17.18. Žadegž pak v wjře, nic nepochybuge / Jak. 1/5.6. ale radegj spoljhage se z celého srdce na slib Spasytele Krysta Gežjsse: prostež a wezmete / Jan. 15/24, Mat. 7/7.

3.) V prostřed pak wrůcného takowéhoto modlenj, skussugž samého sebe a staw swůg: syli w stawu Kagjcnosti prawé / čili nic: gižli sy dweře srdce twého dal otewřiti Duchu Swatému; čili gesste předcházegjcy swau milostj na ne toliko tluče: Geli tomu tak že gsy až posawád w stawu nekagjcnosti zetrwáwal; čehož tobě swědomj y hned oznámj: ay neodkladegž při čtenj Prawého tohoto Křest’anstwj procýtiti, nybrž, dnes / dnes / slysse hlas Božj nezatwrzugž srdce swé / k Žid. 3/7.8. ale padna na twár swau, pros geg taužebně: Obrát’ mne, aby obráčen byl: Ty gsy zagistéHospodin Bůh můg. Nebo po obráčenj swém pokánj činiti budu / Ger. 31/18.19. Nedeg očjm swým vsnůti / ani wjčkám swým zdřjmati / ažbys w porádku opravdowého Pokánj skrz wjru pro Krysta osprawedlnen gsa wtjssenj swědomj a pokoge s Bohem w srdcy twém nezakausyl. Ržjm. 5/1. Geli pak že sy giž w temže pořádku prawé kagjcnosti a wjry ze smrti do žiwota pronjkl / tehdy koneg s bázni a s třesenjm Spasenj swé / Filip, 2/12. skladagjce podlé prwnjho obcowánj starého člowěka / russjcyho se podlé žádostj oklamáwagjcych / a obnowugjce se Duchemmysli swé; a oblačege každodenne nowého člowěka podlé Boha stwořeného, w sprawedlnosti a w swatosti prawdy, k Effezsk. 4/22.23. **(18)** K obogj této powinnosti přjtomné Knjhy o prawém Křest’anstwj milostně tobě poslaužj:

4.) Poněwadž pak w Knihách tycho tu y tam y hrubý pokrm se nacházý; protož co při prwným a druhém čtenj y hned pochopiti nemůžeš / pozhoweg tak dluho / wzywage Hospodina za oswjcenj očj mysli swé / dokawáždzy skrz snažné w slowu prawdy cwjčenj a zwyklost’ dosáhl smysli spůsobné k rozeznánj dobrého y zlého, k Žid. 5/14. Mezy tím, co snadné gest ku pochopenj toho vžjweg s djk činenjm k Duchownýmu zrůstu swému w Dobrém, tak abys mnohé owoce nésl w trpěliwosti. Nebo kdož má (známost tagemstwj Králowstwj nebeského s wětnosti spogenou) bude gemu dáno / ale kdož nemá (chuř a snážnosř k wyrozumenj Božj prawdy a wěrnosti w mále) y to čož má / (totiž slowo pokánj na srdce geho dotjragicy) bide od něho odgato / Matauš. 13/11.12. Budiž tehdy wěrný w mále / aby tobě dáno bylo y we mnoze wěrným býti, Luk. 16.10.

5.) Meg při tom pozoru na sebe / abys působjcymu Duchu swatému w srdcy twém nepřekázal / geg hřjchy a zlýmj náklonnostnj nermůtil; ale rádegi této swé wčkřizowal s wássněmi a žádostmi Gal. 5/24. a kterékoli wěcy gsau prawé, kterékoli poctiwé / kterékoli sprawedliwé / kterékoli čisté / kterékoli milé / kterékoli dobropowěstné gestli terá cnost / gestli která chwála / o těch wěcech přemysslowal a ge nasledowal, Filip. 4/8. To pak wsseckno čine bez chlůby a márnéo domněnj o swé vlastnj sprawedlnosti, w práwé chudobě Ducha wyznáwagjce: Slůžebnjk nevžitečný gsem / co gsem powinen byl / wčinil gsem, Luk 17/10. O čenž Knihy tyto dostatečnau tobě spráwu dagj.

6.) Knjh pak týchto tým spůsobem vžjwage, Slowa Božjho se nespůsteg / ale ge s tím / co tu čteš wstawičně srownagjce / wjry swé wjc a wjc posylnug. Zaopatři sobě k tomu koncý aspoň Nowý Zákon a Žaltář. Kdy pak mrakota pokussenj tě přikryge / tak že y to co sy giž byl w srdcy twém v wjře **(19)** zakausyl gakoby myzěti bude / meg se na pozoru abys w cwičenj takowém noblewowal, nybrž modléce se bez přestánj, spasytedlné promeni trpěliwě očekáwal: Wzcházý zagisté we tmách swětlo wprimným, Žal. 112/4. a Hospodin Bůh twůg oswitj temnosti twé / Žal. 18/29.

7.) Summa / Vsylugž se / abys co w Pjsme S. a Knihách týchto čjsti budeš, wsseckno k twému vzdělánj čtel a gakoby w život obrácel. Vtwrd' srdce swé w tém předsewzetj dobrém / že pomocy Ducha Božjho podlé toho co čteš, y žiw budeš. Předsewzetj pak takowé odkladage neprotahug / ale ge y hned, kdy se ti prwný zawdáwa přjležitost, skutkem prokazug: takt' budeš mocy rozeznati, gestli to Včenj z Boha čili samo od sebe, Jan. 7/17. Gistě kdo tatowauto bedliwosti duchownj a snažnau opatrnosti Knihy týto o Prawém Křesťanstwj čjsti bude, tenť w samém skutku Blahoslawenstwj Žalmu prwnjho nadobudne: Blahoslawený ten muž který nechodj po radě bezbožnjch / a na cestě hřjssniku nestogj / a na stolicy posmewáču nesedá : ale w Zakoně Hospodinowém gest libost geho, a w Zákoně geho přemysslj dnem y nocý. Nebo bude gako strom sstjpenj při těkúcých wodách / kterýž owoce swé wydáwa časem swým: gehožto list newadne / cožkoli činiti bude, ssťastně se mu powede.

Giž co se nynegssi *Editii* aneb Wytisštěnj Knih týchto o Prawém Křesťanstwj dotjče / wedeti máš Laskawý Čtenáři / že Přednj Čtwerý giž před osm a děwatdesáte letj / totiž Roku Páně 1617. z nemeckého Jazyku w Český wvedeni byly / od Včeneho a pobožného někdy Kněze Michaele Longolia Kralowického, faráře w Bořislawj; kterežto y pod Titulem; *Anatomia & Laboratorium veri Christianismi*, těhož Roku w Praze s Powolenjm Wrchnostj wytisštěné byly v Daniele z Karlsberga. Bez pochybi že vprimnau tauto Prácy Bůh wsseho milosrdenstwj mnohým Prospěchem a Požehnánjm korunowal / zwlášťe kdy Knihy takowé ne w čechách toliko; ale y w Slézku / Polsske / Morawe / ba y (20) w Vhřjch mnozý dobrého Vmyslu Lidé s welikau ochotnosti a radosti sobě zaopatřili a w čtenj gegich snážne a milé se objrali. Kdy pak přes celých takmeř sto pět počet *exempláruw* / neywjce w oné weliké promeně / gyž Cýrkew Česká podnjknůti musyla / welmi gest vmensseni, tak že w celých kraginách sotwa geden aneb druhý *exemplar* naleznuti se mohl: Powzbudil ay hle tenže Otec Milosrdenstwj wznesené a pobožné Osobi / kterežto hogné Požehnánj / gegž Hospodin do Knjh týchto wložiti ráčil, rozgjmage / ge z nowu, nákladem nemalým wytisknauti dali / a tak Cýrkwe Božj laskawě poslaužili. Obzwlášťe pak wanysnažowali se aby prwnj Práce Pána *Longolia*, podlé nynegssjch *Editii* Nemeckých znowu přehljdnitá a od mnohých omjlenj / ba i slow neobičegnjch, očisštená byla: co také Shotowitel nowého tohoto Wytjsštěnj mnohau a snážnau prácy y dowedl, přidawsse k čtwerým Knihám y Pátu / genž až posawád w tento Jazyku gesste wydýna nebyla. Nenj potřeba / abych Snážnost takowau obssjrně wypisowal / weda, že prácy tauto, *Editor*, ne z Chutnánj chwáli / ale z vpřimné a srdečné Lásky, a žádosti po vzdělánj Bližnjho / to pak od giž gmenowanjch Dobročincuw naprosen gsa, před sebe bral: nic nedbage na wssetečný, nedozralý, ba za časté y nepřátelský saud těch / kteřjž raddu dobrau za zlau / zlau za dobrau wyhlassugj, a práce lidj o zrůst a rozssjrenj Cýrkwe Božj počugjčjch / bez přjčini w podezřenj wwozugj. Kdo mezy tím prwnj *editiu*, s tauto nassj srownáwati bude, vhljda w čemžby od oné byla rozdjlná a gak na nescyslnejch mjstech polepsšená; ačkoli zbraneno býti nemohlo aby se nowá omýlenj opět tu y tam nebyla wtrůsyla / a to pro nepřjtomnost Shotowitele: co wssak / Laskawý Čtenáři / w dobru stránku obrátiti a podlé spráwi sobě dané naprawiti ráčiž, pamětliw gsa na to / že gest wěc naskrz nemožná any Jazyk cyzý a neznámý od Drukáře Cyzozemce bezewssého omýlenj wytjsknauti býti mohl.

(21) Na nás tehdy o Dusse drahé / gimž se Knihy této w ruky dostanau, přislůssj / abychom Bohu, co darcy wssého Doběého / kterýž w těchto poslednjch a zarmůcenjch časých Slowem swým Swatým nás tak bohatě a ssťedře darowati ráčj, nábožnau myslí děkowali; wděčnost pak takowau ne gen slowj / ale zwlášťe pobožným životem prokazowali: aby tak Bůh a Otec Pána nasseho Gežjsse Krysta hnaut gsa milosrdenstwjm wěčným w jazyku temto Swětlo Slowa swého opět wywedl gako záry ditrnj a gako poledné / aby swjtילו bljzkým y dalekým k spasenj gegjmu. Přislůssj prawjm na nás / bychom za Dobrodjncuw / genž nákladku tak hognjch, a prácy tak mnohé / bezewssj odmeni, na shotowenj a wydánj djla tohoto wynaložiti gsau ráčili, Bohu se modlili / aby gako Srdce gegich k Skutku tomuto doběému naklonil, tak y Srdce swé Otcowské k nim naklonené magjce gegich pawežu a odplatu welmi welikau zustal, sám pro sebe. Tobě pak Pobožný Čtenáři! vděliž Bůh a Otec

Pána nasseho Gežjsse Krysta Ducha maudrosti a zgewenj w Poznánj wůle gehu / abys
wcházege skrze těsnau bránu / Spasenj swé s Bázni a s těsenjm konal až do dne Gežjsse
Krysta / a tak konec wjry, totiž žiwot wěčný z milosti dosáhl. Amen. Žiw bud' Pánu! Tak žádá
mysli vpřimnau.

Psal gsem w Vdolj Pláče
Roku MDCCXV. dne 21. Jan.

Twůg
Milownjk Bedliwý.

PRÍLOHA 4 – Matej Bel: Předmluwa Wydawatele (Záhradka Rajska)

Předmluwa Wydawatele.
Pobožný Čztenáři!

Degž Tobě Hospodin
Ducha Modlitby!

DWe gsau cesty / gichž lidé nasledugice / po nich kráčj. Prwný cesta gest / wssech lidj pobožných / w poradku prawé Kagjcnosti / Wůli a Prikázanjmi wssechmohaucýho Pána BOha a Stwořitele swého se řjdcých / po kteréž kráčegjce w prawé žiwé wjře w Syna Božjho / Pána a Spasytele nasseho GEžisse Krysta / a w upřimné pobožnosti se nacházegi / swětu a wssem žádostem gehu odwolugi / a gakž gich možnost / podle milosti gim dané / neywjc stačuge / odpjragj / s bezbožnjky a tohto (2) swěta se nesrownawagice / djlu s nimi mji ocházegj. Ačkoljw také pádům a pokljskám jsauce poddáni / z křechkosti těla / půwodem stařého Adama / w hřjchy proti swé wůli / objhagi; wssak wnich nezustáwagj: nýbrž po pádu / milostj božskau / w nich djlo swé magjcy / opět powstáwagj / kroku swých tim pečliwegi ssetřjce / wsselikau vtrpnost / zármutky / nátisky / protiwenstw / křjž sobě wložený / trpěliwé a milě snássegj / nepřátelům a protiwnjkům swým radi a upřimně odpausstegj / a summau / kagjcy / wěrný a pobožný Křest'anský Žiwot wěda / wůli Božj synowský poddani gsau / a tak po ceste prawé ačkoli drsnaté a auzké gda / k spasenj / skrz Krysta / přicházegj.

§ 2. Druha cesta gest wssech bezbožnjch lidj / po niž synowé tohoto swěta wprimo k peklu kračegjce / chwátagj / wssech hřjchůw a neprávosti / proti Desaterému prikázanj Božjmu se dopausstegj / wůli Božj wždicky odporni jsauce / (3) gi se neřjdy a nesprawugj / z hřjchůw swých nepowstáwagj / sami nad sebau se zamyslně zapomjnagj / Pokánj žádného skutečného a sskrausseného nečinj / tento mizerný swět sobě oblbugjce / gemu dnem y nocy službu wykonáwagj / w něm swé obzwlásstnj zaljbenj a kochánj magj / w nich trwagj / a tak sebe / gegž wssak Krystus Pán drauhau swau krwy draze wykaupil / o žiwot wěčný a swé spasenj připrawugj. To gest / co Krystus Pan dj: **Wcházegte těsnau bránau: nebo prostranná brána a ssiroká cesta gest / kteráž wede k zahynautj / a mnoho gest těch / kteříž wchagj skrze ni: nebo těsná gest brána a vská cesta ceta / kteráž wede k žiwotu: a málo gest nalezagjých gi.** Matausse 7/ 13.14.

§ 3. Dokudby Zkáza a Záhuba tak weliká pocházela / snadno gest wynaleznauti: (4) totižto / že mnozý Slowem Božjm / a Počtu gehu / genž se w duchu a w prawdě konati má / zamyslně pohrdagj / opravdové wraucnosti k modlenj pomjgegj / a tak bez milostiwého řjzenj Božjho zustawage / tělu swému / - swětu marnému / tež y d'áblu howj. Nebo ačkoliw / k wykonáwánj služeb Cýrkewných / zwlástě / při Neděli / a Sláwnostěch výročitých / hauffem se do Chrámu Páně walj; wssak přiwetssjm počtu (pobožných tu wyměňugjce) žádná opravdowá wraucnost k modlenj / bedliwost k Slowa Božjho posluchánj / rozważovánj / wpaměti skladánj / k srdcy připausstěnj / zčehožbychom se na wnitřným člowěku zlepssowati a pobožněgi žiwu býti věcili a zwykali / do cela se nenacházý: a tu se stáwa / že byt'by Spráwce Cýrkewnj gesste wjcegi mluwil / žehral / káral / a napomjnal / wsseckno gehu vsyłowánj / wěrnost / a horliwosti provkazovánj / při wětssjm djlu mali platnosti nacházý / aniž co wžitku přinássj: ne gakoby (5) Slowo Božj nemocné a bez působenj bylo; ale že nynj wypsánj hauff poslucháčuw / márnosti srdce swého přewrácen jsa / vssi swé / co had před zaklinagjým geg / zacpáwa / aniž zmnohého kázánj / nětco k Srdcy připausstj. A tak Kozel smrdutý wcházý do Kostela tu mage polepsenj z Slowa Božjho nabýwati / aby mohl obrácen

býti w tichu Owečku pastwi Krystowé; wssak wychází zase wen Kozel smrdutjssj / hřjchůw sobě přimnožugjce nekagjcnosti / newěrau a posmjwánjm se Bohu y geho Slowu swatému.

§ 4. Tento tak sseředný neřád giný y hněd postjha / totiž / že w Domjch a přjbytcých swých tak jsau mnozý duchownau ospanliwostj zawgati / že ani Modliteb žádných nevžiwagi / že ani Slowa Božjho ne ssetřj. Gak mnoho gest těch / kreřjž samé Modlitby Otče náš / řjkati nevmegi / a tak za dar Duchu S. a řjzenj geho / tež y za prawé Pokánj / **(6)** Wjru a Swattost' žiwota / prosyti newědj. O Slowu Božjm / čtenj a rozgjmánj w něm / tolik rozumj / co hus w Nebi: o Artikuljch Wjry Křest'anské w Katechysmusu obsažených / žádné wědomosti nemagi / tomu se (wssak za časté moha) ne věj. Takt' od mladosti co samorostlý strom / we wssj newědomosti / nekagjcnosti / newěře a žiwotu Boha prázdném se zmocniwsse / bezbožnost' swau wssecku / na čassné pomjgegjcy wěcy / ba y wsselikau neprávost / obrácenau magjce / na BOha / na swau Dussi / tež y spasenj gegi / do konce se zapomjnagj: wssak bez Pokánj a Wjry žiwi gsauce / Bohu se ljbiti nemohau.

§ 5. Zkázy a Záhube tak weljké / mnohau bědliwostj / prácy a nabožným vsyłowánjm w vstřet giti / a gj aspon wzrůstu swém pozastawiti od dáwna se **(7)** vsyłowali / Cýrkwe nássi drahý Učitele. Nic nepowjm o Mužjch Božich / od *Reformatii* až do tohoto času / w Duchu Eliassowém proti bezbožnosti tak řečenjch Křest'anůw / stálě a wdatně horljých: Známa gest w přimným Křest'anům / Blahoslawěné Paměti / Pána Jana Arnda / snážnost / hořlenj a stálost / giž se falessnému tomuto Křest'anstwju na odpor postawowal: Tak že y Učitele Cýrkwj od nássi odnaučených / wyznati toho musý / že byl gest w Lidu a Náboženstwju swém / co druhý *Saluanus*, kterýžto zmužilě sobě počinage / proti wseliké bezbožnosti a nedbanliwosti w Křest'anstwju / tak zdarně se stawal / že ačkoliw hořliwost geho od nekteřjch w zlau stranu obracena býti chtěla; vsyłowánj wssakže geho / Bůh / Darce wsseho dobrého / tak hogně požehnal / že toho y samá Záwist tagiti nemůže; nabožný rak Křest'ane wděčnau myslj / a zwelebowánjm Gména Hospodinowa / milě wyznawagi. **(8)**

§ 6. Taut' přjčinau / ba y pobýzenjm Křest'anských Přátělů / pohnut' gsa / Knihy geho o **Prawém Křest'anstwju** / před některým rokem w Českém Gazyku gsem na swětlo wydal: mage naděgi neomilnau / že Hospodin na chatrné / ale wssak w přimné vsyłowánj mé / milostiwě zhledne / a hogného požehnánj swého / y w lidu a Kragině nássi k prácy té propugči. Aníž nalézám přičiny k obawánj se / aby mne Naděge táže zahanbila: mnohém wjce powzbuzen gsem y k wadánj tehože Muže Božjho **Modlitěb těchto** / kteréžto / ne w Nemeckém toliko Gazyku / ale y w mnohých giných / s welikým prospěchem až posawád vžjwané byly. Nebo ačkoliw se Pánu Bohu / gako neywissjmu Správcy Cýrkwnwe swé ljbito / chatrných Darů / kteréžto we mne nehodném a nevžitečném Služebnjku swém / podlé newystihlé milosti swé zložjti ráčil / při Cýrkwe Nemecké / proti wsse hodnosti mé / vžiwati; nechtel gsem wssak y tauto hrywničku / Gazyku **(9)** Slowenského wssátku zložiti / a bez vžitku gakoby pod skálu zakopati; ale ráděgi Cýrkwym Božjm / genž se y w temto Gazyku / gak w Kragine nássi / tak tež y ginde / kázanjm čistého Ewangelium / zbjragj / ochotně poslaužiti.

§ 7. Abys wssak / Pobožný Čtenáři! na omýlu nestál / weděti máš / že vžitečnau tauto prácy / dwa w přimný Přátele spolu semnau / na sebe wzali; zničžto gedem totiž / **Dwogicty hodný / Včený a Pobožný Pán** *Andreas Georgiades*, gináce / **Durček** / někdy Cýrkwe **Selecké** w Sláwné Stolicy Zwolenské / potom pak Cýrkwe **Kalinowské** / w Sláwné Stolicy Neogradské / wěrný a w přimný Kazatel' / giž wodpočinuti Pána swého wessel; gehožto Památka budiž w Požehnánj: Druhý pak / Sskolské PráCy / mnohau a vžitečnau snážnostj ssetřjce / podlé wůli Boží / až posawád při Žiwotu gsa / k Twému dobrému / y giné w přimné Knyžečky / **(10)** w tenže Gazyk překládá. Zwlásstně pak wěc slussná gest / abys wděčnau myslj spolu semnau wyznal / **Wznesseně Dwogictihodného a Wysoce Včeného / Pána DANJELE KRMANA / nekolik Stolýc Wlasti nássi / bedliwého Superintendenta /** snážnost / při polepsenj gak Česstiny Knižečky této / tak y řádného psánj / w přimnau

chtiwostj provkázanau: nebo ačkoliw možnau pilnostj trykráté gi gsem prohlednúl a tak prácy předgmenowaných Přátělůw / podlé gegich vlastný Wůly na nescyslných mjstěch ponaprawil; nemohlo wssak wsseckým mým vsylowánjm zbráneno býti / aby tu y tam omýlenj nekterá nebyla zustala; kdy skrže nowé prwných *Correctury* odpilowanj / nowá opět omýlenj tu y tam se w trusyla: což y o Impressii se rozumj / při které takmeř nemožné bylo / aby mezy tak mnoho čárkami / gimiž Psánj České / a podlé toho y Slowenské / gakoby obrazeno gest / (11) toto neb gině neporádně se neimpřimowalo: neywjc / kdy y gině přjpadnosti / gichž se y tu nemáo naležalo / prácy takowau nesnáznau činj.

§ 8. Naposledy / abys Knížečku tauto / tým zdarněgi k Twému vzdělánj vžjwati mohl / přidal gsem y čtwerý Registry / kdežto zwlásstě prwný a druhý “ k Knihám o **Prawém Křest’anstw**j Tě odsýlá; tak že nábožnosti swé ssetřiti chtege / při každé Modlitbe / nekolik Kapitolj / a to ne bez mnohého vzdělánj / čísti můžeš / s přjdwkem y ginjch Modliteb / o tegže materii konagjčých. Pán Bůh ráč nás wssecky Duchem swým Swatým oswjtití / abychom žiwota swého polepssjce / w prawém Pokánj a v Wjře wraucně a skrausseně gemu se modliti / podlé gehu Wůly S. žiwau býti / wsseho zlého vgjti; na proti pak skrz Krysta wěčné Sláwy a Radosti nebeské dogjti mohli. Žiw buď w Pánu / (12) a při Modlitbách Twých za mne prosbu čině / y giná vsylowánj má / k wětssjmu prospěchu Ewangelium S. zmerugjčý / Pánu Bohu / co darcy wsseho dobrého / vpřimně porůčeg. Tak prosý a žádá

Psal gsem w Přessporku/

Roku Páně 1720,

Dne 1, Mesýce Srpně.

Twůg

Milownjk Bedliwý.